

ЕМИЛИЯ МАРКОВА

**7-А ПЕХОТНА
РИЛСКА ДИВИЗИЯ
В БОРБИТЕ ЗА
НАЦИОНАЛНО
ОБЕДИНЕНИЕ**

ДУПНИЦА, 2025

Книгата се издава със съдействието на инж. Костадин Костадинов - председател на Общински съвет, гр. Дупница.

© Автор: Емилия Маркова

Редактор и коректор: Елка Колчакова

© Издател: Емилия Маркова

Печатница „Дупница Принт“ ЕООД

ISBN: 978-619-90860-7-0

• „Има дивизии, които са в основата на българската войска и са взели участие във войните за национално обединение. Именно те са заслужили признанието да бъдат наречени „безсмъртните“ с героичните си подвизи, блестящите командири и храбрите офицери, подофицери и войници, за които се пеят песни и имената им носят улици и площади в българските градове. Признателните потомци са им издигнали паметници за вечна слава на името българско и за слава на Родината”.

Из „Алманах на българската пехота”, кн. 4

• „Булаир не е само подвиг, победа. Той е една легенда, с която историкът ще напомня и разказва на грядущите поколения за тежките кървави и диви битки на рилци през бурната епоха в началото на ХХ век. Дела – подвизи, рожба единствено на пламенно родолюбие, на беззаветна храброст“.

Ген.-майор Крайовски, командир на 7-и пехотен рилски полк

• Боят при завоя на река Черна през 2010 г. е включен в списъка на десетте най-значими военни събития през ХХ век, а Битолската операция е включена в списъка на най-мащабните и кървави сражения на ХХ век в Европа и света.

„Завоят на Черна! В живота на всеки от нас настъпва черен завой... Страшни места – страховити позиции, подстъпи, пътища, пътеки. Страшно за тези отпред, страшно и за тези отзад...“ (Г. Ст. Георгиев, участник в боя). „Завоят на Черна е отдавна героичен символ на българското воинство, там българският войник удиви света“ (С. Янев, участник в боя).

• „На 11 ноември (б.а. – 29 октомври) 1912 г. две български дружини влязоха в Солун. Солунските българи приветстваха князете с приветствена реч и акламираха войските. Музика свиреше „Шуми Марица“ и руският военен параход „Олег“ ги поздрави с 21 топовни гърмежа”.

Ген.-майор Г. Тодоров, командващ 7-а пех. рилска дивизия

• „Контраударът на Българската армия е светкавичен и безмилостен... На нож! В един трепет, който обхващаше българския войник. Не, това не беше страх, той беше влизал и друг път на нож, това беше еуфория, мощна, могъща, жар, изпълнила вените му, огън, горящ в очите му, и лъвът стоеше страшен на челото му, всеки момент, всеки момент щяха да полетят срещу омразния враг, всеки момент щяха да се врежат в кървава и бясна схватка с настъпващите турци!... Поредната дива схватка, поредната кървава лудост обзе Разрязаната могила при Булаир. Жестока, безмилостна, кървава, героична битка! Не битка, а същинско безумие! Българите се биеха като последните дяволи!”

Военен кореспондент на в. „Известия”, февруари 2013 г.

• Българският войник вижда по-далеч от непосредственото: той вижда България по-голяма и положението на нейните деца по-добро и е готов да даде кръвта си за това по-добро бъдеще!“

Матарел, френски майор

• „По време на участието на България в Първата световна война (1915 – 1918) мобилизираните от Дупница и Дупнишка околия офицери, подофицери и войници достойно изпълняват своя отечествен дълг в редовете на Българската армия. С полковете на 7-а пехотна рилска дивизия и в други военни формирования дупничани участват в едни от най-тежките боеве, водени за освобождението на Македония и Добруджа, станали символ на българската бойна слава. В сраженията при Струмица и вр. Голаш, Царево село, Щип и Кочани, Криволак, Овче поле, Чепели, Балкан, Валандово, Удово, Велес, Прилеп, Гевгели, Косово поле, Демир Хисар, Горно и Долно Караджово, Орляк, Еникьой и Календра, Баракли Джумая, Добрич, Бабадаг, Тулча и р. Серет, завоя на Черна, Мойна, Милетково, Добро поле, Конопище и Бигла планина над 300 офицери, подофицери и войници от Дупница и Дупнишка околия полагат костите си пред олтара на националния идеал – обединението на българския народ“.

Борислав Дичев

СЪДЪРЖАНИЕ

От АВТОРА	9
ПРЕДГОВОР	11
БЪЛГАРСКИЯТ НАЦИОНАЛЕН ИДЕАЛ ЗА ОБЕДИНЕНИЕ.....	30
Дипломатически совапки	35
Икономическо развитие	35
Нарастване на военната мощ.....	36
Създаване на балканските съюзи	37
Акцент: Подготовката на населението	43
Гласът на чуждестранните медии и общественост	45
<i>Приложение: Архивни документи относно новосъздадената</i> Българска екзархия и картината на самоопределяне на населението, останало извън пределите на България.....	45
ДУПНИЦА И ОКОЛИЯТА – ЧЕЛЕН ФРОНТ НА СЪПРОТИВАТА И ВКЛЮЧВАНЕ В НАЦИОНАЛНООСВОБОДИТЕЛНОТО ДВИЖЕНИЕ 49	
Потоците от бежанци в Дупница и околията	50
Човешка и патриотична солидарност и подпомагане	56
Подготовка за борба и въстаническа дейност	57
Дупница в тила на войната.....	64
<i>Приложение: 1. Чуждестранна преса за пристигащите в</i> Дупница и Дупнишко потоци от бежанци.....	67
2. Вестници в Дупница за бежанците и Македония.....	68
3. Разказва Петър Петров	72
СФОРМИРАНЕ НА СЛАВНАТА 7-А ПЕХОТНА РИЛСКА ДИВИЗИЯ.....	75
Създаване на Дупнишкия гарнизон	76
Построяване на казармите	80
Построяване на дивизионната болница	82
Построяване на Военния клуб (Офиц. събрание).....	85
Сформиране на 7-а пехотна рилска дивизия	86
Бойният път на 7-а пех. рилска дивизия по време на войните.....	93
Бойният път на полковете на 7-а пехотна рилска дивизия	97
Тринадесети пехотен рилски полк	97

Четиринадесети пехотен македонски полк.....	102
Двадесет и втори пехотен тракийски полк.....	108
Двадесет и шести пехотен пернишки полк.....	111
Четиридесет и девети калимански пехотен полк.....	115
Петдесети пехотен нишавски полк.....	120
Петдесет и трети пехотен осоговски полк.....	123
Петдесет и четвърти битолски пехотен полк.....	127
Осемдесет и четвърти пехотен полк.....	131

НА МОБИЛИЗАЦИЯ С ПЕСЕН, С ВИКОВЕ „УРА!“ НА БОЙНАТА ЛИНИЯ..... 133

Неудържимият народен ентузиазъм при известяване на общата мобилизация.....	133
Невероятният подем в Дупница, Кюстендил и околиците.....	138
С гръмогласното „Ура!“ рилци печелят битки.....	
<i>Приложение:</i> 1. Из „Дневник по Балканската война на Никола С. Додов“.....	147
2. Из „Спомени на Станислав Д. Казаков“.....	150

СЛАВНИЯТ ПОХОД НА 7-А ПЕХОТНА РИЛСКА ДИВИЗИЯ В БАЛКАНСКАТА ВОЙНА 1912 – 1913 ГОДИНА..... 155

7-а пехотна рилска дивизия през първата фаза на войната в Струмското направление и в Македония.....	158
5 октомври 1912 г. - обявяване на войната.....	165
Начало на военните действия.....	167
29 октомври 1912 г. - официално влизане в Солун.....	191
7-а пехотна рилска дивизия през втората фаза на войната на Галиполското направление.....	199
Галиполска отбранителна и Галиполска противодесантна операция.....	201
Боят при Булаир.....	206
Десантът при Шаркьой.....	222
Безмълвната защита на Атон.....	228
<i>Приложение:</i> 1. Разказ от първо лице: Андон Гигов.....	235
2. Бойните маршове.....	237

МЪЖЕСТВО, ХРАБРОСТ И ДОБЛЕСТ НА ВОИНИТЕ ОТ 7-а ПЕХОТНА РИЛСКА ДИВИЗИЯ ПО ВРЕМЕ НА МЕЖДУСЪЮЗНИЧЕСКАТА ВОЙНА	242
Провокации срещу българи и български военни части преди началото на войната.....	243
Трикери, о, Трикери	245
Междусъюзническата война - началото.....	241
Забележителни боеве на 7-а пехотна рилска дивизия	252
Боеве при Злетовска река	254
Боеве при Криволак	256
Боеве на Калиманското плато	258
Кресненската операция	262
<i>Приложение: „Па шта си ти?“</i>	266
 СИЛАТА НА ДУХА НА БОЙЦИТЕ ОТ 7-А ПЕХОТНА РИЛСКА ДИВИЗИЯ ПО ВРЕМЕ НА ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА.....	269
Влизане на България в Първата световна война	270
Бойно майсторство, непоколебимост и устрем в битките на частите от 7-а пехотна рилска дивизия	274
1915 година	274
1916 година	287
1917 година	291
1918 година	295
Краят на трите войни	298
<i>Приложение: 1. Списък на загинали бойци в Добруджа</i>	<i>301</i>
2. Д. Дебелянов-последни стихове от фронта.....	302
3. Записки от фронта на Сотир Янев.....	303
4. Боят на Голаш	304
 КОМАНДИРЪТ ГЕНЕРАЛ ТОДОРОВ – НАШИЯТ ГЕНЕРАЛ.....	309
 ПРИЗНАТЕЛНОСТ ОТ ПОКОЛЕНИЯТА.....	331
Паметници на бойната прослава.....	331
Вестник „Светлина”	356
 ВМЕСТО ПОСЛЕСЛОВ.....	373
 ИЗТОЧНИЦИ.....	375
 СЪКРАЩЕНИЯ	381

Уважаеми читателю,

Пред теб е една скромна книга, която представя малки късчета от новата история на страната ни, когато българската национална идея – всички българи на Балканите да бъдат обединени в границите на една българска държава, владее целия силен и мъдър народ – млади и стари; граждани и селяни; българи, имали щастието да посрещнат свободата и да живеят в освободена България; и българи, останали поробени в пределите на Османската империя.

За мен беше трудно в една книга да събера възрожденското самоотричане, мъжеството и героизма на офицери, подофицери и войници от славната 7-а пехотна рилска дивизия, извоювали блестящи победи в Балканската война (1912 – 1913 г.), Междусъюзническата война (1913 г.) и Първата световна война (1915 – 1918 г.).

От кървавите битки на бойното поле и днес се чува кълтежът на земята от страдания – проечат заповеди „На нож!“, отеква пукот от пушки, грохот от картечници и артилерия; изтръпваш, когато живите бойци търсят закрила у мъртвите си другари или с гръмогласно „Ура!“ те устояват на поредната противникова атака и тръгват отново с команда „Напред!“ да извоюват поредната победа и да донесат свободата. И вече 113 години героичните битки, извоювани под командването на генерал от пехотата Георги Стоянов Тодоров в Струмското направление, на Булаир, при Шаркьой, до Солун, Калиманци, Криволак, в Долно и Горно Караджово, завоя на Черна и още плеяда други продължават да ни вълнуват и да предизвикват чувство на гордост и патриотизъм. Победи, които не само вписаха рилските орли със златни букви във военната летопис на България, а ги превърна в катализатори на националния дух, в освободители, в борци ЗА БРАТСТВОТО МЕЖДУ БАЛКАНСКИТЕ ХРИСТИЯНСКИ НАРОДИ.

Заслужава да се отбележи и вдъхновението и родолюбието на населението от Дупница и района, които седалището на 7-а пехотна рилска дивизия преобразява – града в средище на решителна

материална и морална подкрепа в борбата за освобождение и обединение и вече освободените хора – в освободители.

Книгата е богата на ключови събития, обстоятелства и свидетелства на участници, в т.ч. и по-малко познати и/или неизвестни. Книгата няма хистоматиен характер, напротив тя е опит да се преплетат историческите факти с емоционални и художествени разкази, които да я направят достъпна не само за военни специалисти и историци, но и за широк кръг читатели. В този смисъл е представена не една знакова картина, когато в решителния бой побеждава не числеността, а качеството – добрата подготовка на българския воин и на увенчаните със слава рилци, в съчетание с високия им боен дух и безупречен морал. Не се заблуждавам, че поради значителния по обем материал е възможно да се открият пропуски или допуснати непълноти, за което моля читателя за извинение.

Очаквам в нашето днешно неспокойно съвремие победоносните битки на безсмъртната 7-а пехотна рилска дивизия да генерират интерес и самочувствие сред много хора, израснали в района и околностите на Рила, Осогово, Колош и Пирин и сред съграждани с подчертано отношение към недалечното ни минало, в нея да се потопят с разтуптени сърца млади хора, ученици и студенти и всички, на които е свят идеалът за национална целокупност на българите, за любов и преданост към Родината, както и за повече близост, човечност, сърдечност и сплотяване между хората.

**НА БОЙЦИТЕ НА ФРОНТА – СИНОВЕТЕ НА РИЛА, ЗА
КОИТО ДОБРОЧЕСТИНАТА НА ОТЕЧЕСТВОТО СТОЕШЕ НАД
ВСИЧКО – ПРИЗНАТЕЛНОСТ, ЧЕСТ И СЛАВА!**

Емилия Маркова

ПРЕДГОВОР

към една необходима и своевременна книга

Книгата на Емилия Маркова, посветена на историята и бойния път на Седма рилска дивизия, която е пред нас, представлява поредната илюстрация на напредъка на българската военна история. По принцип всеки автор, който работи в тази област, е изправен пред предизвикателството да избере дали да акцентира върху епизодите, които биха предизвикали патриотична гордост у читателя, или да се опита да даде максимално достоверна картина на изследваните от него събития.

Аз лично нямам нищо против патриотичните емоции, поставени в някакви разумни граници, но смятам, че с напредването на времето би трябвало все повече да наблягаме не само на възхищението от извършеното от предците ни, но и да погледнем нещата най-вече от гледна точка на поуците, които биха могли да бъдат извлечени вече повече от сто години по-късно.

От такава гледна точка книгата на Емилия Маркова за 7-ма рилска дивизия е един твърде успешен опит за постигане на баланс между преклонението към подвига на нашите предци и здравомислието, което ни въздържа да изпаднем в шовинистичен захлас.

Емилия Маркова е автор на няколко книги, в които е доказала способността си да бъде обективна дори и по въпроси, които я ангажират силно емоционално в личен план. В тази книга тя отново демонстрира уменията си да пише прецизно, без това да прави написаното „униформено“ или скучно. Тя умело разглежда историята на 7-ма рилска дивизия в нейния исторически контекст, а не самоцелно и отделено от осмислянето на цялостния исторически процес.

Несъмнено по отношение на контекста на събитията има изобилна литература, в това число и по дипломатическата

подготовка на Балканските войни¹, но Емилия Маркова е успяла така да конструира раздела „Българският национален идеал за обединение“ в книгата си, че нито да претоварва книгата, нито пък да е излишна „кръпка“. Този раздел казва важни неща и ще е от полза на читателя, независимо от възрастта и образованието му.

Задачата на авторката не е била никак лесна, но тя се е справила с много добър усет и мяра. За съжаление в мащабите на общото политическо говорене у нас намеренията за извличане на поуки от военната ни история също са орисани да бъдат постоянно изправяни пред риска от попадане в „минно поле“ от наложени през годините клишета, табути и предразсъдъци. За да не се впускаме надълго и нашироко в измеренията на подобно „минно поле“, бихме могли да го опишем само с една от фразите, непрекъснато възпроизвеждана на всякакви научнопопулярни и дори научни нива – тезата, че „армията ни не е губила сражение, но всичко, спечелено на бойното поле, е било проиграно от политиците“.

Подобно съждение илюстрира как е възможно българите едновременно да обичат една държавна институция като армията си и едновременно с това да изпитват към инструментите на демократичното управление, каквито са политическите партии, чувства, вариращи от дистанциране и negliжиране до откровена враждебност, стигаща до ненавист.

Не обичам писането на материали по повод кръгли годишнини и тържественото отбелязване на събития, но може само да съжаляваме, че отминалата преди 12 години стогодишнина от края на двете балкански войни и сключването на Букурещкия мирен договор, така и не беше съпроводена с някаква сериозна дискусия от исторически, политологически или геополитически характер. Останахме си с малко тържества и с едно изказване на Ахмед Доган², което също така изобщо не беше разгледано сериозно и не предизвика необходимата научна дискусия.

¹ Маджаров, Михаил Ив., Дипломатическа подготовка на нашите войни. Спомени, частни писма, шифровани телеграми и поверителни доклади, Изд.: Лексикон. Издателство за българска литература, София, 2019 г., ISBN 978-619-220-214-9 (Първото издание на книгата е публикувано през 1932 година).

² Ахмед Доган: Балканската война е и война за етническо прочистване, MEDIAPOOL.bg, 04 ноември 2012, 17:34, <https://www.mediapool.bg/ahmed-dogan-balkanskata-voina-e-i-voina-za-etnichesko-prochistvane-news199159.html>

Лицето на войната е грозно, красотата в нея откриват обикновено тези, които не са на бойното поле, но ние не сме анализирали достатъчно задълбочено дори и факти, които биха могли да бъдат за повод за задоволство и дори гордост. Известно е, че фондацията на американския стоманодобивен магнат Андрю Карнеги, един от най-радикалните пацифисти, които светът познава, прави задълбочена анкета за причините за избухване на Балканските войни, както и самия им ход, в това число и на всички нарушения на правилата и обичаите за водене на война, които са били в сила или са били познати по това време.

Става дума за прочутата Карнегиева анкета³, един от най-забележителните документи на епохата, който не може да бъде заподозрян в пристрастие или в „асиметрични“ симпатии или антипатии към която и да е от страните, участвали във войните. Многозначителни в случая са два факта. Анкетаторите на Карнегиевия институт изрично отбелязват в огромния си труд, че най-пълноценно, открито и честно съдействие в работата си са получили от българските военни власти.

Това е нещо, с което бихме могли да се гордеем наравно с възхищението от военните ни победи, като се има пред вид, че Карнегиевата анкета изобилства с примери за всякакви ужасяващи варварства, извършвани от всички участници в двете войни. Не е случаен фактът, че след балканските войни Карнегиевата анкета не е публикувана ИЗЦЯЛО в пълния размер и съдържание на текста си на езика на нито една от държавите – участнички. Пак можем да се гордеем, че макар и през 1995 година, в самия край на ХХ век, все пак Карнегиевата анкета излезе изцяло в превод на български⁴.

В крайна сметка, с риск да бъде обвинен, че и аз съм обзет от някаква патриотична еуфория, но от Карнегиевата анкета може да

³ Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars, Carnegie Endowment for International Peace. Division of intercourse and Education. Publication No. 4, Published by the Endowment, Wasington, D.C., 1914, <https://archive.org/details/reportofinternat00inteuoft>

⁴ Другите балкански войни. Изследване на Фондация „Карнеги“ от 1913 година в историческа перспектива с нов увод и размисъл върху съвременния конфликт на Джордж Ф. Кенан. Отпечатана по: доклад на Международната комисия за разследване причините и провеждането на балканските войни, Публикуван от фондацията, Вашингтон, 1914 г., Фондация „Свободна и демократична България“, София, 1995 г.

се направи заключението, че всички армии, участвали в двете балкански войни, българската войска се е държала най-достойно в сравнителен план и на нейната сметка се падат със сигурност най-малко безобразия.

Всъщност въпросът за страданията на всички народи и етноси по време на двете балкански войни остава до голяма степен открит. Там има много какво да се установи и напише, при това в надстроечен план спрямо документи като Карнегиевата анкета. Няма да бъде изненада, ако починът за такова връщане към историята на тези две войни дойде отново от България.

Около двете Балканските войни има все още важни неизяснени обстоятелства, най-важното от които е може би започването на Втората балканска война – Междусъюзническата. Има и натрупани безброй клишета и недоказани тълкувания, които се приемат от много хора като истина от последна инстанция. Независимо от напрегнатата политическа обстановка в страната и втрещването ни в днешния ден, смятам че връщането към миналото нито е излишно, нито пък неактуално. Анализът на митовете и клишетата от преди сто години може да ни даде поука за някои неща и със сигурност може да ни покаже колко лесно се налагат заблуди в масовото съзнание.

В този смисъл книгата на Емилия Маркова за 7-ма рилска дивизия освен всичко друго предизвиква и размисли от по-общ характер, които са важни за осмислянето на историята на двете балкански войни, както и на оценката на цената, заплатена за тях в човешки животи, материални ресурси и разбира се – пари. Защото, връщайки се към абсолютно „ангросистката“ реплика: „армията ни не е губила сражение, но всичко, спечелено на бойното поле, е било проиграно от политиците“, ние сме почти задължени да започнем да размишляваме над въпроса за лекотата, с която лепим етикети на някогашните си държавни ръководители и раздаваме оценки, които често се базират на фалшивия образ на случилото се в кривите огледала на съществуващите предразсъдъци, клишета, „установили се разбирания“ и в крайна сметка и на историческо незнание. Няма как да избегнем въпроса за отношението ни към

Политиците – лесните виновни в историята на Балканската война

Би трябвало да започнем с въпроса за „грешките“ на българското правителство в навечерието на Балканските войни, който е дъвкан и предъвкван в учебниците по история, в научната и мемоарна литература и в популярни публикации. Дали Иван Евстратиев Гешов и коалиционното правителство на Народната партия и на Прогресивно-либералната партия са толкова „грешни“ и са проявили наивност в периода 1911 – 1913 г.?

1. Катастрофалното положение на българите в Македония след 1910 г.

Каква е картината в Македония през 1911 – 1912 г.? На първо място е станало ясно, че „хюриет“, т.е. свобода, няма. Още през 1910 г. започва възстановяването на революционната мрежа в Македония, като в гората един по един започват да излизат едни от най-запалените съюзници на младотурците, в това число и Христо Чернопеев. Насилието над местното население започва да нараства прогресивно. Най-лошата новина е започването на целенасочени действия за промяна на етническия баланс в Македония – младотурците започват да заселват там т.нар. „мухаджири“, като изобщо не прикриват по-далечните си цели – „отоманизацията“ да се окаже турцизация. Става очевидно, че обявената от младотурците цел – създаване на общество на равноправни отомански граждани, е празен звук, а участието на избрани в Македония депутати от български произход в отоманския парламент се превръща в бутафория.

И за най-големите оптимисти става ясно, че младотурската революция е осъществена не в полза на реформите, а за да се предотвратят реформите, съгласувани между Австро-Унгария и Русия към 1908 г. Младотурската революция и последвалото възстановяване на конституцията от 1877 г. са изключително успешен „римейк“ на водевила, провалил Цариградската посланическа конференция. (Тогаво, обявявайки че султанът е дарувал на поданиците си конституция, управниците на Османската империя неутрализират вече съгласуваните между Великите сили решения. На плана за създаване на Западна и Източна България не

е даден ход и избухва Руско-турската война, завършила със Санстефанския прелиминарен договор и с решенията на Берлинския конгрес).

През 1908 г. младотурците организират още по-голяма бутафория, която им позволява да влязат във властта и дори да детронират султана, когато той се опитва да им се противопостави. Всичко това те извършват с помощта на част от дейците на Вътрешната организация, които през годините са се отчуждили от идеята за целокупна България и откровено предпочитат да търсят осъществяване на политическите си амбиции извън българската държава.

Фундаменталният въпрос за отчуждаването на създалите се в Македония елити от българската държава и от идеята за целокупна България трябва да бъде тема за отделна дискусия, в която да бъде разгледан детайлно. Тук само можем да отбележим, че историята дава шанс на отчуждилите си от „българската идея“ функционери като Сандански и Чернопеев да изживеят илюзиите си докрай. Желанието им да бъдат „първи на село вместо последни в града“ не е удовлетворено. Въпреки неистовото им желание да се впишат в процеса на „отоманизация“ федеративните им мечтания са пресечени в корен⁵.

В крайна сметка суровата реалност ги връща на земята, но преди това те са успели да извършат редица тежки престъпления срещу българската кауза. В особена степен това се отнася до Яне Сандански и Тодор Паница, чиито ръце са до лактите в кръвта на македонски революционери – на съвестта им лежат убийствата на Иван Гарванов, Борис Сарафов, Михаил Даев, както и на неизвестен брой четници на върховния комитет⁶.

От своя страна в навечерието на балканските войни сръбската и гръцката въоръжена пропаганда взимат все по-голям размах в

⁵ Шпилькова, Вера Ивановна, Младотурецката революция 1908 – 1909 г., Издателство „Наука“, Главная редакция восточной литературы, Москва, 1977 г., стр. 246-250, стр. 256-258

⁶ Силяновъ, Христо, Освободителните борби на Македония. Том II. След Илинденското въстание, Издание на Илинденската Организация, София, 1943 г., Второ фототипно издание – „Наука и Изкуство“, София, 1983 г., Виж: Глава 43. Убийството на Б. Сарафовъ и Ив. Гарвановъ, стр. 489 – 500

Македония. Окопаването на сърбите в Азот и Кумановско, стъпването на сръбски владика в Скопие (ама било с руска помощ – ами още по-зле за нас...), настъплението на гърците от юг, съпроводено с брутални демонстрации като клането в Загоричане, всичко това кара политиците в България да са много притеснени. Българската държава е била в състояние на цайтнот – всички фактори са работели постоянно срещу българската кауза и срещу българското население в Македония.

През 1911 – 1912 г. положението на българското население в Македония станало по-нетърпимо, отколкото в периода непосредствено след Илинденското въстание⁷. Въпросът бил какво може да бъде осъществимото решение, което да сложи край на мъките на българското население в Македония и как точно то е можело да стане реалност.

2. Възможните сценарии за развитие на събитията

На първо място трябва ясно да се каже, че никакво позитивно решение на проблемите на българите в Македония, Одринско и Беломорието не е можело да се осъществи по мирен път. Дипломатическите рецепти са компрометирани окончателно със започването на младотурската революция през 1908 г.

Тезата за незапочване на войната има поредица от слаби места, които са изброени малко по-горе. Най-вероятната алтернатива на започването на войната е била да се остави Македония в положението на бойно поле, на което си дават среща Вътрешната организация, турските власти и въоръжените пропаганди на Сърбия и Гърция. В тази алтернатива на българското население се пада ролята на постоянна жертва на политиката на официалните власти за промяна на етническия пейзаж чрез заселването на мухаджирите и на агресията на гръцките и сръбски въоръжени пропаганди.

Налагането на каквото и да е решение на Отоманската империя е можело да стане само силово – по пътя на войната. От друга страна, абсолютно ясно е, че България не е можела сама да

⁷ Елдъров, Светлозар. Тайните офицерски братства в освободителните борби на Македония и Одринско 1897 - 1912, Военно издателство, София, с., 108.

воюва с Турция, та ако ще нашите войници да набоят на щиковете си не „по пет на нож”, а по десет. Нещо повече – при самостоятелна военна акция на България вероятността Сърбия и Гърция да се нахвърлят върху нея е била огромна. Още повече че има прецедент от 1885 г., завършил по бойните полета при Сливница, Драгоман и Пирот... По парадоксален начин на България се налага да търси съюз с държави, за чиято враждебност към българската кауза никой не си е правил никакви илюзии.

Така стигаме до въпроса за „осъществимите решения”. Възможните варианти не са много. Едната рецепта е автономията на Македония. Доказано е, че идеята за автономия на Македония винаги е била просто приемлива форма на амбициите на България в тази географска област. Това е доказано изчерпателно от Димитър Гоцев в нарочна студия. Същото е казано и от водачите на Вътрешната организация пред Л. Милетич. За Гърция и Сърбия автономията на Македония не е била приемливо изобщо – те са познавали статистиките от началото на века не по-лошо от българите и са били наясно, че една автономна Македония не би се превърнала в нищо друго освен в нова Източна Румелия. Да очакваме, че някой ще се бие, за да поднесе на България второ Съединение, е меко казано наивно.

Между другото, Източна Румелия е организирана концептуално - законодателно и административно, точно като една мултикултурна, полиетническа държава със силно изразени елементи на това, което днес Саймън Хикс би посочил като consociationalism. Правата на отделните етноси в Източна Румелия са защитени и балансирани и какво от това - в един момент българите осъществяват акта на Съединението.

Остава вариантът за дележ на териториите, които ще бъдат отнети от „болния човек на Европа”. Занимание, лишено от друга логика, освен тази на силата и на свършените факти. Вариант, който е изключително рискован както от гледна точка на поведението на Сърбия и Гърция, така и от гледна точка на максимализма на българското обществено мнение. Групите за натиск – „македонското лоби” и „партията на войната”, биха подкрепили без колебание войната като средство за изгонване на турците в Анадола, но

трудно биха се съгласили на каквито и да са териториални концесии по отношение на т.нар. „съюзници”.

С днешна дата твърдя, че правителството на Иван Евстратиев Гешов си е давало сметка за реалностите много повече от което и да е друго правителство. То остава неразбрано и до ден-днешен, може би и поради това, че не е можело да признае съображенията си на висок глас нито докато е било на власт, нито след това. Дележът на Македония на спорна и безспорна зона не е белег на безотговорност и игра с живота на хората, а точно направена преценка на геополитическата и етно-демографската перспектива.

3. Опитът на Иван Евстратиев Гешов да отклони сръбските амбиции от Солунското направление

Подготовката на Балканската война не се отличава с абсолютно никаква „прозрачност“. В историческата литература се отдава много важно значение на направените поправки в Конституцията, даващи право на царя да сключва международни договори, без да информира Народното събрание. От достъпния изворов материал, особено от дневника на Петър Абрашев – министър на правосъдието в правителствата на Иван Евстратиев Гешов и на д-р Стоян Данев, се вижда, че дори и част от министрите са били държани на страна от цялостния замисъл.

Подобна практика не е от добрите, но е обяснима, като се има предвид, че дори между царя и правителството не е имало доверие – двата центъра на властта са провеждали собствени стратегии, водени от собствени идеи и амбиции. Най-общо казано, с тази война правителството иска да направи България велика сила на Балканите, докато цар Фердинанд иска да получи ритуално признание, че е велик монарх.

За Гешов (който не е идиот, а основател на БАН, изключителен икономист, изпълнител на завещанието на Евлоги Георгиев и един от малкото хора, познаващи началата на британската външна политика) е от съдбоносно значение да удовлетвори сръбските геополитически амбиции, насочвайки Сърбия към Адриатика и едновременно с това да избегне появата в

България на едно ново национално малцинство с изключителна демографска перспектива, каквото са албанците.

Територията на така наречената „спорна“ зона в българо-сръбското споразумение по трогателен начин съвпада с днешните територии, където албанците доминират. Гешов е прозрял, че в рамките на по-малко от петдесет-шестдесет години България ще има в състава си едно неуправляемо малцинство и охотно се подготвя да го прехвърли на сърбите. Трябва да признаем, че ако границата между сърби и българи беше минала по демаркационната линия, начертана между спорната и безспорната зона, днес нямаше да има македонски въпрос. В най-лошия случай щеше да има пограничен териториален спор.

Косвени указания, че сред дейците на Народната партия е имало дори и колективно интуитивно разбиране, че албанците са фактор, над който не може да се надделее, дава дори и едно чисто художествено, но всъщност програмно политическо произведение на Иван Вазов, описващо първия ден на XXI век. В благите си мечти Вазов описва една България, която се е ширнала на Балканския полуостров, а нейната беломорска флота провежда съвместни учения с руския средиземноморски флот. В тази безметежна България, която си е решила териториалните проблеми с лихвите, проблеми и суетня създават единствено... „някои албански немирници“. Имаме всички основания да смятаме, че Вазов и Гешов са споделяли общи възгледи за „албанските немирници“.

За Гешов е ясно, че стремежът на сръбската държава към излаз на море е непреодолим. Дава си сметка и за това, че сърбите имат два пътя към лелеяния излаз на море – към Адриатика или към Солун и Бяло море. Лошото изходно положение за българския министър-председател е фактът, че предаването на Нишко и изобщо на Поморавието на сърбите с решенията на Берлинския договор подхранва амбициите им към Солун през Македония. Според каноните на класическата геополитика владееенето на изворите на една река изисква да се овладее цялото ѝ течение – до устието ѝ. Според геополитическата теория, възприета охотно от сръбските политически елити, долината на река Вардар принадлежи геополитически към Поморавието. Владееенето на Поморавието за

сръбските политически лидери е достатъчно основание да претендират за цялото течение на Вардара и за излаз на Бяло море по него.

Придвижването на Австро-Унгария в същата посока вече е стеснило и притеснило достатъчно сръбската държава. Окупацията на Босна и Херцеговина през 1878 г. и официалното ѝ присъединяване към Дунавската монархия през 1908 г. насочва посоката на сръбската експанзия на юг. По ирония на съдбата и двете събития са свързани с ключови събития в българската история – създаването на Третата българска държава и обявяването на пълната ѝ независимост. Това предопределя сблъсъка на българските и сръбските интереси във Вардарска Македония, който започва формално и публично с поставянето на сръбския владика Фирмилиян в Скопие през 1903 г. и набира скорост с укрепването на сръбската, по-точно на сърбоманската въоръжена пропаганда.

Ясно е че, при една война с Турция сърбите няма да бъдат удовлетворени от териториални придобивки, стигащи до Шар планина, дори и при положение че ще вземат имащата мистично значение за тях област Косово и Метохия. Отчитайки мащаба на интересите на Сърбия, Гешов прави всичко възможно да ги насочи към Адриатическия бряг, южно от Черна гора. Това може да стане само за сметка на териториите, на които живеят албанците, които до този момент са привилегировано население в рамките на Османската империя. (Пак по ирония на съдбата идеята за албанската независимост до голяма степен кристализира точно сред албанската емиграция в София. Първият манифест, призоваващ към независимост на албанците, е написан на български език...). Българският министър-председател се съгласява на така наречения „дележ на Македония“. Оформени са „безспорната“ и „спорната“ зона.

Лаическият подход към това споразумение се характеризира със заклеймяването му, било заради самия дележ, било заради изчертаването на демаркационната линия на картата. Заклинанията срещу разделянето на „спорна“ и „безспорна“ зона са се превърнали в едно от най-устойчивите клишета при преподаването на

българската история. Клише, заредено с много емоции и много малко рационални съображения.

Гешов по-добре от всеки друг е знаел етническите характеристики на двете зони, като и факта, че значително българско население е оставало в „спорната“ зона. Но съображенията при изчертаването на демаркационната линия не са се ръководели от етническия принцип. „Спорната“ зона е конструирана като перфектен геополитически коридор, който трябва да отведе сръбските амбиции на адриатическия бряг.

Всъщност българската страна не се интересува особено от етническия принцип, що се отнася до албанските територии. София последователно се стреми да направи албанците сръбски граждани. Това е технологията за отклоняване на Сърбия от солунското направление. Коридорът, осигурен от „спорната“ зона и по-голямата част от териториите, които през 1913 г. ще образуват независимата албанска държава, осигурява на Белград пълноценен излаз на Адриатическо море. Остатъчната територия в Южна Албания (наричана и сега в Гърция – Северен Епир) е щяла чудесно да послужи за допълнително задоволяване на териториалните претенции на Гръцкото кралство.

Тук трябва да отбележим, че през 1911 г. албански бунтовници обявяват независимост в Косовска Митровица. Кураж за това им дава поражението на Турция във войната с Италия. В София са били напълно наясно с протичащите процеси в населените с албанци територии и явно са искали да откупят освобождаването на „безспорната“ зона и присъединяването ѝ към България с предотвратяването на създаване на нова независима държава на Балканите.

Подходът на Иван Евстратиев Гешов спрямо сръбските амбиции за излаз на море и към албанската независимост е безспорно макиавелистки и отхвърлящ етническия принцип. Но усилията на министър-председателя са били насочени изцяло към осигуряване на гаранции, че България ще успее да придобие по-голямата част от населените с българи територии в Македония. В действията на българския министър-председател няма нищо

„лично“ към албанците – просто става дума за защита на националните интереси на собствената му страна.

В балканския геополитически пасианс априори е било ясно, че Австро-Унгария (а може би и Италия) ще бъде категорично срещу излизането на Сърбия на адриатическия бряг. Затова българската страна поема в сключената военна конвенция ангажимент да окаже на Сърбия значителна военна помощ в случай на нападение от страна на Дунавската монархия. Даването на съгласие за подобна помощ в никакъв случай не означава, че България е разполагала с излишни бойни единици, които да предложи щедро на Сърбия. Обещанието е трябвало да даде допълнителна сигурност на сръбските политически водачи в техния опит да излязат на море през албанските територии и да ги подсигури в някаква степен срещу австро-унгарска наказателна операция.

По-внимателното вглеждане в договореностите между България и Сърбия сочи, че основната грижа на Гешов е била да гарантира придобиването на „безспорната“ зона. Претенциите върху „спорната“ зона са по-скоро оставени за общественото мнение. Проблемът на министър-председателя е бил в това, че не е можел открито да изкаже съображенията си. Както вече беше отбелязано, Гешов не е споделял всичко дори и с членове на Министерския съвет. Той е трябвало да поддържа постоянно пред общественото мнение позицията, че България иска цяла Македония и ще се бори до край за „спорната“ зона.

4. Руският цар като „необходимият виновен“

Всъщност Гешов отлично е знаел, че руският цар ще отсъди в полза на сърбите за „спорната“ зона. Но това за него е била последната стъпка в осъществяването на плана за отклоняване на Сърбия от солунското направление към брега на Адриатическо море. Българското правителство не е можело доброволно да отстъпи „спорната“ зона. Общественото мнение е щяло буквално да „помете“ всяко правителство, което е склонно да отстъпи тези земи.

Нещо повече – в правителството имало хора, които не са давали да се издума, че Сърбия ще вземе тази територия. В опозицията - още повече. Да не забравяме, че Андрей Ляпчев, един

от лидерите на Демократическата партия, бъдещ министър-председател, който до този момент вече е увенчан със славата на човека, провел успешно преговорите с Отоманската империя, след обявяването на независимостта през 1908 година, е родом от Скопие, а Скопие е в „спорната зона“. По-късно министърът на правосъдието в правителството на Иван Евстратиев Гешов – Петър Абрашев ще документира в дневника си гнева на Ляпчев, когато научава, че сърбите са влезли в Скопие⁸.

Необходимо е било отговорността за тази несправедливост да бъде прехвърлена на авторитет, който не принадлежи към българското публично пространство. Не е имало по-подходящ „виновен“ от руския цар.

Предвиденият арбитраж е трябвало да осигури на Белград коридора към Адриатическия бряг, да гарантира на София по-голямата част от Вардарска Македония, населена с преобладаващо българско население, и да насочи негативните обществени настроения встрани от кабинета на Гешов. Арбитражът е щял да превърне разделителната линия между „спорната“ и „безспорната“ зона в държавна граница, гарантирана от поне три Велики сили – силите от Антантата. С други думи – арбитражът е трябвало да узакони разделянето на Македония, като руският император влезе в ролята на „гръмоотвод“ за българското обществено мнение. В крайна сметка, за да се осъществи планът на Гешов, въпросът е бил не в това, какво ще отсъди руският цар, а просто да се стигне до там, че той да отсъди.

Впрочем руският цар е щял в същата степен да бъде „гръмоотвод“ и за сръбското обществено мнение. Ако арбитражът все пак се беше състоял и страните по него бяха приели отсъждането на руския император, сръбското правителство със сигурност е щяло да бъде разкъсано от критики за това, че се е оттеглило от територии, за които е „дало жертви“. Малко известен факт е, че след сключването на Букурещкия мирен договор резултатите от двете Балкански войни в Сърбия са оценени от преобладаващата част от обществото като... катастрофални.

⁸ Абрашев, Петър, Дневник, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, С., 1995 г., ISBN 954-430-361-8, стр. 90

Действително Сърбия не получава излаз на море, а вместо това е създадена независима Албания. Сърбия присъединява Косово, което може да има огромно сантиментално значение за сърбите, но още тогава е населено преобладаващо с албанци. Сърбия присъединява и значителна част от Вардарска Македония, но тя пък е била населена с изключително враждебно настроено българско население.

Критиките към правителството на Иван Евстратиев Гешов за постигнатите споразумения със Сърбия в рамките на подготовката на Първата балканска война не са основателни. Споразуменията почиват на политическия реализъм и се ръководят от правилото, че „политиката е изкуство на възможното“. Друг е въпросът, че замисълът НЕ е изпълнен успешно, но би било крайно наивно да очакваме, че точно в сферата на международната политика всеки остроумен и изгоден за България замисъл ще се изпълни с математическа точност.

5. Невъзможността за постигане на прецизно споразумение с Гърция

Не по-малко несправедливи са критиките, че няма договореност за разделителната линия между Гърция и България. И да е имало, тази линия винаги щеше да бъде условна – нещо повече, в България при всяко положение щеше да остане гръцко малцинство, както и българско в Гърция. Впрочем и след катастрофата в Източна Тракия⁹ България се разширява териториално в Западна Тракия, обзавеждайки се с интересен етно-религиозен микс, който никак не е лесен за управление.

Не е тайна и опитът по време на Втората балканска (Междусъюзническата) война, да се скалъпи набързо някаква невъобразима „република“ със столица Гюмюрджина¹⁰, която да не допусне България до беломорския бряг.

⁹ Милетичъ, Любомиръ, Разорението на тракийскитѣ българи прѣзь 1913 година, Издание на Българската академия на науките, София, Държавна Печатница 1918 г., Второ фототипно издание, Културно-просветен клуб "Тракия" - София, С., 1989 г.

¹⁰ Милетичъ, Любомиръ, „История на Гюмюрджинската автономия“, София, 1914 г., Печатница на С. М. Стайков

Също така териториите на Кърджалийско, Гюмюрджинско, Дедеагачко и Ксантийско не влизат в територията на България нито по предписанията на Санстефанския мирен договор, нито по предписанията на Цариградската посланическа конференция, нито пък са в пределите на Българската екзархия¹¹.

Не е било възможно да се водят кой знае какви „по-любовни“ преговори с Гърция поради твърде враждебните взаимоотношения между Атина, от една страна, и България – от друга. След Илинденското въстание гръцките андарты, подкрепяни дейно от официална Атина, осъществяват тотален терор над българското и влашкото население в Македония. Една от кулминационните точки на този терор е клането в село Загоричане.

От своя страна обществеността в България и Румъния започва настъпление срещу относително привилегированото положение, в което са се намирали гръцките малцинства в двете страни. Това настъпление е на моменти толкова остро, че Христо Силянов говори направо за „противогръцко движение“ в Румъния и в България¹². Ако България и Гърция са имали обща граница, евентуален военен конфликт в периода 1903 – 1908 г. е бил напълно възможен. Ясно е било, че границата между България и Гърция ще бъде максимално близка до демаркационната линия, която ще бъде установена между двете „съюзнически“ армии. Не е случаен и фактът, че на Солунското направление българската армия настъпва с не по-малки темпове, отколкото на Цариградското направление. Някой би казал, че българските сили на Солунското направление се изчерпват със Седма рилска дивизия. Това е подвеждащо, защото личният състав на това съединение значително надхвърля стандартния щатен състав на една българска дивизия и се доближава до числеността на отделна армия. Този факт е изключително добре изяснен точно в книгата, която държите в ръцете си.

В книгата на Емилия Маркова въпросът за сформирването и разгръщането на 7-ма рилска дивизия е разгледан изключително

¹¹ Геновъ, Георги Петровъ, Международни актове и договори, засѣгащи България. Съ объяснителни бележки и една карта на България и съседнитѣ страни, София, Придворна печатница, 1940 г.

¹² Силяновъ, Христо, Освободителните борби на Македония. Том II. След Илинденското въстание, Издание на Илинденската Организация, София, 1943 г., Второ фототипно издание – „Наука и Изкуство“, София, 1983 г., Виж: Глава 20. Противогръцкото движение в България, стр. 234 – 255

пунктуално и изчерпателно. Разгледано е създаването на Дупнишкия гарнизон, инициативата на дупничани за построяване на казарми и настаняване на постоянни военни части в града, приведен е Указ № 83 от 30 декември 1903 г. за сформирание на три нови пехотни дивизии с дивизионни области и дивизионни болници – една от които е 7-а пехотна рилска дивизия, съответно - 7-а дивизионна област и дивизионна болница.

Показана е логичната последователност в определянето на административната структура на създадените в страната дивизионни области и полковете окръжия (Указ № 89 от 1904 г.). В териториалния обхват на 7-а дивизионната област са включени Кюстендилска, Трънска, Радомирска, Дупнишка, Самоковска, Ихтиманска, Брезнишка и Панагюрска околия¹³.

Представени са и точни данни за мирновременния щат на 7-а рилска дивизия, за числеността на личния ѝ състав в навечерието на Балканските войни. Според дневника на командира на дивизията генерал Тодоров съставът на 7-а пехотна рилска дивизия включва 25 пехотни дружини, 24 батареи и 1 конен ескадрон. Личният състав се състои от 547 офицери, 36 740 подофицери и войници и 48 чиновници¹⁴. Това е твърде голяма сила и названието „дивизия“ за нея е само номинално.

В книгата ясно е посочен и бойният път на 7-а рилска дивизия, като ясно е изяснено и несъобразяването на българското командване, в частност на генерал Михаил Савов, със заповедите на командващия 2-ра съюзна армия генерал Степан Степанович. Отказът да се изпълни заповедта за спиране на настъплението на дивизията, довежда до влизането ѝ в Солун на 26 – 27 октомври 1912 година.

В крайна сметка с много важната роля, изиграна от 7-а рилска дивизия, демаркационната линия между българи и гърци, която се създава след Първата балканска война, е линия мечта. България

¹³ След края на Балканската война се включват още новоосвободените, вече в пределите на България околии: Горна Джумая, Петрич, Мехомия, Неврокоп, Свети Врач.

¹⁴ Цветков, Кирил и колектив, Алманах на сухопътните войски на България. Книга четвърта. Безсмъртните дивизии на България, С., 2018 г., Асоциация на сухопътните войски в България, Национален военноисторически музей, Фондация Българско военно историческо наследство, печат: Военно издателство ЕООД, стр. 107

получава огромен излаз на Бяло море заедно с пристанището на Кавала. Що се отнася до Солун, този град никога не е бил български – нито по времето на Симеон I, нито по времето на Иван Асен II. Калоян намира смъртта си под стените на Солун. Провалът на въстанието на Петър Делян става след неуспешната атака на стените на същия Солун от Алусиан.

На всичкото отгоре имало сериозна възможност Солун да остане под особен режим на управление, като свободен град. Дневникът на министъра на правосъдието в правителствата на Гешов и Данев – Петър Абрашев, свидетелства, че пълномощният министър на България в Лондон е представил проект за подобно решение и то е било посрещнато с нескрито одобрение от британските политически среди¹⁵. След седем – осем години Великите сили ще определят точно такъв режим на управление за Данциг (Гданск) след Първата световна война...

Истината е, че в началото на двадесетия век хинтерландът на Солун е с доминиращо българско население, но самият град е абсолютно полиетнически, мултикултурен, в някаква степен дори доминиран от значителното еврейско – сефарадско население, което е било с българофилска ориентация. Солун е бил под съвместна българо-гръцка окупация и упреците, че „плячката“ не е била разделена предварително с гръците са просто смешни. На изток от Вардара България е била взела максимума – не само за момента, а въобще от всяка гледна точка. България е имала беломорския бряг от устието на Вардара до устието на Марица – нещо повече, до Енос.

Тук вече ставаме свидетели на максимализма и на цар Фердинанд, който започва да си прави устата да му подарят някой и друг остров (в изворите се споменават „подсещания“ от страна на българския цар, който си бил харесал остров Самотраки).

В крайна сметка може да се обобщи, че правителството на Иван Евстратиев Гешов е трябвало да действа при крайно притеснени и в някои отношения форсмажорни обстоятелства. То е

¹⁵ Абрашев, Петър, Дневник, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, С., 1995 г., ISBN 954-430-361-8, стр. 95

било притиснато от промяната на етническия баланс в Македония, от настъплението на Италия на Балканския полуостров и от българското обществено мнение. От правителството се искало да реши националния въпрос веднъж завинаги и то не е имало много място за маневриране. В този контекст ВМРО се явява като първостепенна група за натиск, която успява да детонира избухването на войната с прочутия атентат в Кочани.

Министър-председателят лично е трябвало да действа в изключително сложна обстановка, като балансира не само между външни сили като балканските съседи и Великите сили, но и да маневрира в минното поле на българските вътрешнополитически и институционални противоречия. Той провежда своя стратегия, целта на която е била да насочи сръбските териториални и геополитически амбиции към излаз на Адриатическо море през албанските територии. За това той се съгласява на създаването на „спорната зона“ и на идеята за руски арбитраж за нея.

Стратегията на Иван Евстратиев Гешов е провалена от австрийския ултиматум, който довежда до изтеглянето на сръбските войски от територията на днешна Северна Албания. За тогавашния министър-председател на България това е сигнал, че стратегията му е провалена и той подава оставка в момент, в който всички смятат, че преживява личния си политически триумф – подписването на Лондонския договор, дал на съюзниците всички земи на Отоманската империя, намиращи се на запад от линията Мидия – Енос в Източна Тракия.

Това не значи, че политиката му е била наивна, непатриотична или престъпна. Той е действал в рамките на възможното и се е опитал да извлече максимална полза за България. Попречили са му външни за България и за правителството ѝ фактори, които са били от непреодолим характер. Време е да престанем да възпроизвеждаме едни и същи исторически клишета и да внушаваме на публиката, че политическите водачи на България не са знаели какво правят и само са се лутали без цел и посока между великите сили. Историята на Балканската война говори за точно обратното. Робуването на клишета за историята работи единствено

в посока на насаждането на посредственост в обществения живот и за изкривяване на политическото мислене.

В заключение, връщайки се на книгата, която държите в ръцете си, бих искал да напомня, че всички големи и демократично настроени умове на днешното време отправят към хората призива „да четат книги“. Без да претендирам да съм „голям ум“ на нашето време, аз се присъединявам към този призив със сърце и душа. Четенето на книги е противопоставяне на посредствеността и на оглупяването, които освен всичко друго се насаждат и с мощни технологични средства в днешно време.

Четенето на книги изисква от своя страна писане на книги. Затова и трябва да поздравим неуморната Емилия Маркова, която не спира да пише. И пише много добре. Излишно е да се казва, че в днешно време темата за войната като такава, а също и за историята на различните войни е изключително актуална. Книгата за 7-а рилска дивизия казва много неща, които да помогнат на днешното българско общество, което е имало щастието вече 80 години да не знае какво е война, да се събуди от илюзията която сънува, че войната е отживелица.

Войната е на две крачки от дома ни, а Балканската война е водена от две от най-миролюбивите български политически партии в целия период от 1879 до 1912 година.

Международните отношения далече не се ръководят само от рационални съображения и спомените от Междусъюзническата война, Първата световна война, както и това, на което сме живи свидетели, доказва последното твърдение. Ние можем да вярваме в разума, но никой не ни дава гаранции, че същият ще бъде приложен на практика в „живия живот“. Едва ли е нужно да се казва нещо повече...

Доц. д-р Теодор Дечев

БЪЛГАРСКИЯТ НАЦИОНАЛЕН ИДЕАЛ ЗА ОБЕДИНЕНИЕ

След падането на България под османско иго през 1396 г. в продължение на 482 години възстановяването на независимата българска държава е съкровена цел, с която живеят поколенията българи и плеяда революционери в националноосвободителните борби. По този път се открояват няколко важни, ключови достижения:

- Издаването на 27 февруари 1870 г. от османския султан на ферман за учредяване на Българската екзархия като „независима църковна институция“, която да „обхваща териториите, населени преимуществено с българи – християни“ с мисията да отстоява техните права пред държавните власти. Тогава европейските сили приемат българското етническо землище, разположено от Ниш до Черно море, от Охрид до устието на Дунав и от Тимок до околностите на Цариград и Солун, не само като църковни граници, де факто то е и официално признание, стъпка към очертаване на бъдещи политически граници на България.

Митрополитският жезъл на първия български екзарх Антим I.

Задължителен атрибут на епископите и символ на тяхната власт. Съхранява се в Националния исторически музей, София.

- Проведената след жестокото потушаване на Априлското въстание от 1876 г. Цариградска конференция (м. декември 1876 г.) постави пред Турция въпроса за „автономно управление на българските земи“. Неизпълнението на това решение на европейските сили довежда до военно изпълнение на тяхното искане, за осъществяване на което историци отбелязват ролята на

освободителната Руско-турска война през 1877 – 1878 г., подпомогната от българското опълчение и четническото движение и Санстефанския прелиминарен (предварителен) мирен договор (3 март 1878 г.), в резултат на която на картата на Европа отново се завръща държавата България.

- Берлинският конгрес на Великите сили от м. юли 1878 г. легализира окончателно българската държавност. Но засилващите се разногласия и противопоставяне между тях водят до отхвърляне на клаузите на Цариградската конференция за възстановяване на българската държавност на основата на границите на Българската екзархия и изкуствено и безмилостно разпокъсват българското етническо землище на:

- 1) Княжество България – васал на Османската империя. Обхваща територията между Дунав, Стара планина и Софийския саджак, без Северна Добруджа, която е дадена на Румъния срещу отнетата им Бесарабия, без обаче там да живеят румънци;

- 2) Източна Румелия (име, което никога не е съществувало), – автономна област под управлението на губернатор, назначаван от султана. Обхваща територията на Горна Тракия. Другата част на Тракия от Черно море до река Места е дадена обратно на Османската империя. 75 000 кв.км от географската област Македония също е върната отново на Османската империя – това е територията: на изток р. Места и планинските хребети на запад от Охридското езеро, на юг от р. Бистрица и на север до границата на Косово. На Сърбия са „подарени” населените с българи земи източно от р. Българска Морава – градовете Врана, Пирот, Ниш.

Берлинският конгрес предостави български земи на три държави – Османската империя, Сърбия и Румъния. Но явно за решаването на националния въпрос България е невъзможно да води борба на три фронта и затова в нейна главна историческа задача се превръща борбата за освобождаване на българските земи в границите на Османската империя. *Първо*, защото те съставляват около 90% от българските земи, попаднали в чужди държави и близо 95% от българското население, живеещо под чужда власт. *Второ*, именно в борбата срещу ислямската държава България може да разчита на масова подкрепа от местното

християнско население (вкл. и от някои небългарски групи – арменци, евреи, власи и др.), както и на военни и политически съюзи сред Великите сили. *Трето*, Османската империя се счита за чуждо тяло в европейската цивилизация, поради което България може да очаква подкрепа и да разчита на европейското обществено мнение¹⁶.

Така още от 1878 г. и годините след това погледът и всички усилия на българите ще бъдат обърнати на юг в пределите на Османската империя – там близо 100 000 кв. км в Македония и Одринска Тракия се населяват от един милион и половина българи¹⁷.

Националният идеал за освобождение на сънародниците и обединение на поробените от Турция земи с преобладаващо българско население в границите на една (българска) държава гори като жив въглен и се претворява в най-благородно и безкористно, свидно и свято народно желание.

Концентрирането върху географската област Македония като най-голямата от всички претендирани територии правителството защитава на принципа за неделимост.

Успоредно с политическите усилия пътищата за освобождение преминават през въоръжената борба: Сръбско-българската война (1885), избухват Кресненско-Разложкото въстание (1878), Горноджумайското въстание (1902), Илинденско-Преображенското въстание (1903). За съжаление знаковото Съединение на Княжество България и Източна Румелия (Горна Тракия) на 6 септември 1885 г. не съществува юридически до 1908 г. Дори обявяването на Независимостта на Третата българска държава на 22.09.1908 г., която от васално княжество на Османската империя се превръща в международно прието царство, не променя положението на българите в Македония и то продължава да бъде тежко.

През 1878 г. населението на България възлиза на 2,3 млн. души. През 1912 г. то нараства на 4,7 млн. души. В този период

¹⁶ Димитров, Божидар. *Войните за национално обединение*, с. 7.

¹⁷ *Пак там*, с. 8.

поотделно или на групи се изселват около 300 000 турци и българомохамедани и е реализиран механичен прираст от 600 000 – 700 000 емигранти: тези от Тракия и Мала Азия се преселват главно в Източна България (Варна и Бургас), а тези от Македония – в София, където достигат до $\frac{3}{4}$ от населението на столицата и толкова от неговия висш политически, военен и интелектуален елит¹⁸. Това землячество се превръща в мощно лоби за решаване по военен път на проблема с останалите в Османската империя българи. Освен това в лицето на ВМОРО то има изграден силен въоръжен лост на влияние. Хиляди са тези, които изпращат децата си да учат в гимназии и висши училища (най-често във Военното училище) в свободна България, където са добре приети и остават там да реализират добра професионална кариера – не е тайна, че някои от тях достигат и до високи административни постове.

Отчита се, че постепенно в Македония зачестява навлизането на сръбски и гръцки чети, които вместо да се бият с турските части грабят, бият и избиват българско население, в т.ч. не се щадят жени, деца, учители, свещеници и т.н., което от много хора се приравнява дори като геноцид.

Нещастното българско население в Македония, оказало се в мрачен бит, мизерия, нищета и подложено на систематично потисничество, е оставено на произвола на турци, гърци и сърби – за това съобщават редица британски, руски и други дипломати и политици.

След репресиите през 1908 г., когато в Турция идват на власт (не без помощта на структурите на ВМОРО) младотурците, този процес се засилва – скоро „младотурският грим“ започва „постепенно да избледнява и под него се явяват чертите на едно подмладено старотурско лице“¹⁹. Това е и причина за започнала масова вълна на изселване на българи към по-големите градове в свободна България и в чужбина, вкл. САЩ, Канада и др. държави, което от своя страна води до обезбългаряване и промяна на съотношението на народностите на тези райони.

¹⁸ Пак там, с. 25.

¹⁹ Елдъров, Светлозар. Тайните офицерски братства в БА и освободителните борби на Македония и Одринско, с., 108.

Дипломатически совапки

За решаване на болезнения македонски въпрос българските управленци активизират действия и на международна сцена.

Трябва да се отбележи, че в международен план през 1911 г. и в началото на 1912 г. Османската империя е в тежка вътрешна и външнополитическа криза. Нейната икономическа изостаналост и зависимост от великите европейски държави не създават добри предпоставки за добра военна подготовка и въоръжение. Примери: мудно и на части върви започналата с помощта на Германия още през 1886 г. реорганизация на армията; от общо близо 19 000 офицери едва 9 000 имат завършено военно училище). Допълнително Италия е обявила война за откъсване на Триполитания (Либия), избухват въстания на йеменски арабски племена, избухват албански бунтове, целящи създаване на албанска държава, включваща територии на днешна Албания, Косово, Северна и Западна Македония и Южна Черна гора. Засягането на сръбските стремежи на юг ги склонява на преговори с България. При очертаващата се нова световна война Русия е със скрити амбиции към Османската империя, които включват и присъединяване на Мала Азия, Цариград и зоната на проливите към своята империя. В тази обстановка е видно, че България сама не може по мирен път да реши проблема с поробените българи в границите на Османската империя. Постепенно проработва идеята за формиране на политически и военен съюз на балканските славянски православни държави, насочен срещу Османската империя. Правителството на Гешев – Данев започва активна, многоаспектна подготовка за водене на Балканската война. Войната приближава.

Икономическо развитие

В началото на XX век Царство България отбелязва най-високи темпове на икономически растеж сред балканските държави. Селското стопанство остава централният стопански отрасъл, в него е заето над 80% от активното население (90% от селското и 18% от градското население). Постепенно обаче набира скорост развитието на фабричното производство и делът на някои промишлени отрасли като текстил, кожи, дървопреработване, храни

и питеята (захар, мелничарство), производство на строителни материали и др. нараства бързо и страната е в подем. За сравнение, ако в периода 1830 – 1879 г. изградените предприятия са 20, през 1880 – 1900 г. са 146, в 1900 – 1904 г. са 30, то в периода 1905 – 1909 г. техният брой нараства с нови 70²⁰. Но все още в зародиш е тежката индустрия – каменовъглищният добив, производството и обработката на метали, машиностроенето и др., което пък се отразява върху военната индустрия, чиито потенциал е недостатъчно развит. Успешно се развива селскостопанският износ. Държавата привлича чужди капитали с цел реализиране на големи структурни проекти, като строеж на жп линии, пристанища и пр., както и за добро въоръжаване. Над 1/5 от държавния бюджет за 1912 г. е насочен за нуждите на военното министерство. Той достига 136 607 000 лв., при 8 – 12 млн. лв. в периода 1878 – 1884 г.²¹ Публичност придобива становището, че страната има ресурс да издържи една краткотрайна война.

Населението на България през 1912 г. е 4 430 000 души, от които 2 250 000 са мъже, а във възрастовия диапазон между 20 и 50 години подлежащи на мобилизация са 714 000 д. към 1905 г.²²

Нарастване на военната мощ

Осъществяването на националния идеал извежда основните задачи и изисквания пред военната политика и военната доктрина на страната. Княз Фердинанд с Указ № 185 от 15 декември 1891 г. утвърждава приетия от Народното събрание Закон за устройството на въоръжените сили на Българското княжество и управленският елит на държавата стартира активен процес на реорганизация, всеобхватно изграждане и развитие на армията. Качествено нов момент е поставеното начало на дивизионната организация на войската – действащите дотогава бригади са преустроени в 6 пехотни дивизии. Структурно са представени: действаща армия (21-30-годишни), призвани за военна служба (18-20-годишни), резервисти (30-39-год.) и народно опълчение (40-45-год. и до 50-год.). Във военно време към действащата армия и резервистите се

²⁰ Натан, Жак. *Стопанска история на България*, с. 342-343, 377, 338.

²¹ *История на българите. Том V. Военната история на българите*, с. 413.

²² Вълков, Александър. *Балканската война 1912-1913*, с. 11.

сформират допълващи части. В периода между Съединението (1885) и началото на Балканската война (1912) българското командване има разработени и утвърдени няколко варианта на война с Турция, като в периода 1909 – 1912 г. то вече реално се подготвя за нея.

След 1903 г. се обръща и специално внимание на изучаване на турската армия. Един пример: разчетите на армейския щаб сочат, че Турция може да съсредоточи своите сили в граничните райони между 25-ия и 30-ия оперативен ден, докато българските сили – до 17-ия оперативен ден. Впечатлява мнението на военни стратегии, според които България има много добре подготвена войска - „най-силната сред съюзниците в предстоящата война и една от най-добрите в Европа”²³. Видни чуждестранни специалисти и ръководители също ѝ дават висока оценка и в съпоставка я сочат „като най-дисциплинираната и с най-висок коефициент на бойна готовност в Югоизточна Европа”²⁴. На 16 септември 1912 г. Военният съвет на база „обективно съществуващи обстоятелства“ също единодушно се изказва, че „България може да се реши да встъпи във въоръжена акция против Турция“.

Създаване на Балканските съюзи

Плакат „Балкански съюз”.

На преден план е цар Фердинанд. Зад него са владетелите на балканските държави – съюзници, 1912 г.

Какво провокира отделните балкански държави, макар и „дебнеци се“, към създаване на съюзи помежду им, въз основа на които да се опълчат срещу Турция и да изградят общ фронт за превземане с военна

²³ Вълков, Александър. *Балканската война*, с. 15

²⁴ *История на България. Том V. Военна история на българите*, с. 406

сила на балканските и владения, определян по-късно дори като „дипломатическо чудо“?

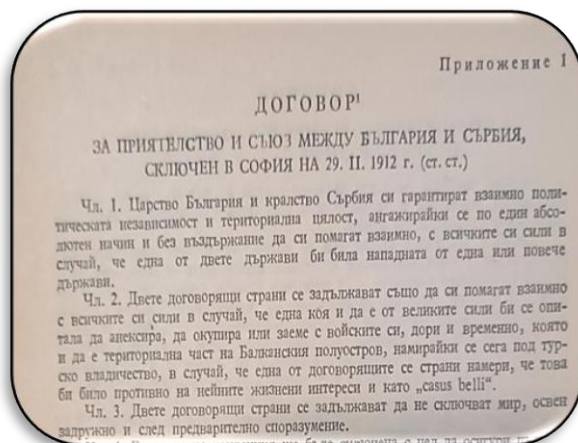
България има неосъществен идеал – да влязат в сила клаузите на Санстефанския договор. *Гърция* поставя въпроса за връщане на старите византийски земи и мечтае за Велика Гърция. *Сърбия* иска да се превърне в притегателно средище за славяните в Централните и Западните Балкани. *Черна гора* действа за крепостта Шкодра, части от Санджака и стара Сърбия, но аспирациите ѝ нарастват с претенции за участие и в подялбата на Македония.

От своя страна, Османската империя прави отчаяни опити да задържи балканските си територии, да завърши процеса на османизация и създаване на наднационална османска нация, и по този начин да „вдъхне нов живот на изчезващата империя“. С площ от около 4 млн. кв.км и население около 28 млн. души от разнообразен етнос, разположена територията на три континента – Азия, Европа и Африка, в началото на ХХ век тя е не само с отнети от нея територии, но и в процес на икономическо и финансово заробване. Около 85 % от населението е заето в земеделието. В хранителната и текстилната промишленост главно в Мала Азия започват да възникват модерни предприятия – към 1913 г. са създадени 269. Най-голяма робска тежба изпитват угнетените християни, докато мохамеданите навсякъде са признати за властелини (господари) на живота, имота и честта на раята.

Договорът със Сърбия

Оформянето на българо-сръбски съюз е по препоръка на Русия, а Сърбия проявява значителна активност. През м. април 1911 г. сръбският министър-председател Милованович предлага на

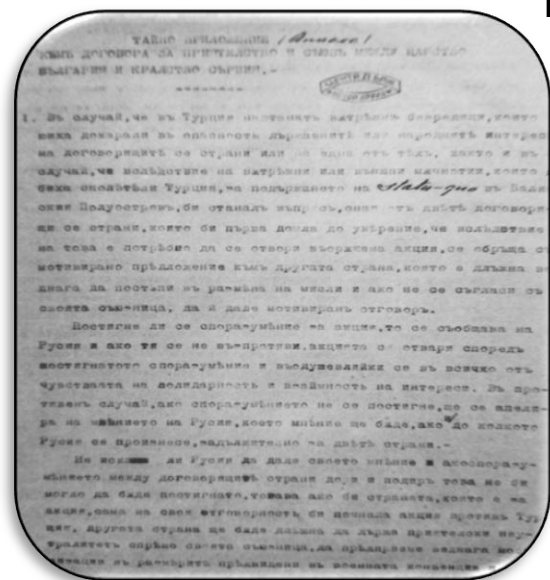
българския пълномощен министър в Белград да се подпише споразумение „за разделяне сферите на влияние в Македония“, на чиято основа да се създаде военен съюз. Правителството на Ив. Е. Гешов първоначално отказва, но началото на войната между

Турция и Италия от м. септември променя позиция му и двете страни започват трудни преговори, в които по най-спорния въпрос с разделението на Македония стигат до задънена улица. През месец ноември преговорите продължават в Париж с участието и на руските дипломатически представители в Белград и София и обсъждане на въпроса за македонска автономност. В периода м. декември 1911 г. – м. февруари 1912 г. централна тема е определянето на границите на т.нар. „спорна зона“. На 29.2./13.03.1912 г. в София от Гешов и Милованович е подписан Договор за приятелство и съюз между България и Сърбия, в който се огласява: „Чл. 1. Царство България и Кралство Сърбия си гарантират взаимно политическата независимост и териториална цялост, ангажирайки се по един безспорен начин и без въздържание да си помагат взаимно, с всичките си сили в случай че една от двете държави би била нападната от една или повече държави; чл. 3.: Двете договарящи се страни се задължават да не сключват мир, освен задружно и след предварително споразумение” важи до 31.12.1920 г., последван от тайни спогодби за бойните фронтове.

Споразумението предвижда сръбската войска да действа срещу турската армия в почти цяла Македония, а двойно по-голямата българска армия да се съсредоточи основно в района на Източна Тракия, а в Македония да действа само една българска дивизия. Договорено е след войната България да получи цяла

Тракия, Сърбия – Косово и Санджака, а Македония да се раздели на две части – безспорна, която да бъде дадена на България (Велес, Кочани, Щип, Охрид, Кратово, Прилеп, Битоля) и спорна (Куманово, Тетово, Гостивар, Струга), чийто статут да се реши след войната според приноса на двете държави, а при спор арбитър да бъде руският император.

Тайно приложение (анекс) към Договора за приятелство и съюз между Царство България и Кралство Сърбия, 1912 г.

Де факто Сърбия защитава позицията си с военни аргументи, според приноса ѝ за разгрома на турската армия, без да отчита историческите, етнически и стопански фактори.

В икономическо отношение по това време Сърбия остава слабо развита индустриална страна – над 84% от населението е заето в селското стопанство. Развиват се въгледобивът, транспортът, селско-стопанският износ; броят на предприятията през 1910 г. е 465, но много от тях са отдадени на концесия на чужди фирми, което определя и зависимостта от чуждестранния капитал²⁵.

Съюзът с Черна гора

От съюзниците черногорци са с най-малко възможности. Съюзът с тях се базира на договорена устна спогодба за съвместни действия от 15/28.08.1912 г., съгласно която се поема ангажимент за всеостранна помощ в случай на война срещу Турция или Австро-Унгария. Черна гора ще обезпечи участието във войната на 30 – 40 000 бойци. Интересна подробност е искането България да заплаща заплата на всеки войник по един златен лев в течение на три месеца, за което тя дава съгласие.

Страната е икономически слабо развита. Малкото на брой предприятия са в сферата на преработка на селскостопански суровини. Отличителен е монополът, навлязъл в началото на новото столетие, на италианския капитал върху добива на полезни изкопаеми и на австрийския капитал върху външната и вътрешната търговия, строежа на жп линии, банковото дело и др. Финансовото състояние е разклатено, като държавният дълг превишава 4 пъти годишния доход на страната. Липсата на препитание кара мнозина да емигрират – при население от 240 х. души – в последните години на 19. век по 2 – 3 000 души всяка година, през 1904 г. – над 10 000 души.

Договорът с Гърция

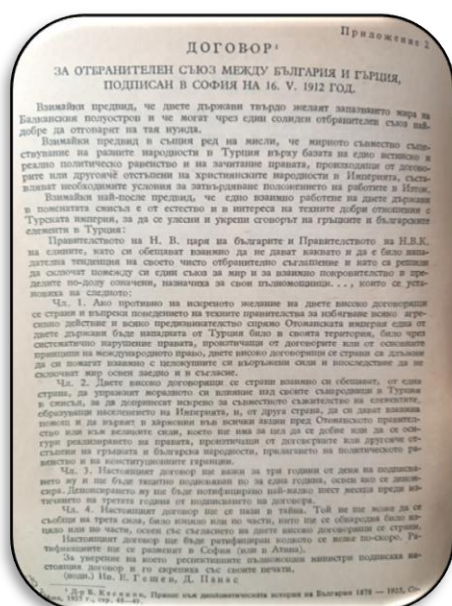
След мъчителни преговори относно автономията на Македония на 16/29 май 1912 г. от Иван Е. Гешов и Д. Панас е

²⁵ *Балканската война, с. 8-13, с. 23.*

подписан договор за отбранителен съюз между България и Гърция, насочен срещу Турция и със срок 3 години. Но цар Фердинанд не приема гръцките настоявания за предварително подписване на клаузи, регулиращи бъдеща подялба между двете страни на завладените от Османската империя територии от Македония и Тракия, както и точното определяне на новите им граници въз основа на народностния принцип. Неговото верую е – България на юг ще се разположи дотам, докдето стигне българският войник. На 22 септември 1912 г. двете страни подписват военна конвенция. Двете страни се споразумяват:

„Чл. 1: Ако противно на желанието на двете високо договарящи се страни и въпреки поведението на техните правителства за избягване на всяко агресивно действие и всяко предизвикателство спрямо Османската империя една от двете държави бъде нападната от Турция – било в своята територия, било чрез систематично нарушение правата, произтичащи от договорите или основните принципи на международното право, двете високо договарящи се страни са длъжни да си помагат взаимно с целокупните си въоръжени сили и впоследствие да не сключват мир освен заедно и в съгласие”.

Срещу Османската империя ангажиментът на България е да действа с 300 000-а армия, докато за Гърция той е едва със 120 000.

Договор за отбранителен съюз между България и Гърция, 16 май 1912 г.

В навечерието на войната Гърция е недотам развита в аграрно и индустриално отношение и за задоволяване на мирновременните нужди се налага и внос. Все пак се наблюдават наченки на ускорено стопанско развитие в отрасли като металургия, лека промишленост, селско стопанство, където е заето 46% от населението, прогрес бележат външната

търговия и търговският флот. Преобладават обаче малките предприятия от полузанаятчийски тип, повечето предприятия се владеят от чужденци; финансовото състояние също не е стабилно - държавният дълг расте.

Експерти определят съюзните антиосмански договори като „твърде общи”, тъй като в тях не се указва участието на всяка държава във войната и не се определя конкретна подялба на териториите. На следващо място различните цели, които преследват съюзниците, не създават възможност за изграждане на общо командване и общ план за действие срещу Турция.

Единствено Румъния, прокламирайки идеята за „балканско равновесие“, обяви претенции към България за компенсации с територии от Добруджа заради 400 000 румъни (куцовласи), живеещи там (официалните данни са за около 50-60 000 души). Този път в завоевателните си стремежи Румъния сякаш забравя историята: от една страна, че именно там е създадена българската държава и от друга страна – че тези румъни нямат общо с историята на тяхната държава, тъй като те са наследници на романизованото местно антично население: траки, гърци, илири и др. и самите те не се приемат за част от румънската нация.

Общата численост на мобилизираните армии на съюзниците - България, Сърбия, Гърция, Черна гора – и на Турция, с които започва войната (към м. октомври 1912 г.) е дадена в таблицата по-долу²⁶. Видно е, че България разполага с най-моцнен военен потенциал – в жива сила и в бойна техника.

Държава	Армия	Батальони	Батареи	Ескадрони	Оръдия	Картечници	Пушки
	Мобилизирани						
	Действащи						
България	<u>599 879</u> 366 258	258	262	48	1116	248	343 418
Гърция	<u>150 000</u> 120 000	73	63	18	252	84	190 000
Сърбия	<u>366 348</u> 190 000	196	79	44	544	230	28 8142
Черна гора	<u>45 000</u> 35 600	25	30	-	~ 150	12 (50)	25 000

²⁶ Пак там, с. 93.

Турция	<u>300 000</u> 570 000* (*доп. мобилизация)	391	232	82	<u>400</u> 930	420	970 000
--------	---	-----	-----	----	-------------------	-----	---------

Униформи и въоръжение на българската войска в Балканската война 1912–13

Изграденият съюз на балканските държави обхваща население от около 10 млн. души и територия от 217 000 кв.км. По същото време Османската империя има територия от 3 000 000 кв. км, разположена на три континента – Азия, Европа и Африка, и население от около 15 млн. души²⁷. Фактът, че балканските народи успяха да си подадат ръка и предстои да воюват заедно срещу общия вековен турски враг засилва още повече увереността им в благополучния край на реализация на отколешната народна мечта - освобождението на брата – роб, населяващ Македония, и обединението на българския народ.

Снимка: ВА

²⁷ История на българите. Том V., Военна история на българите, с. 416.

Акцент: Подготовката на населението

Националната кауза да бъдат обединени в границите на една държава всички българи на Балканите е топло прегърната от цялата патриотично настроена общественост и пуска дълбоки корени в обществото от двете страни на Балкана. Сред населението върви широка образователна, просветна и информационна дейност и кампании; текат открити, публични коментари, възгледи и съждения, които се превръщат във важен фактор за създаване на подходяща обществено-политическа нагласа в полза на предстояща война. В училище всеки ученик знае за несправедливостите на Берлинския договор (1878) спрямо България, в учебниците по отечествена география е обособен специален раздел „Български земи под чужда власт“ с естествен център Македония и Беломорска и Одринска Тракия.

Вестници и списания редовно публикуват дописки и съобщения за беззакония, грабежи, палежи, обири и убийства на българи в тези земи. „В Македония кръв се лее, потресающи зверства се вършат. Мохамеданите като че ли се стремят да изкоренят българското население!“ – с тревога констатира вестник „Свободен глас“ през 1903 г.

В казармата пък дори обучението „на нож“ се извършва върху чучела с турски униформи. През пролетта и лятото на 1912 г. в редица градове на страната са проведени големи митинги и публични събрания, прокламиращи употреба на военна сила срещу Турция.

Утвърждава се представата, че една бъдеща война за осъществяване на българския национален идеал, очертан още в Учредителното народно събрание от 1879 г., ще бъде война, битка за величието на България. Така след изминали 23 години на сдържани национални желаниа, на страсти, емоции и трескаво очакване най-накрая се отваря голяма историческа възможност за жадуваното окончателно обединение на българската народност в една държава²⁸.

²⁸ Павлов, Асен. *История, написана върху плат. В: Балканските войни (1912-1913 г.): героизъм и трагизъм, с. 6.*

Гласът на чуждестранните медии и общественост

В началния период новоосвободена България благодарение и на активно разпространявани репортажи и кореспонденции от чуждестранни вестници и списания се ползва с висок международен престиж и симпатии. Световното обществено мнение приема за обективно и справедливо присъединяването на Македония и Одринска Тракия към България.

В обобщение своеобразен фокус на подготовката за бойни действия се превръща „невъзможността да се сбъдне основната външнополитическа задача пред Третата българска държава за обединение на всички българи под една държавна стряха по мирен път и чрез въоръжени акции и въстания, естествено води държавното ръководство и българското офицерство към решение за война с Османската империя, в унисон с думите на видния германски военен теоретик Карл фон Клаузевиц „Войната е продължение на политиката с други средства“²⁹.

Приложение

Архивни документи относно новосъздадената Българска екзархия и картината на самоопределяне на населението, останало извън пределите на България, към нея

• ***Из „Образ на високия царски ферман (относно учредяването на Българска екзархия)”, Цариград, 28 февруари 1870 г.***³⁰

Чл. 1. Съставя се едно отделно духовно православие (окръг) под официалното наименование (титул) БЪЛГАРСКА ЕКЗАРХИЯ.

²⁹ Николов, Стоян. Балканските войни: Човешки съдби между героизма и трагизма, с. 44.

³⁰ Българите в Западните Балкани, т. 1, БАН, с. 27.

Чл. 2. Онзи от митрополитите на речения окръг, който по чин е най-голям, ще носи титула Български екзарх, а нему ще принадлежи каноническото председателство на Българския Синод....

Чл. 10. Църковният окръг на тази Българска екзархия се състои от епархиите: Русчушка, Силистренска, Шуменска, Търновска, Софийска, Врачанска, Ловченска, Видинска, Нишка, Пиротска, Кюстендилска, Самоковска, Велеска, Пловдивска, Сливенския санджак и каазата Созополи (бел.: няколко града, села и манастири се посочват като изключения).

- Из няколко архивни документа, които ярко представят картината и нагласите на останалите извън пределите на България поробени братя и тяхната борба за принадлежност: към Българската екзархия или към Гръцката патриаршия:

1. Сведение от вестник *Le Courrier de l'Orient* за народността на християнското население (което не е споменато във фермана) в епархията с право на плебисцит за присъединяване към Българската екзархия, когато жителите поискат това. Цариград, 30 октомври 1871 г.³¹

Скопия. Тая епархия се състои от 4 кази с 462 села, всичките български, освен 6 влашки и едно друго със смесено население.

Дебър. Две кази, 178 села, от които 16 са арнаутски, останалите български.

Охрида. 4 кази, 206 села, всичките български, освен 6 влашки и 1 друго със смесено население.

Пелагония. Битолската епархия има 2 кази с 206 села, всичките български, освен 3 влашки. Главният град е смесен. Гърците бяха пръснали, че битолските българи са се помирили с владиката: известието е лъжовно и основано на интриги.

Моглен. 3 кази и няколко нахии със 130 български села.

Струмица. 3 кази и 2 нахии със 170 села, до едного български.

³¹ Българите в Западните Балкани, т. 1, БАН, с. 31. (Вестникът излиза в Цариград на френски език).

Кастория. Български села 304, влашки 16.

Поляна. 3 кази със 105 села, всичките български.

Драма. 3 кази. Жителите в Неврокопско – всичките българи, жителите в Драмско и на 2 нахии са размесени с превишение на българите.

Мелник. 3 кази: всичките села са български, а градът е размесен.

Воден. 2 кази с 80 села, всичките български.

2. Резултати от плебисцита в Скопска и Охридска епархия за назначаване на български митрополити. Цариград, 1874 г.³²

Според направения плебисцит... се установи, че от 8 698 християнски къщи в Скопската епархия само 567 къщи желаят да останат под Гръцката патриаршия, а останалите 8 131 къщи са изявили желание да минат под духовното ведомство на Българската екзархия.

...В град Охрид и околностите му само 139 човека са поискали да останат под Патриаршията, а 9 387 човека са изказали желание да минат под ведомството на Българската епархия.

3. Доклад от австро-унгарския консул в Солун Едлер фон Кнапич до външния министър граф Дюла Андраши за съотношението между българското и гръцкото население в Солунския вилает. Солун, 12 май 1874³³.

В Солунския санджак гръцкото население е главно на Халкидическия полуостров, а населението в казите Дойранска, Авретхисарска, Струмишка, Воденска, Ениджевардарска е почти изключително българско. От 40 села, принадлежащи на Солунската епархия, предани на българското дело са не по-малко от 30.

В Битолския санджак – преседалището на славянското население в Македония – с население изключително българско са

³² Пак там, с. 32.

³³ Пак там, с. 33.

казите Лерин, Кичево, Велес, Охрид, Прилеп, Ресен, Тиквеш, Рудник, Острово и Караджово.

Към Серския санджак принадлежат околии Серес, Демир Хисар, Неврокоп, Разлог и Зъхна, като само в първите три главни града, отчасти Неврокоп и м. Зъхна гръцкото население е в мнозинство, докато във всички други околии то спада в сравнение с господстващото българско население до едно губещо се незначително малцинство. Българите в санджака са готови да понесат каквото и да е преследване, отколкото да се оставят под господството на гръцката йерархия.

В доклада консултът обръща внимание на натиска от страна на гръцкото духовенство, много и разнообразни пречки, които то „скроява”, за да пречи на самоопределението на българите и да възпира отпадането им напълно от патриаршията. Общото настроение в провинциалните градове и селата остава благосклонно към екзархията, изпъква удивително упоритата привързаност към нейното дело в очакване създаването на епархия с българско духовенство и български училища, заключава той.

ДУПНИЦА И ОКОЛИЯТА – ЧЕЛЕН ФРОНТ НА ОРГАНИЗИРАНАТА СЪПРОТИВА И ВКЛЮЧВАНЕ В НАЦИОНАЛНООСВОБОДИТЕЛНОТО ДВИЖЕНИЕ

Крайните гранични точки на Дупнишкия район, които остават в границите на освободена България³⁴, минават по линията Рилски манастир, селата Пастра, Рила, Стоб, Пороминово, Бараково, Кочериново, Теке (дн. Крумово) и Фролош. В периода от 1878 г. до 1912 г. под лозунга „свобода, равенство, братство” родолюбивото дупнишко население упорито поддържа останалите извън пределите на Княжество България – отвъд Рила, Пирин и Родопите – сънародници: македонски и тракийски българи и изразява към тях своята безгранична човешка солидарност и многообхватна подкрепа.

Пропускателният пункт на моста при с. Бараково, където е минавала границата между Царство България и Османската империя

До 1912 г. градът и околията се превръщат в естествен център на материалното им и морално подпомагане, на силен отпор и противодействие срещу множество гранични сблъсъци и инциденти. Трансформирането им в челен фронт на организираната съпротива и включване в македоно-одринското освободително движение, допринася и за определяне на важното мястото на Дупница и района в новата история на България.

³⁴ Град Дупница е освободен на 2 януари 1878 г. от руските военни части, предвождани от хусарския командир майор Иван Павлович Орлински.

Потоците от бежанци в Дупница и околията

Останала в територията на свободна България като пограничен район, Дупница се формира като средище на засилен бежански поток. Много българи напускат родния край в Македония и с надеждата за по-добър живот идват в свободна и братска България. Част от тях се заселват в близкия граничен град Дупница, търсейки сносен поминък, възможности да изучат децата си, което важи особено за учители, чиновници, офицери, търговци.

Анализ на бежанския поток в района правят Вл. Николов и други историци. В изследването на БАН „Първото масово преселване между 1878 и 1885 г. в гр. Кюстендил на македонските българи след Освобождението на България”.³⁵ се констатира:

„Първите две години след Освобождението на България са годините, когато в пограничните околии на тогавашното свободно Българско княжество с останалата под робство Македония, каквито бяха Кюстендилската, Дупнишката и Самоковската, имаше масов наплив на бежанци – българи от разни места на Македония, а най-много от ония нейни околии, които бяха най-близки и съседни с упоменатите три гранични околии от свободна България. Това бяха повече от 10 000 души бежанци, не по-малко от 2 000 семейства и много отделни лица, побегнали и напуснали бързо своите родни огнища, за да намерят сигурност на живота си и подслон и прехрана в свободна и братска България.

{...}

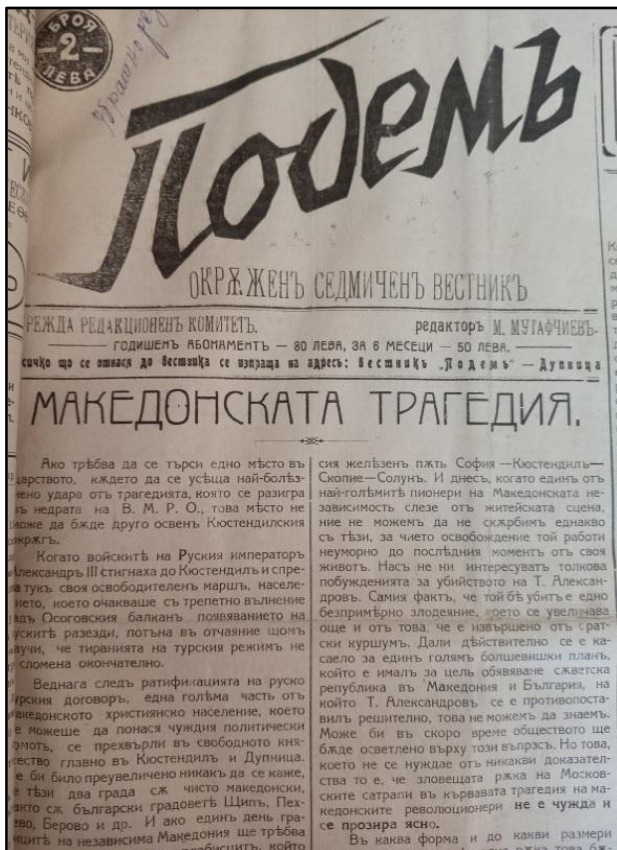
Най-много бежанци през споменатите две години има в Кюстендилската и Дупнишката околия и предимно в градовете Кюстендил и Дупница. Цели махали и квартали от тия два града са изпълнени от бежанци, които със своето присъствие, с живота си и разнообразния им говор и разни видове местна носия правят силно впечатление на всички посетители през това време в тия градове, както и на самото местно население.”

Проследявайки бежанските вълни, Вл. А. Караманов прави статистическо изследване върху бежанските семейства от Македония в Кюстендил по анкети и проучване на общински

³⁵ *Българите в Западните Балкани, с. 97.*

списъци в Кюстендил (в ръкопис, оригинал – ДА, гр. Кюстендил) и допълва:

„След потушаване на Кресненското въстание и когато се разбра, че Горноджумайската околия ще бъде реокупирана от турската войска, като оставаща според Берлинския договор в турска територия, всички настанени в тая околия малешевски бежанци, цели семейства или отделни лица, се принуждават да напуснат Горноджумайската околия и да се заселят в свободна България. Като най-подходящи места за заселване повечето бежанци намират градовете Кюстендил и Дупница и селата от околията им”.³⁶

В. „Подем”, бр. 33/25.09.1924 г.

Видно е, че преследванията на българите и при турския, и при сръбския режим не спират. Най-тревожното е, че даже „през стените

Независимият окръжен седмичен вестник „Подем“ в статия „Македонската трагедия“ прави извода: „Веднага след ратификацията на руско-турския договор една голяма част от македонското християнско население, което не можеше да понася чуждия политически хомот, се прехвърли в свободното княжество, главно в Кюстендил и Дупница. Не би било преувеличено никак да се каже, че тези два града са чисто македонски, както са български градовете Щип, Пехчево, Берово и др.“.

³⁶ Пак там, с. 128.

на Огражден и Осогово воплите на потиснатия македонски народ са се чували в Кюстендил и Дупница, така да се каже, с просто ухо³⁷.

След края на Руско-турската война голяма част от бягащата от Северна България турска войска и изселници в посока Г. Джумая - Серес и Кюстендил – Скопие, преминава през Дупнишка околия, всявайки страх и ужас „сред проклетото гяурско население“. Нападения, грабежи на добитък, пари и вещи, разрушени къщи... Обстановката е тъжна – в очакване на най-лошото, всеки от по-възрастните с другия вече се е простил, и жени и мъже „чупят пръсти на ръце“, гледайки спящите деца. Това принуждава много българи да се изместват в закътаните по-горни, встрани от пътя по-планински села като Тополница, Дяково и близките кории и др. С войската по пътя за Истанбул масово тръгват и населяващите околията турци.

В края на 19. и началото на 20. век тече ускорено разместване на населението от двете страни на новоустановената граница. В освободена Дупница и района прииждат бежанци, най-вече от Горна Джумая. Дупничанинът Тихомир Меджидиев отразявайки процеса на напускане от турците на своите имоти, „намиращи се в града и околията“, пише, че „дупнишките турци се изселили на юг, а горноджумайските българи – в Дупница“, като заселванията в града започнали веднага след Кресненското въстание (1878) и продължили активно след Илинденското въстание (1903), а общият брой на заселниците в Дупнишка и Кюстендилска околии от Македония, възлиза на 7000 души. Това не убягва от погледа и на Константин Иречек (писал „История на България“, добър познавач на териториите, населявани с българи), който констатира настъпили големи промени в района след Руско-турската война, когато „фанатизираните дупнишки турци“ почти изцяло се изселват „през границата в недалечна македонска Джумая и наopak, джумайските българи, хора живи и предприемчиви, се пренесоха в Дупница, която стана център на погранична околия“.

В града се оформя цял бежански квартал „Бешико“. Някои от по-заможните бежанци бързо се ориентират в стопанския живот на

³⁷ В. „Подем“, бр. 33 от 25.09.1924 г.

града. Всеобщо е мнението, че местните и новодошлите бежанци живеят сближени и в сговор. Местното население сякаш е сраснато с македонската кауза и нетърпеливо очаква решаването на заплетения балкански проблем.

Историкът Георги Н. Георгиев сочи, че след Винишката афера от 1887 – 1898 г.³⁸ отново стотици бежанци се ориентират към Кюстендил и Дупница. Тези, които идват в Дупница, са над 2 000 души³⁹. Знаково място заема Рилският манастир, който обезпечаваше настанените там с храна, облекло, газ и т.н., вкл. полага грижи за техния добитък, който е около 3 500 глави. Тъй като парите не достигат за покриване на разходите от първа необходимост, манастирът дори тегли заем от БНБ на стойност 15 000 лв.

Това е време, в което тормозът и изстъпленията срещу българите от страна на турските власти не пресекват. Те стават причина за засилване на бежанските вълни особено след потушаване на Горноджумайското въстание и Илинденско-Преображенското въстание, когато македонски преселници пристигат вече и групово в Дупнишко и околните села.

Джеймс Баучер⁴⁰ в съобщение за The Times от 19.04.1903 г. пише, че в Дупница са настанени около 600 души и има още 500 души в селата.

³⁸ *Винишка афера – в средата на м.11.1997 г. чета на ВМОРО неуспешно напада богата турчин Кязим ага в с. Виница, Кочанско, а разследването на турските власти разнищва организацията в Скопско, Щипско, Кумановско, Кратовско и др. за близо 2-годишен период. Българите (селяни, учители, свещеници) масово са подложени на изтезания с горещо желязо, издевателства, убийства, обесвания, изнасилвания, арести, доживотен затвор. Много от тях бягат в България (напр. над 300 души от Скопско), главно в Кюстендилско и Дупнишко.*

³⁹ *Лазарков, Н. „Спомени отпреди и след Освобождението“, 2014, с. 255 и сл.; Георгиев, Георги, Н. „Борби за освобождението на Македония“, В.: „История на Дупница и Дупнишко“, с. 281 и сл.; Билярски, Яне. „Станке Димитров (Дупница) и краят по време на Освободителната война 1877 - 1878“.*

⁴⁰ *Джеймс Баучер (1850 – 1920) – британски журналист, кореспондент на „Таймс“ за Балканите, член на Балканския комитет в Лондон. В отпечатани смели статии в 30-годишен период изтъква българската природа на славянското население в Македония и неговата справедлива борба, както и отговорностите на Великобритания относно свикването и решенията на Берлинския конгрес (юли 1878), породили заплетения македонски проблем. По негово желание е погребан в България. Гробът му се намира в близост до*

Мария Бахметиева (съпруга на руския дипломатически представител в София) на 1 декември 1902 г. след предоставени доброволни дарения от Петербургското славянско благотворително дружество (пари за града, Рилския манастир и селата Бобов дол, Джерман, Драгодан, Кочериново, Пороминово, Стоб – общо 6 000 лв.; дрехи, завивки, храна), посещава повечето села с бежанци: Рила – 160 души, Кочериново – 100 души, Бобошево – 79, Стоб – 70, Драгодан – 60, Пороминово – 50, Ресилово – 40 и др. и град Дупница, където бежанците са настанени в старото училище, старата болница и частни квартири. При повторното си посещение в Дупница тя инициира и оборудва приют за бременни жени с 3 стаи и 20 железни легла и 1 акушерка.

Рилският манастир продължава да дава подслон на други стотици, на моменти и хиляди бежанци, в т.ч. жени, деца, възрастни, превръщайки се в тяхно спасително място. Например през есента на 1903 г. (16.09. - 06.12.) в Рилския манастир пристигат около 3 200 бежанци. Настанени са в манастирски килии, селски къщи и на палатки в гората; за прехраната им правителството осигурява хляб, а манастирът – месо и зеленчуци. Освен официалната информация местната преса в Дупница също обръща внимание на продължаващото в манастира „прииждане на нови бѣжанци отъ къмъ нещастна Македония“ и посочва, че в отделни дни идват и по 500 – 600 души, 1 000 души заминали за Самоков, други 1 000 тръгнали от Неврокопско и заключава: „Взети съ мърки, за да се доставява на тия злощастници редовно насъщнатъ храна. Праща имъ се и медицинска помощъ“ (вестник „Свободен гласъ“).

Гоненията на българите в Македония продължават по време на войните, вкл. и след Младотурския преврат. Бежанските потоци, насочени към Дупнишкия район не спират. Свидетел е и Никола Додов – една от светлите личности в Дупница в началото на ХХ в.: „Става цяла седмица бежанци от Кукуш, Дойран, Струмица и други градове постоянно бягат..., много печална картина представят тези хора: боси, голи гладни. Народното събрание е отпуснало 100 000

Рилския манастир, в гората, встрани от Дупнишката (западната) манастирска порта, в подножието на кръстения на негово име връх в Рила планина – вр. Баучер, 2152 м н.в. Днес неговото име носят още метростанция и булевард в София.

лв. помощ за храна за тях. С тях заедно дойде и мизерията, и холерата. Вчера е имало 10-15 заболявания и няколко умирения на граждани”⁴¹.

Стоян Германов⁴² констатира, че „Дупница и селищата в околията отново трайно привличат интереса на европейската общественост след Освобождението, когато върху част от българската етнокултурна територия е образувано Княжество България. Обаче Македония и Тракия – изконни български земи, остават извън пределите на свободна България“. Анализирайки зараждащото се в тези земи силно националноосвободително движение, той вижда, че то „среща сериозна подкрепа и симпатии от Княжеството“, които намират изражение в „приемането на много бежанци“. Заключение, което прави е: „Значителна част от бежанците в началото на ХХ век срещат свободата най-напред в дупнишките села и града Дупница. Тези селища и най-вече Рилският манастир са първата родна стряха за жестоко преследваните и едва оцелели бежанци от двата бряга на р. Струма“.

Дупница и крайграничните селища и особено Рилският манастир се превръщат в отправна точка за подготовката и развитието на четническото движение към останалата неосвободена Македония, като „реално се превръщат във втора врата наред с Кюстендил и Кюстендилско в стратегически пункт на освободителните борби в Македония“. За тези процеси Ст. Германов изследва най-авторитетни издания и преса в западноевропейски, американски и руски среди (вестниците *The Daily News*, *Daily Telegraph*, *The Times*, „Индипендънт“, „Московские ведомости“, „Санктпетербургские ведомости“, „Славянские известия“, „Свет“ и др.), които с публикации от посещения и по-кратък или по-продължителни престои в Дупница и Дупнишко (обективни статии, очерци, писма, телеграми) описват тежката картина на идващите след изнурителен път, загубили дом и имущество в града бежанци, търсейки избавление в свободна България. Дупница се посещава също от специални чуждестранни

⁴¹ Додов, Никола. *Дневник по Балканската война*

⁴² Германов, Стоян. *Дупнишко през погледа на чужденците. В: История на Дупница и Дупнишко, с. 560-570.*

кореспонденти, военни наблюдатели, журналисти, дипломати, представители на доброволчески организации и др. Съобщенията, които те изпращат, потвърждават, че плачевното състояние на бежанците и факторите за това не са слухове или измислица. Това прави района известен, тъй като международната общественост узнава за хорското неудовлетворение от политиката на безразличие на Великите сили към безправното положение на българите; за причините, довели до масовото преселване; за живата съпричастност на местното население към своите братя; за формирането на четническото движение и за сраженията в Източна Македония. Провеждани от тях срещи, разговори, анкети и пр. с бежанци и обикновени граждани и селяни отразяват духа на „свобода и сигурност“, който те намират в Дупница - този граничен, до момента „неизвестен провинциален град“, скъсал завинаги с „вредното турско влияние“. Европейският печат често известява за съставянето и подготовката на чети, четниците и техните водачи и изпращането им от София, Дупница, Рила, Пороминово и Кочериново в посока Горна Джумая и Източна Македония; за обединените чети на ВМОРО и ВМОК, тръгнали от с. Рила, Дупнишко към Серския революционен окръг; за генерал Цончев, преминал с чета през Дупнишко, за да се сражава в Източна Македония, като уточняват за взаимодействието с местните жители. Напр. трима руски военни кореспонденти – Пржевалски, Орловец и Тагеев, включили се в четите и по време на техните походи, съобщават за тяхното формиране, пътя им от София до Дупница и от там до крайграничните райони.

Без съмнение информирането от чуждестранните кореспонденти за тежката участ и тегоби на бежанците страдалци в Дупнишко е част от въздействието и промяната на общественото мнение в цивилизования свят в посока на съчувствие, одобрение и симпатии към тяхната борба за свобода.

Човешка и патриотична солидарност и подпомагане

В предвоенните години патриотично формираната обществена среда в Дупнишко съдейства и подпомага бежанците чрез реализиране на много благотворителни и взаимоспомагателни

активности. Благодетели са по-заможни люде, градски първенци, търговци и обикновените хора.

Откроява се ролята на учредения в града в началото на м. ноември 1902 година 15-членен благотворителен комитет, в състава на който влиза и местната управа: и.д. околийски управител Драган Стоянов, кметът Никола Икономов, околийският лекар д-р Лазар Величков и др. Те играят водеща роля в дейността му. Само за два месеца до края на годината са събрани 1 945 лв. (в т.ч.: 1 427 лв. от граждани, 100 лв. от махалите на града, 87 лв. от еснафски сдружения, училища и театралната група, 301 лв. от околни села и други, изпратени от Добрич, Копривщица и Бургас). За кратко време комитетът изразходва целево за бежанците в Дупница, Рилския манастир и околните села Джерман, Драгодан, Бобошево, Рила, Кочериново, Пороминово и Стоб над 5 400 лв.

В този период подем в района отбелязва културно-масовата и просветна дейност. Нараства броят на организираните вечеринки, концерти, театрални представления, чествания, събрания, митинги и др. п. форми, които наред със стандартното им целево предназначение за събиране на парични средства в помощ на МОО се използват широко за засилване на патриотичното възпитание и човешката солидарност. За това допринася и разпространението на очакваните с интерес книги, вестници и разнообразна литература.

Темата за свободата на Македония не слиза от страниците и на излизащите в различни периоди в града вестници. Тежката участ на братята в съседство, потоците от бежанци и безрезервната готовност за подкрепа намират израз в кореспонденции, статии в постоянни рубрики, известия и пр. „Отвъдъ Рила и Осогово роденъ братъ пъшкаше подъ вражия мечъ и протъгаше ръка къмъ сеевръ” — огласяват те и призовават: време е по пътя, по който някога са минавали дългите легиони на Симеон, Калоян и Самуил и на нашите деди, сега да тръгнат като волни орли техните потомци и да донесат свободата на всички българи“.

Подготовка за борба и въстаническа дейност

Граничното разположение на Дупнишкия край го трансформира във важна логистична база на подготовката за борба

и въстаническа дейност, а Рилското корито се превръща в средище на съпротивата, стремяща се да изтласка турците от района на Горноджумайско. Българи от двете страни на границата, все буйни, луди глави, действат в една посока, без значение месторождението, социалната или политическата им принадлежност. Тази борба има ред автентични измерения, като например:

- В районите на Дупница и Кюстендил се сформират патриотични четнически формирования, които на групи преминават отвъд границата, за да се бият за свободата на неосвободена Македония. Като пограничен пункт, в Дупнишкия край, особено в района на Рилското корито, се извършва комплектоване на състава от местни доброволци и преселници от Македония – патриоти и идеалисти, посветили и отдали живота си на борбата за освобождението на Македония. Тук се провежда тяхно обучение, екипиране, подготовка за участие в акции и партизанска борба. Важно място заема организацията по складирането на оръжие, разпределянето му и въоръжаването, полагането на клетва. Организира се придвижването и безпрепятственото преминаване на границата, без да бъдат открити от граничните власти. Успоредно с това през Дупница преминават и чети, сформирани във вътрешността на страната (често в София) и които биват насочвани за преминаване на границата. Известни са смелите четнически сражения в Горноджумайско, Кресненското дефиле, Петричко, Малешевско и др. С прояви на храброст в стълкновенията с турците се открояват и четниците от големия доброволчески Дупнишки отряд, състоящ се от около 900 души и притежаващ собствена интендантска част и обоз. Набират се също доброволци за попълване състава на Македоно-одринското опълчение. Архивите сочат, че с чети в Македония са заминали 27 дупничани, други 47 са доброволци в МОО. Общият брой на доброволците от Дупнишкия край по списъка на опълчението е 127 д.⁴³. Интересен факт е записването в редиците на МОО на жена – дупничанката Мария

⁴³ Геренска, Анелия, Китанов, Александър. *История на Дупница и Дупнишко*, с. 328.

Петрова е една от общо седемте доброволки в страната и е изпратена в опълченския лазарет⁴⁴.

След потушаване на Горноджумайското въстание (1902 г.) в Дупнишко се приютяват четници, вкл. и нелегален престой на водача генерал Иван Цончев. Безстрашието в битките на самоотвержените войводи и четници тамошното население пък възпява в песни.

- Съсредоточие на харамийство, чиято кауза излиза извън пределите на Дупнишко и минава границата. Стига се до там, че някои определят планинските терени на Източна Македония като територия именно на дупнишките харамии, чиито прочути войводи населението не пропуска да възпява.

- Силно развитие получават ред легални македоно-одрински дружества в Дупнишка околия. Околийското дружество „Единство” в Дупница е с над 200 членове, председател е И. Иванов, а в редовете му влизат най-уважавани родолюбиви представители на местното градско и селско население – мъже, също и жени., вкл. кмет, мирови съдия, адвокати, свещеник, околийски лекар, полицай, търговци (25%), учители (22 %) и др. През 1878 г. по време на Кресненско-Разложкото въстание то подпомага комитета в Горна Джумая и комуникациите с централните ръководства в София. Активност проявява младежкия кръжок – освободителна формация, наставявана от Гоце Делчев, с основен принос към подготовката на нова интелигентна генерация от четници и войводи. Дупница е домакин на конгрес, проведен на 08.09.1898 г. с участието на делегати от София, Кюстендил, Татар Пазарджик (дн. Пазарджик) и Самоков. Гоце Делчев, посещавайки Дупница, най-често нощува в къщата на Никола Малашевски⁴⁵. Дружество

⁴⁴ Пак там

⁴⁵ Никола Малашевски (1850 - 1945) е един от изявените легални дейци на ВМОРО. Роден е в Берово, Османската империя. През 1895 г. той е сред учредителите на македонското дружество „Единство“ в Дупница и член на неговото настоятелство. Назначен е от Гоце Делчев през 1896 г. за пунктов началник на ВМОРО в Дупница и до 1903 г. ръководи успешно дейностите по пренасянето през границата до вътрешността в Македония на оръжие, пари и материали. В Балканската война ръководи чета в авангарда на 7-а пехотна рилска дивизия и освобождава Малешевско и Пиянешко.

„Младост”, дружество „Македонски юнак” и др. македонски българи – бежанци, живеещи в Дупница и местни граждани през 1895 г. влагат много енергия в създаването на ново македонско дружество, клон на софийското дружество „Братски съюз”, на което дават отново името „Единство“.

„Македония, Мизия, Тракия“

Морена в центъра на гр. Дупница, на мястото, където е бил домът на Никола Малашевски – виден деец на ВМРО и радетел за българщината

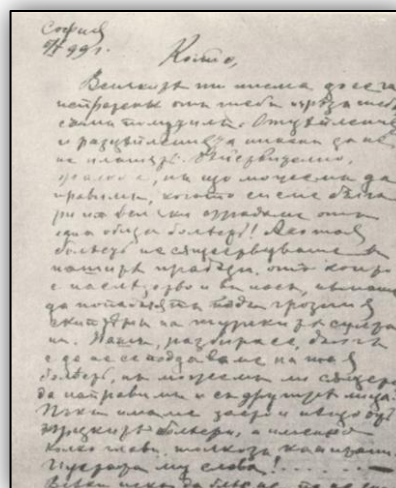
Войводите
Иван
Атанасов -
Инджето,
Кръстьо
Захариев,
Кочо
Муструка
с
легалните
дейци
Никола
Малашевски
Георги
Христов,
Михал
Христов и
неизвестен.
Дупница,
1900 година

Писмо на Гоце Делчев до Никола Малашевски

„...Отцепленията и разцепленията
никак да не ни плашат. Действително
жалко е, но що можем да правим,
когато си сме българи и всички
страдаме от една и съща болест!
Ако тая болест не съществуваше
в нашите прадеди, от които е в
наследство и в нас нямаше да
попаднат под грозния скиптер
на турските султани...“.

5 януари 1899 г.

Дружества са изградени още в 3 села — Бобошево, Рила и Кочериново. В различни периоди се провеждат активни кампании за събиране на парични средства и други приходоизточници, набиране на четници, комплектоване на чети и въстанически дружини и заминаването им да се бият за свободата на братята — роби в рамките на добилата известност Четническа акция и т.н.

- Дупница и Дупнишкият край са превърнати в убежище на дейността на комитата Яне Иванов Сандански (18.05.1872 - 22.04.1915)⁴⁶, от много съвременници са считани дори за негово

⁴⁶ Той е син на бедно бежанско семейство от с. Влахи (махала Шемето) Мелнишко, което след Руско-турската война се премества от Г. Джумая в освободена Дупница. Там учи в началното училище и в прогимназия, чиракува в обушарския занаят.

От 1892-1894 г. служи в 13-и пехотен полк в Кюстендил. Уволнява се и се завръща в Дупница с чин ефрейтор. След стачката на дупнишките учители през м. декември 1899 г., уволнението и изгонването от града на 6-има учители социалисти Я. Сандански става председател на дружество „Младост“ в града и поддържа контакти с уволнения си приятел Димо Хаджидимов.

В Дупница Никола Малашевски го запознава с Гоце Делчев.

Яне Сандански работи и като директор на окръжния затвор в града. Включва се в четническото движение. Участва в Балканската война с чета от 500 души. На 17 октомври 1912 г. влиза в Мелник, където е назначен за кмет и военен комендант.

По нареждане на командира на 7-а пехотна рилска дивизия на 20 октомври се включва в отбраната на северния изход на Рупелското дефиле. В авангарда на 50-и пехотен рилски полк участва в навлизането на българската войска в Солун с около 300 четници – кавалеристи. Бойният му път продължава в Малгари и Кашан. С четата си участва и в Междусъюзническата война.

владение. В по-късните години и градът, и краят стават свидетели и преживяват сблъсъци, междуособици, търсене на възмездие сред македонските дейци (чуват се възгласи „санданисти — терористи в Дупнишка околия“),

Яне Сандански с български офицери в авангарда на 7-а пехотна рилска дивизия пред Марикостинските бани вечерта преди превземането на Рупелското дефиле, м. октомври, 1912 г.

На предна линия: генерал Спас Георгиев, Яне Сандански, монах Партений Рилец, санитарен офицер, капитан Г. Кратунков.

– стратегическо месторазположение на района умело се използва за създаване на оръжейни складове, в които освен складиране на оръжие (най-често пушки, сандъци с патрони и др. боеприпаси и т.н.), специална кореспонденция и пр., резултатно се

Възхваляван от едни и охулван от други, революционерът Яне Сандански заявява за италианския вестник „Секоло“: „Македонските революционери... няма да се спрат и пред най-страшните терористически средства, за да реализират най-съкровената си мечта – свободна, българска Македония“. Запомнящи са и неговите думи, изписани на надгробната му мраморна плоча при църквата „Св.св. Кирил и Методий“ до Роженския манастир: „Да живееш, значи да се бориш – робът за свобода, а свободният за съвършенство!“

организира и периодичното им препращане по няколко канала в Македония. Един от тях е чрез Никола Малашевски.

В целия предвоенен период не престават активните контакти на дупничани с дейците на ВМОРО, БНМОРО, ВМОРО, МК, ВМК, ВМОРК, които силно подкрепят своите структури в пограничните райони и съдействат за осигуряване на контакти с княжеството, вкл. с управляващите и армията. Известният Рилски общ конгрес на ВМОРО (1905 г.) проведен в постница „Свети Лука“ на Рилската света обител, и конгресите в следващите години се извършват също с активно присъствие на дупнишки патриоти.

В следващите години има и държавна подкрепа от княжеството, и общинска подкрепа на освободителната кауза, но в отделни периоди има и оттегляне. Историографията сочи появата на сложни, понякога и противоречиви отношения между дейците на движението, армията и управляващите. Между различните революционни течения възникват инциденти, увеличават се междуособиците, а техните ръководства невинаги оценяват необходимостта от компромиси — това дава отражение и на организационното им състояние. Дупнишкият край не прави изключение. Зачестяват случаи на изолация, спречквания, дори кърваво уреждане на политически сметки. В навечерието на Балканската война македоно-одринското движение в Дупница се оказва разединено.

На граничната линия между Благоевград и Дупница не е спокойно. Често възникват смущаващи неприятности, вълнения, бъркотии и неслучайно мнозина я виждат „набраздена... като по лед“⁴⁷ Местните хора с безпокойство и загриженост следят случаите на безредици и разпри и с опасения приемат случващото се за тревожен сигнал за перспективите на развитие и в двете посоки – както на освободената българска земя, така и на останалата поробена Македония. За прибягване до „турски хитрости“ и тяхното опровергаване информира вестник „Свободен гласъ“⁴⁸. Горна

⁴⁷ История на Дупница и Дупнишко, с. 281-282.

⁴⁸ В-к „Свободенъ гласъ“ (бр. 2/09.1903 г.), издаван за кратко през есента на 1903 г. в гр. Дупница. Има постоянна рубриката „Отдел по македонското движение“.

Джумая гъмжи от разлепени на български и турски език обявления със следния текст: „Раята да не се подига, защото главният подстрекател, баш комитата Яне Сандански е убит и няма кой да ги ръководи“, докато всъщност „неустрашимият Яне Ив. Сандански броди здрав и читав из македонските усои“.

Войната приближава. В град Дупница и Дупнишко засилено се усеща приближаващата война. През м. септември 1912 г. около града се наблюдава усилено копаене на окопи, за което в помощ са извиквани дори 17-годишни младежи и възрастни до 55 г. Усещат се и нарастващи по количество поръчки на оръжие от София, с които се пълнят складове. Правят се много сухари...

В първите дни на октомври с.г. населението вижда заминаването на санитарните войски и лазаретите за границата, откъдето пък идват вести за засилено концентриране на войскови части. Знае се за позицията на възстановената ВМОРО, приела войната за останалото последно (макар и отчаяно) средство за постигане на идеала за освобождение и за обединение.

Дупница в тила на войната

Дори когато войната започва сред населението, останало в тила, цари приповдигнато настроение. Големият залог „за нашите герои, които се бият за свободата на роба“ е приет и разбираем от мнозинството хора. Гражданството ще изпраща тръгващите от или преминаващите през града „прословути“ за тази война ешелони от стотици волски коли, натоварени с храни и боеприпаси, следващи настъпващата по долината на река Струма войска по пътя ѝ за гр. Солун.

Наред с бойната подготовка ключов момент е организацията за прехраната. Никола Додов⁴⁹, младши подофицер в 14-и македонски полк, в своя „Дневник по Балканската война“ отбелязва: „Много храна трябва да има, много празен добитък трябва да се движи. Огромна жертва на храна, хора и животни.“

По време на войната целият град се е раздвижил. Улиците се пълнят с възрастни и ученици, за да научават навреме новините от

⁴⁹ Додов, Никола. *Дневник по Балканската война*, с. 20.

фронта, а улицата пред казармите е винаги препълнена. Знамето, което се вее на Военния клуб, приковава погледите с горест. Победите на фронта се посрещат и споделят с радост и хората се поздравяват тържествено, с грейнали очи.

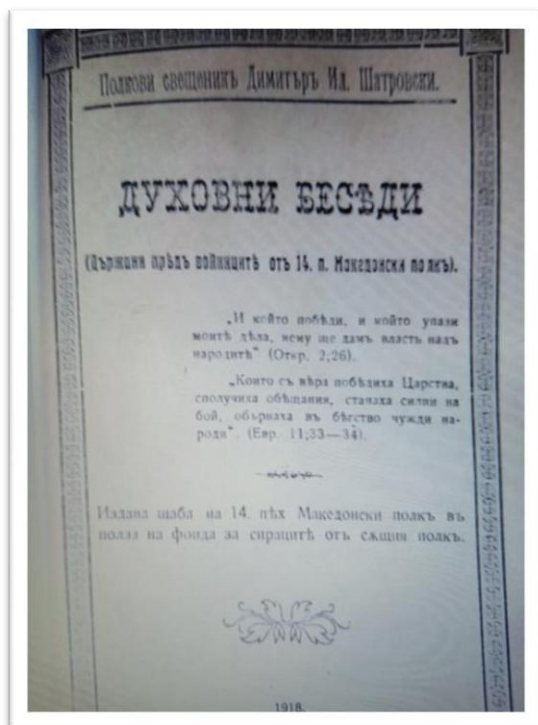
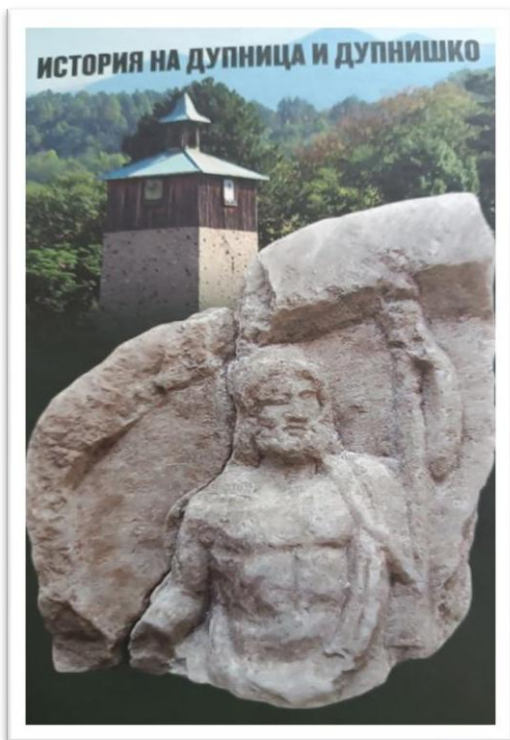
Вестниците „Реч“, „Утро“ и „Мир“ сипят хвалби за храбростта на армията. И което е най-важното и неоспоримо — убедеността в правотата на всенародното дело е реципрочна на увереността в крайната победа във войната.

Но войната има и друго лице — бойци и народ се сливат и в моменти на печал. В града са връщани или преминават много тела на убити или починали в болница войници. Погребват ги без близки, в скромни сандъци, следвани само от войници. Разбрали за това, от различни краища на града се стичат много хора, непознати жени оплакват войника и всички заедно се включват в тъжната процесия.

Тук ще отбележим и съпричастността и единението на народа и Православната църква по въпросите за Македония, които показват, че довчерашият българин — роб, днес е жив и е сила.

За това говори подчертаният интерес, с който се посрещат и духовните беседи на полковия свещеник Димитър Илиев Шатровски с войниците и офицерите на 14-и пехотен македонски полк. Неведнъж неговите силни думи наелектризируют младите бойци: „Тази българска сила като буен планински поток се спусна по Морава, стара наша татковина, завладяна по измамнически начин от сърбите в 1877 т., по Македония, люлката на нашата просвета, по Добруджа, основа на нашето царство. И изметохте всичката нечистотия из свещената наша татковина. Като орли се нахвърлихте вие, юнаци, срещу враговете ни мръсни и унищожихте грозната присъда, що бе ни написана в Букурещ и която подлите ни врагове искаха да кажат, че българинът бил недостоеен за свобода, че той трябва вечно да робува и най-подир — да загине. Вие записахте с кръвта си лъчезарни геройства: Ниш, Пирот, Одрин, Булаир, Криволак, Калиманци, Голак, Злешево, Калкова, Каяли, Тервеби, Еникьой и пр., събрахте целокупния български народ в прегръдката на майка България. С това велико дело възкресихте

славните времена на Симеон Велики, Асена Славни и Самуила Юначни...⁵⁰.

⁵⁰ Шатровски, Димитър. Празникът на победите. В: Духовни беседи, с. 9.

Чуждестранната преса за пристигащите в Дупница и Дупнишко потоци от бежанци

„Стотици от тези бежанци са подслонени в алпийската област между Дупница, ниско долу в долината на Струма и притоците ѝ, и големия манастир в Рила... Рилския манастир. Това старо убежище, което измежду всичките институции от този род стои на първо място в историята на България, в почитта и любовта на българския народ... Още по-голям брой са струпани в Дупница, където е щабът на комитета за подпомагане на бежанците”. (The Daily News, 06.02.1903 г.)

„Бягството било паническо. Бягал всеки, който може да се движи. Много от бегълците по планинските пътеки изгубили близки, деца”. (Сп. „Новое время”, 17.01.1903 г.)

„Тези дрипави нещастници изглеждаха напълно изтощени от шестдневното си пътуване из планините..., башибозуците грабеха селата им, като им вземаха дрехите и цървулите..., те са пълзели няколко часа по земята, за да преминат накрая придошлата река Струма”. (The Times, 19.04.1903 г.)

„Нямам сили да опиша тази картина. За няколко секунди вашата каляска се оказа обкръжена от хиляди гладни, окъсани и измъчени хора – мъже, жени и деца, голяма част от които бежанците носят на ръце и на гръб. Сърцето се свива от детски плач, от стона на ранените. Не можеш без сълзи да гледаш тези изтощени лица, тази тълпа от обезумяващи от скръб и лишения след тридневно блуждаене по горите... Кучешкият лай, детският плач, изплашените лица на мъжете, ридаещите жени, в мнозинството вдовици, загубили мъже, бащи и братя...”. („Московские ведомости”, 30.10.1903 г.)

„Няма ред и равноправие в Македония... Затова македонската организация (б.а. – ВМОРО) се вдига на въоръжена борба”. („Свет”, 28.08.1910 г.)

„Обидно е да се говори за македонските българи, които пристигат в България голи, боси и гладни, изоставяйки цялото

си имущество, че пристигат като бежанци за собствено удоволствие. Това е най-безсъвестното издевателство над България". (Сп. „Славянские известия”, кн. 5 - 6, 1910 г.)

Приложение 2

Вестници в Дупница за бежанците и Македония

За читателите на списваните в Дупница вестници от първите години и десетилетия на ХХ век — в. „Свободно слово”, в. „Рилски Балкан”, в. „Подем”, в. „Изгрев” - темата Македония е болка, упование и надежда. Те широко отразяват македонския проблем и голямата съпричастност на местното население с прояви на „братско милосърдие” и „волни пожертвования” към „злочестите бежанци” и към останалите в пределите на Османската империя българи. Така е, четем в тях, „защото няма тирания, която да е вечна и няма измислен уред, който да изгаси волята на поробените народи за свободен и мирен живот”⁵¹.

В различни материали вестниците редовно проследяват годишнини от Илинденско–Преображенското въстание и тържествата на македонската емиграция, коментират се „тъмните облаци” на военните катастрофи, „раздрусали из основи живота на нацията”, „Балканският хаос”, който продължава да гори, отразяват се годишнини на революционери и др.

Македония и приятелите на нейната свобода

*В-к „Свободенъ гласъ”, бр. 2/20.09.1903 г.,
автор: Попугобов*

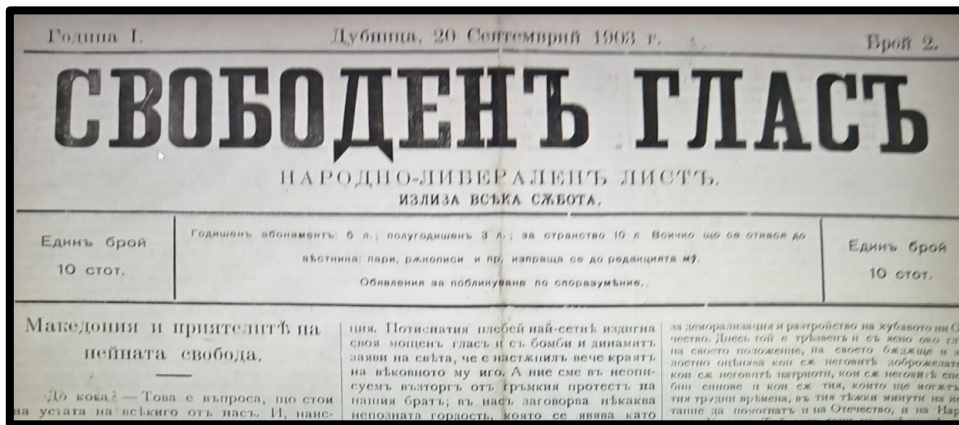
„... Докога? Това е въпросът, що стои на устата на всеки от нас... И наистина, докога ще бъдем свидетели на ония мрачни картини, каквито знае само епохата на римските тирани? Излишно би било да описваме на това място всичката грозота на престъпленията и техните произволи, вършени в земята на кървавите сълзи и отчаяния писък, защото нашият читател

⁵¹ В. „Подем”, бр. 24/08.08.1925 г.

отдавна ги познава. Достатъчно е само да споменем името „Македония“, за да извикаме в трескаво въображение що господства днес над умовете в България всичко онова, което не се подава на някакво перо, което настръхва космите и сковава ума: Ние, жителите из западния български край, като най-близки съседи на тая опорочена земя най-добре чувствуваме тежестта на омразната атмосфера, рожба на безправието и жестокостта, която не познава никакви политически и етнографически граници и със силата на фурия се прехвърля отсам, за да удуши и нас.

Редки са ония дни, през които нашият край не посреща изгнаници на робската земя. А още по-редки са не дни, а часове, през които до нашите уши да не достига ехото на страшния македонски плач. На всяка крачка из улиците на градове и села в нашия край вие ще срещнете някоя жертва на тиранията, изпита, бледа, посърнала и окървавена от изтезания, каквито само най-изтънчения животински инстинкт може да посочи. Всичко това държи нашите нерви в непрекъсната напрегнатост, отнима, всякакво спокойствие... Най-сетне, нека ни бъде позволено да заявим високо, че политическото положение на македонския въпрос не само на чувствата и спокойствието ни, но е главен въпрос на нашето поминъчно повдигане, на нашето икономическо развитие.

... Днес македонският въпрос е въпрос на деня на европейската дипломация. Потиснатият плебей най-сетне издигна своя мощен глас и с бомби и с динамит заявява на света, че е настъпил вече краят на вековното му иго. А ние сме в неописуем възторг от гръмкия протест на нашия брат, в нас заговорва някаква непозната гордост, която се явява като следствие от величавата борба на тия, що мълком пренасяха всичко до сега... и направи от македонския роб един истински гигант... Борбата, що води днес отчаяното македонско население, е борба исполинска, е борба, каквато едва ли е отбелязвана някога историята на човечеството, а принципите, в името на които се води тази борба и върху която се гради куражът и мъжеството на протестиращия роб, са недосегаеми по своята чистота...”

Отдѣлъ по Македонското движение.

Турски хитрости. Прѣди нѣколко дни по улицитѣ на гр. Джумая били налепени обявления написани на български и турски, които гласели: „Раята да се не подига, защото главния подстрѣкатель, башъ комитата Яне Ив. Сандански е убитъ и нѣма кой да ги ръководи«. Отъ положително мѣсто знаемъ, че неустрашимия Яне Ив. Сандански броди здравъ и читавъ въ македонскитѣ усои.

НОВИ БЕЖАНЦИ. М-р Гилевъ тѣр продължава придвижнето на нови беж-ци отъ къмъ нещастна Македония. — Спорѣ официални свѣдѣния прѣди 3—4 дена сж при-тигнали нови бѣжанци, повече жени и деца око-ло 600 души; прѣди 2—3 дена пакъ пристигнали други бѣжанци около 550 души. Така щото чис-лото на приходнитѣ бѣжанци въ Риска Манастир-гѣ гледа до четвъртитѣ бѣжанци въ Риска Манастир-Самокотъ. Отъ 1000 тѣхъ души, които замисаха да до 1000 души неврокопско придвигали още око-ло 1000 души бѣжанци. —

Вести сж мѣрки за да се доставява на тѣя в-зонастици рѣдно наскитната храна. —

Външни гости. Осѣбитъ казанитѣ гости: америка-на Кронъ, Англичанитѣ Далдонъ съ дѣщеря си, докторъ Милковъ, които посѣтиха бѣжанцитѣ в-Манастир.

Помощъ на бѣжанцитѣ.

По ходатайството на м-ра Шишмановъ се отпуснаха 500 л. помощъ; за рз аване на бѣжан-цитѣ въ Горне-Банската община за тази цѣлъ е билъ изпроводенъ Дупни. град. кметъ Хр. Янковъ, който тѣя дни ходи и ги раздаде на бѣжанцитѣ въ казаната община, въ присѣтствието на една комисия, състояща отъ Горно-Банския кметъ, свещеника, участковия фелдшеръ, общ. писаръ и първоселянина Патрикия Меташевъ.

В. „Свободен глас“, Дупница. Известия: „Турски хитрости“, „Нови бежанци“, „Помощ за бежанците“, – бр. 1, 2, 3 и 4/1903 г.

На първа страница в рубрика „Известия“ Благотворителният комитет в града информира „г-да гражданите и селяните от околията, ако някой има нужда от хора работници, нека се отнесе до казания комитет, който има на разположение стотина семейства бежанци селяни из Македония, които търсят за зимата да бъдат прехранени и напролет да работят земята, за да се издължат на своите благодетели“.

Публикуван е „Списък на г.г. гражданите от града Дубница, подаряващи волни парични пожертвувания чрез „благотворителния комитет“, за да се раздават помощи на злочестите бежанци, които постоянно прииждат из Македония в най-плачевно състояние“.

В статия „Братско милосърдие“ реагира на покъртителни „извънредни събития, които стават отвъд Рила“, където „вследствие пробуждането и движенията на македонците да заживеят човешки живот... червения султан, босфорския звяр със своите многочислени диви орди е решил съвсем да изстреби българите, живущи в Македония“. И описва действителността: във въстаналите места се изпращат арнаути, чиито жестокости „надминават всичките, отбелязани в историята на изтезанията“, „убийствата на беззащитни жени, деца и старци са вече обикновени в Македония“, грабежи, разрушаване на църкви, училища и частни жилища... Затова „прокуденото население забягва где му видят очите и търси за себе си спасение на живота, честта и имота..., докарано до просия отчаяно моли убежище при своите еднокръвни братя в България“. Така „на 4 т.м. в читалищния салон се избра 15-членен комитет (с „махленски участъци“ и възложени задължения) с благотворителна цел да се защити що-годе участта на тези бежанци“. Председател - арх. наместник св. Драганов, подпредседател К. Змиряров и т.н.

⁵² В-к „Рилски Балканъ“ – седмичен местен вестник, орган за обществени интереси, излизал в гр. Дупница в първите няколко години на миналия век.

Разказва Петър Петров

Петър Петров, който от близо 25 г. живее в гр. Дупница (инженер, работил по разпределение в МК „Кремиковци“ и като научен сътрудник в Института по електропромишленост), намерил своето житейско призвание във вокалното оперно изкуство.

Петър Петров е именит бас, солист на Софийската опера, където е бурно аплодиран в спектакли с най-големите български певци. Има многобройни превъплъщения и ярко присъствие на най-престижните световни оперни сцени в Европа, Америка и Азия, работил е под диригентството на най-изтъкнати оперни диригенти.

В средата на м. август т.г., когато отбеляза 81-вия си рожден ден в родния си гр. Земен (на който през 2024 г. бе провъзгласен за почетен гражданин), на поляната в един от най-старите средновековни паметници у нас - Земенския манастир „Св. Йоан Богослов“ – той разказа:

Петър Петров:

„Често ме питат откъде идва моят ген за пеене. Дядо ми Петър Михалков Миладинов, чието име аз нося, пееше. От гр. Струга е — от рода на братя Миладинови. Те са били 8 деца. Трима от братята са известни за времето си композитори, те издават и 550 български песни в Хърватско. Турците ги убиват. Другите братя от Струга също са убити.

За да избегнат насилието, тормоза, убийствата, много свободолюбиви македонски българи по това време побягнали към България. Дядо ми останал сираче. Една леля го взема и заедно с други бежанци от Струга идват и се заселват в района на с. Земен. Земенчани (тогава ги наричали „беловчани“: името идва от „бял“ - белите варовикови скали в околността) — добри хора, ги приютяват и им казват: „Вземете този баир — Томановия рид. Ще ви помогнем там да съградите къщи“. Тогава това място било пусто, имало е само един бунар. Но местните хора им помагат и така дошлите от Струга бежанци постепенно оформили цяла махала. Отглеждали овце — това бил основният им поминък. Тук е израснал и дядо ми, който е имал пет деца — 3-ма синове и 2 дъщери.

Седемнайсетгодишен (с надписани години) той заминава на фронта и участва във войните от началото на миналия век. През м. септември 1918 г., към края на Първата световна война, той има 3 деца, един ден получава писмо от жена си, че едното дете умира от глад. Бързо тръгва от района на Добро поле, в Земен отива направо при кмета и с пистолет в ръка му заповядва да изпрати една кола с храна на Томановия рид. След това отново бързо тръгва обратно, да се върне на фронта — отиване и връщане за 24 ч. Това спасява и живота му — войниците от неговата рота са въстанали и тръгнали към София, но пресрещнати в квартал „Княжево“ срещу „Черния кос“, падат покосени от правителствената войска.

В един от последните боеве на фронта, изтегляйки се, той вижда ранен в крака англичанин, избутва го напред и го предава – макар и пленник, да живее...

Всичко това ми дава вярата, че всички ние днес трябва и имаме памет към най - обикновените хора, сражавали се на фронта. Те са героите от войните”.

Главната улица на гр. Дупница
Пощенска картичка, 1902 г.

СФОРМИРАНЕ НА СЛАВНАТА СЕДМА ПЕХОТНА РИЛСКА ДИВИЗИЯ

Славната Седма пехотна рилска дивизия е част от сухопътните въоръжени сили на страната, наследник на създадените т.нар. Земни (Земски) сили⁵³, които като основен стълб

⁵³ Една от централните задачи на възстановената на 3 март 1878 г. Трета българска държава е създаването на национална войска. Нейно ядро става Българското опълчение (до този момент в състава на руската армия като самостоятелна структура) - през м. март 1878 г. Главнокомандващият руската действаща армия великият княз Николай Николаевич - старши дава официално съгласие за това. На 25 април 1878 г. се публикуват Временни правила за образуване на земска войска на Княжество България. Утвърден е текстът на военната клетва по подобие на руската клетва. На 8 юли 1878 г. в Пловдив княз Александър Дондуков-Корсаков издава Заповед № 1 за сформиранието и цялостното устройство на Българската земска войска на основата на дружините от Българското опълчение и новосформирани пеши дружини, сотни (роты) и батареи, като с Приказ № 13/15.VII.1878 г. съществуващите 12 опълченски дружини са преименувани на пехотни и са отчислени от състава на Руската армия. 2-ра опълченска дружина става 2-ра пехотна кюстендилска дружина и 3-та опълченска дружина - 3-та пехотна радомирска дружина; сред сформиранието нови пеши дружини е 4-та самоковска.

На 5 юли 1879 г. се създава Военно министерство на Княжество България, а на 17 декември 1879 г. на мястото на действащите временно одобрени „Общи основания образования и устройства Земского войска Княжества Болгарского“ е прието Привременното положение на българската войска, което официализира войската в качеството ѝ на постоянна армия, вместо „земска“, тя е наречена „българска войска“ и има две категории: а) действаща армия и б) народно опълчение. През 1891 г. Шестото обикновено народно събрание приема Закон за устройството на въоръжените сили на Българското княжество, които трябва да служат за „надеждна опора на държавата за време на война и мир“.

Първоначалните намерения са Българската земска войска да достигне 84 750 души, в т.ч. пехота 59 000 души, кавалерия и артилерия – съответно 9 750 и 10 000 души, но вследствие затрудненията, породени от решенията на Берлинския конгрес, към 08.04.1879 г. са изградени само 20 пехотни дружини и численост на войската – 25 000 души. През м. септември 1885 г. Сухопътните войски завършват относително своята организация - обща численост 1 893 души, в т.ч.: пехота 8 920 души (75 %), артилерия 1 388 души (11,7 %), конница 1 104 души (9,3%) и др. През 1889 г. към съществуващите 12 пехотни полка се създават още нови 12, сред тях са: 13-и рилски (дислоциран в Кюстендил), 14-и македонски (в Радомир и Цариброд), 22-ри тракийски (в Татар Пазарджик и Пещера). В Балканската война участват единадесет пехотни дивизии.

на армията, развивайки се в годините в сложна политическа обстановка и отношения, осъществяват военната защита на държавата и народа, с висок боен дух изковават величави победи и поемат почти цялата тежест на войните.

СЪЗДАВАНЕ НА ДУПНИШКИ ГАРНИЗОН. СФОРМИРАНЕ НА 7-А РИЛСКА ДИВИЗИЯ

Южната гранична линия с Османската империя минава на 30 км от гр. Дупница, по река Рилска при с. Бараково, където на моста е разположена и митница. За населението в околията тази близост предопределя твърде неспокойно време, съпроводено с размирици и сблъсъци с пограничната стража. Тъй като в града няма разположени на постоянно квартиране войски, конфликтните ситуации между граничните власти и националноосвободителните дейци не са изолирани, успоредно с тях в обществения живот зачестява и грубо противоборство между отделни политически партии и техни лидери.

Краеведът Яне Билярски сочи, че на 01.01.1878 г. майор Иван Орлински е изпратил полева записка до командващия 4-та кавалерийска дивизия, с която „населението на Дупница молило да се остави в града каквато и да е войскова част за охрана от черкезите, които грабят и убиват. Освен това дупничаните настоятелно молели да им се даде оръжие и патрони”. Впоследствие искането за въоръжаване било удовлетворено⁵⁴.

Известно е, че след края на Руско-турската война до м. март 1879 г. по време на ВРУ (Временното руско управление) в гр. Дупница пребивават руски военни части, разположени в метоха на Рилския манастир, ханове или опразнени от заминали си турци къщи. Началото на реорганизацията в Българската армия не предвижда изпращане в града на войска на квартиране: с издадения от руския императорски комисар княз Александър Дондуков — Корсаков Указ за създаване на Българска земска войска”

Съгласно правилата основната структура на всяка дивизия се изгражда от две бригади, бригадите – от два пехотни полка, полковете – от четири дружини, дружините – от четири роты. Към всеки полк има по една нестроева рота и един картечен взвод.

⁵⁴ Билярски, Яне. Ст. Димитров (Дупница) и краят по време на ..., с. 52-53.

от 12 юли 1878 г. на лагеруване в съседни градове се изпращат три пеши дружини: в гр. Кюстендил (2-ра дружина), в гр. Радомир (3-та) и в гр. Самоков (4-та). След една година военният министър генерал-майор П. Паренсов организира със седалище в гр. Дупница т.нар. Южен отряд под командването на барон Зас и съставен от две роты от 3-та радомирка пеша дружина, Видинската конна сотня №2 и една планинска батарея. Въпреки амбициите му за дислоциране в града на постоянна войска до решение от страна на управляващите не се стига. Съществуващата инерция на изпращане в Дупница само при необходимост на роты от близките райони продължава и с приетия Закон за устройството на въоръжените сили на Българското княжество (утвърден с Указ № 185/15 декември 1891 г.), даващ импулс за модернизирание на армията на младата българска държава.

Постепенно неспирно прииждащият многочислен поток от бежанци, нарастващите активни действия на ВМОРО и на МОО, зачестилото прехвърляне на чети оттатък границата и страхът от нарастващото въоръжаване на турските войски там, както и някои коварни, местни вътрешнополитически ежби създават силно комплицирана ситуация и напрежение в града и околията. След Илинденско-Преображенското въстание през м. октомври 1903 г. се стига и до обявяване на военно положение в града. За обществените настроения, свързани с належащата нужда от

постоянен Дупнишки гарнизон, четем и във вестник „Рилски балкан“. Вече в освободена България местоположението на града има не само друго географско, културно, икономическо, но и военнотехническо и стратегическо значение. Лансира се идеята за създаване на комисия с цел набирание на парични средства от населението за построяване на казарми, като такива може да постъпят и от селските общини в околията⁵⁵.

⁵⁵ *Постояненъ гарнизонъ въ Дубница, в. "Рилски балкан", бр. № 7 от 1 септември 1902 г.*

Затова общината, по-видни дупничани и цялото гражданство се обръщат пред правителството с настоятелно искане за настаняване на постоянни войскове части на терен в гр. Дупница и за построяването на казарми. Кметът на града Владимир Икономов се ангажира с действия по безвъзмездно отпускане на „място за строеж на казарми“, а установените контакти с военното министерство и новоназначения министър полковник Михаил Савов дават сигнали, че в тази посока може да настъпят очаквани позитивни промени. Пробив е направен с преместването на постоянно квартируване в града на 14-и македонски полк на 1 януари 1904 г.

Във военния сектор в страната при завъртялата се спирала от реформи приетият на 20 декември 1903 г. Закон за военната служба и устройството на въоръжените сили в Княжество България поставя силен акцент върху структурната необходимост от „нови войскове единици“. В Българската армия **пехотните дивизии се утвърждават като основна бойна единица**. Към съществуващите шест дивизии се създават още три нови дивизии.

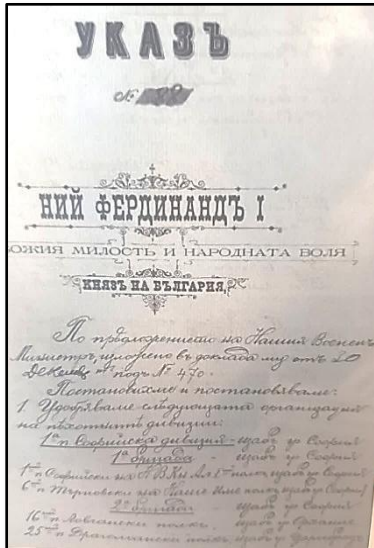
За промените във войската княз Фердинанд I издава от двореца в София указите:

- 1) Указ №83 от 30 декември 1903 г. за сформирание на три нови пехотни дивизии с дивизионни области и дивизионни болници — една от тях е 7-а пехотна рилска дивизия, респ. 7-а дивизионна област и дивизионна болница.

*Из Указ № 83/30.12.1903 г. на княз Фердинанд I
за създаване на 7-а пехотна рилска дивизия:*

*„I. Да се сформират още три дивизионни управления за 7-а рилска, 8-а тунджанска и 9-а плевенска пехотна дивизия.
II. Да се сформират шест бригадни управления за същите дивизии.
III. Да се открият 3 дивизионни болници при 7-а, 8-а и 9-а пехотна дивизия“.*

- 2) Указ № 88 от 30 декември 1903 г. относно организацията на дивизионните области и пехотните дивизии. Той е издаден по предложение на военния министър на основание Закона за устройството на въоръжените сили и в съответствие с бюджета за 1904 г., приети от 1-вата сесия на XIII обикновено народно събрание. Т. 1. постановява постоянното им щабно местоназначение.

Факсимиле от Указ № 88 от
30.12.1903 г. на княз

Фердинанд I относно
организацията на
пехотните дивизии.

„7-а п. рилска дивизия
– щаб гр. Дупница

1-ва бригада – щаб
гр.

Кюстендил,

2-ра бригада - щаб
гр.

Самоков...“.

Щабът на
новосформираната 7-а
пехотна рилска
дивизия се установява
в гр. Дупница.

Одобрено е
постоянното
назначение на
мирновременните

бригади и полкове, както следва: Щабът на първа бригада се
разполага в гр. Кюстендил. Включените в състава и 13-и рилски
полк — щаб в гр. Кюстендил и 26-и пернишки полк — щаб в гр.
Радомир.

Щабът на втора бригада се разполага в гр. Самоков.
Съставляващите я 14-и македонски полк — щаб в гр. Дупница и
22-ри тракийски полк — щаб в гр. Самоков.

Съгласно т. 2 от указа съставът на трите новосформирани
дивизии се допълва със създадените нови артилерийски полкове
— към 7-а рилска дивизия се включва 7-и артилерийски полк.

С Указ № 89/12.1903 г. се определя административната
структура на създадените в страната дивизионни области и
полковете окръжия. В териториалния обхват на 7-а дивизионната
област влизат Кюстендилска, Трънска, Радомирска, Дупнишка,
Самоковска, Ихтиманска, Брезнишка и Панагюрска околия. След
края на Балканската война се включват още новоосвободените,

вече в пределите на България околии: Горна Джумая, Петрич, Мехомия, Неврокоп, Свети Врач.

Седалището на 7-а рилска дивизионна област е устроено във Военния клуб в гр. Дупница. По този начин гр. Дупница се превръща в център на дивизионна област в Югозападна България.

Построяване на казармите

За битовото настаняване на военните части в началото се ползват основно помещения на общинската сграда „Пансиона” и тютюнев склад, наемът на който се заплаща от населението. От този момент построяването на казарми в града се превръща в приоритетна задача не само на общината — която поддържа регулярни технически контакти с военните власти както с министерството, така и с командването на дивизията — но се провокира и за по-активно и разпалено гражданско включване, като за целта се изгражда специална „комисия по построяване на казармите“⁵⁶, една от централните задачи на която е възможността за набиране на допълнителни финансови приходи.

Мястото за построяване на казармите е определено от Дупнишкия градски общински съвет на 12 февруари 1904 г., когато се събира на заседание при първа покана за разглеждане писмото на началника на 7-а пехотна рилска дивизия генерал-майор Стефан Тошев, в което се съобщава позицията на военното министерство за необходимостта от общи действия с общината за изграждането им. На заседанието присъстват: кметът Вл. Икономов, помощник кметът Никола Лазарков, общинските членове К. Михалков, д-р Василев, Ат. Султов, В. Янков, В. Райчинов, Ст. Цветков, Хр. Казаков и секретарят Т. Смочевски. Като отчита два основни фактора:

а) че одобреното по-рано (с протокол № 153 от 14 декември 1903 г.) място за терен на казарми в местността Дус Подина в по-голямата си част е собственост на частни стопани и трябва да се отчуждава и

б) че желанието на гражданите винаги е било „в града да има за постоянно квартируване войскове части“, както и предвид

⁵⁶ ДА, гр. Кюстендил, ф. 6К, оп. 1, а. е.2, л. 74 - 75

даденото съгласие с протокол № 124 от 21 ноември 1903 г. за отстъпване на място на военните власти, Градският общински съвет единодушно постановява: „I. Приема и се съгласява да отпусне 186 000 кв.м от общинското място в местността Вълча поляна за построяване на казарми за постоянно квартируване в града на пехотен полк“ и „II. Приема и се съгласява общината да даде на военното министерство една сума от 20 000 лв. за построяването на казармите“.

Протокол № 20 от 12 февруари 1904 г. от заседание на Дупнишкия градски общински съвет за отпускане на общинско място за построяване на казарми⁵⁷

Протоколът
№ 20
Днес на 12^{ти} февруари г. г. в
заседанието и четвъртата год. общ.
общински съвет при I полка в съ-
став: Кметъ П. Митковъ, членове:
Н. Караджовъ, Сашко Ченковъ, Н. Шивач-
ковъ, Д. В. Василевъ, М. Сундаровъ, Вас.
Дановъ, В. З. Димитровъ, В. Митковъ,
К. Д. Караджовъ, при секретаря

Въз основа на протокола от 21 ноември 1903 г. за отстъпване на място на военните власти, Градският общински съвет единодушно постановява: „I. Приема и се съгласява да отпусне 186 000 кв.м от общинското място в местността Вълча поляна за построяване на казарми за постоянно квартируване в града на пехотен полк“ и „II. Приема и се съгласява общината да даде на военното министерство една сума от 20 000 лв. за построяването на казармите“.

на построяването на казармите
за отпускане на общинско място за построяване на казарми
Кметъ: П. Митковъ
Членове: Н. Караджовъ, Сашко Ченковъ, Н. Шивачковъ, Д. В. Василевъ, М. Сундаровъ, Вас. Дановъ, В. З. Димитровъ, В. Митковъ, К. Д. Караджовъ, при секретаря

И по-нататък: протоколът, надлежно подписан, да се изпрати на началника на 7-а рилска пехотна дивизия за по-нататъшно разпореждане и препис – на кюстендилския окръжен управител за

⁵⁷ ДА, гр. Кюстендил, ф. 6К, оп. 1, а.е. 2., л. 18-19.

знание. За довършване на строителните работи с решение на Общинския съвет се формира и т.нар. „казармен данък”, с който се легализира събирането на парични средства от населението.

Т.нар. Горни казарми са построени през 1905 г. върху площ от 55 140 кв.м, от които 3 150 кв.м са с административно-битово предназначение и 2 450 кв.м с учебен и друг спомагателен характер. Построяването на казармите осигурява място и добри условия за квартируване в гр. Дупница на 14-и пехотен македонски пехотен полк. През следващата 1906 г. в м. Дус Подина биват построени т.нар. Долни казарми (с изграден собствен водопровод) върху значително по-малко площ — 27 500 кв.м, от които за административни сгради — 5 320 кв.м и помощни и др.п. сгради - 9 540 кв.м. Те са отредени за квартируване на 7-а пионерна дружина и често са наричани „пионерни/дружинни”. Като мащаби построените военни сгради осигуряват условия за квартируване на 3 до 4 пехотни полка и 1-2 артилерийски полка. Още на следващата година на лагеруване в Дупница се съсредоточава 7-а рилска дивизия в пълен състав.

През 1905 г. в Дупница са построени т.нар. Горни казарми в местността Вълча поляна, през 1906 г. - Долни казарми в м. Дус Подина и в близост до тях през 1904 г. е изградена Дивизионната болница (Военната болница).

Ускореното построяване на военните сгради в Дупница има значение не само за по-доброто качество на учебната и бойна подготовка, то оказва положително въздействие и върху визията на града на база по-модерно благоустрояване, строеж на нови улици, водопровод, санитарни обекти и пр.

Построяване на дивизионната болница

7-а рилска дивизионна болница се формира в гр. Дупница на основание Указа на княз Фердинанд I № 83 от 30 декември 1903 г. В нейна основна задача е вменено, от една страна, лекуване на военнослужещи, а от друга страна — подготовка за тази цел на съответни медицински служби. При последвалите реформи, тя се

разформирова на 21.IX.1912 г., като на нейно място се формират три бригадни лазарета, шест полски (по 150 легла) и две полуподвижни болници (по 200 легла). След една година, на 1.IX.1913 г., дивизионната болница се формира отново⁵⁸. През Първата световна война свое място имат запасните етапни и евакуационни болници и лечебници, изградени като военновременни дивизионни формирования за лекуване.

Теренът за строеж на дивизионна болница е определен с решение на Градския общински съвет от 24 февруари 1904 г., който на тази дата се събира на извънредна сесия при втора покана в състав: Владимир Икономов - кмет, Никола Лазарков — пом.-кмет, общински членове Ант. Божков, Ал. Манов, В. З. Райчин, Хр. Дазакова, Ст. Цветков и секретар Т. Смочевски и разглежда предложението на кмета за „отстъпването място за дивизионна болница от квартирующата в града войска“.

Протокол № 30 от 24 февруари 1904 г. от заседание на Дупнишки градски общински съвет за отстъпване на общинско място за построяване на Дивизионна болница⁵⁹

Протокол № 30
 Днес на 24^{те} февруарий хиляда
 делетотити и четвърта година Дупнишкия
 Градски общински съвет на извънредна сесия
 при втора покана в състав: Кметъ Вл. Икономов
 Помощникъ Ник. Лазарков общин
 членове: Ант. Божков, Ал. Манов, В. З.
 Райчин, Хр. Дазакова и Ст. Цветков
 при секретаръ Т. Смочевски и кметовъ
 на кметовъ Ант. Божков, Д-ръ Да
 закова, Ал. Манов, Ант. Божков, К. Манов
 и Н. Манов.

Протокол № 30 от 24 февруари 1904 г. от заседание на Дупнишки градски общински съвет за отстъпване на общинско място за построяване на Дивизионна болница

Имайки пред вид, че: 1) по-рано с протокол от 8 януари 1897 г. е било отстъпено мястото за строеж на болница, което било одобрено и от Санитарната дирекция с писмо от 26 май 1897 г. под

⁵⁸ ВИА, ф. 225, а.е. 49.
⁵⁹ ДА гр. Кюстендил, фонд 6К, оп. 1, а.е. 2, л. 29-30.

№ 2378; 2), щом като в града вече предстои да се установява войска; 3) с подходяща сграда не се разполага (временно се ползва предоставената от общината сграда на училище „Евлоги Георгиев“), Общинският съвет постановява:

Дава „съгласие да отстъпи 5 000 кв.м в местността при „Св. Троица“ за построяването на „здание за дивизионна болница“. Мястото се намира в близост до Долните казарми, както и до черквата „Свети Георги“ и училището „Св.св. Кирил и Методий“.

В протоколната книга е записано: „Този протокол, надлежно подписан, да се изпрати на кюстендилския управител за утвърждение и на началника на 7-а пехотна дивизия за знание и негово разпореждане“.

Строежът на болницата е ускорен и завършва в началото на 1904 г. с първоначално осигурени 20 легла. Застроената и площ е от 515 кв.м. Първите пациенти са приети на 19.04.1904 г. Освен лечение за ранените бойци, грижите за болните от епидемии, холера, малария и пр., допълнително се очертавали сериозни предизвикателства в работата на болничния ѝ екип. Т. Меджидиев посочва, че само през Балканската война поради заболяване от холера строя са напуснали преждевременно над 60 000 бойци, приблизително толкова е и загубата от убити, ранени и безследно изчезнали на фронта — 61 000 души. Болни от холера и малария бойци от македонския фронт след смъртта им са били погребвани „в двете войнишки гробища срещу училището по машиностроене в гр. Дупница и в гробището в с. Яхиново.“⁶⁰

Плацът на Долните казарми (на сн. вляво)

⁶⁰ Меджидиев, Тихомир. *Слава Вам, Дупнишки герои!*, с. 19.

Дълго време плацът на Долните казарми се е използвал и като спортно съоръжение. Бил е първото спортно игрище в града.

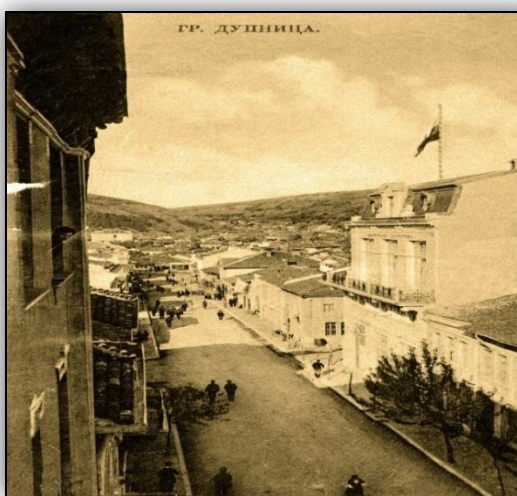
Централният вход на бившата Военна болница, днес Общинска болница, Дупница

Останал надпис на оградата на бившата Военна болница от страната на ул. „Булаир“ в Дупница

Построяване на Военния клуб (Офицерското събрание)

Впечатляваща е работата по изграждане на Военния клуб (Офицерското събрание) в гр. Дупница, което започва след решение на Дупнишкия общински съвет на заседание от 26 февруари 1906 г. за предоставяне на общински терен, именно полуразрушено джамийско място в центъра на града.

Военният клуб създава добри условия за работа на установения там щаб на 7-а пехотна рилска дивизия. Тук Никола Додов пише свои записки, които по-късно оформя в Дневник по Балканската война. На случайни минувачи и на гражданството по

Дупница – главната улица с новопостроения Военен клуб

Военният клуб днес

това време силно впечатление произвеждат монтираните на пилони три национални флага: в централната предна част един и два в краищата на терасата. Уверението от военните среди и от общинската управа, че клубът ще се ползва както от военния гарнизон, така и от гражданите се изпълнява резултатно.

Салонът на Военния клуб си спечелил оценката на най-добрия културен център в града до построяването на читалищната сграда. В него са организирани различни културни, просветни и развлекателни дейности. До 1936 г. тук се е намирало и единственото кино в града. Тогава филмите били неми с импровизирано озвучаване. Интересно е, че в теобите по озвучаването клубът привлякъл унгарски пианист, който по това време свирел в оркестъра на казиното (находящо се малко по-надолу отсреща, на мястото на днешния Районен съд). Според картината от филма той представял различни музикални изпълнения. Това се счита за първото в България филмово озвучаване. По-късно идва озвучаването в съпровод от грамофонна плоча.

С разностранната си народополезна дейност, по мнението както на видни общественици, така и на гражданството, 7-а пехотна рилска дивизия за кратко време успява да се превърне в „най-значимата държавна институция в града и района“.

СЕДМА ПЕХОТНА РИЛСКА ДИВИЗИЯ

В мирновременния състав на 7-а пехотна рилска дивизия влизат четири пехотни полка:

- 13-и пехотен рилски полк, щаб в гр. Кюстендил;
- 14-и пехотен македонски полк, щаб в гр. Дупница;
- 22-ри пехотен тракийски полк, щаб в гр. Самоков;
- 26-и пехотен пернишки полк, щаб в гр. Радомир.

СЕДМА ПЕХОТНА РИЛСКА ДИВИЗИЯ

Сформирана е с Указ № 88 от 30 декември 1904 г. – в сила от 1 януари, с щаб в Дупница и мирновременен състав от две пехотни бригади с щабове в Кюстендил и Самоков. Първа бригада включва 13-и пехотен Рилски полк с щаб в Кюстендил и 26-и пехотен Пернишки полк с щаб в Радомир, а 2-ра бригада – 14-и пехотен Македонски полк с щаб в Дупница и 22-ри пехотен Тракийски полк с щаб в Самоков. В навечерието на Балканската война е създадена и 3-та бригада с два мобилизационни пехотни полка (49-и и 50-и).

Така към 1 октомври 1912 г., в навечерието на Балканската война, 7-а пехотна Рилска дивизия е в състав от три пехотни бригади, 7-и скорострелен артилерийски полк, 7-и нескорострелен артилерийски полк, 5-и конен полк, 7-а пионерна дружина и други части за поддръжка и осигуряване. Командир на 1-ва пехотна бригада е полковник Тодор Митов, на 2-ра пехотна бригада – полковник Савва Чилингиров, а на 3-та пехотна бригада – генерал-майор Спас Георгиев.

7-а пехотна рилска дивизия
Във военните среди и сред населението тя си е извоювала името на „безстрашна и могъща, желязна“ дивизия с „железни полкове“.

Девиз: „Винаги първа и непобедима!“

Първа бригада на 7-а пехотна рилска дивизия се формира от 13-и рилски полк и 26-и пернишки полк. В състава на втора бригада влизат 14-и македонски полк и 22-ри тракийски полк.

При мобилизация всяка една дивизия към мирновременните две бригади организира и трета бригада⁶¹. 7-а пехотна рилска дивизия в навечерието на Балканската война формира трета бригада с два мобилизационни полка: 49-и и 50-и пехотен полк. В Първата световна война в трета бригада участват 53-ти и 54-ти и пехотен полк. 84-ти пехотен полк е зачислен към 1-ва бригада. Военновременни, те се характеризират с по-къс времеви диапазон на действие. Именувани са като резервни. Бойците с много симпатии ги назовават „незаменимите чичовци“⁶². Съчетаването в тях на мъдростта на възрастта и възможностите на младостта кара големите началници често също да ги наричат „чичовци“⁶³.

Мирновременната дислокация на 7-а пехотна рилска дивизия е следната:

- гр. Дупница — щаб на 7-а рилска дивизия, гарнизон на 14-и пехотен полк, гарнизон на 2-ри планински артилерийски полк;
- гр. Кюстендил – щаб на 1-ва пехотна бригада, гарнизон на 13-и пехотен полк;

⁶¹ По своя военновременен състав всеки пехотен полк освен четирите бойни и една допълваща дружина следва да формира и две дружини за третата дивизионна бригада.

⁶² Яневъ, Сотиръ. *От Струма до Черна*, с. 3.

⁶³ Капитан Димов. *Спомени. В-к „Светлина“*, бр. 23/30.06.1932 г.

- гр. Самоков – щаб на 2-ра пехотна бригада, гарнизон на 22-ри пехотен полк, гарнизон на 7-и артилерийски полк;
- гр. Радомир – гарнизон на 26-и пехотен полк;
- гр. Брезник – гарнизон на 5-и конен полк.

Съставът на 7-а пехотна рилска дивизия в навечерието на Балканската война се състои от:

Три пехотни бригади с полкове:

13-и пехотен полк - 4935 души; 26-и пехотен полк – 4741 души; 14-и пехотен полк – 4947 души; 22-и пехотен полк – 4978 души; 49-и пехотен полк – 4628 души; 50-и пехотен полк – 3987 души

Артилерия: 7-и скорострелен артилерийски полк, 7-и нескорострелен артилерийски полк, 2-ри планински артилер.полк;

Конница: 5-и конен полк;

7-а пионерна дружина (формирана в Дупница с Указ № 86/30.12.1903 г.);

Опълченски части: 13-а и 22-ра опълченска дружина;

Допълващи части: 7-и допълващ полк;

Санитарни/болнични части – дивизионен лазарет (създадени 3 отделения), 6 полски болници (на терен) и 2 полуподвижни болници;

Снабдителни части: 7-и дивизионен огнестрелен парк; 7-и дивизионен продоволствен транспорт и др.

Други части за поддръжка и осигуряване, гранични дружини и т.н.

Съставът на 7-а пехотна рилска дивизия включва 25 пехотни дружини, 24 батареи и 1 конен ескадрон. Личният състав се състои от 547 офицери, 36 740 подофицери и войници и 48 чиновници. *(Алманах на сухопътните войски, книга 4.)*

Първоизточник за окомплектования състав на дивизията в отделните начални дати на войната е воденият от генерал Георги Тодоров дневник.⁶⁴

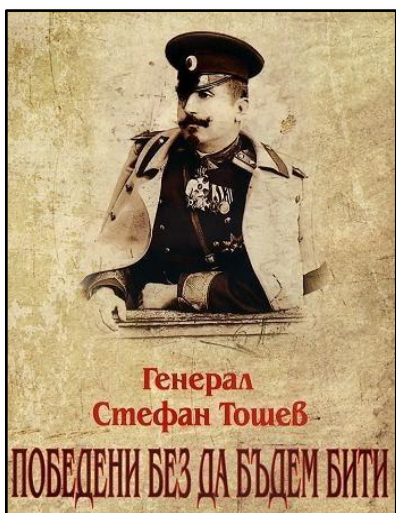
⁶⁴ *Генерал Тодоров, Георги. Дневник на 7-а рилска дивизия..., ИМ Дупница*

4474	4475	4476	4477	4478	4479	4480	4481	4482	4483	4484	4485	4486	4487	4488	4489	4490	4491	4492	4493	4494	4495	4496	4497	4498	4499	4500

Най-висока численост дивизията постига на третия ден от обявяване на мобилизацията (22 септември), а именно: офицери – 552-ма души, долни чиновци — 44 346, коне — 6 114, коли — 559, волове – 1412, волски коли – 711.

Ген. Тодоров – Дневник на 7-а р. дивизия, л.7

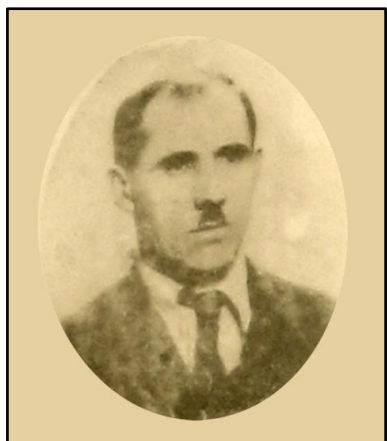
7-а рилска дивизия е комплектована на териториален принцип с жители главно на градовете и селата в Кюстендилско, Дупнишко, Пернишко, Самоковско, Радомирско, Ихтиманско, Брезнишко, Земенско, Трънско и др. — безстрашни мъже на различна възраст, които по време на войните напускат семейство, дом, работа и застава под нейното знаме, за да изпълнят своя дълг към Отечеството. След края на Балканската война в редовете на дивизията влизат и бойци от новоосвободените райони около градовете Горна Джумая (Благоевград), Неврокоп (Гоце Делчев), Петрич, Свети Врач (Сандански), Банско, Мехомия (Разлог), Симитли и др.

Първият командир на 7-а пехотна рилска дивизия е полковник Стефан Тошев (18.12.1859-27.11.1924), който застава на поста на 1 януари 1904 г. Същата година е произведен в чин генерал-майор. Той поема отговорностите на трудните начални стъпки, отнасящи се до кадровото обезпечаване на дивизията, бойната подготовка и формирането на високи бойни качества на нейния състав. Генералът е мотор на ускореното военно

строителство в града: спешен строеж на казарми, болница, военен клуб и други съпътстващи здания — трапезарии, кухни, учебни плацове, стрелбище, складове и пр. — процес, който в града завършва към 1911 г.

От 23 април 1908 г. начело на дивизията застава генерал Иван Радионов.

Той пристига в Дупница със семейството си и купува къща.

Ген. Радионов умира на 24.01.1909 г., погребан е вдясно от входа на черква „Св. Никола“ в града. Семейството продава къщата и напуска Дупница.

Генерал Иван Радионов

След неговата кончина от 6 март 1909 г. командването на дивизията е поверено на полковник Георги Тодоров, на 6 март с.г. е произведен в чин генерал-майор от 01.01.1910 г. Той ръководи 7-а пехотна рилска дивизия по време на Балканската Междусъюзническата война.

Началник-щаб на дивизията е полковник Димо Овчаров.

Генерал-майор Георги Тодоров

• Командир на 1-ва бригада е полковник Тодор Зафиров Митов (19.09.1862 — 1951 г.). Роден е в гр. Самоков. На 02.08.1915 г. е произведен в чин генерал-майор. Завършва Военното училище в София през 1885 г. и Генералщабната академия в Белгия през 1895 г. Участва в Балканската, Междусъюзническата и Първата световна войни. Началник-щаб на бригадата – майор Константин Живков.

Двата пехотни полка: 13-и рилски и 26-и пернишки се ръководят съответно от полковник Стефан Манов, роден в гр. Кюстендил, и полковник Атила Зафиров (16.08.1858 — 24.01.1922, роден в Калофер, умира в София в нищета; на 17.08.1917 г. е произведен в чин генерал-майор.

- Командир на 2-ра бригада е полковник Спас Иванов Чилингиров. Роден е на 30.01.1860 г. в гр. Пловдив, умира на 14 юли 1820 г. Учи във Военната академия на Русия. През 1914 г. е произведен в чин генерал–майор. Участва в Балканската война и Междусъюзническата война. Той е първият военен комендант на Солун (1912 г.).

Началник-щаб на бригадата: капитан Гавраил Личев
Генерал-майор Спас Чилингиров

Начело на 14-и пехотен македонски полк е полковник Васил Михайлов и на 22-ри пехотен тракийски полк — полк. Сава Савов (15.12.1865–18.04.1945), произведен в чин генерал-майор в 1914 г.

- Командир на 3-та бригада е генерал-майор Спас Георгиев Георгиев. Роден на 18.04.1858 г. в София. Завършва първия випуск на Военното училище в София на 10 май 1879 г. Произведен в чин генерал-лейтенант. Умира през 1916 г.

Началник-щаб на бригадата — капитан Георги Кратунков.

Генерал-майор Спас Георгиев

Командването на 49-и пехотен калимански полк е поверено на полковник Иван Попов. Командир на 50-и пехотен нишавски полк е полковник Андрей Симеонов.

- **Командният състав на допълнителните формирования** е както следва: на 7-и скорострелен артилерийски полк — командир **полковник Васил Райнов**, на 7-и нескорострелен артилерийски полк — **полковник Иван Пройнов**, на Втори планински артилерийски полк — **полковник Георги Босев**, на 5-и конен полк — полковник **Иван Табаков**, на 7-и допълващ полк - **полковник Михаил Михайловски**; на 7-а пионерна дружина — **подполковник Петър Пенков**; на 7-и дивизионен продоволствен транспорт, началник на транспорта — **подполк. К. Радулов** и др.

ПЪРВА БРИГАДА

Командир на бригадата - полк. Тодор Митов

13-и Ридски полк, Командир - полк. Стефан Манов

26-и Пернишки полк, командир - полк. Атила Зафиров

ВТОРА БРИГАДА

Командир на бригадата - полк. Спас Чилингиров

14-и Македонски полк, командир - полк. Васил Михайлов

22-ри Тракийски полк, командир - полк. Сава Савов

ТРЕТА БРИГАДА

Командир на бригадата - ген. Спас Георгиев

49-и полк, командир - полк. Иван Попов

50-и полк, командир - полк. Андрей Симеонов

* Командирски кръст на

Артилерия-

полк. Васил Райнов

7-и скорострелен артилерийски полк, командир - полк. Васил Райнов

7-и нескорострелен артилерийски полк, командир - полк. Иван Проинов

Втори планински артилерийски полк, командир - полк. Георги Босев

Конница-

полк. Иван Табаков

5-и конен полк, командир - полк. Иван Табаков

Успоредно с най-актуалните въпроси по отношение на личния състав на дивизията (въоръжение, облекло, изхранване, обучение и т.н.), предизвикателство пред създаването на стройна организация са ветеринарни и пр. грижи за 11 170 коне (47% са товарни, ездитните са с най-малък относителен дял от 16%, останалата част са за впрягане) и за 4 600 волове. За участие във войната са подготвени и 2 245 волски и 1 115 конски коли.

Бойният път на 7-а пех. рилска дивизия по време на войните

В първия етап на **Балканската война** дивизията е включена в състава на Втора съюзна армия под ръководството на сръбския генерал Степан Степанович и изнася бойната тежест на Източномакедонския фронт и по направлението към Солун. Изходният ѝ пункт на развързване е районът на селата Невестино — Кочериново, откъдето се формират три колони между реките Струма и Брегалница: дясна колона (първа бригада) със задача да настъпва към Кочани; лява колона (трета бригада) да настъпва по долината на р. Струма и централна колона (втора бригада) да настъпва към Пехчево и Берово. Следва разпореждане на сръбския генерал Степанович полковете на 7-а пехотна рилска дивизия да спрат настъплението си на юг, но генерал Михаил Савов отменя заповедта му и Рилската дивизия в устремен победен ход стига околностите на Солун на 26 октомври. Там, силно обезпокоени от българските успехи, на 27 октомври турците капитулират и предават града на гръцката армия — тайно, не на бойното поле, а срещу подкуп.

Във втория етап на Балканската война 7-а пехотна рилска дивизия е прехвърлена на Тракийския фронт, където в първия ешелон на армията води паметни сражения на Галиполския полуостров в района от Сароския залив до Мраморно море, които ще се запомнят с особената си ожесточеност, но които решават съдбата на обсадената Одринска крепост и обръщат хода на войната.

В Междусъюзническата война (1913 год.) запомнящ е героизмът на оставената на гарнизон в Солун 3-та дружина на 14-и пехотен македонски полк. На гръцкото искане да се предадат отговорът е, че изпълняват нареждания единствено на българското

главно командване. Два гръцки пехотни полка от 2-ра гръцка дивизия, подпомогнати от артилерия, започват неравен бой. Останалата немногобройна част от дружината се предава и без вода, храна и медицински грижи е изпратена в пленническия лагер на остров Трикери, където повечето намират смъртта си.

В състава на Четвърта армия 7-а пехотна рилска дивизия е поставена на направлението на главния удар за настъпление срещу добре отпочиналите, оборудвани, укрепени позиции Първа и Трета сръбска армия и водят жестоки боеве на Криволак, по Злетовска река, с. Дренак и др. До края на войната позицията на Калиманското плато остава в български ръце, настъплението на сръбските части е спряно и те не могат да се съединят с гърците

С мобилизациата от м. септември 1915 г. 7-а пехотна рилска дивизия се подготвя за участие в **Първата световна война** в състав от 3 пехотни бригади, 7-а артилерийска бригада, 7-о нескорострелно артилерийско отделение и дивизионни части.

Командният състав на щаба на дивизията е: началник на дивизията — полковник **Вълко Василев**, началник щаб

подполковник от ГЩ Борис Сирманов.

Генерал-майор **Вълко Василев**, началник на 7-а пехотна рилска дивизия (14.07.1862 - 16.08.1933). Роден е в Харманли. Завършва Военното училище в София през 1883 г., участва в Руско-турската война (1885 г.), Балканската война, Междусъюзническата война и Първата световна война, генерал-майор от 1916 г.

Генерал-майор Вълко Василев

Дивизионен инженер и командир на 7-а пионерна дружина е военният инженер **подполковник Антон Пентиев**. Дивизионен лекар е санитарен **полковник д-р Моше А. Сасон**. Дивизионен интендант — **подполковник Тодор Паралингов**. Командир на 7-и дивизионен ескадрон е **поручик Георги Бояджиев**.

В състава на 1-ва пехотна бригада са 13-и рилски и 26-и пернишки полк под командването на **полковник Панайот**

Сантурджиев. Още в началото 26-и пехотен полк без 3-та дружна е придаден в състава на 1-ва конна бригада. Във втора пехотна бригада са 14-и македонски и 22-ри тракийски полк под командването на **полковник Дионисий Писинов**. Трета пехотна бригада е с командир **полковникът от ГЩ Христо Бурмов** и включва 53-ти нишавски полк с командир подполковник Младен П. Станев и 54-ти калимански полк с командир подполковник от ГЩ Христо Левтеров.

7-а артилерийска бригада е под командването на **полковник Стоян Пушкарров**. **Подполковник Васил Петров** е командир на 7-и артилерийски полк; **подполковник инж. Никола Стайков** - командир на 17-и артилерийски полк и **подполковник Петко Иванов** - командир на 7-о нескорострелно арт. отделение.

Командири на придадените към дивизията части са: на 2-ри гаубичен полк — командир **подполковник Иван Донков**; на 7-и опълченски полк — **полковник Васил Михайлов**; на 3-та, 4-та и 5-а гранична дружина — съответно **капитан Дончо Терекчиев**, майор **Александър Николов** и **капитан Асен Райчев**.

В Първата световна война личният състав на дивизията е от 501 офицери, 40 754 подофицери и войници, 63-ма чиновници. Налице са 10 345 коня, 9 723 вола, 22 259 пушки и карабини, 20 картечници, 201 саби и 134 оръдия

Дивизията е включена в състава на Втора армия, чиято задача съгласно плана за водене на войната е настъпление срещу сръбската армия от вр. Стрешер до връх Лешко (фронт от 210 км) в посока Бояново — Куманово с цел прекъсване на съобщителните връзки по долината на р. Морава и на свързването на сръбските и съглашенските войски. Рилци поемат направлението на главния удар и настъпват към Куманово и долината на Морава. Действат към Царево село — Кочани — Щип — Велес, овладяват Калиманското плато, Страцинската линия, влизат в Куманово, превземат Велес, атакуват криволашката позиция, където при прегрупиране на силите от 45-и и 54-ти полк е създадена сборна бригада с командир полковник Христо Бурмов.

В състава на южната група в настъпателна акция разгромява съглашенските войски на десния бряг на р. Вардар и р. Черна и се създават условия за пълен разгром на англо-френските войски, но германското командване издава заповед за спиране на настъплението и забранява прекосяването на българо-гръцката граница. През 1916 г. дивизията е прехвърлена на Струмското направление, подготвя се за отбранителни действия и участва в Струмската настъпателна операция. На 18 август започва сражението на Рупелското дефиле. Трета бригада овладява Демир Хисар и продължава на югозапад, 2-ра бригада настъпва към Сяр, а 1-ва бригада — към Шар планина. Докато с отстъпващите френски части се водят престрелки, гръцките части се оттеглят доброволно. В първите дни на септември 1-ва и 2-ра бригада стигат до гр. Сяр, а придадената 3-та тракийска бригада достига до Орфанския залив.

Целта на Струмската настъпателна акция е постигната — дължината на Солунския фронт е скъсена със 120 км, превзети са територии между реките Струма и Места, постигнат е и друг боен ефект: 4-ти гръцки корпус в състав от 464-ма офицери и близо 6 400 войници е разформиран. През м. септември дивизията е пренасочена към селата Долно и Горно Караджово и Еникьой на левия бряг на р. Струма, където води тежки боеве срещу английски и ирландски противник с превъзхождаща го сила и артилерия, в резултат на което понася тежки загуби. Следва период на водене на позиционна война.

Командир на дивизията през 1916 — 1917 г. е **полк. Иван Русев** (1872-1945), произведен в генерал-майор през юни 1917 г.

Ген.-майор Иван Русев

Ген.-майор Стефан Тасев

От 29 юни 1917 г. до края на войната — 30 септември 1918 г., командир на дивизията е генерал-майор Стефан Тасев (произведен в този чин на 15 август 1917 г.).

При трансформацията през м. август 1917 г., когато полковете преминават в тридружинен състав, от четвъртите дружини на 13-и, 14-и и 24-ти полк се сформира 84-ти пехотен полк, включен в състава на 1-ва бригада.

*Ген. Рачо Петров,
княз Кирил Преславски, ген.
Георги Тодоров и
престолонаследникът
княз Борис Търновски
с офицери от 7-а пехотна
рилска дивизия.*

Бойният път на полковете на 7-а ПЕХОТНА РИЛСКА ДИВИЗИЯ

ТРИНАДЕСЕТИ ПЕХОТЕН РИЛСКИ ПОЛК

Сформиран е с Указ на цар Фердинанд №186 от 31 август 1886 г. с местоквартируване гр. Кюстендил на база разформирания 2-ри пеши Струмски полк (участвал в преврата и детронацията на княз Александър I), като е включен в състава на 1-ва пеша софийска бригада. През 1904 г при образуването на 7-а пехотна рилска дивизия полкът става част от нейния състав — зачислен е към 1-ва бригада.

ТРИНАДЕСЕТИ ПЕХО
Тринадесети пехотен Рилски полк е формиран с Указ № 186 от 31 август 1886 г. в гр. Кюстендил от състава на разформирания заради участие в преврата срещу княз Александър I 2-ри пеши Струмски полк. Пръв негов командир е капитан Никола Бонев. Командвал на Айтоската гружи-

13-и пехотен рилски полк

Това славно име на железните рилци! Кой не знае и кой не е чул за тях?

„Рилци не прекланят глава и през най-страшните дни и излизат с чест от битките“.

При обявяването на мобилизацията на 17 септември 1912 г. той се командва от **подполковник Стефан Попов Манов** и в дните на всенароден ентузиазъм само за четири дни успява да постигне военновременния си състав, вкл. развърща две дружини за 49-и пехотен полк и няколко други допълващи подразделения.

Съставът на 13-и полк за участие във войната включва: 48 офицери, 4 984 подофицери и войници, 4-ма лекари, 4-ма чиновници, както и 557 коня, картечна рота, телефонна команда, музикална група, парков взвод и др.

През Балканската война храбрите войници на 13-и пехотен рилски полк като авангард на 1-ва бригада на дивизията — заедно с 26-и пехотен пернишки полк устремно воюват при Кочани (освободен на 11 октомври), Щип (освободен на 16 октомври), Струмица, Радоваш, Дойран (освободен на 25 октомври) и др. В освободените градове и села са посрещани въодушевено от тамошното предимно българско население. Следващата заповед е полкът да продължи устремно в посока Солун и достига в околностите на града. 2-ра полкова дружина в качеството на почетна свита придружава престолонаследниците при тържественото влизане в града⁶⁵.

В началото на м. ноември полкът със спънки е превозен по море в Дедеагач (пристига на 10.12. в пълен състав) с охранителни функции. В средата на м. януари е изпратен на Булаир.

13-и полк и 22-ри тракийски полк формират 1-ва бригада на 7-а рилска дивизия, която е включена в състава на новосъздадената Четвърта армия, командвана от генерал-майор Стилиян Ковачев. Към края на м. януари 1913 г. полкът укрепва отбранителни позиции,

Полковото знаме на 13-и пехотен рилски полк

преминава р. Кавак и успява да превземе важни пунктове, сред които едноименното село и с. Ексемил. Определеният му район за

⁶⁵ Алманах на сухопътните войски на България, т.2, с. 10-11.

отбрана е от Севри тепе до Сароския залив. Вляво от него е позицията на 22-ри полк. На 26 януари е убийственият бой —

„кланица”, на Булаир срещу настъпващите многобройни полкове на Мюреттебната низамска дивизия, която в края на деня рилци контраатакуват яростно с отлична артилерия, с песен и „на нож!”, и я помитат. Турските намерения за прелом на войната приключват. Във военните среди и днес се помни заповедта в боя на командира на лявофланговата дружина подполковник Иван Жлябински: „Който отстъпи, ще бъде застрелян, а който ме види да отстъпвам, той да ме застреля!”.

След това полкът е отправен на бивак при с. Ексемил и при с. Коджа чешме. Там посреща много студената зима. По-късно, след подписване на примирието с Турция през м. май 1913 г., пеш и с кораби, той се изнася поседователно към Дедеагач, Кавала, Драма и на 22 май с влак — към Дойран. В навечерието на очаквана нова война е прехвърлен в познатия му район западно от Кочани.

През Междусъюзническата война (1913 г.) терен на героични бойни действия срещу превъзхождащ и отпочинал сръбски и гръцки противник е Калиманското плато — селата Тахон (16 юни), Райчани, Гърляно (7 юли), Калиманци, Злетовска река и др., където полкът

Бивак на 13-и пехотен рилски полк

води боеве с превъзхождащ противник, но не отстъпва и не напуска позициите си. За проявеното мъжество и самоотверженост по двайсет бойци от всяка рота са отличени с „Кръст за храброст”, а в знак на признание знамето на 1-ва дружина е наградено от княз Фердинанд с възпоменателен медал „За възвишението на княз Фердинанд I”.

В края на м. юли 1913 г. войната за полка приключва (за 10 месеца участва в две войни) и той се завръща в Кюстендил на 30 юли. „Войната е загубена, но героизмът на 13-и полк, водил ожесточени боеве..., вечно ще се помни от поколенията” — тези думи се чуват и днес.

Завръщане в България на 13-и пехотен рилски полк от войната. Първият от колоната вляво е командирът полковник Стефан Митов, 26-30.07.1913 г.

В началото на Първата световна война (1915 г.) 13-и полк отново е в състава на 1-ва бригада на 7-а рилска пехотна дивизия, заедно с 26-и пехотен пернишки полк. Командван от подполковник П. Сантурджиев, след това от полковник Кръстьо Киров, а от 7 септември 1917 год. от полковник Жечо Йовчев тръгва с настъпление към Босилеград, Сливница, Враня (освободен на 4 октомври заедно с 29-и ямболски полк, с което се прекъсва връзката със съглашенските войски в Солун) и др.; превзема важни планински височини, преследва врага по долините на реките Морава и Елешница, прекъсва жп линия Враня — Лесковац, на 23 октомври освобождава гр. Ниш (сръбската военна столица).

По-късно 1-ва бригада е пренасочена в Косово, където в знаменитата Косовска операция окончателно разбива сръбската армия. От 14 ноември поема на юг към Криволак в Македония, води битки с малки френски части при с. Горничево и с англичани при Еникьой и Гевгели и достига гръцката граница, без обаче да последва заповед за атака на Солун.

Командващият армията ген. Г. Тодоров сред офицери от 7-а пехотна рилска дивизия – 1-ва бригада, 13-и пех. рилски полк и 26-и пех. пернишки полк

На 26 януари 1916 г. под звуците на Булаирския марш е отбелязан полковият празник и след един месец войниците са преместени от Вардарския на Струмския фронт, където развърщат позиции, решително и героично поемат удари при Дойран (9 август), Крушево (18 август), Еникьой (4 октомври), Добро поле, Серес и др. За смелата битка при с. Еникьой на 3 — 4 октомври четем: „В този момент резервът на полка контраатакува. Рилци вървят прави под преградния огън на 15 батареи на противника, с развято полково знаме, без да обръщат внимание на загубите, величествени и безстрашни. Противникът е смаян и обезкуражен при вида на тази контраатака, спира настъплението си пред позициите на полка, което дава възможност на първоешелонните дружини да се организират за отбрана. Противникът се отделя към с. Еникьой и се подготвя за отбрана”. До 1918 г. остава полкът на втората линия позиции на Серското поле. Води спорадични боеве при Баракли Джумая. След края на войната на 7 октомври пристигат последователно в Дупница и Кюстендил, тържествено посрещнати от гражданството. През м. октомври 1918 г. е извършена демобилизация. Формиран е отново през 1928 г.

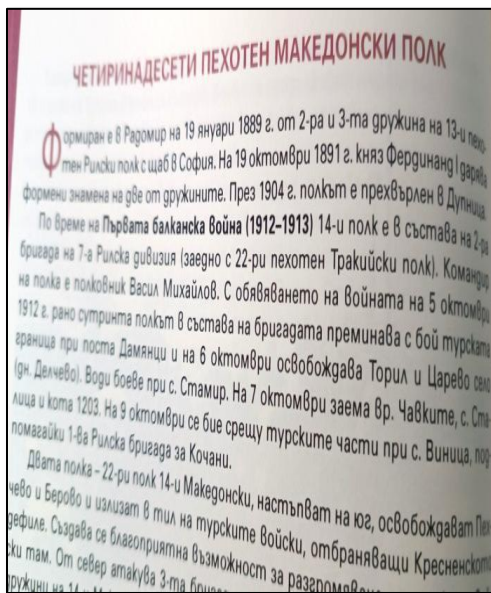
Поход на 13-и пехотен рилски полк от 7-а пехотна рилска дивизия

През 1941 г. полкът влиза в състава на 17-а пехотна щипска дивизия, част от 1-ви корпус. От 5 юли 1941 г.

отново е зачислен в 7-а рилска дивизия (която сменя 17-а дивизия) със задача отбраняване на Халкидическия полуостров. След 09.09.1944 г. е включен в 11-а пехотна дивизия от новосформираната Първа БА и участва в заключителния етап на Втората световна война 1944 — 1945 г. След реорганизации полкът е разформиран в края на 80-те години на XX век.

ЧЕТИРИНАДЕСЕТИ ПЕХОТЕН МАКЕДОНСКИ ПОЛК

Дислоцираният в Дупница **14-и пехотен македонски полк** е създаден като самостоятелна войска единица през 1989 г., когато с царски Указ № 11 от 19 януари в армията се образуват 12 полка в състав от по 2 дружини. Тогава 2-ра и 3-а дружина на 13-и рилски полк създават новия 14-ти пехотен македонски полк с щаб в гр. София и квартируване на дружините в градовете Радомир и Брезник. Тогава името на полка е дадено в чест на неосвободената още част от целокупното ни Отечество — Македония.

14-и пехотен македонски полк:

„Ако имаше Голгота, то най-висок връх на тази Голгота е Македония. По пътя за тази Голгота сложиха костите си много герои от 14-и пехотен македонски полк”.

„Джумая – Калиманица – Кочане – Кресна – Рупел – Струмица – Айватово - Солун! Огърлица от брилянти, изкупени с кръвта на 14-и пехотен македонски полк“

14-и пехотен македонски полк предвождан от генерал Стефан Тошев, пристига на гарнизон в гр. Дупница на 30 май 1904 г., за да изпълни дългоочакваната мечта на дупничани за постоянно местоквартирване на войска в града с цел охрана и подкрепа. Той е посрещнат церемониално с много цветя и пламенни слова в началото на града от множество ликуващи граждани начело с градската управа, народни представители и пр., а знамето бива окичено с цветен венец. Участва в построяването на двете казарми в града с прилежащите им сгради, на Военния клуб и др. обекти. По-нататъшното попълване състава на полка е почти изключително само от дупничани. Полкът поема и главната тежест в подготовката и овладяването на военното изкуство от много младежи, бъдещи бойци, в т.ч. обучението на много от синовете на въстаниците от 1902 — 1903 г.

В годините между личния състав на полка и гражданството ще се изгради дълбока спойка, похвалното чувство на взаимно зачитане, респект и дълбоко уважение.

По време на Първата балканска война полкът е включен в състава на 2-ра бригада на 7-а пехотна рилска дивизия, заедно с 22-ри пехотен тракийски полк. Командир е полковник Васил Михайлов. Командири на дружините са: 1-ва дружина — майор Р. Христов; 2-ра дружина — майор П. Лютов; 3-та дружина — майор Л. Лазаров и 4-та дружина — майор Тошков. В бойните действия се включва още с обявяването на войната на 5 октомври 1912 г., когато преминава с бой турската граница при поста Дамянци, освобождава Торил и Царево село, шурмува турските части при Винаца, Кочани, Пехчево, Берово, в Кресненското дефиле, Рупелското дефиле, Кукушко поле, Демир Хисар и се устремява на юг към Солун, бие се при с. Айватово. На 29.X. част от полка влиза в Солун като почетна свита на князете Борис и Кирил. Полкът остава в Македония на гарнизонна служба в Сухо, Лагадина, Нигрита, Кукуш и Сяр, а 3-та пехотна дружина под командването на подполковник Велизар Лазаров в Солун. Квартирова в центъра на града. За храбростта и героизма ѝ след време ще напишат: „В златосветлата корона на Солун свети с ярка светлина още един скъпоценен камък — подвигът на 3-та дружина от 14-и македонски полк!“⁶⁶. От 12.05.2013 г. с нов командир, подполк. Ем. Ангелов, е зачислена в 8-а пехотна тунджанска дивизия.

Междусъюзническата война започва по-рано именно за оставената по законови правила на гарнизон в Солун храбра 3-та дружина.

Стояща „като трън“ в очите на гърците, които искат да унищожат всичко българско, те ѝ предлагат да се предаде, но получили отказ, я атакуват жестоко с два пехотни полка и друга жива сила и много бойна

Орден „За храброст“ за отличили се бойци от 14-и македонски пехотен полк

⁶⁶ „25 години от Солунския бой“, в. „Светлина“, бр. 25/2.07.1938 г.

техника, а пленените бойци изпращат на остров Трикери, където десетки загиват. В средата на м. май полкът е в района на Щип, а от началото на м. юни отново е част от 7-а рилска дивизия на главния фронт на македонското бойно поле. Идват и смели боеве на височини и позиции при Злетовска река, Кочани и др.

На Калиманци заедно с други полкове преустановяват

настъплението на сръбската армия и възпрепятстват съединяването ѝ с гръцките войски.

Щурмови групи от 14-и пех. полк на обучение северно от Еникьой, 5 септември 1917 г.

В Първата световна война е в състава на 2-ра бригада на 7-а рилска дивизия под командването на полковник **Тодор Комсиев** и води боеве на Калиманци, станция Удово и

Генерал Никола Жеков на посещение на 14-и пехотен македонски полк на македонския фронт

много села по долното течение на р. Вардар. Паметен е боят за вр. Голаш в края на м. октомври 1915 г. с многобройните колони на

съгласенските зауви, които в безпощаден ръкопашен бой не издържат и са принудени да отстъпят на юг.

Пролетта на 1916 г. е на Беласица, а през лятото и есента в състава на Втора армия е в подкрепа на Струмската операция. През есента води упорити битки при селата Еникьой, Горно и Долно Караджово, Баракли Джумая, понася и свидни жертви.

През 1917 г. сменя редица позиции, през 1918 г. е отново на Вардарското направление. За участие в двете Балкански войни и в Първата световна война знамето на полка е награждено с възпоменателни медали.

Иван Малинов от с. Извор, Радомирско – знаменосец на 14-и македонски полк.

Духовият оркестър на 14-и пехотен македонски полк

След края на войната на 7 октомври 1918 г. се демобилизира в Горна Джумая и заминава в Дупница на постоянното си местоквартируване. Съгласно Ньойския договор е сведен до дружина и в периода 1920 — 1928 г. е преименуван на 14-а пехотна македонска дружина. През 1928 г. е прехвърлен на постоянно местоквартируване в Горна Джумая. Възстановен е като полк.

След влизането на България във Втората световна война от април 1941 г. до юни 1942 г. под командването на полковник Любен Димов е в Струмица и Дойран, от април до 9 септември 1944 г. е на Халкидическия полуостров, с. Неа Триглия. Участва в първата фаза на Отечествената война в състава на 7-а рилска дивизия — от октомври отново е в района на Струмица — Петрич, между планините Беласица и Огражден и др. След края на войната полкът претърпява редица организационни промени. През 1946 г. 2-ра дружина е преместена в Петрич. През септември 1950 г. е преименуван на 23-ти стрелкови полк. През 1955 г. част от полка е преместена в Симитли за сформирание на 3-та мотострелкова дивизия, чийто щаб е предислоциран в Горна Джумая в казармите на 23-ти стрелкови полк.

14-и пехотен македонски полк е любимият полк за гражданството на Дупница.

Така е от началото, когато „в тъмни нощи в мистични кътове на македонските планини сенките на Симеона, Калояна и Самуила учудени гледаха към новите бранници, дошли от север да осъществят завещаните идеали.

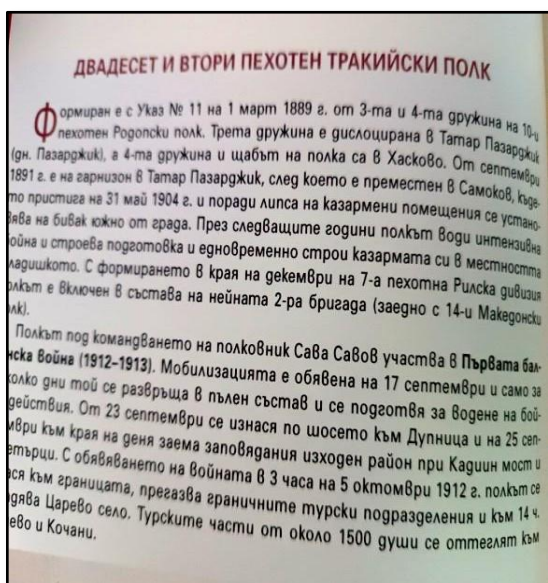
От онова „И пак, ура! На нож!“, с които проследява пътя му „към златна Преспа! Към Солун!...“ където „врагът смаян отстъпваше с ужас!“ И признанието на всички, че битките при „Джумая - Калиманица – Кочане – Кресна – Рупел – Струмица – Айватово – Солун!, са „огърлица от брилянти, изкупени с кръвта на 14-и македонски полк.

Път, осеян и днес с кървавочервени макове – сякаш петна от пролята кръв на бранници деди“⁶⁷.

⁶⁷ НА БОЙЦИТЪ ОТЪ 14-й п. македонски полкъ”. В. „Светлина”, бр. 311 от 29.6.1929 г.

ДВАДЕСЕТ И ВТОРИ ПЕХОТЕН ТРАКИЙСКИ ПОЛК

Той е създаден с царски Указ № 11 от 1 март 1889 г. на база 3-та и 4-та дружина на 10-и пехотен родопски полк, дислоцирани съответно в Татар Пазарджик (дн. Пазарджик) и Хасково, където е и щабът на полка. На 31 май 1904 г. е преместен в Самоков, където поради липса на казарми се разполага на бивак на юг от града. След като в края на м. декември 1904 г. се създава 7-а пехотна рилска дивизия, той е зачислен в нейната 2-ра бригада (заедно с 14-и македонски полк).

22-ри пехотен тракийски полк

„Кланицата на Булаир”. Написана с кръв и болка история в след обедните часове на 26.01.1913 г., когато и тракийци се вдигат и политат в атака в безмилостен ръкопашен бой с ножове, приклади, дори с камъни, както някога опълченците на Шипка. Противникът е тотално разбит с цената на много жертви.

Командир на полка през Балканската война е полковник **Сава Савов**. След обявената на 17 септември 1912 г. мобилизация са достатъчни само няколко дни и на 20 септември съставът на полка е попълнен. Той започва подготовка за водене на бойни действия.

На 5 октомври след обявяването на войната в 3 часа той се отправя към границата и участва в превземането на Царево село. Продължава през Малешевската планина към Петрич, води боеве и разбива неприятеля на настъпващата 16-а низамска дивизия във Вирче, Трабатовице и Берово, участва в освобождението на Пехчево и оказва подкрепа за блокирането на турските струмски части по поречието на р. Струма. След освобождението на

Демирхисар, овладява гр. Струмица (23 октомври) и се насочва към Дойран, вече завзет от доброволчески чети. Настъпва към Солун атакуват няколко позиции на турците и на 28 октомври достига околностите на Солун. В състава на 1-ва бригада е прехвърлен за укрепване на Източнотракийския фронт, където 7-а рилска дивизия е включена в състава на новосформираната Четвърта армия. Военните разчети очакват контранастъпление на Галиполската противникова групировка на Булаир. Включва се с ураганен огън от всички оръжия в епичните боеве на Булаир в състава на 1-ва бригада, заедно с 13-и полк и изпратени по-късно части от 49-и пехотен полк, когато политат в безмилостен ръкопашен бой и принуждават противника да отстъпи, а те дори се увличат с преднина от 2 км напред.

В Междусъюзническата война 22-ри полк участва в боевете при Злетовска река, Калиманското плато, р. Брегалница и др. Там в неговите редици се откроява и получава закалка поручик Владимир Заимов — младият артилерист, по-късно генерал и защитник на Дойран. Бойците не забравят славните 22 дни на защита на Калиманската позиция — без почивка, без сън, без дневна храна, те си спечелват името на „истински калиманци“, покривайки се за втори път с безсмъртие. Генерал Ковачев, командващ 4-та армия, ги поздравява „Тракийци, Вие възобновихте славата си, с която се бяхте покрили при Булаир!“.

Полкът остава на позициите си до 28 юли, когато е освободен и на другия ден по маршрута Царево село — Горна Джумая — Рила — Кобилно бранище — Мала църква се насочва към Самоков, където влиза на 3 август в 10 ч., посрещнат много тържествено от целия град, но и с мъка за дадените свидни жертви в битките — на война тръгват 74-ма офицери и 4 460 войници, а се прибират съответно 21 и 1 630 герои.

В Първата световна война е част от 2-ра бригада на 7-а рилска дивизия в състава на Втора армия. Командир е подполковник Стефан Сапунов. През 1915 г. участва в настъпателните боеве при Овче поле на десния фланг на дивизията към Кочани, участва в яростните битки със сърбите на Калиманското плато и по долината на р. Елешница до средата на октомври и ги принуждава да отстъпят. Тракийци продължават да ги преследват в кръвопролитни

боеве по р. Морава към Лесковац, р. Пчиня, Голашката планина, към градовете Велес (превзет на 18 октомври), Прилеп, Враня, в края на месеца воюва със съглашенски войски при Криволак (разгромява 148-и пехотен френски полк), настъпва към Соничка глава, Гевгели и др. През 1916 г. действа на Струмското направление и достига гр. Сяр. През 1917 г. води тежки боеве под унищожителен огън с английски и френски войски по долината на р. Струма.

В общото отстъпление на БА в края на м. септември 1918 г. получава нареждане за оттегляне на българска територия по долината на р. Струма. Пристига на гарнизон в Самоков. През 1942 г. е предислоциран в Дупница. През 1944 г. е върнат отново в Самоков. През 1944 г. участва в заключителния етап на Втората световна война в състава на 7-а пехотна рилска дивизия. През м. септември задачата е отбрана на направлението Струмица — Петрич. През м. октомври е включен в Брегалнишко-струмишката операция и съвместно с 14-и пехотен полк участва в разгромяване на противника в полите на Беласица. В началото на м. ноември се насочва към р. Вардар, участва в десетдневните боеве и освобождението на Струмица, Ново село, Щип, Радоваш, Валандово, Удово и др., след което се завръща около Петрич и Свети Врач в България. Следва демобилизация и завръщане в Самоков. През 1945 г. е разформирован в мирновременния му състав и остава като военновременно формирование на 7-а рилска дивизия. При реформите в БА в края на 40-те години полкът е разформиран и престава да съществува.

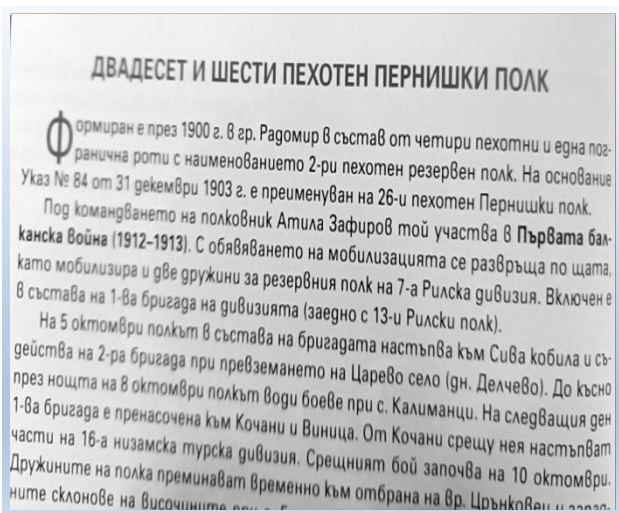

*Т. Тренчев –
знаменосец на
22-ри тракийски
полк.*

ДВАДЕСЕТ И ШЕСТИ ПЕХОТЕН ПЕРНИШКИ ПОЛК

26-и пехотен пернишки полк е създаден през 1900 г. със седалище в гр. Радомир под името 2-ри пехотен резервен полк. Състои се от четири пехотни и една погранична роти.

С царски Указ № 84 от 31 декември 1903 г. е преименуван на 26-и пехотен пернишки полк.

26-и пехотен пернишки полк

„Войната е загубена, но героизмът на 26-и полк в двете балкански войни вечно ще се помни от поколенията!“

Из „Алманах на българската пехота“

Пръв командир на полка в периода 1910-1912 г. е **полковник Атила Зафиров** (1858 г.-1922), завършил втория випуск на Военното училище в София, стрелкова школа в Русия, произведен е в чин генерал - майор на 15.08.1917 г.

Под негово командване полкът участва в Балканската война в състава на 1-ва бригада, заедно с 13-и пехотен полк. Сред обявяване на общата мобилизация на 17.09. полкът само за пет дни се развърща в пълния си военновременен състав от 65-има офицери и 6 680 долни чинове. В първия ден на войната подпомага 2-ра бригада за овладяване на Царево село. До 8 октомври води боеве при с.

Калиманци. Пренасочен към Кочани, парира настървените атаки на 16-а низамска дивизия, която връхлита насреща им. На 10 октомври

Печат на 26-и пех. пернишки полк

перничани с бой „на нож”, под дъжд от куршуми са в околностите на града и на 11 октомври влизат победоносно в него, посрещнати от ликуващото българско население. С 2-ра рилска бригада разгромяват 16-а турска дивизия при Трабатовице и Берово. Подпомага 13-и пехотен полк за овладяването на Щип, на 20 октомври с него се отправя към

градовете Струмица (там влиза на 22

октомври) и Радовиш. Донася свободата на селата от Струмишката и Дойранската кааза. Впоследствие е пренасочен към Кукуш, където храброто македоно-одринското опълчение води бой и заедно с него го овладяват. Разбива противника на юг към Солун и достига околностите на града.

След прехвърлянето на 13-а дивизия на Тракийския фронт в състава на Четвърта армия 26-и полк, като част от 1-ва бригада, е

СВЕДЕНИЕ				
за загиналите от 26-и пех. полк през войната 1912-1913 г. по бойни операции.				
В кои бойни операции.	Офицери	Под-офицери	Редници	Всичко.
Войната 1912-1913	18	46	703	767
23. III 1916				
9. IV 1916				

Сведение за загиналите от 26-и пех. полк по време на Балканската война 1912-1913 г.: офицери – 18, подофицери – 46, редници – 703. Всичко: 767 души.

натоварен на параходи, пристига в Дедеагач на 17 ноември и изпълнява главно охранителни задачи в района на Малград. В средата на м. януари следващата година е прехвърлен на Булаирската линия, където води важни битки за три фронтови села. Впоследствие е оставен в резерв. Когато на 26 януари 1913 г. кръвопролитният бой при Булаир е на път да приключи с пълна победа на

българите, след обяд към 16.30 ч. те разбират за началото на извършвания мащабен турски десант в

района на Шаркьой. Нарездането към перничани с участието на опълчение и други части от Рилската и Тракийската дивизия е да

ликвидират десанта. Те успяват и принуждават 8-те турски табора да се изтеглят в морето. Отбраната на БА е заздравена. До края на войната охранява морския бряг в Гюмурджийско, през м. май е изпратен в Македония.

В началото на *Междусъюзническата война* на 17 юни 1913 г. настъпва на десния фланг на 7-а рилска дивизия срещу сръбската армия. Макар и с непълно оборудване, проявява изключителна храброст под почти непрестанен, масиран пушечен и артилерийски обстрел на много по-бройния и по-добре въоръжен противник в боевете при Злетовска река, вр. Дренак, с Бунеш, с. Върбица и др. Но претърпява и големи загуби — убити са офицери, подофицери и войници. Особено ожесточен е боят при с. Гърляно на 7 юли, където в продължение на две седмици до края на войната перничани водят ожесточени боеве с променлив успех.

Княз Кирил и командващият Втора армия при 26-и пех. пернишки полк

Щабът на 26-и пех. пернишки полк при гр. Баракли Джумая

За участие в *Първата световна война* 26-и полк идва в гр. Трън на 25 септември 1915 г. Той е под командването на полковник Сава Мъдров. В началото полкът без 3-та дружина е придаден към Конната бригада на Първа армия, а тя е изпратена за охрана на границата. На 1 октомври призори са първите боеве на дружината в посока Царево село — вр. Повиен — Калиманци в състава на 7-а рилска дивизия. На 9 октомври се включва в боевете за Куманово и

след десетина дни отбранява и разгромява противника при вр. Поладия; в първите дни на ноември участва в овладяването на Прилеп, а в края на месеца превзема и се укрепва на вр. Голаш, след което през м. декември 1915 г. 3-та дружина е включена в състава на полка.

В първите дни на октомври перничани атакуват стратегически височини и изтласкват сръбските части. До средата на месеца провеждат отбранителни боеве срещу значително превъзхождащия го по численост и свежи сили противник на сръбската Моравска дивизия. В боевете за Пирот подпомага 1-ва пехотна софийска дивизия, после настъпва при върховете Чемерик, където на 20 октомври с нощна атака заема основната позиция на вр. Голям Чемерик (противниковите загуби са шесткратно по-големи) и освобождава намиращите се в района села. На 24 октомври преминава р. Морава, на 25 октомври влиза в гр. Лесковац, на 29 октомври в гр. Враня, на 11 ноември са на гара Липян и др. — боеве, в които са пленени стотици сръбски войници, много военна техника и снаряжение, изоставени от бягащата към албанските планини сръбска армия. На 16 ноември достига околностите на Скопие, включен отново в състава на 7-а рилска дивизия, е насочен за настъпление към Гевгели.

В края на ноември настъпва на Серменлийската позиция, която овладява в бой с французите. След почти тримесечни непрекъснати боеве е оставен на бивак в близки две села със задача укрепване и охрана на позицията.

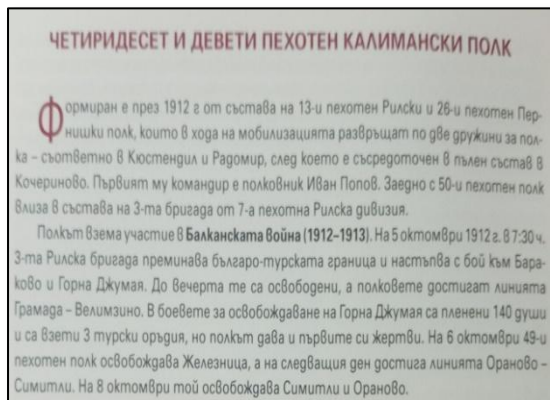
От 30 януари 1916 г. Пернишкият полк е в резерв на 7-а дивизия в околностите на Хърсово, Враня и Д. Спанчево и там се възстановява. На 16 май новоназначен командир е Иван Шкойнов. През м. май атакува и превзема Рупелското дефиле (27 май) и се укрепва там на височинни позиции до м. август. На 17 август настъпва между църваришките и демирхисарските височини и след два дни превзема позицията и продължава към границата, където се установява на 3 октомври и остава там до края на войната, като провежда успешни боеве с превъзхождащи го немски и френски военни части, които търпят загуби. През позиционното водене на войната през 1917 г., полкът, допълнително оборудван и със смяна

на няколко командири, е на предния фронт на дивизията. В средата на април 1918 г. срива английските атаки около селата Кюпрю и Просеник с цената на много убити и пленени техни офицери и войници.

По време на Първата световна война храбрият 26-и пехотен пернишки полк губи над 600 убити и над 1800 ранени бойци. След края на войната е предислоциран в гр. Радомир на 1 август 1918 г., където до средата на месеца приключва демобилизацията. Разформирован е на 10 септември 1919 г. от ликвидационна комисия. През 1929 г. е възстановен като полк в състава на 7-а РД за военно време. За участие във Втората световна война от състава му се формира 3-та дружина на 13-и рилски полк, състояща се от четири пехотни роти. След приключване на Втората световна война 26-и пех. пернишки полк престава да съществува като бойна част на БА.

ЧЕТИРИДЕСЕТ И ДЕВЕТИ ПЕХОТЕН КАЛИМАНСКИ ПОЛК

Резервният 49-и пехотен полк е създаден на 20.09.1912 г. на базата на развърнати по време на мобилизацията по две дружини от 13-и пехотен рилски полк и 26-и пехотен пернишки полк, позиционирани съответно в градовете Кюстендил и Радомир. Освен двете дружини полкът рекрутира половината от останалите бойни единици — щаб, картечна полурота, телефонна група, нестроева рота и лазарет също от Кюстендилско, а другата половина — от Радомирско. С 50-и пехотен полк формират състава на трета бригада на 7-а рилска дивизия. Първият назначен командир е полковник Иван Попов.

49-и пехотен калимански полк

В знаменателни боеве полкът защити достойно войнишката чест, слава и гордост на 7-а рилска дивизия.

В навечерието на Балканската война 49-и полк е съсредоточен около с. Кочериново. Участието си във войната започва на 5 октомври в 7.30 ч., когато съгласно заповедта с 50-и пехотен полк преминават българо-турската граница и поемат в посока от с. Бараково към гр. Горна Джумая, които освобождават до края на деня, вземат първите турски оръдейни трофеи и пленяват 140 турски войници. Но тук падат и първите свидни жертви.

49-и пехотен полк в гр. Драма. Офицери на път за Източна Тракия, 1912 г.

Картината на бойните действия на 49-и полк включва следните по-важни битки: на 6 октомври полкът освобождава Железница, на 8 октомври — Симитли и Ораново. В следващите няколко дни той провежда успешно нови освободителни акции в района. На 14 октомври участва в освобождаването на с. Крупник и на други села. От стратегическа гледна точка важно е отхвърлянето — заедно с 50-и пехотен полк — на турския Струмски корпус от Кресненското дефиле, след което обаче сръбският командващ армията генерал Ст. Степанович спира тяхното по-нататъшно устремно преследване на противника към Солун и им нарежда подготовка за отбрана. Тогава по искане на генерал Георги Тодоров българското командване разпорежда подновяване на настъпателните действия и на 16 октомври 49-и и 50-и полк, след като освобождават Белица, влизат в освобождения преди това от партизанския отряд на капитан Н. Парпанов гр. Петрич, провъзгласявайки го за „свободен

български град”. На следващия ден, 17 октомври, Яне Сандански с четата си превзема Мелник, афиширайки го също като „свободен български град”. На 18 октомври две дружини от полка достигат линията Мелник — Орман чифлик, освобождавайки нови села по пътя си. На 20 октомври полкът се сражава на Рупелското дефиле до Куле чифлик, Сенгелево и Рупел, напредва по направлението на юг за Солун и на 24 октомври влиза в Демир Хисар. На 26 и 27 октомври с 50-и полк са тежките сражения срещу 4 турски табора войска и една батарея до с. Айватово. Денят е 27 октомври. Командирът на трета бригада генерал-майор Спас Георгиев организира фронтална атака на турските части, съчетана с десен флангови обход. Централната позиция е на 49-и полк. Огнят на турската батарея е неефективен, което улеснява разположените във верига български дружини и те без жертви почти достигат до турските окопи, където в самоотвержения бой „на нож!” успяват да изтласкат турците, които с много жертви в паника и бягство търсят спасение към Солун. Частите на 7-а рилска дивизия вече са до стените на Солун. За съжаление известно е, че не бойните действия, а предателството на съюзническата гръцка армия решава влизането в града. 49-и полк остава на бивак при с. Еди куле.

В периода на примирие 7-а рилска дивизия е включена в структуранта на Четвърта армия и е изпратена на Галиполския полуостров. През м. октомври участва в кървавите боеве при Ексемил, Байрак тепе и епичния Булаир (кланицата на Булаир), където е изпратен в подкрепа на 22-ри тракийски полк срещу проникналата в отбраната му 27-а турска пехотна дивизия, важна е ролята му и за връщането на превзетия от противника чифлик Доган Арслан (25 януари). Без почивка се включва по-нататък в битката на Трета бригада (част от 49-и полк е придаден към 50-и нишавски полк) за ликвидиране на морския десант при Шаркьой. По-късно му е възложена охрана на крайбрежната ивица, където неспокойно изкарва студената зима и върлуващата холера, а през пролетта е препратен в Струмица, където са подготвя за включване в Междусъюзническата война.

В Междусъюзническата война като част от Трета бригада на 7-а рилска дивизия влиза в състава на Четвърта армия с насочване

на основните бойни действия срещу Сърбия. Обособяването ѝ от командващия армията като самостоятелно направление в известна степен я откъсва от дивизията, което затруднява снабдяването ѝ както с боеприпаси, така и с продоволствие. Съсредоточена в района около Струмица, на 17 юни в три колони настъпва към станция Удово, която бива превзета без бой, на 21 юни участва в кръвопролитен бой на главната укрепена сръбска позиция на Криволак и допринася за поражението на сръбската Тимошка дивизия, като след това е зачислен в състава на сборен армейски отряд със задача да прочисти района между реките Вардар и Брегалница от „остатъците“ на Тимошката дивизия. Но след два дни, на 23 юни, сръбската армия започва масирано настъпление, на което отрядът не може да противодейства и се разделя на две: 49-и полк, зачислен в подчинение на 1-ва бригада от 3-та пехотна Балканска дивизия и след това на 2-ра тракийска дивизия, води битки с променлив успех при Пехчево, на Голак планина и вис. Чавките и др., които в крайна сметка спират устремния поход на сръбската армия и не допускат съединяването ѝ с гръцките войски.

В средата на м. юли Калиманци, като част от контраударната групировка на Четвърта армия проявяват много храброст срещу затворената в Кресненското дефиле гръцка армия. Преминава р. Брегалница, където катеренето им по стръмните планински склонове е пресрещнато от противника със силен пушечен и артилерийски огън. Въпреки това успяват да го отблъснат. 49-и полк продължава настъплението като част от групировката, в резултат на което пътят към Струмица за гърците е затворен и само настъплението на румънската армия към София и сключването на примирие отърват гръцката армия от ограждане и крах. След примирието 49-и полк се завръща в България през м. август 1913 г. е демобилизиран и се разформира.

За участие в Първата световна война полкът се формира отново в Русе и е включен в състава на 3-та бригада на 5-а дунавска дивизия, заедно с 50-и пехотен полк под командването на полковник Иван Гешев. През октомври 1915 г. е предислоциран от Червен бряг в Кюстендил като част от Втора армия с командир генерал-лейтенант Георги Тодоров. Включен е в южната армейска

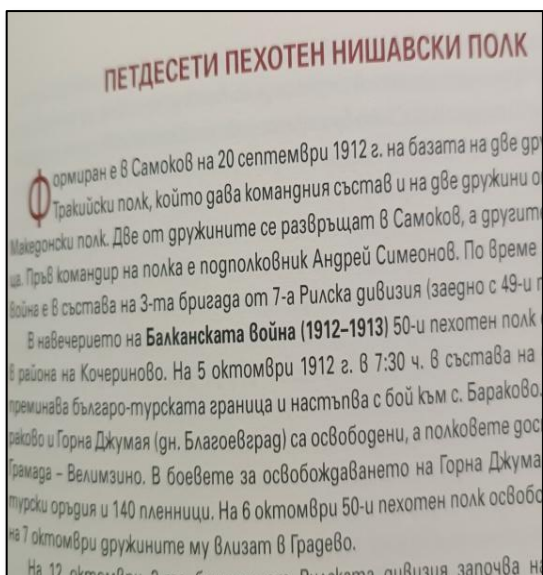
група в боевете за превземането на Прищина, където сръбската армия е разгромена и изтикана в Албания, а от там транспортирана по море с френски и английски кораби до гръцки острови за обновяване и укрепване; участва в контранастъплението при Криволак, където съглашенците са отблъснати зад завоя на река Черна и след разгрома на Сърбия се разполага на отбранителни позиции във Вардарска Македония, по граничната линия с Гърция в района на вр. Змеица.

През 1916 г. от началото на м. октомври участва в битки в района на вр. Змеица и Пожарски рид (Трета дружина) за отразяване на есенната офанзива на съглашенските войски, която бива спряна в началото на декември. До 1918 г. в тази част на фронта е сравнително тихо. Идва драматичният месец май, когато българските позиции от три пехотни полка на 5-а дивизия, разположени на три върха в Паяк планина биват атакувани от три гръцки и една френска дивизия. Срещу 2-ри полк, намиращ се на лявото крило, 50-и полк на дясното крило и фронтално (на вр. Яребична) - трите батальона на 49-и полк настъпват в гъсти вълни Архипелагска, Критска и Серска дивизия и 16-а френска колониална дивизия, подкрепени от артилерия и съглашенска авиация. В неравен бой, започнал на 29 май и продължил два дни непрестанен артилерийски обстрел, 49-и полк е обграден и сразен, като от общо 12 роти успяват да се спасят само две. Загиват 600 български войници и офицери, пленените са 1 712. Спасено е полковото знаме. Загубите на противника са над 2 200 убити и ранени. Така на 31 май е победена непобедимата до този момент българска отбрана и пътят на съглашенските военни части по долината на р. Вардар е отворен. През м. октомври 1918 г. 49-и полк е демобилизиран и разформирован

49-и пехотен полк участва във Втората световна война (1941 — 1945) след мобилизация от м. октомври 1943 г. в гр. Щип (днес в Македония). Присвоено му е званието Калимански. Оставен е там на гарнизон с охранителна мисия. На 10 септември 1944 г. е изтеглен в България. Разформиран е на 9 октомври 1944 г.

ПЕТДЕСЕТИ ПЕХОТЕН НИШАВСКИ ПОЛК

Формиран е на 20 септември 1912 г. в гр. Самоков като 50-и пехотен нишавски полк в четиридружинен състав — две дружини от 22-ри тракийски полк и две дружини от 14-и македонски полк. Развърщането на две от дружините е в Самоков и на другите две дружини — в Дупница. Командният състав е осигурен от тракийци. Пръв командир е подполковник Андрей Симеонов. В Балканската война е част от 3-та бригада на 7-а рилска дивизия заедно с 49-и полк.

50-и пехотен нишавски полк

Боен път, увенчан със слава: освобождаване на Горна Джумая, победоносно влизане в Солун, в Петрич и др. населени места, неотразима храброст в кръвопролитните битки на Галиполи, Ексемил, Шаркьой, Калиманци, Голак, вр. Яребична...

В очакване началото на Балканската война полкът е съсредоточен в района на Кочериново. Съгласно заповедта за започване на войната на 5 октомври 1912 г. в 7.30 ч. полкът преминава българо-турската граница и с бой настъпва от с. Бараково към гр. Горна Джумая, като до вечерта те биват противниковите позиции са превзети, а в града са взети и 140 пленници, както и оръжие.

По-нататък хронологията на бойните действия на 50-и полк включва: на 6 октомври освобождава с. Царево, на следващия ден с. Градево. На 12 октомври 1912 г. бригадата стартира голямото настъпление в посока Крупник и северния изход на Кресненското

дефиле. В нейния състав полкът води боеве с турския противник и донася свободата на много села и махали. На 13 октомври води самостоятелни освободителни битки, а на 14 октомври заедно с 49-и полк завладява с. Крупник. На 16 октомври те влизат в освобождения от партизаните гр. Петрич. На 19 октомври в състава на Трета бригада достига линията Мелник — Орман чифлик и излиза на северния изход на Рупелското дефиле до Куле чифлик. Пред храбростта на българите турските части са принудени да отстъпят в посока Солун, като без почивка са преследвани от 49-и и 50-и полк. В следващите пет дни двата полка в битки освобождават села от района. На 24 октомври влизат в Демир Хисар и на 25 октомври стигат до с. Айватово край Солун — там турските части са заели укрепени преди това позиции и имат поставена задача: забавяне и спиране настъплението на 7-а рилска дивизия в Солун.

Денят е 27 октомври. Рано сутринта Трета бригада под командването на генерал-майор Спас Георгиев започва фронтална атака, в която 50-и полк заема десния фланг. Българите успяват да овладеят позицията в центъра без загуби — там нападението им „на нож!“ е унищожително за турските окопи. Вдясно 50-и полк „затваря клещите“ и за противника паническото бягство в посока Одрин остава единствената възможност. С това пътят напред към Солун за Трета бригада е отворен. Така я застига новината за предаването на града от Хасан Тахсин паша на гръцката армия срещу огромен подкуп от 25 млн. франка. 50-и полк се установява в района на Едикуле.

Следват дните на примирие, през които в края на м. ноември 1912 г. 7-а рилска дивизия влиза в състава на Четвърта армия и е преместена на Тракийския фронт в Галиполския полуостров, за отразяване ударите на турската Галиполска военна групировка. Запомнящо е началото на настъплението на Трета бригада по линията Кавак — Ексимил — Булаир — Еникьой в края на м. януари 2013 г. На 26 януари 50-и полк води тежки сражения срещу турските 27-а низамска и Мюретебна дивизия при Ексимил, Байрак тепе, Доган Арслан и др., оказвайки в сраженията неоценима подкрепа на първоешелонните български полкове. Полкът е в центъра и на славната битка за стопиране и ликвидиране на турския морски

десант при Шаркьой, когато на 28 януари 1913 г. заедно с 1-ва бригада от 2-ра тракийска дивизия една дружина от 49-и полк, Македоно-одринското опълчение, резерв на армията и артилерия — срещу 12 000 турци, подкрепени и от артилерийски огън, ги принуждава в паническо бягство да се качат обратно на корабите.

След това полкът охранява морския бряг, на отредените позиции е през изключително лютата зима, не го подминава и тежката епидемия от холера. През пролетта на 1913 г. полкът е пренасочен в Македония за участие във войната срещу Сърбия. Само една негова дружина остава на гарнизон в Одрин.

В Междусъюзническата война 50-и полк е в състава на 3-та бригада на 7-а рилска дивизия към Четвърта армия, на която е поверена главната задача на борбата срещу Сърбия. Води боеве от района на Струмица, на 17 юни настъпва към станция Удово, която въпреки превъзхождащия по численост противник овладява. Една дружина е оставена да охранява моста на река Вардар, за да гарантира преминаването на българските войски там. Други две дружини са изпратени в помощ на Втора армия и като част от 3-та Балканска бригада участва в жестоката битка за удържане на Дойран от настъпващата в пълен състав гръцка армия — на 21 юни първоначално на предната позиция, подсигурявайки развърщането на бригадата, първи посрещат противниковия удар и след това за удържане на основната позиция. Отново в редовете на 50-и полк, но в състава на 2-ра тракийска дивизия те се сражават на Калиманското плато, отразявайки общото ожесточено настъпление на сърби и гърци в района на с. Бигла в началото на м. юли. Участва в разбиването на черногорската армия, на 6 юли на Голак планина преустановява сръбското настъпление, което осуетява връзката им с гръцките части. В изчакване края на войната остава там, след което се установява на постоянното си местодомуване в България до м. октомври 1913 г., когато е демобилизиран.

През м. септември 1915 г. във Велико Търново 50-и полк е мобилизиран за участие в *Първата световна война*. Този път е зачислен в 3-та бригада на 5-а пехотна дунавска дивизия, отново заедно с 49-и полк. През м. октомври с.г. бригадата е включена в състава на Втора армия с командир генерал-лейтенант Георги

Тодоров, като е предислоцирана от Червен бряг в Кюстендил. Води тежки сражения на Македонския фронт — участва в освобождаването на Прищина, в боя при моста на р. Черни Дрин и др., в които сърбите са разбити и отблъснати на остров Корфу. След това са изпратени на гръцката граница на позиции за отбрана около гр. Гевгели. В условия на силен студ, на глад и болести, под неспирен артилерийски обстрел, полкът търпи човешки загуби.

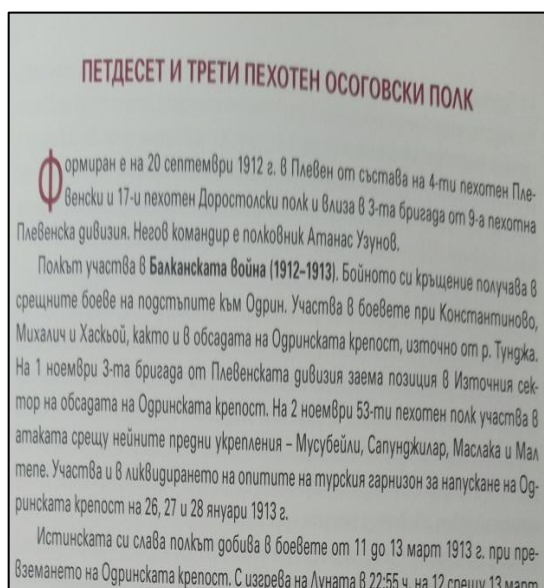
През м. май 1918 г. е неравният бой за вр. Яребична. В него съгласенското командване една година след претърпяната загуба, търси реванш: срещу само една българска, 5-а дунавска дивизия, то хвърля една гръцка и три френски дивизии. След неспирен двудневен артилерийски огън, в т.ч. и с подкрепата на съгласенска авиация, 50-и полк, който отбранява десния фланг, е атакуван от пет полка: три гръцки и два френски, и е принуден да отстъпи. През м. септември войната е загубена, полкът се връща в България през м. октомври. Демобилизиран и разформиран е през 1919 г.

Участва във Втората световна война — от м. януари 1942 г. сформиранията половин година по-рано Пиротска дружина (на гарнизон в гр. Пирот) е преименувана на 1/50 нишавска дружина, а от м. март 1943 г. — на 3/25 пехотна нишавска дружина, включена в състава на 25-и драгомански полк. След мобилизацията през 1944 г. дружината формира 50-и пехотен нишавски полк в състава на 1-ва пехотна софийска дивизия. След края на войната се завръща в България и е разформиран.

ПЕТДЕСЕТ И ТРЕТИ ПЕХОТЕН ОСОГОВСКИ ПОЛК

Първоначалното формиране на полка е с дата 20 септември 1912 г., когато е включен в 3-та бригада от 9-а пехотна плевенска дивизия, с която в битката при Одрин на 11-13 март 1913 г. спечелва героична слава.

По време на Междусъюзническата война незабравими остават боевете, които води срещу сръбската армия в района на Гюешево и Деве баир.

53-ти пехотен осоговски полк
 Определян от българите като „хвърковат“, от германците - „железен“ полк. Воюва срещу Сърбия във Вардарска Македония, побеждава англо-френския корпус на Клепа планина, сражава се храбро на Рупелското дефиле и по Беломорието. През есента на 1916 г. е на северния фронт срещу съглашенците при защитата на Добрич, освобождението на Тулча и др.

През 2017 г. е отново на Южния фронт с паметни битки на кота 1050 и Добро поле.

В състава на 7-а пехотна рилска дивизия участва в Първата световна война, включен в 3-та бригада. За целта е отново формиран в гр. Кюстендил на 14 септември 1915 г. от състава на 13-и пехотен рилски полк и 26-и пехотен пернишки полк. Рекрутира се с мъже главно от градовете Кюстендил и Радомир, също от Дупница, Трън и Софийски район, а по-късно и от Разград и Шумен. Личният състав включва 44-ма офицери, 3 659 подофицери и войници, 5-има чиновници, както и 689 коня. Командир — подполковник Младен Петров Станев (18.04.1878 — 19.08.1931) и от м. март 1916 г. полковник Константин Ламбринов Ламбринов (ранен в Доброполската битка, умира на 18.09.1918 г.), посмъртно през м. септември 1922 г. произведен в чин генерал-майор.

53-ти пехотен осоговски полк участва активно в бойните действия в Македония през 1915 г. Началното му разположение е м. Бело поле в близост до Горна Джумая. Като част от 7-а рилска дивизия води храбри боеве по направлението Царево село — Кочани — Щип — Велес, където на 2 октомври 1915 г. настъпва през Голак планина към Веница. С безпощадни атаки на нож войниците успяват да отхвърлят сърбите, на следващия ден завземат Калиманското плато, слизат в Кочанското поле и настъпват към Куманово, където 7-а рилска дивизия влиза на 9 октомври.

Землянки на 53-ти пехотен полк в района на Битолско по време на Първата световна война

На 13 октомври полковете на дивизията са пренасочени към Щип и Велес на юг срещу

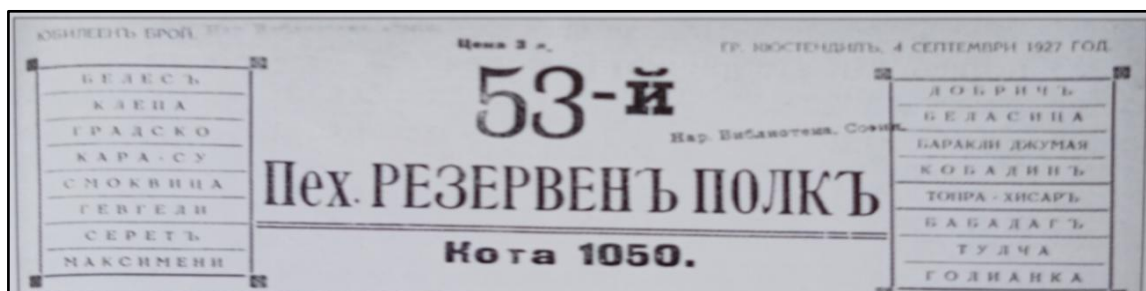
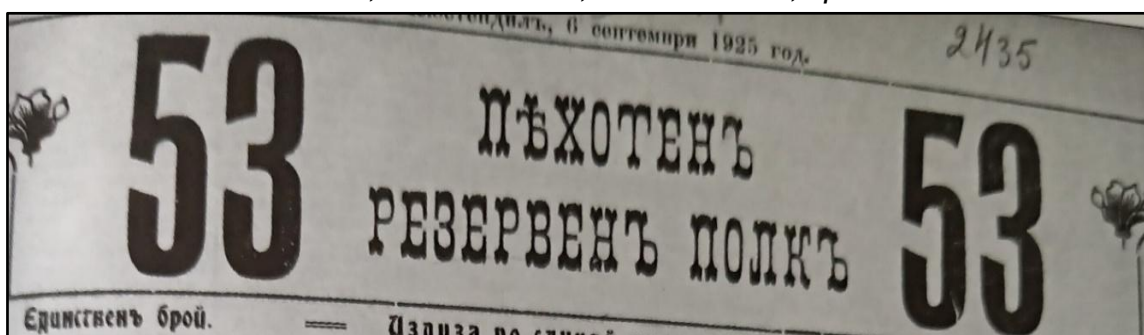
съглашенските войски, които бързат да подкрепят разгромените сръбски части. След превземането им 53-ти полк се включва в отбранителните битки срещу настъпващите английски, френски и сръбски подразделения. От 17 октомври е преподчинен на командира на 2-ра бригада на Рилската дивизия полковник Дионисий Писинов със задача действия по десния бряг на река Вардар. След като спира настъплението на съглашенци, в смело контранастъпление отхвърля противника южно от р. Черна. С пооредели редици преминава в резерв. На 20 август 2016 г. е трудният бой с англо-френските части под Демир Хисар. Добре подготвените прозорливи бойци на 53-ти полк прилагат изкусна тактика, вкл. воинска хитрост — разказва поручик Иван Калайджиев, командир на рота: „Взводът се разполага напред в тревата, смели рилци свалят сабите и тръгват устремно, атакувайки конен полуескадрон от близо 80 конници. Противниците, като виждат, че насреща са само 7 души, незабавно се спускат да ги унищожат. Българите се обръщат и тръгват назад — така примамват неприятелските артилеристи, които неочаквано попадат в засада, посрещнати от силен огън. Убити са 15 коня, а противникът се връща панически назад. До вечерта е достигнат Долап чифлик⁶⁸.

До средата на 1916 г. 53-ти полк е в района на демихисарската гара. Полковник Константин Ламбринов, застанал начело на полка, получава заповед за прехвърляне на Добруджанския фронт и полкът на 26 август отново е прехвърлен в 6-а бдинска дивизия в състава на Трета армия, командвана от генерал Стефан Тошев, под общото командване на фелдмаршал Макензен. Походът под строй на север към Добруджанския фронт е организиран, минава с дневни биваци при селата Левуново и Крива ливада и стига до дековилката на гара Крупник, откъдето за два дни е превозен до гара Радомир.

⁶⁸ Джокин, А., „Отиваха войниците, отиваха” с. 36

По пътя в родните места на някои от войниците радостно се стича народ — да види героите, да им се порадва и да им пожелае нови победи. По-бавно е придвижването на кавалерията и другите животни, което става през Горна Джумая и Дупница. В Добрич полкът пристига на 6 септември. За боевете около Добрич и пълното освобождаване на Добруджа полковник Ламбринов с гордост заявява, че в тях българският народ „показа пред целия свят как се брани свобода и мило бащино огнище!“

Юбилеен вестник „53-ти пехотен полк“
от 06.09.1925 г., 05.09.1926 г., 04.09.1927 г., гр. Кюстендил

През пролетта на 1917 г. е включен в състава на 1-ва бригада на формираната Сборна дивизия и се сражава на Южния фронт, в западния участък на Македонския фронт и участва в боевете срещу съюзническите войски. През есента на 1918 г. е прехвърлен в района на Добро поле, на 13 септември е в долината на р.

Градешница, води ожесточени отбранителни битки и смели контраатаки с настъпващи френски вериги на вр. Шейновец, хребета Козяците и други височини.

53-ти пехотен полк записва освободителни мисии в Македония и Добруджа, минавайки през землищата на три реки — от Вардар, през Струма, до Дунав. Малко преди края на войната е убит командирът полковник Константин Ламбринов, който умира с призив: „Момчета, България загива, напред!!!“. Той е от героите, на които посвещават стихотворение: „Ламбринов, име славно — легенда, която вечно ще блести/ геройски образ дивен, пламен възвишен дух — това си ти!“ (Т. Кръстев).

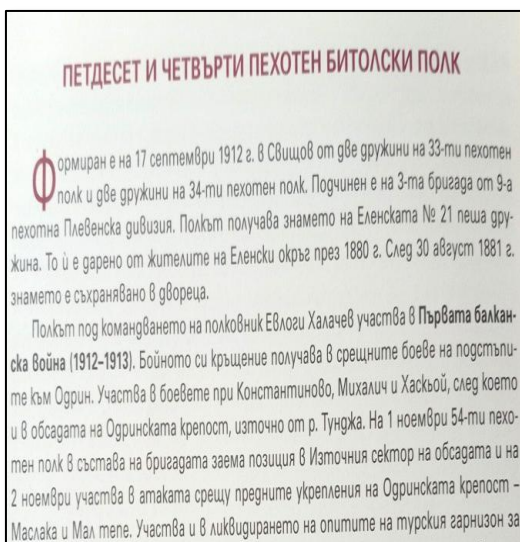
Следват отстъпателни боеве, примирие и край на войната.

На 5.10.1918 г. полкът е в гр. Кюстендил. Демобилизиран е на 31 октомври с.г., действащите чинове са приведени към 13-и пехотен рилски полк. До края на годината е изцяло разформиран. Формиран отново на 20 март 1943 г. за участие във Втората световна война, като е изпратен на гарнизон в Куманово, където изпълнява задачи по администриране на предоставените от страна на България земи в Македония. На 8 септември 1944 г. започва изтеглянето му от Куманово и се завръща в Дупница, където е демобилизиран и на 1 октомври 1944 г. е разформиран. Възстановяван, реорганизиран, преименуван, окончателно е закрит при реформите от края на 90-те години и началото на XXI век.

ПЕТДЕСЕТ И ЧЕТВЪРТИ ПЕХОТЕН БИТОЛСКИ ПОЛК

Полкът е формиран на 17 септември 1912 г. в гр. Свищов като част от 3-та бригада на 9-а пехотна плевенска дивизия и получава бойно кръщение в боевете при Одрин. Рекрутиран е с бойци главно от Дупнишка, Самоковска, Кюстендилска и Горноджумайска околия. В Междусъюзническата война е включен в 62-ри полк (13-а пехотна дивизия), който през м. август 1913 г. е зачислен към 10-а пехотна беломорска дивизия и оставен на временен гарнизон в Мехомия. На 3 декември 1913 г. е разформиран в гр. Кърджали.

В състава на 7-а пехотна рилска дивизия участва в Първата световна война, като е формиран отново на 12 септември 1915 г. в състав от четири дружини в гр. Самоков и влиза в 3-та бригада. Командир на полка — подполковник от ГЩ Христо Лефтеров, командир на бригадата — полковник от ГЩ Христо Бурмов. Полкът си е спечелил името на „бродник“ заради присъствието на всички бойни полета през всичките бойни години.

54-ти пехотен битолски полк

„Един полк бродник, който служеше като тампон – да запущва цепнатините, където и да се явяваха по фронта. Хвъркат полк – където опасност се появи, той е там; пазен в резерв за по-добри случаи. Героичен полк „чичовци“ – в най-зрялата си възраст, укрепнали физически и духовно... Титани!“⁶⁹.

В началото 54-ти пехотен битолски полк се сражава в Овчеполската настъпателна операция съвместно с 53-ти пехотен полк и настъпва по линията Царево село — Кочани — Велес, след нея е Конната дивизия. Съдейства на 3-та дивизия за превземане на Страцинската позиция и Куманово. Овладева Пехчево и настъпва към Кочани. На 2 октомври напредва през планината Голак, където заедно с 53-ти полк отхвърля от билото сърбите от укрепените им, блиндирани окопи. На 3 октомври те овладяват Калиманското плато и слизат в полето на Кочани, където принуждават сърбите на хаотичен бяг към Винаца. На 4 октомври след обяд с развято знаме, с музика и марша „Съюзници — разбойници“ дружините на полка влизат тържествено в с. Винаца, където са посрещнати с любов от населението. На 5 — 8 октомври води боеве около селата при Злетовска река и др., на 9 октомври с другите полкове на дивизията тържествено влиза в Куманово. После е на юг, с дивизията овладява Щип и Велес, от 17 октомври е

⁶⁹ В. „Светлина“, бр. 20/23 май 1937 г.

пренасочен в Серска планина, където не спират сраженията му с френските войски заедно с 45-и полк.

Включен в новосформираната Сборна бригада с командир полковник Христо Бурмов, на 21 октомври участва в десния участък на втората атака на Криволак и на 23 октомври в третата атака — седем тежки криволашки дни, по усилия и храброст сравними с боевете на Булаир — но „чичо“ нищо не го стряска! Накрая с цената на много загуби премина в отбрана. В периода 25 — 28 октомври успешно отразява противниковите атаки край няколко села, българите преминават в контранастъпление, унищожават противниковите войски от двата бряга на р. Вардар и ги отхвърлят зад р. Черна; овладяват градовете Прилеп и Битоля. Спорадичните боеве около Криволак продължават още цял месец — до 28 ноември. Българската войска, достигнала южната граница, е спряна от германското командване (явно обслужващо прогерманския гръцки крал) и преминава в отбрана — това дава възможност на Съглашението да преформатира войсковите си части. 54-ти полк зимува в с. Смоковица, където се формира 4-та дружина.

Реорганизацията в БА през 1916 г. извежда 7-а рилска дивизия от състава на Първа армия, като я насочва към Втора армия на Струмското направление, която подготвя и провежда известната Струмска настъпателна акция. На 10 март полкът е изтеглен по долината на р. Струма и се установява в Мелник. Късно вечерта на 18 август 1916 г. 54-ти полк в състава на 3-та бригада на дивизията настъпва в Рупелското дефиле и на следващия ден стига до Демир Хисар, където пленява гръцки части, преследва френски авангард и достига до р. Струма, подготвяйки се за отбрана. Картината на военните действия налага 54-ти полк през м. октомври да бъде изпратен отново за укрепване на Първа армия.

През 2017 г. решителни са боевете на „чичовците“ през м. май (в състава на 302-ра българо-германска дивизия) срещу французите при завоя на р. Черна с основна задача отбрана на щабната и Васковата височина. Окончателно е завзет участъкът в завоя на Черна вляво от кота 1050 по дългия гребен. Боят на 9 май е най-кръвопролитен — срещу 54-ти полк настъпват три противникови полка: два от 16-а колониална френска дивизия и един руски в

участъка на 2-ра дружина. Атаки и контраатаки, от ураганен пушечен и картечен огън до бой на нож! Нови свидни жертви през този ден — 132-ма убити и още толкова ранени. Французите губят 725-има убити и ранени, а по целия фронт на сражението 5400 д., или около 20%... Двайсет години по-късно при честване на тези боеве Сотир Янев, поручик от полка, напомня: „Това, което даде 54-ти полк през майските боеве 1917 г. на завоя на р. Черна около височината 1050, не може да се опише, не може да се възпроизведе и не може да се повтори!“⁷⁰. През м. септември 1918 г. полкът е върнат в състава на 7-а рилска дивизия и участва в отбраната на Струмското направление.

По-твърд от желязо и по-горещ от огъня, резервният 54-ти полк не остава и ден резерва! След пробива при Добро поле се връща в България, където през октомври 1918 г. се демобилизира и разформира.

Разказва Илия Стоименов — капелмайсторът на полка. След един от боевете с тежки загуби приготвихме обща могила (яма) да погребем 43-ма бойци. До труповете имаше и някои бойци с последни издихания, Митето от Кюстендил успя да изговори последните си думи: „Кажете на моите деца, че съм умрял при теб. После ги доведи и им покажи гроба ми — нека те да знаят къде почива баща им. Нека да знаят, че той умря за Отечеството, далеч от гроба на дедите си. Но и вие, които оставяте, не ни забравяйте. Запалете ни понякога по една свещ!“. И млъкна завинаги.

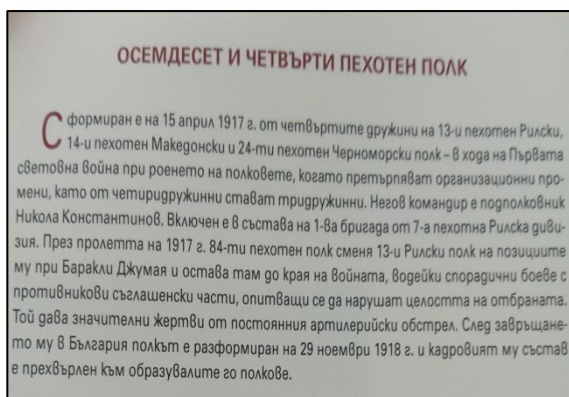
На основание Указ № 6/3.03.1943 г. в Битоля се формира отново 54-ти битолски полк към 15-а пехотна дивизия за участие във Втората световна война, който на 09.09.1944 г. започва да се изтегля към България, където се завръща през м. октомври с.г. и се разформира.

⁷⁰ Янев, Сотир. „Една двадесетгодишнина“, в. „Светлина“, бр. 18-19 от 13.05.1937 г.

ОСЕМДЕСЕТ И ЧЕТВЪРТИ ПЕХОТЕН ПОЛК

Създаването на 84-ти пехотен резервен полк е част от организационните промени в Българската армия по време на Първата световна война, свързани с роене на полковете, когато от четиридружинни те стават тридружинни.

Полкът е формиран съгласно Заповед №31/15 април 1917 г., като включва четвъртите дружини на 13-и рилски полк, 14-и македонски полк и 26-и пернишки полк. Присъединен е към 1-ва бригада на 7-а рилска дивизия. Командир — **подполковник Никола Константинов**.

84-ти пехотен полк

За краткото си съществуване показва изключителна храброст, самоотверженост и героизъм в защита на националните идеали.

Бойните действия на полка през пролетта на 1917 г. са на позицията при Баракли Джумая,

където той сменя 13-и рилски полк и остава до края на войната. Там, подложен на силен артилерийски обстрел от съглашенските войски с цел постигане на пробив в отбраната, полкът претърпява значителни човешки загуби. След края на войната се завръща в България и на основание телеграма № 7365/29 ноември 1918 г. на щаба на армията се разформира. Кадровият му състав е прехвърлен към образувалите го полкове.

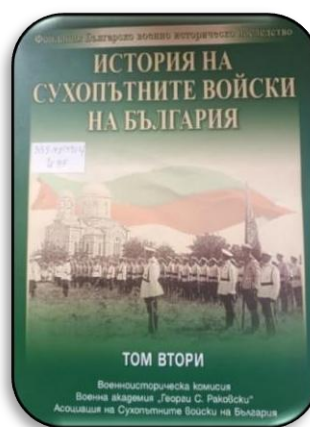
Това е пътят на формиране, героизъм и бойна слава на прославените рилци, оставили имената си в историята — път, който ще се помни от поколенията. След подписаното примирие от победителите и победените в Първата световна война през септември 1918 г. героичната 7-а рилска дивизия се връща в България, където е демобилизирана.

В хронологичен аспект в зависимост от извършваните реорганизации в БА дивизията носи различни имена. В началния период на формиране и когато извоюва бойна слава (1904-1921),

тя се именува 7-а пехотна рилска дивизия. В изпълнение решенията на Ньойския договор от 1921 до 1938 г. тя е трансформирана в 7-и пехотен рилски полк. През 1938 г. с премахване на ограниченията е възстановена отново като 7-а пехотна рилска дивизия и действа до до 1950 г. От м. май с.г. до 22 септември 1950 г. е преустроена в 7-а стрелкова рилска дивизия. От тази дата до м. май 1956 г. е преобразувана като 10-а стрелкова струмска дивизия.

Впоследствие през 2006 г. 7-а пехотна рилска дивизия е заличена от списъците на Българската армия.

„Закрита е желязната 7-а пехотна рилска дивизия, но споменът за нея и нейните железни полкове надживява времето и остава в съзнанието на хората чрез нейните наследници, реорганизирани, закривани и отново развързани според нуждите и времето. Остава в книгите и по улиците, които носят имената им: „7-а рилска дивизия” в Дупница и „14-и полк” в Благоевград, и др.”
Из „Алманах на сухопътните войски в България”, т. 2.

НА МОБИЛИЗАЦИЯ С ПЕСЕН И С ВИКОВЕ „УРА!“ НА БОЙНОТО ПОЛЕ

На 17 септември 1912 г. правителството на Царство България обявява обща мобилизация на армията. „Вестта за мобилизацията се разпространи със светкавична бързина по цяла България и в едно скоро време проникна и в най-отдалечената балканска колиба. Тази вест не изненада никого. Тя се очакваше в продължение на цели 35 години“⁷¹ и българите, живеещи в страната и извън нейните граници, посрещат известието с изключително висок патриотичен дух и въодушевление.

Неудържимият народен ентузиазъм при известяване на общата мобилизация

Хората в цялата страна масово се прегръщат другарски, очите им блестят и гръмогласни викове „ура“ стигат до небето. До мястото на мобилизация запасните войници идват радостни, окичени с цветя, с гайди, кавали и цигулки, с музика и юнашки песни. Изпращани са от семействата и най-близките им хора — горди съпруги, деца, баща и майки, по-малки, дори и невръстни братя и сестри. От селата, дори и от най-отдалечените населени места също идват да ги изпроводят разчувствани и трогнати, но твърди техните роднини и близки. Всички са одухотворени от едно величаво чувство за изпълнение на отечествения дълг.

Картината на всенароден подем Борис Чолпанов описва така: „На 17 септември 1912 година в луда надпревара бият камбаните по села и градове на цялата свободна българска земя, а екът им се носи откъм Родопа, Рила и Осогово и налива с радост и надежда сърцата на поробените българи. Едва е заглъхнал барабанът и глашатаят е прочел указа за мобилизацията, и по стъгди и мегдани се изсипва празнично пременен народ. Хората се поздравяват като при голям празник. Засвирват гайди и гъдулки. Извиват се кръшни хора. Запасняците се отправят към казармите, закичени със здравец, изпращани с благопожелания и песни“.⁷² Всенародният подем е навсякъде, хората се стичат към бойните знамена „като на

⁷¹ Терекиев, Дончо. *Историята на рилци 1912-1913 и 1915-1918*, с. 14

⁷² Чолпанов, Борис. *Славата на България*, с. 268.

сватба — радостни, усмихнати, накичени с цветя, понякога придружавани от местния оркестър”.

Според военния кореспондент капитан Спас Икономов „Зовът на мобилизацията бе посрещнат не с радост, не с одобрение, а с буен, неудържим, луд ентузиазъм”⁷³.

На много места заповедта за мобилизация е пристигала през нощта и тогава най-нетърпеливо камбанният черковен звън раздира със съобщението нощната тишина. Нещо повече — мобилизираните мъже още сутринта осъмват в определените им за назначение места. Спас Икономов си спомня как в едно село се стигнало и до бой на кмета, защото след като получил през нощта заповедта, той не събудил селяните с камбаната, а чак на сутринта им съобщил за мобилизацията и те бързо, въодушевени, с песен тръгнали към града.

Цяла България е готова за борба и саможертва за извоюване свободата на Македония, Тракия и Добруджа. Военният свещеник Иван Дочев (1879 — 1972) в оригиналния си дневник за Балканската война свидетелства за общата „лудост”, завладяла цял един народ: „Ще се иде, ще се колят турци. Ще се гърмят патрони. Ще се бием като лъвове срещу турците. Ще си върнем 500 години робство”. И продължава: „А града (б.а. — Шумен) още на 18-и се наводни от солдати запасни. Едни идат със свирки, други с музика, трети — с китки и пр. Една веселост се забелязваше по лицата им. Всеки отправя юмрук към тиранията. Цели вагони пристигаха дено и ноще, пълни с войници... Шумен такава навалица не е виждал от 1885 г. Улиците пълни. Дюкяните затворени. На една страна в улиците огън гори и храна се готви за войници, на друго място — пълни каруци с войнишки дрехи, на трето място цели коли с патрони и гранати слизат от склада на Илчов баир”⁷⁴.

„Духът на гражданството при обявяване на мобилизацията беше толкова висок, че запасните още първия ден на обявяване на мобилизацията, накичени с цветя, с песни и гайди, като на сватба,

⁷³ *Подвигът, с. 31, Военна история на българите, с. 418*

⁷⁴ *Любенова, Лизбет. Сага за Балканската война. Дневник на свещеник Иван Дочев, с. 24-25.*

масово се явиха в частите. Явиха се и такива, които никога не бяха викани... Много от запасните в бързината си не бяха уредили своите домашни работи, не бяха изпратили реквизираните коне, кола и пр., а бяха оставили да изпълняват това техните жени, деца, недъгави старци и невръстни деца”. „Аз малко мислех за жена и деца, за приятели”, пише за деня на мобилизация свещеникът Иван Дочев. Аз исках да си изпълня дълга и да се върна отново при тях да живея тих и спокоен живот”.

С много въодушевление се включват и хиляди нерегистрирани никъде българи — пристигат боеспособни мъже от Сърбия, Румъния, Македония и Бесарабия, от Прага, Париж и Берлин, бежанци от Тракия и Македония, хиляди учещи се в Европа и Русия, хиляди вече отписани от регистрите българи — емигранти в САЩ и Канада — те идват с препълнени влакове и кораби и от гарите заминават директно в мобилизационните пунктове. Над 14 000 от тях са войници в Македоно-одринското опълчение (МОО). Възрастни хора с побелели коси, сред които и стари опълченци от 1877 г., също се явяват за заминаване на фронта, за да бъдат и те пример на по- младите. Не на едно място малолетни, 16 — 17-годишни момчета лъжат, че са навършили 18 години, за да влязат в казармата, други юноши фалшифицират кръщелни свидетелства със същата цел.

Израз на всенародния ентузиазъм на мало и голямо намираме в стихотворението „На война” на Никифор Генов, възпитаник на 2-ра Софийска мъжка гимназия, публикувано на 3 октомври 1912 г. във в. „Пряпорец”. Без подготовка той заминава на фронта като доброволец, където е зачислен за конен ординарец в щаба на МОО, ръководено от неговия баща генерал-майор Никола Генов:

Настане вече ден на кървава отплата
и всъде светла радост страната ни огре,
непобедима мощ разпали ни сърцата
и всеки жадно геройски иска да умре.

На 12 ноември 1912 г. при разузнавателна акция, попадайки в засада, младежът пада убит.

В широката народна вълна от емоции, възторг и очакване се включват и още несслужилите юноши, техните млади сърца бликат

от енергия и силни емоции. В статия „Свещени дни“ в кюстендилския вестник „Булаиръ“ четем: „Каква гордост да бъдем там (б.а. — на юг в Македония) в тези велики часове на нацията. В тези златни дни, когато всеки поход беше победа, всеки ден — триумф, млади студенти, едвам напуснали класните стаи — още неслужили, ние нямахме търпение да чакаме своя ред, сякаш там долу се случваше чудо. Сякаш там отпиваха от пенливите стакани на щастие, което идва веднъж в живота; сякаш там изгряваше ново слънце, слънцето на общата Родина. Там се биеха за свобода — твореше се национално дело. Да се стои тук със здрави мишци и обичливи сърца, бе грях, светотатство — като че ли войната беше празник, не усилие за новобранците”.

Вълнуващи са думите на Никола Генов, син на Андон Генов, войник от 7-а рилска дивизия, за това как майка му (както много други български майки) събира четиримата си синове Андон, Георги, Цвятко и Йосиф, преди да ги изпрати „в българската войска на война“ и че „никоя майка не иска да изпрати синовете си на война. Затова цял ден се лутах по връх Тумба — до вълчите леговища. Издебнах вълчицата да излезе и в леговището намерих две малки вълчета. Оскубах косми по тях — има поверие, че ако майка зашие на синовете си косми от малки вълчета в дрехите, те няма да загинат на война. Ние не знаехме, че ще воюваме цели седем години. Нито веднъж не видяхме майка си. Тя умря, когато ние влизахме в ръкопашен бой“.

И още един разказ на жена от обикновено, бедно семейство, която пише на мъжа си: „Ти имаш право да заминеш (на фронта) сега, веднага, без да изгубиш нито един ден да дойдеш и ни целунеш. Иди, изпълни своя дълг. Аз ще се моля на Бога заради тебе и той няма да пожелае да остави 9 сирачета. Техните молитви ще се съединят с моите за твоё здраве и завръщане”. Българка, „нараснала по идея и победила инстинкта за самосъхранение”⁷⁵.

Резултатът: Въпреки закононото изискване след 48 часа на определените места за назначение да се явят само запасните войници, които са от най-близките места, след 48 часа казармите

⁷⁵ Додов, Никола. *Дневник по Балканската война*, с. 36.

вече са изпълнени изцяло — с песни и радостни викове са пристигнали и тези от най-отдалечените райони.

Руският кореспондент на „Биржевые ведомости“ Т. Олгенин е силно впечатлен от видените епични сцени на самопожертване: „Аз видях шейсетгодишни старци, дошли при военните власти с воловете си и с възрастните мъже от семейството си, да искат — не да се молят, а настоятелно да искат щото и те, и старците да бъдат зачислени в обозите, воловете им да бъдат взети, а синовете им и внуците им да бъдат веднага изпратени на границата. Аз видях и жени — майки и съпруги — които да изпращат своите синове и мъже с твърдостта и спокойствието на древните римлянки, аз видях сцени на невероятен подем и на почти епични самоотричания и самопожертвувания”.⁷⁶ Сред тях са и вдовиците на четниците от Попхаритонвата чета от с. Бяла черква, убити по време на Априлското въстание — те изпращат синовете си на фронта с цветя и със заръка да довършат освободителното дело на своите бащи.

Друг руски военен кореспондент В. И. Немирович — Данченко пише: „Стари опълченци от 1877 г. се явяват в армията, като искат да ги зачислят в редовете и. Има доброволци, които попадат в роти, командувани от техните синове, и такива, които идват с по четирима и петима синове”.⁷⁷ Френският журналист Рене Пюо също е впечатлен: „Мобилизацията, която трябваше да се извърши за 7 дни, стана за 6, с такава бързина и такъв ентузиазъм, че броят на повиканите под знамената значително надмина предвижданата цифра”.

Знаков за този всенароден подем е фактът, че при обявената обща мобилизация на 17.09.1912 г. е постигнат един от най-високите мобилизационни проценти на населението — само за два дни са записани около 300 000 бойци и офицери, което означава приблизително 10% от населението. Мобилизацията е изпълнена на 220%, докато в Европа за отлична оценка се приема 70%. Като цяло в казармите се явяват 650 000 войници и подофицери, над 6 750 офицери, което е 40% от мъжкото население на страната, включващо и пеленачета, през деца и до старци.

⁷⁶ *Подвигът*, с. 32; *Военна история на българите*, с. 420, с. 423.

⁷⁷ *Чолпанов, Б. Славата на България*, с. 268.

Невероятният подем в Дупница, Кюстендил и околията

Гр. Дупница и околията не правят изключение. Обстановката на въодушевено всеобщо очакване, обхванала дупничани тези дни, Никола С. Додов, който е в щаба на дивизията, обобщава в своя дневник: „Но с такава радост очаквам часа, когато ще се обяви обща мобилизация. Струва ми се, тогава ще бъде най-щастливият ден не само на мен, но и на всички българи“. И още: „Ние, ние, право е, всички мислим и даже вярваме, че ще бъдем непременно победители тук, в Македония, и въпрос не правим за отстъпване Дупница на турците“⁷⁸.

На 17 септември 1912 г. общинският глашатай в Дупница с биене на барабана из чаршийската улица обявява известието за общата мобилизация за освобождението на Македония. Тогава „рядък ентузиазъм обхваща гражданството“, свидетелства Асен Меджидиев, което се отдава на веселие из чаршийската улица с викове, песни, хора и пр., и то предимно от тези мъже, които ще вземат участие във войната. Около глашатая се извиват народни хора. Изразяват шумно радостта си, че ще вземат участие в освобождението на брата роб“⁷⁹.

Дупнишкият вестник „Светлина“ отразява витаещия силен ентузиазъм в района, вписващ се по убедителен начин във всенародното въодушевление: „От златна Добруджа, от горди Бдин, от Стара планина, от дебрите на свещена Рила се понесоха с крилете на волни орли потомците на Калояна“⁸⁰.

На 18 септември към 14 ч. при казармата на квартируващия в Дупница 14-и пехотен македонски полк вече са отишли 4-5 хиляди войници. Очертават се трудности с настаняването им, тъй като не за всички има квартири. Този ентузиазъм се повтаря и три години по-късно при мобилизацията за Първата световна война. В полка тя е обявена на 20.09.1915 г. в 1 часа през нощта. Още на другата сутрин „от полите на Рила и недрата на Пирин се стекоха

⁷⁸ Додов, Никола, С. Дневник по Балканската война, с. 70.

⁷⁹ Меджидиев, Асен, Хр. История на гр. Станке Димитров (Дупница) и покрайнината му..., с. 177

⁸⁰ В. „Светлина“, бр. 311/1929 г.

бойците на стоманения Македонски полк и за три той дни бе готов за поход”⁸¹. На 20.09.1912 г. генерал-майор Тодоров⁸² отбелязва в дневника на дивизията, че „според донесенията, мобилизацията на частите от дивизията отива успешно”. Доказателство са посочените там цифри за състава и числеността на дивизията от деня на обявяване на обща мобилизация до навечерието на войната:

Мобилизация на частите на 7-а рилска дивизия ⁸³						
Дата	Офицери	Долни чинове	Коне	Коли	Волове	Волски коли
17 септември	249	5 391	834			175
20 септември	472	41 953	3 834	255	238	124
22 септември	552	44 346	6 114	559	1 412	711
1 октомври	556	38 723	10 017	1 478	1 872	
4 октомври	584	39 561	10 320			
12 октомври	582	39 531	10 320	1 692	2 001	

После във всенародния ентузиазъм всеки гражданин и селянин, за да помага в подготовката за войната, гледа да се отличи с каквото може и да бъде сред първите отзовали се. Едно от възловите места в организацията е реквизиционният склад за приемане и експедиране на дърва и въглища за войната — в Дупница той е устроен в двора на училището „Пансиона“ и започва да функционира от сутринта в деня на обявяване на мобилизацията — дървата се докарват от селата по наряд, а въглищата се изпращат от бобовдолската каменовъглена мина срещу реквизиционни разписки.

Никола Лазарков, който е и един от първите изследователи на историческото минало в Дупнишко, касиер на Дупнишкото македонско дружество, улавя атмосферата на подем и родолюбие чрез спомените си за един старец - селянин от околията, който,

⁸¹ Майор Манов, *Из бойната прослава на 14-и пех. македонски полк*, в. „Светлина”, бр. 23/30.06.1932

⁸² Генерал Тодоров, Георги. *Архив. Дневник за действията на 7-а рилска дивизия от 17 септември 1912 до 9 май 1913 г.*

⁸³ Ген. Тодоров, Георги. „Дневник на 7-а рилска дивизия“, л. 4, 5, 7, 8, 9, 18.

включвайки се в масовата народна подкрепа, трогва със своята съпричастност и готовност на саможертва за постигане на националната цел за обединение⁸⁴:

Един ден при снеговалеж градът се пренаселва от селяни, дошли от Клисуре, Сапарево и Гюргево — повече от 60-70 коли с дърва, както и 20-30 коли от града за товарене. „Ето че по реда си доближи един старец — побелял и подгърбен, с дълъг и прокъсан там-сам кожух, разголени гърди, по космите на които навлязло сняг и клатушкайки се по разкалялата се пътека, води кола с две сиви волета, които са млади, току-що заучени на ярем и които се плашеха и не мируваха, а той спокойно ги успокояваше и кротеше, и съвсем безропотно гледаше на работата. Като наближи до грамадата дърва, които имаше да товари..., го заговорих: Откъде си бе, дядо? От Червен брег съм, синко. — Ами и тебе ли се падна у това зимно време да пратят тук на работа? Не виждат ли, че си стар и немощен? — Ех, синко! Кметът, човекът ми рече, ако не можеш дядо Христо, да те оставим. Но, аз му отвърнах — ако нуждата не е толкова голяма — добре. Но ако трябва хора повече — ще отида. И тъй тръгнах и дойдох. Па и какво да не дойдеш, като знаеш какво нещо е войната?! Аз съм се бил срещу сърбите на Сливница. Но сега четиримата ми синове воюват. У дома са останали само жените и децата, па и кола и волове съм дал. Тия волета, които виждате в колата сега, още не бяха за впрягане, но какво да се прави — нека се учат. Другояче не може, синко. Трябва да се помага. Ако аз не съм, ако синовете ми не са, то кой ще брани държавата?! Война се води. Ако и ние от тук не помагаме, тежко на тия, които воюват. В такова време трябва всички да помагат, инак работа не се върши. И като каза това, взе да поставя едно по едно дърветата в колата, като му помагах и аз. След като натовари, поведе волетата с колата към военните фурни при артилерийските казарми, за които трябваше да се закарат дървета“.

Много активно по същото време в околията се провежда и мобилизацията на МОО, записалите се с голям ентузиазъм за участие във войната са десетки, в редиците личат и стари четници..

⁸⁴ Лазарков, Никола. *Родолюбието на един старец – селянин из Дупнишко*. В: *Спомени отпреди и след Освобождението*, с. 406-407.

Бързо се формират и въоръжават чети, на някои от тях се възлагат разузнавателни действия по границата, други нетърпеливо вече я преминават.

Гр. Кюстендил и околията също са обладани от славното паметно дело, което предстои. Дните на кипез запасният полковник Дончо Терекиев описва така⁸⁵: „В щаба на разположения на постоянно квартируване в града 13-и пехотен рилски полк известието от командира на дивизията за общата мобилизация и реквизиция пристига на 17 септември в 6.25 ч. след пладне с телеграма № 1501. Веднага командирът на полка нарежда събиране на офицерите и в 9.00 ч. сл.пл. в неговия кабинет те със затаен дъх очакват вестта (която вече знаеха от разпространилата се със светкавична бързина в града мълва). Полковник Митов с преизпълнено от радост и вълнение сърце ги поздравява и им пожелава успех. Офицерите отговарят със сияещи лица, взаимни поздравления и едно гръмогласно и величествено „ура!“. Те получават мобилизационните планове на частите си и указания, и се разотиват към ротните помещения — там, като чуват вестта, късните часове отново са разтърсени от продължително и възторжено „ура!“ и нощта се превръща в ден.

В топлото есенно утро на 18 септември казармата е променена. „Настанала беше такава радост и оживление, като че полкът се приготвяше не за война, а за някаква сватба или весело тържество“, разказват очевидци. Колона от коли една зад друга се движи по главната улица до складовете за получаване на облекло и оръжие, а бързото им и организирано извозване прави „отрадно впечатление“. С весели лица много ученици от мъжката гимназия доброволци тикат пълните коли към казармите в помощ на войниците. Към обяд се явяват първите запасни и скоро те започват да прииждат на тълпи — засмени, окичени с цветя, начело с народна музика и песни. Идват пеш, с коли, с железницата. На всяка крачка се срещат коли и коне, карани от стопаните си, между които жени и деца, бързат да се представят на реквизиционната комисия. Из целия град ехти „ура“, гледката е мила и трогателна.

⁸⁵ Терекиев, Дончо. *Историята на рилци. 13. пехотен рилски полк*, с. 14–20.

На 18 септември се явяват 3 122 запасни, на 19-и — 2 800 и на 20-и — 1 970, т.е. мобилизационният план е изпълнен напълно за три дни. На четвъртия ден съставът е попълнен и с необходимия брой коне, реквизирани от населението. На 23 септември полкът е готов за поход в състав от 48 офицери, 4-ма лекари, 4-ма чиновници, 4 934 долни чинове, 557 коня, попълнен и оборудван е и съставът на двете дружини в 49-и полк. Мобилизираните организирано минават медицински прегледи, биват разквартирувани, започват и бойната подготовка — строеви занятия, патрулни служби, бойни стрелби по стражева цел и т.н.

До 20 септември 1912 г. личните състави на четирите пехотни полка на 7-а рилска дивизия са попълнени изцяло. На 22.09. с.г. числеността и достига 44 898 души.

После, през дните на война, българите в Македония навсякъде ще посрещат своите освободители радостни, с много цветя, песни и хора. Дългоочакваните свещени дни се превръщат в истински народни празници. Не една от кръвопролитните битки ще се възпее в българския фолклор. Например песента „Черен гарван“ за битките при Криволлак. Ще бъде пресилено, ако при заминаването на бой не отчетем и съществуващи тревоги, моменти на страх и притеснения на войници и техни близки. Сбогуват се със сълзи. Картината е пъстра. Както навсякъде, се намират хора (макар и единици), които „кръшкат“ и не заминават за фронта. Други припряно диктуват завещания... Но истината е, че мисълта за българите в Македония „наежава цял живот“.

Войници заминават на фронта, м. октомври 1912 г.

С гръмогласното „Ура!“ рилци печелят битки

Всеки момент на смелост е единствен и много моменти на смелост си приличат. На фронтовата линия в Македония, независимо от риска за живота, българските воители и техните командири проявяват безразсъдна смелост. И бойците от 7-а пехотна рилска дивизия са сред тях. В боеве на упорита отбрана или в мощно настъпление те тръгват с песен на уста и неспиращо „ура“.

Големият писател Йордан Йовков определи това масово „ура!“ с думите „гневно, застрашително и страшно „ура!“.

***Напред! Това е нашата команда,
едничката началническа заповед!***

Изследователското търсене на акад. Георги Марков за водещата роля на България в дипломатическото чудо „Балкански съюз“ също не пропуска да отбележи този важен елемент от народопсихологията: „Страховитият вик „Напред! На нож!“ отлепваше телата и душите от земята и самосъхранението, и тласкаше бойците в кървавия двубой между светлината и мрака. Невиждан масов героизъм обзе довчерашната „рая“, втурнала се на разплата с вековните угнетители“⁸⁶.

И когато в боя ротни и взводни командири падат покосени или обстановката налага, доброволци и подчинени с „ура“ неудържимо повеждат своите другари напред. Знаменосци са ранени или падат убити, но редници поемат знамето на честта и техният глас силно отеква: „Със знамето, напред за Родината!“ и „Напред! Българският войник НЕ ОТСТЪПВА!“ Военни специалисти не крият, че боят с щик, гърди в гърди, на нож, когато явно се отива на смърт, но придружен от мощно и нестихващо „ура!“, е превърнат в български специалитет.

В летописа на българската пехота са съхранени неизброими спомени за боеве на рилци с техния победоносен вик „ура“ и с песен, които разцепват въздуха:

- Боят на Булаир. „Боят става все по-ожесточен... Към обяд положението пред участъка на 22-ри тракийски полк е критично. Командирът на бригадата полковник Митов, който ръководи боя от предната позиция, заповядва на 13-и полк да контраатакува. Рилци се хвърлят яростно и без страх, с натъкнати ножове, с *песен на уста*. Турците не удържат на устрема и започват да се оттеглят... пробивът на противника е осуетен“. Паметната дата е 26 януари 1915 г.

- Боят на Калиманци. 22-ри тракийски полк, отбраняващ левия фланг на 7-а рилска дивизия, се оказва срещу атаката на сърбите на позицията при Царево село на 5 юли 1913 г. В момент, когато всичко виси на косъм, командирът на полка подава команда „*Музиката, напред!*“ и сред ужаса на боя се чуват величествените звуци на „*Шуми Марица!*“. *Гръмогласно „Ура!“* се понася по цялата бойна линия, въодушевлението расте. Врагът усеща внезапната промяна в духа на защитниците. Към 20 часа той е отблъснат и прогонен по протежение на цялата линия, като оставя целия скат осяян с много убити и тежко ранени“.

⁸⁶ *България в Балканския съюз срещу Отоманската империя..., с. 10.*

- Боят при с. Еникьой. На 4 октомври 1916 г. 13-и рилски полк, въпреки загубите не помръдва и успява да отблъсне противника: „В този миг резервът на полка атакува. Рилци вървят прави под преградния огън на 15 батареи на противника, с „ура“ и развято полково знаме, без да обръщат внимание на загубите, величествени и безстрашни. Противникът е смаян и обезкуражен при вида на тази контраатака, спира настъплението си пред позициите на полка, което дава възможност на дружините от първия ешелон на двата наши полка да се организират за отбрана. Противникът се оттегля към с. Еникьой и се подготвя за отбрана”.

- Боят на Криволак. Преди третата атака на 23 октомври 1915 г. командирът на 11-а македонска дивизия полковник Кр. Златарев нарежда на командира на 3-та бригада полковник Хр. Бурмов частите да развоят знамената и с музиката да тръгнат напред. Храбрият полковник Бурмов застава начело на колоната на 54-ти пехотен полк заедно с началник-щаба на бригадата и своя адютант, и под звуците на „Шуми Марица“ сигналистите тръбят „Атака!“ Рилци печелят блестяща победа.

- Солун, 17 юни 1913 г. Прогонването на трета дружина от 14-ти пехотен полк от Солун и изпращането на пленените бойци на остров Трикери. Неравен, страховит бой на шепа български воители срещу цялата добре оборудвана 2-ра гръцка дивизия — такъв бой историята рядко помни: „Громкият вик ура! с юнашката българска песен продължава стихийно на 17 юни след пладне, на 17 юни през нощта и в кървавата зора на 18 юни, последния ден, в който македонци отстояваха правата си на победители в гр. Солун”⁸⁷.

- Има и такъв сюжет: барабанчик с откъснати до китките длани, потънали в рани, отказва да бъде лекуван и „върви“ напред — той се влачи по земята на колене, стиснал между зъбите си барабана, с чуканчетата на китките си удря сигнал „атака!“ и умира щастлив!

И пак тук да споменем за голямото състрадателно сърце на българина. Възрастен войник със засукани мустаци, спрял се само

⁸⁷ Полковник Чолаков, Н. Подвигът на македонци в Солун, в. „Светлина“, бр. 23/30.06.1932 г.

за миг, за да си поеме дъх, предоволен гледа панически бягащия назад османски противник, радва се на гръмогласното „ура“, което цепи околността и се провиква: „Дръж се, земьо, шоп те газил“. И когато неочаквано вижда до себе си убит турски офицер, инстинктивно със съжаление проговаря: „Язык, юбав човек! И него го е майка раждала!“

Подобна е реакцията и на други обикновени български войници, въпреки че те познават добре петстотингодишното тегло, видели са не едно опожарено от турците село, чули са автентични разкази на бежанци за безжалостно избити в родните им места деца, жени и старци и пр. Съприкосновението с френските части в Кралство Сърбия в края на октомври 1916 г. откри друг феномен на боя. Редуват се български атаки на 49-и, 53-ти, 54-ти, 84-ти и 26-и полк и френски контраатаки. Подполковник М. Станев е категоричен: „Противникът може да стане господар на планината Клепа (спечелила си името Клета) само през нашите трупове! Финалните бойни акорди на българите разбиват французите и ги прогонват в гръцки земи. Оказва се, че всеки пленен френски войник носи със себе си снимка на свое дете или семейство. Мнозина, показвайки я със силно умолителни жестове, търсят от българите пощада на живота си заради тях, която и получават като истински хуманен жест“.

Сотир Янев от Дупница, воювал на фронта през Първата световна война в 54-ти пехотен полк, пише писмо на „многоуважаемата“ любяща съпруга на Рене Месард, който пада убит на 300 крачки от с. Топалово, Серско, през м. август, 1916 г. от българите, когато те прогонват верните на Франция зуави. „Мен се падна честта да го намеря и моя длъжност беше да се погрижа за вечното жилище на Вашия храбър мъж. И аз изпълних тая длъжност с усърдие и пълно уважение към неговата памет. Ние бяхме противници: от една страна моите войници, от друга той, с неговите зуави. Аз отстоявах интересите на България, той политическата кауза на Франция. Води се бой и Рене беше победен! Български обичай е да се уважават храбрите, даже когато са жертва на дълбоко заблуждение... Ако не се лъжа, Вие имате едно хубаво момченце, което в лицето на Рене загуби своя татко! Мъчно ми е и

за него. Да бих могъл, бих го утешил с най-нежни думи, бих го милвал, защото е дете на храбрец!...” Писмото С. Янев пише 6 месеца след боя в очакване войната да спре. „Но — продължава той

- уви! За лоша слава на Франция — войната вилнее още. Такава е волята на Вашите управници, които не искат да знаят за скърбите и отчаянието на жените, останали да вдовствуват, за децата, загубили своите бащи и всичката оная материална и морална мизерия, която човечеството ще получи в наследство от световната война...”⁸⁸.

Приложение 1

Из „Дневник по Балканската война“ на Никола С. Додов

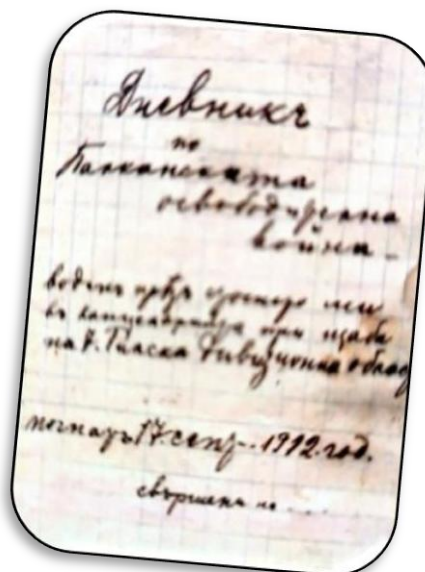
Никола Сотиров Додов (21.06.1873 – 07.07.1930 г.) е учител, директор на гимназията в Дупница, сподвижник на Алеко Константинов и основател на едно от първите в страната туристически дружества „Рилски езера“ през 1909 г. в гр. Дупница. През 1963 г. на негово име е именуван Додов връх в Рила планина (2661 м) и е поставена паметна плоча.

След обявяване на общата мобилизация през м. септември 1912 г., тъй като владее и стенография, той е привлечен в щаба на 14-и пехотен полк. Заради образованието, което има, и красивия си почерк е назначен за писар в управлението на дивизионната област. На 28.07.1913 г. му е присъдено званието старши подофицер.

Владеенето на стенография му дава възможност да води записки, които оформя в „Дневник по Балканската война“, продължен до края на Междусъюзническата война – един от малкото автентични документи на участници във войните, издаден е през 2017 г.

След войните е инициатор за издигане на паметник на дупничаните, загинали в трите войни за обединение.

⁸⁸ Янев, Сотир. „За Рене Месард“. В: От Струма до Черна, с. 28-29.

Откриване паметна плоча на Н. Додов на Додов връх в Рила планина, 1963 г.

„Когато се уверих, че наистина войната е обявена, не почувствах никакъв страх или тревога. Като че ли получих обикновена новина“.

18.09.1912 г. Към 14 ч. при казармата на 14-и пехотен полк в Дупница вече са отишли 4-5 хиляди войници... Може би, около 2-3 хиляди души са без квартира.

19.09.1912 г. Всеки иска да помага, кой с каквото може. Всички майстори и занаятчии са извикани в гимназията. Горният етаж е приспособен за занаятчийска работилница, учителската стая е превърната в шивалня — шивачите веднага са започнали работа, с вече получени платове шият дрехи и качулки, а долният се ползва като казарма от 1-ва рота, дворът е превърнат в столова. Глашатаите своевременно и точно информират в града: кои набори

от 18 до 56 години кога и къде да се явят, за да няма прекомерно струпване; как и къде населението да предава коне и коли; къде да се занасят определените реквизиции и пр. Важното е че „Всеки изпълняваше много навреме всичко. Не се чува никакъв протест против войната“. На 29.09. през града по обяд на път за Южна България преминава планинска батарея — хората за първи път виждат такова голямо количество от хора и коне — може би над 1200 коня. Учудени гледат, искат да изгледат всички.

24.09.1912: За свободата на Македония съм готов и живота си да дам, но ми е много чудно кога дойде да убивам хора и особено кога дойде на щик да се бием. Тази зверщина не схожда с моите хуманни чувства. Но ми се струва, че ако не дай Боже, сега турците да надделеят и да влезат насам, ще избягам от тук да отида. Колко много неща, какви огромни суми ще се прахосат сега за тази свобода! Да изпитаме и ние всички мъки, неприятности и жертви, които са дали русите за нашата свобода.

8 октомври 1912: Какво е животът: работене за идеали, за напредъка на човека. А може ли човек повече нещо да направи от това да даде живота си за свободата на цял народ... Защо това нещо не може да се постигне с други неща, а не с убиване на хора. Не че мен ще убият, а че аз трябва да убивам други хора и особено да ги промушквам с нож, ме възпира да полетя на бойното поле. Но ако ми се падне жребие, с доволство ще го приема. Ако не отида на бойното поле и прекарвам времето си повече тук, в щаба, като че ли изгубвам морална мощ като възпитател, да действам на учениците е пример на патриотизъм...

Настроен тъжно от смъртта на нашите войници и мои приятели, аз ги облажвам от друга страна, че те стигнаха края на живота — смъртта, и то като изпълниха най-главното — да умрат за целия народ... Сега се дава възможност на всеки българин да умре славно и неговата смърт да заслужи на целия народ”.

Спомени на Станислав Димитров Казаков

(12.07.1894 - 05.01.1979 г.)

Станислав Д. Казаков е първият председател на новоучреденото юношеско Туристическо дружество „Рилски езера” в Дупница (1912 г.), определяно от съвременници като най-доброто или поне едно от най-добрите в страната.

Избран е и за председател на ТД РЕ. Двигател на построяването на първата високопланинска хижа в България – х. „Скакавица” (1922 г.).

След войните заедно с Никола Додов и д-р Иван Лабутов от Дупница са инициатори за възобновяване на туристическата дейност в страната.

През 1921 г. Ст. Казаков влиза в контакт с тогавашния председател на БТД проф. Т. Балан (брат на генерал Г. Тодоров), с негово одобрение изработва покана, изпраща я до всички клонове, съществували допреди войната, и се включва в подготовката на конгреса. Бил е активен читалищен деятел, директор на общинския драматичен театър. Неговият баща е влиятелен и популярен сред гражданите – бил е кмет, доста заможен, помагал на бедните. Умира през 1900 г.

„... Когато руските освободителни войски влезли в Горна Джумая и пред неизвестността дали Г. Джумая ще остане свободна, или не, майка ми останала вдовица... С роднини и трите си деца са напуснали Г. Джумая и се заселили в град Дупница. По това време много джумалийски семейства са се преселили в Дупница...

През м. октомври 1912 г. се обяви Балканската война. Училищата бяха обърнати на болници за ранените.

Войната беше много популярна, ентузиазмът беше голям. Войниците с песни отиваха към границата.

Аз не останах равнодушен към това въодушевление. Заедно с двама другари заминахме с войските за границата с намерение да отидем доброволци.

Предния ден, преди да се обяви войната, ние се настанихме на Кочериновското върло, дето беше заела позицията артилерията. 14-и пехотен полк и 50-и полк бяха заели изходни позиции при Бараково на самата граница.

Когато се даде първият изстрел от нашата артилерия, ние се закачихме на линията на артилерията, но снарядите падаха далеч зад баира. Не след много се започна пушечен огън от двете страни. Едно мощно „ура“ се понесе. Нашите войски настъпиха в атака. В този момент видях как един офицер се изправи и веднага бе повален. Това беше първата жертва на войната. Убит беше нашият съгражданин, запасният поручик Змияров.

Турците побягнаха и нашите войски с „Ура“ и „На нож“ се понесоха напред и преследваха отстъпващите турски войски дори до Горна Джумая. Аз с другарите прехвърлихме баира и през селото Кочериново се отправихме към Бараково. По пътя ни настигна в кариер артилерията, която беше на баира.

Когато минахме Бараково и по прекия път над Бараково видяхме убити и ранени много турци. Палатките им конусообразни още стояха и огньовете още горяха пред тях.

Привечер нашите войски влязоха в Горна Джумая. Отидох на квартира в наши роднини... На другия ден исках пак да продължа, но ни върнаха, като ни заплашиха, че ще ни сметнат за мародери и ще има 19в (член от закона за санкциониране на мародери). Такива мерки взе комендантът, защото бяха надошли много селяни от селата Бараково, Пороминово, Кочериново и Стоб за плякосване на турските къщи, които бяха изоставени. На площада пред бившия конак бяха 2-ма войници на голо по 25 пръчки за мародерство.

След престой един ден в Г. Джумая се завърнах в Дупница.

Войната премина като вихър и се отдалечи от нас. Занятията в училищата започнаха. Учихме в една частна еврейска къща, защото гимназията беше обърната в болница.

Започна Междусъюзническата война. Аз и няколко другари: Д. Пешев, Д. Манов и др. решихме заедно с учителя ни по френски език К. Малеров — бивш комита, да заминем във вътрешността на Македония и да водим партизанска война. След като минахме едно малко обучение, една вечер се отправихме за Вангеловото чешме над казармите, дето ще дойде „войводата ни“ Малеров и ще

донесат пушки и муниции. Към 10 ч. вечерта откъм казармата се зададоха коне и ние помислихме, че това са те, но каква беше изненадата, когато видяхме старши стражаря Трифонов и двама други стражари. „А, тука ли сте? Комити, а? Хайде пред нас!“ И от там – в участъка. Някой ни беше издал. Престояхме в участъка и на другия ден — на училище.

Балканската война завърши катастрофално за нас. Започна мирният живот. Занятията в училище започнаха редовно...

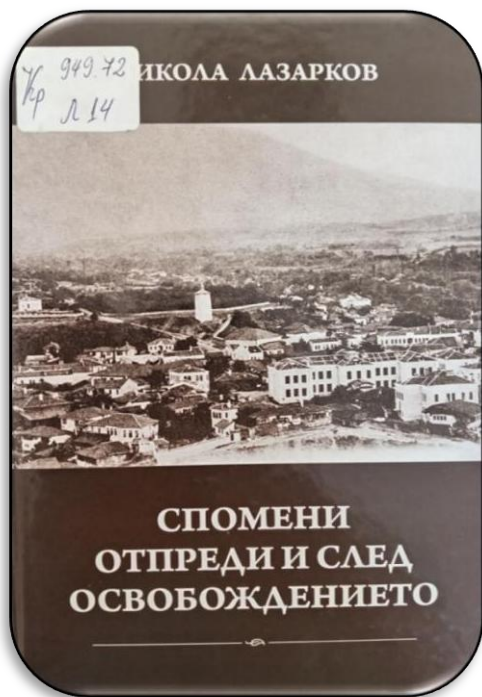
Обяви се Общоевропейската война. Ние, които бяхме взети за войници, трябваше да напускаме гимназията и да постъпваме в казармата. През м. май 1915 г. заминах за София в I пехотен полк и сред 1 - 2 месеца — в 26-а допълваща дружина в гр. Радомир. Като привършихме единичното обучение, дадоха ни по 1 месец отпуска да се явим за матура в Кюстендил...

В Радомир след един преглед на генерал Христов бяхме изпратени в школата за запасни офицери в Княжево. След като преминахме теоретичните и бойните учения, ни произведоха в чин офицерски кандидати и ни изпратиха за фронта. По успех в школата аз бях 12-ия поред и по традиция е било тия от школниците с най-добър успех да могат да отидат там, където пожелаят... Аз пожелах да отида в нашия 14-и полк, който беше на Серския фронт, а можех, както ми казваха, да остана в София или в Дупница.

След като постъпих на позицията, видях негодите, неправдите и стремеж кой как може да се нареди и да отиде в тила, идеализмът ми изчезна. Напоследък водехме позиционна война при най-лоши условия. Мунициите се пестяха, храната лоша, облеклото на войниците беше изпокъсано, отпаднал дух.

Отначало бях в VI рота за попълване на II взвод, а после в IV картечна рота. През м. ноември ме произведоха подпоручик и известно време командвах II взвод от VI рота и II взвод от IV картечна рота.

Много прекеждия, много случайности отминаха. Смъртта на всяка крачка, на всяка стъпка ме следваше. Войната завърши катастрофално за нас. През м. ноември 1918 г. се демобилизирахме. В дома майка ми заварих много отслабнала от мъки и страдания по мен...”.

Реплика на картината „На нож!“ на Я. Вешин.

Маслени бои, размери 1.70/1/40 м.

Картината се е намирала във Военна болница, Дупница. При закриването на болницата е предадена и днес се съхранява в офиса на Съюза на запасните офицери и сержанти от запаса и резерва, Дупница.

СЛАВНИЯТ ПОХОД НА 7-А ПЕХОТНА РИЛСКА ДИВИЗИЯ В БАЛКАНСКАТА ВОЙНА 1912 – 1913 ГОДИНА

Първите планове на България за водене на война срещу Османската империя датират от 1903 година. В следващите години те се доразвиват, през 1911 година биват осъвременени от генерал-лейтенант Иван Фичев⁸⁹, началник-щаб на Българската армия. Върховен главнокомандващ е цар Фердинанд, помощник на главнокомандващия от генералния щаб става генерал-лейтенант Михаил Савов⁹⁰.

Сред християнските балкански държави в Балканския съюз, България има водеща роля и решаващ принос за поражението на Османската империя в Балканската война, чиято първопричина бе останалият висящ, нерешен национален въпрос на полуострова от последната четвърт на XIX и началото на XX век. Балканската война се води паралелно на два стратегически фронта — тракийски (югоизточен) и македонски (югозападен), обхващащи по-голямата част от Балканския полуостров с обща площ от 384 240 кв. км, в т.ч.: Европейска Турция — 167 300 кв. км, България — 96 345, Гърция 63 211, Сърбия — 48 303, Черна гора — 9 081. По-конкретно, сухопътният театър на бойните действия се разпростира на територията на Егейска Турция (Тракия, Македония, Стара Сърбия, Албания и Егейския архипелаг), и четирите съюзни държави⁹¹. Над 60% от българското въоръжение бива изпратено на тракийския фронт, който империята, поради това, че там се намират жизненоважните за нея – столицата Цариград и Проливите, счита за първостепенен и съсредоточава основните сили на армията си там.

На македонския фронт (Македония, Епир, Албания) вземат участие съюзническите войски на Сърбия, Гърция, Черна гора и България — около 451 000 офицери и войници. Голямото числено

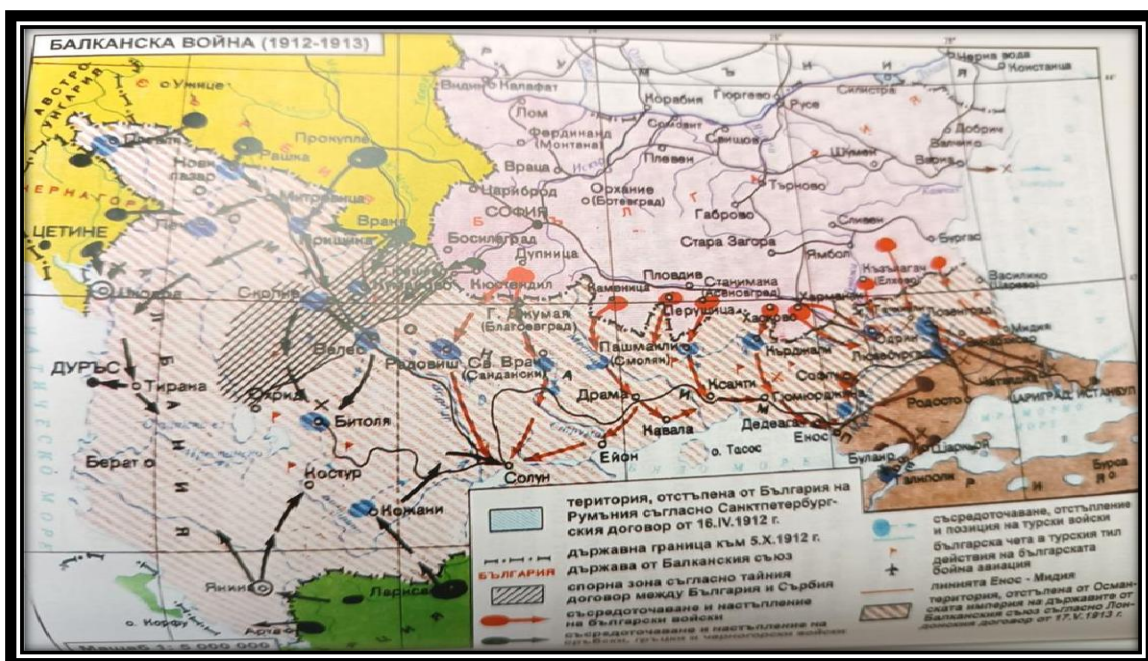
⁸⁹ Генерал-лейтенант Иван Иванов Фичев (1860-1931) - началник на отбраната 1910-1914 г., военен министър 1914-1915 г., по-късно военен историк. Внук на прочутия възрожденски майстор строител Кольо Фичето.

⁹⁰ Генерал-лейтенант Михаил Попов Савов (1857-1928) – военен министър 1891-1894 и 1903-1907 г. След началото на Балканската война е назначен на новосъздадената длъжност „помощник на главнокомандващия“.

⁹¹ Балканската война, с. 122.

превъзходство срещу разположения само около 130 000 души турски противник се явява добра предпоставка за по-бърз и сигурен успех на съюзниците. Първа се надига Черна гора — съгласно уговорката на 26.09.1912 г. нейните войски (след даден първи изстрел във войната от принц Петър) навлизат в Северна Албания с цел да се привлече вниманието на Турция, като тя съсредоточи в района повече войски и по този начин се улеснят съюзниците в изпълнение на общата им задача за разгром на турската армия. Дипломатическите отношения на четирите държави с Османската империя са прекратени. На 5 октомври 1912 г. България и Гърция обявяват война на Турската империя, два дни след това, на 7 октомври, към тях се присъединява и Сърбия. Сръбските планове се насочват по към десния фланг на турските войски по поречието на р. Вардар, гръцките — на север към градовете Янина и Солун, черногорци — към крепостта Шкодра. До края на м. октомври с.г. съюзническите войски с изпреварващи действия успяват да окупират всички европейски територии на Османската империя⁹².

Карта на военните действия по време на Балканската война 1912 – 1913 г.

⁹² По изследване на Т. Меджидиев в началото на Балканската война България получава от Русия 190 000 шинела, 800 000 ч. ботуши, 100 000 платница; по време на примирието още 302 560 шинела, 234 900 кожуси и др. облекло; през м. декември 70 000 нови берданови пушки със 7 250 000 патрона и хранителни продукти; през м. януари 5000 т въглища за железниците, превъзрочни материали и др. от ЧК.

*Балканският лъв и
Турция*

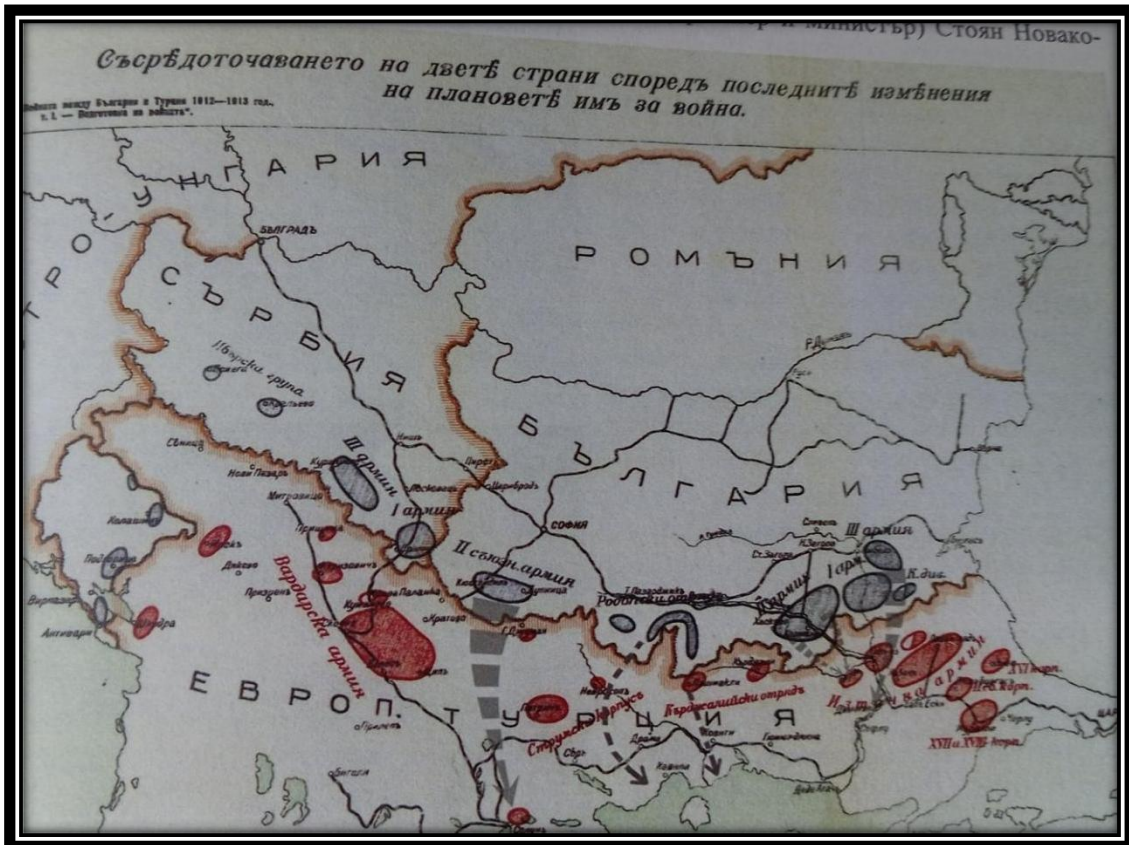
*Войници от турската пехота –
низами, 1912 г.*

Какво става в предвоенна в Турция? „В Цариград не можеха да проумеят дързостта на бившата рая“ и тя остава „главен обект на войната“ — анализира акад. Георги Марков⁹³. От 19 септември 1912 г. частичната мобилизация преминава в обща. Показателен за обществените настроения е следният инцидент: На 20 септември фанатизирана тълпа с крясъци „Булгаристан е наш!“ и „Долу България“ бясно изпочупва с камъни прозорците на българската легация и адмираира румънците.

⁹³ Марков, Георги. *България в Балканския съюз срещу Османската империя 1911-1913 г.*, с. 105

7-А ПЕХОТНА РИЛСКА ДИВИЗИЯ ПРЕЗ ПЪРВАТА ФАЗА НА ВОЙНАТА В СТРУМСКОТО НАПРАВЛЕНИЕ И В МАКЕДОНИЯ

Съгласно плана на българското командване Струмското направление, като част от Струмско - Местенското оперативно направление, което е с дължина 120 — 150 км, има две задачи:

Реалният български план за водене на Балканската война, 1912 г. Съсредоточаването на двете воюващи страни според последните изменения на плановете им за война.

Главната задача е да настъпи по долината на р. Струма и да овладее гр. Солун, с цел прекъсване на противниковата връзка Цариград⁹⁴ — Солун. Другата задача е настъпление в посока Черната скала — Царево село — Кочани, с което се цели улесняване на контакта и подпомагане на десния фланг на сръбската армия, която действа по долината на р. Вардар. По-важните разстояния са: от Дупница до Солун — 210 км и до Сер — 120 км, от Кюстендил до Струмица — 100 км.

⁹⁴ *Истанбул в превод означава също Цариград: „иста” - цар, „бул” - град. В турските оперативни плановете и заповеди е употребявано името Цариград.*

**На бойното поле в Македония командването на БА
изпраща 7-а пехотна рилска дивизия с командир
генерал-майор Георги Тодоров, която действа
съвместно с Втора съюзна сръбска армия**

В началото на войната 7-а пехотна рилска дивизия⁹⁵ заедно с Тимошката сръбска дивизия I призив (ок. 60 000 души) образуват т. нар. Втора съюзна армия с командир сръбския генерал Степан Степанович, на която е определено да действа в съседство с главната сръбска армия и да настъпва в Македония. Създаването на Втора съюзна армия е плод на подписано споразумение между генералните щабове на двете страни на 15 септември 1912 г., където е договорено всяка страна да участва с по една пехотна дивизия. Сръбската дивизия е съсредоточена в района западно от Кюстендил и Гюешево, а българската — в района на Кюстендил, Кадин мост (дн. Невестино) и Дупница.

Посоките на настъпление са: Дупница — Горна Джумая, долината на р. Струма с крайна стремителна цел овладяване на гр. Солун — едно от най-големите турски пристанища на европейския бряг и определян като перлата на Бяло море и морската столица на Македония; Черната скала — Кочани — Щип и продължение на освободителния поход с установяване на контрол в Източна Македония; действие във фланг на турската армия при Овче поле.

⁹⁵ В навечерието на Балканската война българската пехота е структурирана в девет пехотни дивизии: 1-ва софийска, дислоцирана в София, 2-ра тракийска – в Пловдив, 3-та балканска – в Сливен, 4-та преславска – в Шумен, 5-а дунавска – в Русе, 6-а бдинска – във Враца, 7-а рилска – в Дупница, 8-а тунджанска – в Стара Загора и 9-а плевенска – в Плевен. Общият брой на мирновременните пехотни полкове е 36.

Във военно време съставът на всяка пехотна дивизия се формира от 3 бригади с по 2 пехотни полка (всеки с по 4 пехотни дружини, 1 нестроева и 1 картечна рота), 1 скорострелен (с 3 отделения с по 3 батареи) и 1 нескорострелен (2 отделения с по 3 батареи) артилерийски полкове и 1 пионерна дружина (с 2 инженерни и 1 техническа рота).

Дивизията е окомплектована с полски болници, ветеринарен лазарет, продоволствен транспорт, огнестрелен парк и интендантска рота. В началото на войните броят на пехотните полкове за военно време нараства на 54.

В основна задача на 7-а пехотна рилска дивизия е вменено също защитата на София откъм Горна Джумая през Дупница, от действия на Струмския турски корпус, като разположението на сърбите е от вр. Султан тепе до Егри паланка, а на Рилци — източно от този връх до с. Пастра. По нареждане на генерал Георги Тодоров на 30 септември от опълченски и други дружини се сформира и един полк за защитата на Дупница. Тук ще споменем оценката на мнозина специалисти за „вредно и „ненужно“ от оперативна гледна точка, двойственото подчинение на 7-а пехотна рилска дивизия — подчинена на командващия на Втора съюзна армия, тя едновременно получаваше задачи и от българското командване.

Преди започване на войната 7-а рилска дивизия се състои от 24 дружини, 18 батареи и 3 ескадрона в състав от ок. 44 800 офицери и войници.

От щаба на дивизията се ръководят и около 100 партизански отряда и организационни чети с численост около 3000 д., с цел разузнаване и саботажи в тила на турската армия, взривяване на пътища, съобщения, както и да бъдат водачи на българските и сръбски войскове подразделения.

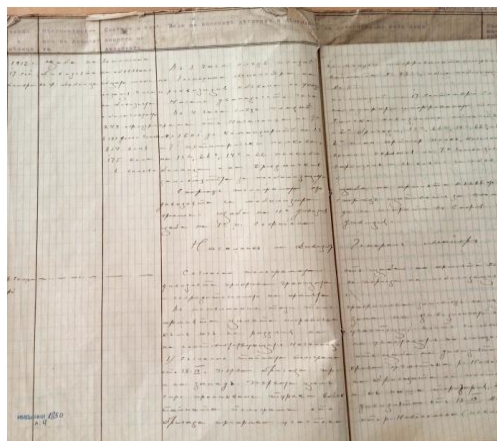

ОПЪЛЧЕНЦИТЪ НА БИВАКЪ —1912 ГОДИНА

Формирования на Македоно-одринското опълчение в Балканската война, 1912 г.

За деня на обявяване на обща мобилизация, 17 септември 1912 г., генерал–майор Тодоров отбелязва в дивизионния дневник:

„В 3 ч. след пладне се получи шифрована телеграма на г-н министъра на обща реквизиция, 573.

войната № 983 за мобилизация и обявени по Указ №

В 4 ч. сл. шифрована началника на 7-1501 до ва и 2-ра

пл. се изпрати телеграма от а рилска дивизия № командирите на 1-бригада, 13-и, 26-и,

14-и и 22-ри и 7-и артилерийски полк, 2-ри планински артилерийски полк, командирите на 13-и, 26-и, 14-и и 22-ри..., на 7-а рилска дивизия, дивизионната болница и генерал-майор на brezничкия гарнизон, с което се обяви заповедта за мобилизация⁹⁶.

Според направените донесения до командира на дивизията мобилизацията на частите от дивизията за фронта „върви успешно“.

От 22 септември започва изпращането през границата на чети, организирани от щаба на действащата армия, подпомогнат от македоно-одринската общност в България. Четите са общо 59 бр. и са изпратени главно в Македония, където вече действат други 34 чети на ВМОРО. Всички чети действат координирано със 7-а рилска дивизия⁹⁷. Срещу 7-а пехотна рилска дивизия турският противник е организиран 66 турски табора (дружини), 33 батареи, 12 ескадрона, които са част от 16-а пехотна дивизия на 5-и турски корпус и от Струмски корпус⁹⁸.

От 23 септември 7-а пехотна рилска дивизия започва съсредоточаването на определените позиции. 13-и пехотен рилски полк (1-ва и 2-ра дружина и 1 взвод от картечната рота) е развърнат западно от Кюстендил със задача да прикрива граничната линия до

⁹⁶ Генерал Тодоров, Георги. Дневник на 7-а рилска дивизия..., л. 4.

⁹⁷ Вж. Заповед № 81/8 януари 1913 г. В: Заповеди по действащата армия, ВА.

⁹⁸ Цветков, Кирил. 145 години българска пехота, с. 109.

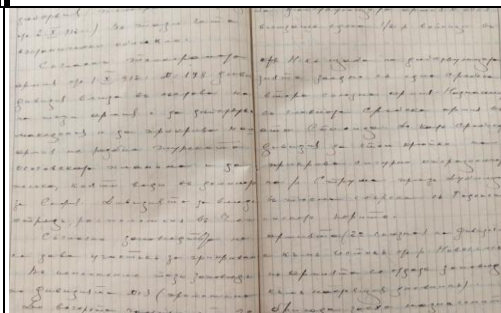
идването на сръбската тимошка дивизия, първи призив. 14-и пехотен македонски полк вече се изнася по пътя от Дупница и след два дни се разполага на заповядания изходен пункт между Кадин мост (дн. с. Невестино) и с. Четирци. 26-и пехотен пернишки полк мобилизиран тръгва от Радомир за Кюстендил.

На 24 септември щабът на дивизията тръгва от Дупница и до вечерта е локализиран в Кадин мост (б.р. — днес. с. Невестино). За там след обяд заминава и генерал Тодоров, изпратен от гражданство и войници с „Ура!“ и с много надежди. Този ден на път през Дупница пред пламенните и будещи възторг погледи на гражданството преминават 26-и пехотен полк, тръгнал от Радомир, и 22-ри пехотен полк, тръгнал от Самоков. На 25 септември те се разполагат съответно в районите на Кюстендил и Кадин мост. Пак на 24 септември от Самоков тръгват към назначените им пунктове 7-и артилерийски полк и 6 подвижни полски болници. На 25 септември в Кадин мост се установяват 7-и скорострелен и 7-и нескорострелен артилерийски полк, 7-а пионерна дружина без мостовата полурота, превозена от София. До 29 септември в Дупница пристигат и 49-и и 50-и полк на дивизията и без особени трудности те извършват определените им по-нататък преходи. Идва и 5-и конен полк, на който по-рано, на 15 септември, началникът на щаба на армията е наредил два ескадрона да заминат за Дупница и един за Кюстендил; конницата се разделя — на Кадин мост и към с. Гърляно. В Кадин мост своевременно пристигат и останалите формирования: телеграфната рота, огнестрелният полк (2 октомври), интендантската рота (пристигнала на 22 септември от Дупница), продоволственият транспорт (организиран в с. Самораново край Дупница, първият натоварен с припаси ешелон тръгва за Кадин мост на 24 септември, от същата дата щабът му е преместен в Кюстендил) и др. В допълнение към това за прехвърляне на четите на турска територия и за получаване на необходима разузнавателна информация на българо-турската граница в районите на Кюстендил, Рилския манастир, Дупница и Самоков са организирани т.нар. „разузнавателни пункта“. На 28 септември 1-ва и 2-ра полуподвижни болници пристигнаха в Дупница.

След няколко дни трите дивизионни бригади от изходната си точка ще се разгърнат в настъпление в три колони между реките Струма и Брегалница. Започват да идват и полковете от сръбската Тимошка дивизия. Първи пристигат 13-и, 14-и и 15-и полк, които се разполагат на бивак в м. Сенокос в съседство с Рилци и по цялото протежение на пътя до Кюстендил. Тимошка дивизия завършва съсредоточаването си в района на Кюстендил към 3 октомври. През цялото време вечер, насядали около бивачните огньовете, бойците с нетърпение очакват деня, в който ще могат да се разправят с вековния поробител и да изтръгнат с цената на собствената си кръв свободата на поробените си братя.

За поставените бойни задачи пред дивизията, генерал-майор Георги Тодоров отбелязва на 4 октомври в дневника на дивизията:

„Съгласно телеграма на началник-щаба на действащата армия от 01.X.1912 г. №198, дивизията заедно с една сръбска дивизия влиза в състава на втора съюзна армия.

Назначението на тази армия е да действа с главната сръбска армия в Македония и да прикрива нашата столица. Докато сръбската армия не разбие турската дивизия, да стои кротко на Осоговската планина и да прикрива сигурно операционната

посока, която води в долината на р. Струма през Дубница за София. Дивизията да влезе в тесна свързка с Родопския отряд, разположен в Чепинското корито. Съгласно заповедта на армията (2-ра съюзна) на дивизията се дава участък за прикриване към изток от р. Новоселска. В изпълнението на тази заповед на армията се издаде заповед на дивизията № 3⁹⁹.

На 4 октомври 1912 г. в щаба на 7-а пехотна рилска дивизия се получава шифрована телеграма от щаба на действащата армия, съгласно която по заповед на главнокомандващия цар Фердинанд, бойните действия започват в 7 часа преди пладне на 5 октомври 1912 г. От изходния пункт в района на Кадин мост — Кочериново на

⁹⁹ Генерал Тодоров, Георги. *Дневник на 7-а рилска дивизия...*, с. 10.

трите бригади на дивизията е наредено да се развърнат в три колони между Струма и Брегалница, като първа бригада заеме дясната колона, втора бригада – средната колона и трета бригада – лявата колона. Генерал Тодоров изпраща до командирите на трите бригади заповеди с разписаните конкретни задачи¹⁰⁰, които те получават до вечерта.

С телеграма № 2121 до командира на Първа бригада (13-и и 26-и пехотен полк и придадените и формирования) полковник Тодор Митов е възложено с две дружини да настъпи по посока хребета Повиен, да овладее височината и да се укрепят там. Поддържа връзки с 14-и сръбски полк.

С телеграма № 2122 до командира на Втора бригада полковник Спас Чилингиров (14-и и 22-ри пехотен полк и придадените ѝ формирования) се заповядва да настъпи в района на Ваксево — Черната скала и овладее Царево село.

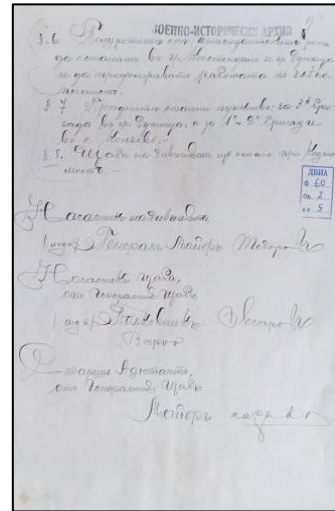
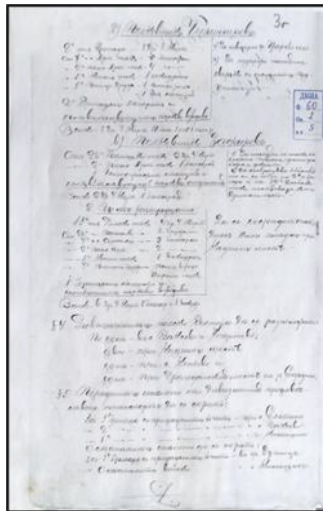
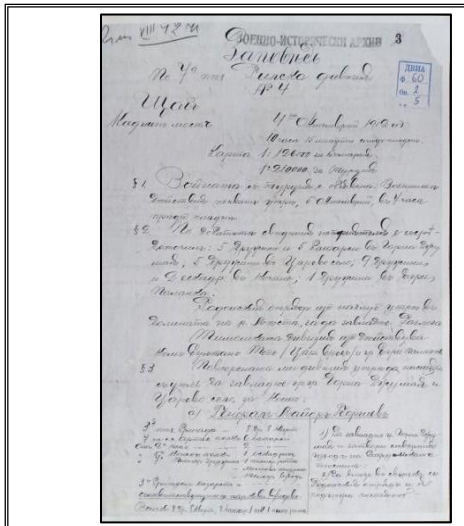
С телеграма № 2123 до генерал-майор Спас Георгиев — командир на Трета бригада (49-и и 50-и пехотен полк) и придадените ѝ формирования е разпоредено „да настъпи и заеме гр. Г. Джумая, като се старее да затвори северния изход на Струмската теснина“. Възложено ѝ е още „да потегне частите тази нощ, за да започне боя в отреденото време“. Зададената посока на движение е от Бобошево — Слатино — Кочериново към Горна Джумая и превземане на Горна Джумая, както и поддържане надолу връзка с Родопския отряд.

В допълнение на следващия ден 5 октомври до командирите на бригади с телеграми №1152, 2146 и 2151 се изпращат заповеди, съгласно които след изпълнение на поставените задачи „не се увличайте по-нататък, а започнете укрепването на важните пунктове“. Останалите части да се съсредоточат в района на Кадин мост.

Заповед № 4/4.10.1912 г. на началника ген. Тодоров относно настъплението на бригадите, разположението на шестте дивизионни полски болници, продоволствения транспорт, интендантските роти, етапни пунктове и др.¹⁰¹

¹⁰⁰ Пак там.

¹⁰¹ ВИА, Архив на 7-а рилска дивизия, ф. 60, оп. 2, а.е. 5

● 5 октомври 1912 г. Обявяване на войната

Върховният главнокомандващ БА цар Фердинанд се обръща с манифест към българския народ. В гр. Стара Загора от владишкия трон на черквата „Света Богородица“ под тържествения камбанен звън от всички черкви и в присъствието много граждани с ясен, висок и войнствен глас той обявява началото на войната срещу Османската империя.

Манифест на цар Фердинанд за обявяване война на Османската империя. Подписан и от всички членове на правителството. 05.X.1912 г.

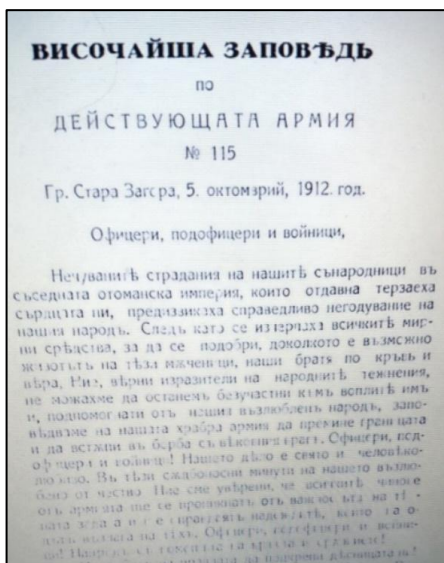
Напечатан в хиляди екземпляри, манифестът е разпратен по всички градове, села и паланки на царството и бива прочетен в армейските части. В манифеста се казва:

„Отвѣд Рила и Родопите наши братя по кръв и вяра не бяха честити и до днес, 35 години след нашето освобождение, да се сдобият със сносен човешки живот. Всички усилия, направени за постигането на тази цел както от Великите сили, така и от българското правителство не създадоха условия, при които тия християни да се радват на човешки права и свободи....

Нашето миролюбие се изчерпа. За да помогнем на угнетеното християнско население в Турция, никакво друго средство не ни остава, освен да се обърнем към оръжието. Само с това средство ние виждаме че ще му спечелим закрила на живота и имота... Хуманните християнски чувства, свещеният дълг да се помага на брата, когато го застрашава изстребление, честта и достойнството на България ми възложиха повелителния дълг да повикам подготвените за отбрана на Отечеството синове.

Нашето дело е право, велико и свято. Със смирено упование във вярата и силата на Всевишния обявявам пред българския народ, че войната за човешки права на християните в Турция е обявена. Повелявам на храбрата българска войска да навлезе в турските предели“.

Навсякъде в страната манифестът и обявяването на войната

са приети с голямо въодушевление, ентузиазъм и одобрение. Нещо повече, народът се успокоява, защото в този тържествен акт вижда първа крачка за разплата с петвековния враг и надежда за освобождение на българите в Тракия и Македония.

На 5 октомври 1912 г. от гр. Стара Загора (където е установена Главната квартира) в армията е разпространена и „Височайша заповед по действащата армия номер 115, на цар Фердинанд

съвместно с върховното командване на българската войска (подписана от генерал-майор Фичев, началник-щаб на действащата армия) за обявяване на войната. В заповедта се казва:

„Офицери, подофицери и войници,

Нечуваните страдания на нашите сънародници в съседната Отоманска империя, които отдавна терзаеха сърцата ни, предизвикаха справедливото негодувание на нашия народ.

След като се изчерпаха всички мирни средства, за да се подобри, доколкото е възможно, животът на тези мъченици - наши братя по кръв и вяра... подпомогнати от нашия възлюбен народ, заповядваме на нашата храбра армия да премине границата и да встъпи борба с вековния враг.

В тези съдбоносни минути за нашето възлюбено Отечество ние сме уверени, че всичките чиновци от армията ще се проникнат от важността на тяхната задача и ще оправдаят надеждите, които народът възлага на тях!..

Заповедта, прочетена на войниците от всички части на армията, възпламенява техните сърца, обзети от чувство на гордост от „великата задача“, която им се възлага, те се поздравяват с вълнение, а офицерите бързат да си отправят благопожелания за победи.

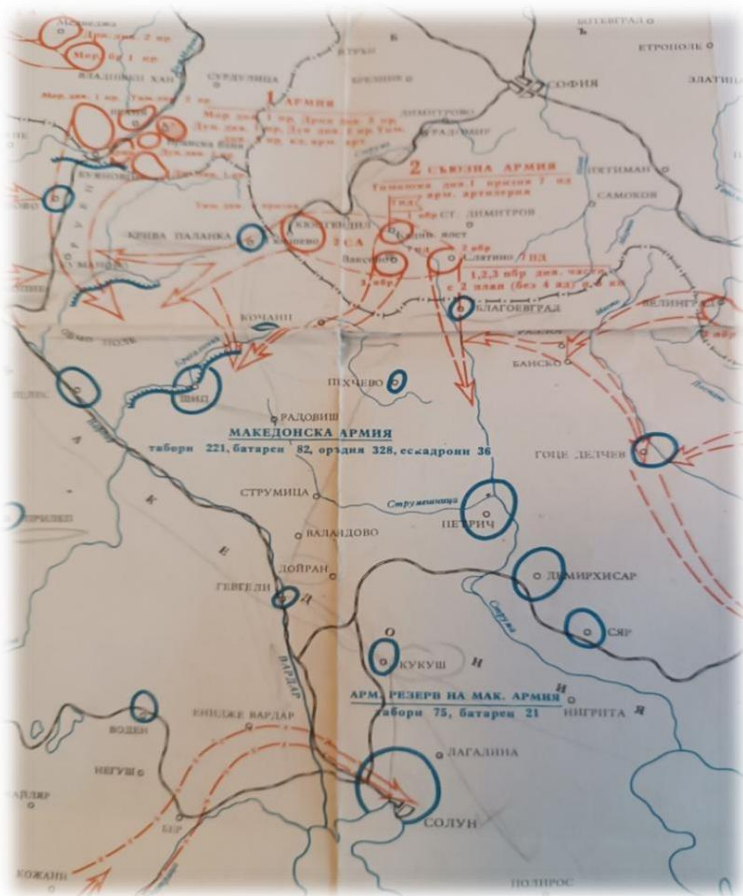
В този ден в Дупница в 10 ч. в черквата е отслужен молебен „за даруване победа на нашата войска“.

Тъй като командването на Втора съюзна армия в Кюстендил изчаква обявяването на войната от Белград и не предприема никакви действия, генерал-майор Георги Тодоров отправя пред него настоятелно искане за включване на 7-а пехотна рилска дивизия в активни бойни действия. Искането е удовлетворено – сръбският генерал Ст. Степанович разрешава тя да започне настъпление: „С телеграма № 49 командващият 2-ра съюзна армия заповядва на командира на 7-а рилска дивизия настъплението към Джумая и Царско село”¹⁰².

Така на 5 октомври 1912 г. рилци тръгват в настъпление, оформени в трите колони – започва бойното кръщение на 7-а пехотна рилска дивизия.

¹⁰² Генерал Тодоров, Георги. Дневник на 7-а рилска дивизия...

Начало на бойните действия

От линията на съсредоточаване Кадин мост – Кочериново, 7-а пехотна рилска дивизия се разеръща в три колони между реките Струма и Брегалница

Първа бригада образува дясната колона, Втора бригада – централната колона и Трета бригада – лявата колона.

5 октомври 1912 г. Рано сутринта турските гранични постове са превзети. Първите бойци – смелчаци от лявата колона на трета бригада, преминават в 5 часа на разсъмване Бараковския мост на река Рилска, по която до този момент е минавала границата между България и Турция: първа полурота от 1-ва дружина от 50-и полк атакува силно укрепените в солидни сгради и с бойници турски постове, две планински оръдия откриват огън при с. Бараково и поразяват десния фланг на противника, като го принуждават да отстъпи в панически бяг.

До вечерта средната и лявата колона завземат набелязаните обекти и изпълняват поставените им задачи. Стигат до Горна Джумая и я обграждат, разрушават казармите и пленяват цяла рота турски войници. Други щурмуват „откъм Поромина“ (с. Пороминово) – те стряскат на нож турския пост. Някои обаче са ударени ненадейно от добре залегнали по-рано в долината турски сили, има ранени, те са изпратени на лечение в Дупница.

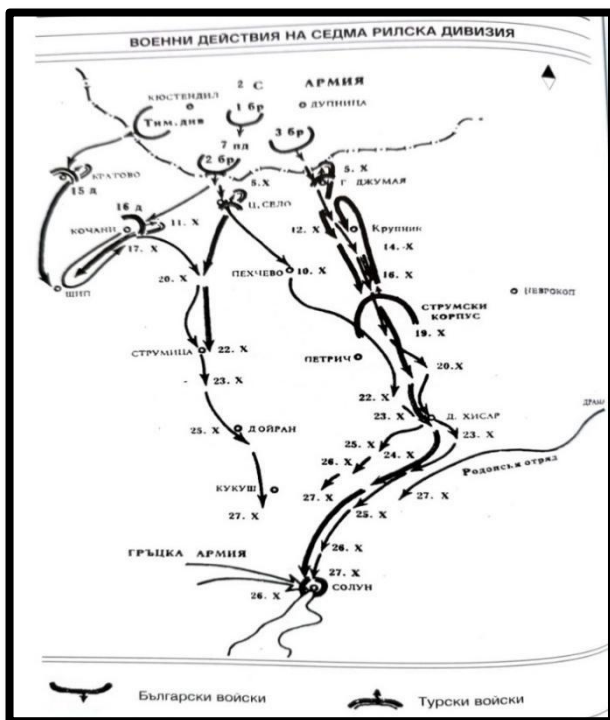

Схема на бойните действия
на 7-а пехотна рилска
дивизия
в състава на Втора съюзна
армия

Генерал Тодоров отбелязва в дневника за боя на 3-та бригада в този ден — убити 4-ма души, ранени 30 долни чинове и 1 офицер тежко ранен. В боя при Джумая взема трофеи — 3 планински скорострелни оръдия и пленени турски войници от 2-ра и 3-та бригада — 140 д.

В атаката при с. Пороминово е тежко ранен 28-годишният подпоручик адвокат от Дупница Борис Костадинов Змияров (1884-1912). Борис Змияров е завършил средното си образование в Дупница, след което е учил две години право в Женева и четири години в Софийския университет, където се дипломира¹⁰³.

¹⁰³ Неговият баща Костадин Змияров е роден в Струмица, Османската империя, също адвокат и един от активните дейатели на клуб „Единство“ в Дупница – негов подпредседател след учредяването му през 1895 г. и председател през следващите 3 години. От 1902 г. е подпредседател на реорганизираната в комитет Дупнишка благотворителна комисия, близка до Върховния македоно-одрински комитет. Бил е и военен следовател към 7-а пехотна рилска дивизия. Майка му Елисавета Попниколова (Змярова) е учредителка на първото в града женско благотворително дружество „Надежда“. В Дупница семейството се премества от Габрово, където двамата родители са учители в новобългарската Априловска гимназия.

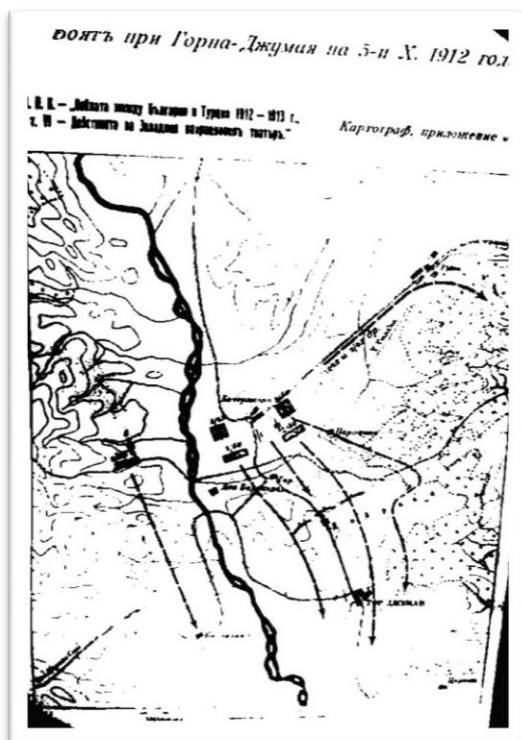
Офицери от 50-и пехотен полк в първия ден от войната на границата при с. Пороминово. Първият изправен вляво е Борис Змияров от гр. Дупница

Надгробният камък на Борис Змияров в черковния двор.

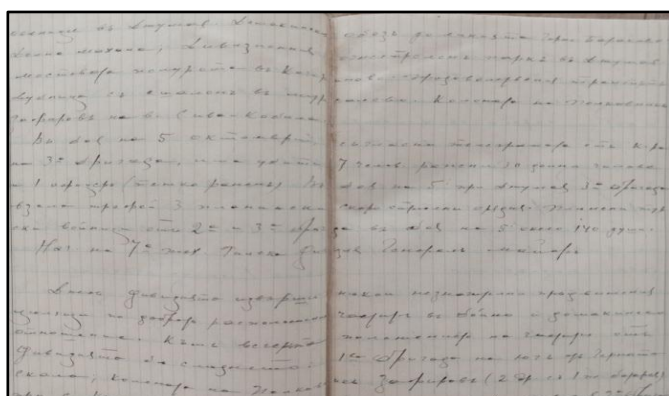
Когато на третия ден Борис Змияров умира в болницата от раните си, целият град излиза на улицата, мълчаливо да изпрати героя в последния му земен път. Борис Змияров е погребан в северната част на двора на черквата „Свети Георги“. Там и днес гранитна паметна плоча, поставена на камък морена от признателни дупничани, напомня за първата жертва на Балканската война — смелия подпоручик Борис Змияров.

Още преди обяд бойната част на 7-а пехотна рилска дивизия успява да изтласка турците към Джумая. Резултатно е

настъплението и в другите райони на граничната линия. Битките са тежки, но до обяд цялата гранична линия е превзета и в 16 ч. в първия ден на войната гр. Горна Джумая става първият освободен град. След превземането му 3-та бригада продължава устрема си на юг по течението на река Струма и завладява Орановия пролом.

Боят при Горна Джумая, 05.X.1912 г.

*Генерал Г. Тодоров
Дневник на 7-а рилска дивизия
Боят на 5 октомври 1912 г.*

*Турски пленници
в Горна Джумая*

Турски пленници изъ Горна-Джумая.

Същият ден (5 октомври) рано сутринта 2-ра бригада (14-и пехотен македонски и 22-ри пехотен тракийски полк) преминава с бой турската граница при Дамянци и настъпва в посока Берово. На 6 октомври освобождава Торил и Царево село, на 7 октомври овладява важни планински височини, превзема Винаца, Пехчево, Берово и се насочва през Малешевската планина към Петрич. Битките срещу турският Струмски корпус и 16-а низамска дивизия, които отбраняват Кресненското дефиле са успешни и постепенно се създават условия турците да бъдат обградени: от север щурмува 3-та бригада, а от юг — две дружини на 14-и полк затварят дефилето. Дефилето е превзето от части на 3-та бригада на 14 октомври и турските войски принудително се отдръпват. Настъплението на рилци продължава в посока Струмица, Петрич, те преминават през проходите на Беласица и слизат в Кукушко и Солунско поле.

Времето на изчакване дивизията използва главно за извършване на подготвителни дейности и леко придвижване напред. Новините от Горна Джумая са радостни, там веднага е възстановен телеграфът.

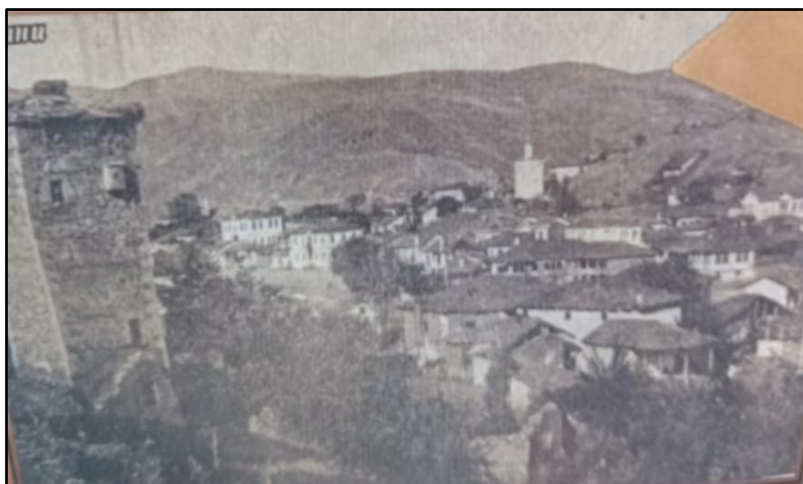
Походът на 13-и пехотен рилски полк. Телеграмата за обявяването на войната се получава от бригадата в 2.30 ч. пр. пл. с нареждане за изтегляне в посока Кадин мост. В 3.30 ч. пр. пл. при строения до бивака в пълен боен състав полк идва командирът полковник Манов, който в кратка патриотична реч поздравява войниците, а от юначните им гърди се изтръгва бурно, нескончаемо „ура“, което разтърсва околността. В 5 ч. полкът в походен ред тръгва по шосето за Кюстендил. На започналото развиделяване се различават силуети на войници от Тимошката дивизия. Научило за заминаването на полка, населението от града и околните села и през селата по пътя масово се стича да изпрати своите близки. А те вървят напред изправени, горди, весели, начело с музика, която свири войнишки маршове. Задачата за този ден е да се съсредоточат като резерв на бригадата при Кадин мост, както и двете дружини от 26-и полк при с. Неделкова Гращица. Движейки се усилено, към 11 ч. полкът пристига в Кадин мост, където научава с радост, че Царево село вече е превзето. По заповед към 7.30 ч. полкът се установява на бивак при Ваксевските ханчета. Когато на другия ден приближава границата на поста Черната скала,

топовните гърмежи, които все по-ясно се чуват, действат като „електрически ток на войнишката душа“, срещата с пленени турски войници, конвоирани от опълченци, е „предмет на особена радост“ а към 3½ ч. сл. пл. при преминаване на граничната линия „с развято знаме и народния химн „Шуми Марица“, ротите, коленичейки със снети шапки и пушки на молитва, целуваха потопената в кръв братска земя“¹⁰⁴.

● **8 октомври 1912 г.** Щабът на дивизията се разполага на Черната скала. Първа пехотна бригада започва тежка битка - 13-и и 26-и полк настъпват срещу турската 16-а низамска дивизия в района между Царево село и гр. Кочане (дн. Кочани) и успяват да сломят основните и части.

През това време турският Струмски корпус се концентрира в Кресненското дефиле и започва настъпление на север със задача през Бараково да се установи на българска територия, както и да подсигури и подпомогне турската Вардарска армия в боевете и със сърбите при Куманово.

В този ден за първи път ефективно се включва и Тимошката

Общ изглед на гр. Кочани, 1912 г.

дивизия, I призив, която минава границата в две колони и без бой превзема Крива паланка. Командирът на Втора съюзна армия генерал Степан Степанович уведомява за това генерал Тодоров с телеграма, в която се разпорежда още: „7-а пехотна рилска дивизия да остане на сегашните си позиции, като разузнава специално

¹⁰⁴ *Историята на рилци, с. 30-31.*

направлението към Кочани и държи връзка с войските на Султан тепе“. Заповед, която спира движението на рилци на юг, се повтаря и на следващия ден, 9 октомври, когато с нова телеграма № 90/09.10.1912 г. Командирът на армията отново заповядва „дивизията да остане на местата си“, като разузнава напред към Кочани¹⁰⁵.

● 9 – 11 октомври 1912 г.

Бойците от 7-а рилска дивизия водят тежки сражения със значителни турски формирования и в двете посоки. Отляво е боят в района на Симитли.

На 9 октомври битката на 3-та бригада с авангардните части на турския Струмски корпус е жестока. Първоначално турците успяват да влязат в градчето, което по това време е разположено само на десния бряг на р. Струма. Но рилци тръгват в контранастъпление „На нож!“ и с артилерийска подкрепа ги отблъскват. Друга низамска колона атакува от страна на река Осенова, която е ляв приток на р. Струма, но и тя е принудена да отстъпи.

Така градчето е овладявано от рилци. Военни специалисти отчитат, че **в резултат на спечелената битка за Симитли опитите на турската армия да щурмуват Дупница са ликвидирани.**

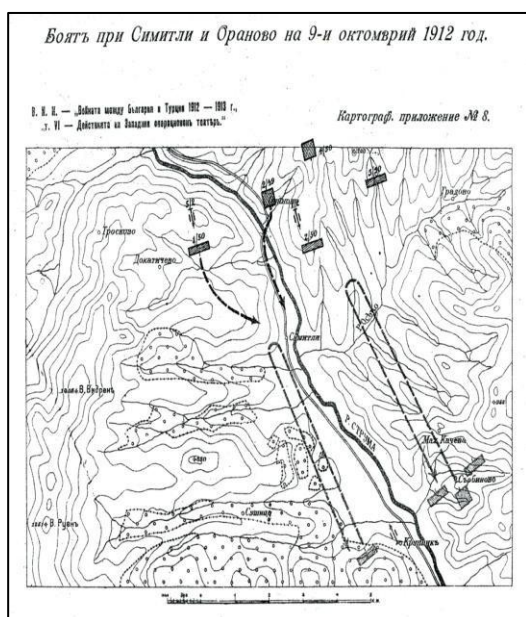
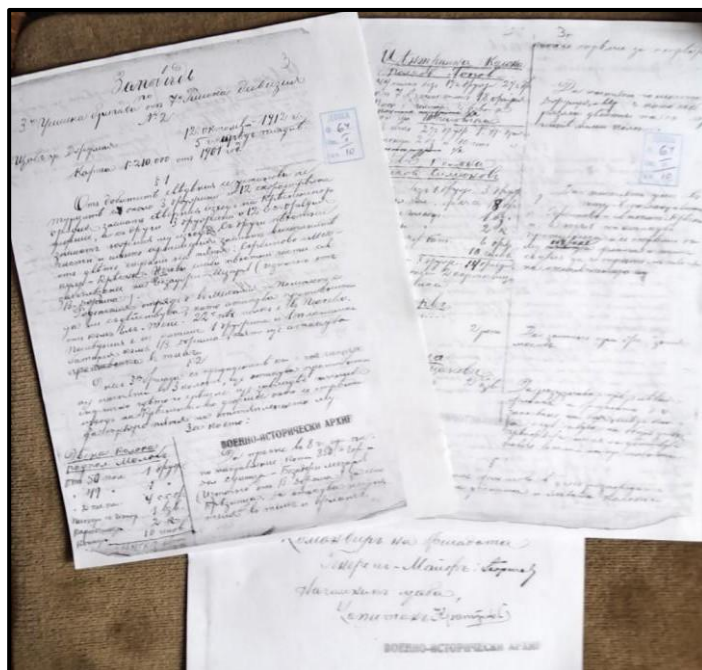

Схема на боя на 7-а рилска дивизия при Симитли и Ораново 9 октомври 1912 г.

¹⁰⁵Генерал Тодоров, Георги. Дневник на 7-а рилска дивизия..., л. 14 и 15.

Заповед по 3-та усилена бригада на 7-а РД № 2/12.10.1912 г. на началника ѝ генерал-майор Спас Георгиев относно боя на Кресненското дефиле¹⁰⁶

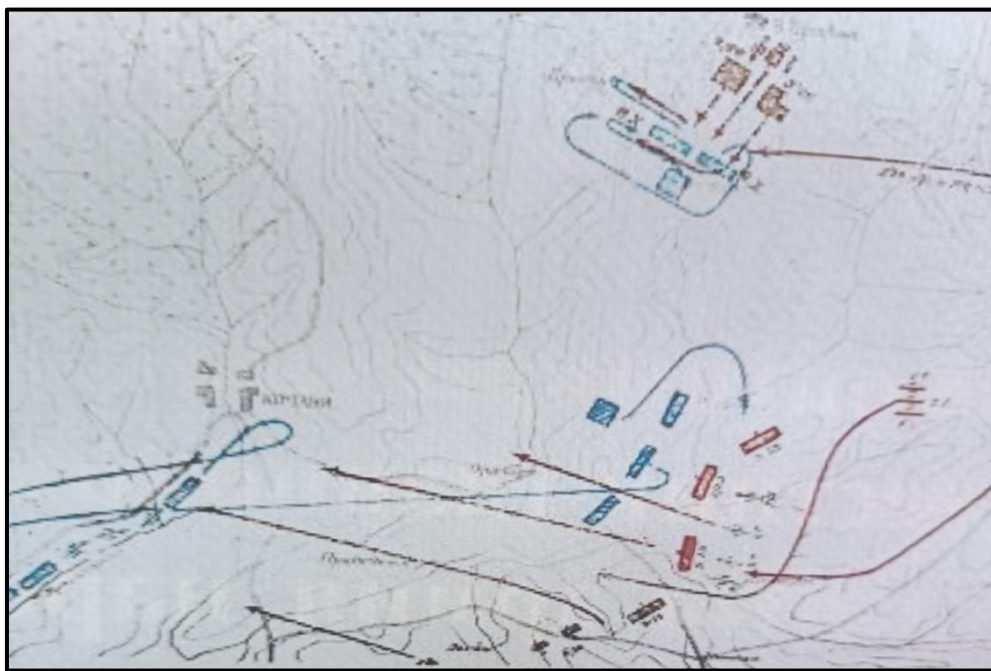
Настъплението на 3-та бригада на юг от Симитли продължава, обособена в три колони, тя заплашва турските части, намиращи се на изхода на Кресненския пролом, от затваряне от север.

В изпълнение на поставената този ден пред дивизията задача от командващия Съюзната армия за овладяване на гр. Кочани, дясната и средна част, под ръководството на генерал Тодоров щурмуват и сломяват основните сили на 16-а низамска дивизия по направленията Черна скала – вр. Црънковец – Кочани, като отбиват вкл. и няколко нощни противникови атаки.

Един сбит щрих на боя на **1-ва бригада** — 13-и пехотен рилски и 26-и пехотен пернишки полк, за превзетия от турците вр. Црънковец. На стъмване, когато огънят е спрял, подполковник Пейо Банов, командир на 3-та дружина от 26-и пехотен полк, проявява инициатива и повежда безшумно бойците от 11-а рота с командир капитан Цончев и 2-ри взвод от 9-а рота в атака. Турците, укрити добре зад каменни и земни окопи, ги усещат, когато те се приближават едва на 25 крачки от тях и късно откриват огън. Българите моментално се хвърлят „на нож!“ с викове „ура!“. Само за

¹⁰⁶ ВИА, Архив на 7-а рилска дивизия, ф. 64, оп. 2, а.е. 10.

половин час половината от врага падат убити, другите в бяг търсят спасение по скалите. Но турците са многобройни и съвзели се, след петнайсетина минути с викове „Аллах!“ започват нова атака – три табора от три страни срещу малцината български храбреци. Положението на 11-а рота става критично. Тогава на помощ пристига 16-а рота начело с командира поручик Здравев и с викове „ура!“ и тя енергично се включва в боя. Противникът отново е отблъснат. Не след дълго той пак атакува. Този път в подкрепа на рилци идва 12-а рота. Командирът на дружината е ранен и той оставя за заместник-командира на 11-а рота една заповед: да се спечели върхът! Боят продължава през цялата нощ и на другия ден. Полковник Атила Зафиров изпраща в помощ 14-а и 15-а рота, въоръжени с картечници. Българите успяват да овладеят и задържат позицията.

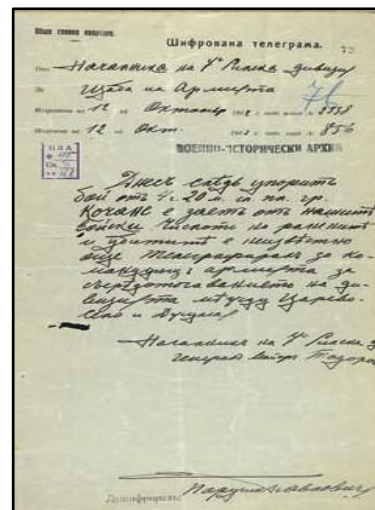
Карта на боевете на 7-а рилска дивизия при Пресека на 10 и 11 октомври и при Кочани на 11 октомври 1912 г.

На 11 октомври генерал Г. Тодоров в изпълнение на заповед на сръбското върховно командване разпорежда 13-и пехотен рилски и 26-и пехотен пернишки полк да настъпят устремно към гр. Кочани. Осъзнавайки, че в боя срещу 16-а низамска дивизия и многоброен башибозук отиват на явна смърт, те обаче устояват на непрестанния ожесточен пушечен обстрел, когато върху тях „пада

град от милиони куршуми и безброй гранати”, устояват и на ръкопашния бой, когато, за да се превземе турската позиция, се случва „една и съща рота по четири пъти да удря в атака „на нож!” и след обяд под личното командване на генерал-майор Г. Тодоров овладяват гр. Кочане.

„Днес след упорит бой... от 4 ч. 20 м. сл. пл. гр. Кочане е зает от нашите войски”.

Шифрована телеграма от началника на 7-а рилска дивизия ген. Г. Тодоров до щаба на действащата армия от 12 октомври 1912 г.

В дивизионния дневник за този ден генералът също отбелязва: „Днес след упорит бой... в 4 ч. 20 м. след пладне падна Кочане”. Боят е ръководен лично от началника на дивизията. „Населението в града, което в по-голямата част е българско, посреща възторжено и с най-голяма радост българската войска като освободител”.

На следващия ден — 12 октомври, генералът отбелязва, че отстъплението на турските войски при Кочани до Щип е било „паническо”. Значителни са взетите от турците трофеи: освен войнишко снаряжение, обикновени санитарни и медицински принадлежности.

От 26-и полк има убит 1 офицер и 15 войници, 90 са ранени, а от 13-и полк — ранени 1 офицер и 23-ма войници. Турция губи над 100 убити, пленени са 1 турски офицер и 120 долни чиновове.

Спечелената от българите битка при Кочани улеснява значително сръбските войски в битката за Куманово, която пък е ключова за поражението на турските войски на Вардарския фронт.

Тогави се разнася и вестта за голямата българска победа на Тракийския фронт: превзета е Лозенградската крепост – същата, за която турският предводител Голц паша при полагането на основния

й камък беше заявил, че крепостта може да бъде превзета само след 3-месечни боеве и само от пруски войски.

На следващия ден след освобождението на гр. Кочане, дясното крило на Рилската дивизия отново се сражава на връх Црънковец. Под силния напор на 26-и пехотен полк във вражеските редици настава суматоха и те в паника поемат бягство. 16-а низамска дивизия е отхвърлена в посока Велес. В боя перничани дават свидни жертви — капитан Василев, подпоручик Котев и др.

Паралелно с това, успешно се изпълнява и поставената задача за охрана на двете направления: Горна Джумая – Дупница и Пехчево — Черната скала.

● **12 – 14 октомври 1912 г.** На 12 октомври храбрата трета бригада предприема бойни действия от двете страни на р. Струма за завземане на стратегическото Кресненско дефиле. С нея действат и четите на Т. Николов и Лефтеров. Трета бригада настъпва направо, а втора бригада с една усилена дружина от Пехчево през връх Джама атакува южния изход на пролома в тил на противника. Разчитайки превъзхождащата численост на вражеските сили, командването на дивизията и изпраща в помощ отляво една дружина от Родопския отряд и отдясно части от втора бригада. Мощното настъпление на рилци възпира турския Струмски корпус, който след двудневните ожесточени боеве, пред опасността да бъде обграден от всички страни, на 14 октомври е принуден, да се откаже от боя, да напусне позицията която е заел в дефилето северно от с. Крупник и да се отдръпне в посока Битоля и Прилеп. На 13 октомври е превзет Крупник и на 14 октомври — дефилето и Кресна. Отхвърлянето на турските части значително улеснява сръбското настъпление по долините на реките Морава и Пчиня и боят при Куманово. В телеграма до генерал-лейтенант Иван Фичев, началник на генералния щаб на армията, генерал-майор Г. Тодоров информира за водените „тежки боеве“ в които „на третия ден турската армия беше пробита, а врагът отстъпи на юг в паника и безредие. Пленени са 190 войници, 17 офицери и подофицери, 224 пушки, 13 оръдия, 16 талиги с муниции и храна“.

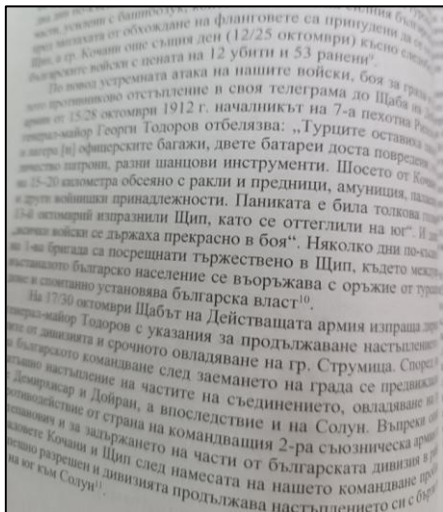
*Доброволци и войници от 7-а пехотна рилска дивизия
пред Околийското управление в Мехомия, м. ноември 1912 г.*

Ситуацията на фронта създава пред 7-а рилска дивизия реални възможности за преследване на противника и неговото унищожение. Сръбското командване обаче, спира настъплението на българските части по Струмското направление и нарежда главните сили да преминават в отбрана, а 1-а бригада да настъпи към Щип.

В обобщение: 7-а пехота рилска дивизия овладя Кочани с 1-ва бригада, Пехчево и Царево село с 2-ра бригада и долината на р. Струма срещу северния изход на Кресненското дефиле с 3-та бригада. Разположението на 2-ра бригада бе явна заплаха за тила на турските войски и според военни специалисти то е благоприятствало не само обкръжението, но и с реалната възможност за тяхното унищожение в дефилето.

В следващите дни от войната сръбското ръководство на Втора армия задържа бързото настъпление на 7-а рилска дивизия по долината на река Струма на юг в посока гр. Солун (според изчисления на експерти с около пет денонощия). Оттам издават четири важни разпоредби: 1) генерал Ст. Степанович оставя без уважение молбата на генерал Г. Тодоров, с оглед предстоящите активни действия по течението на р. Струма дивизията да бъде засилена чрез прехвърляне на бойни части от направлението на Кочани; 2) разпоредено е настъплението по Струмското направление да бъде спряно; 3) войските трябва да заемат отбранителна позиция в Пехчево, Бер и Кресна; 4) останалите

дивизионни части, в т.ч. конни, следва да се насочат към Щип. Успоредно с това е потърсена отговорност от командира на

дивизията, защо 3-та бригада бързо се придвижва към Кресна. Причината за тези решения? Не ще и съмнение, че в основата си те са политически и са свързани на първо място със страха, тегнещ между България и Сърбия

Из телеграма на ген. Тодоров до щаба на действащата армия

по отношение на известните „безспорна“ и „спорна“ зони на деление на Македония, защото едно устремно настъпление на 7-а рилска дивизия, би изпреварило противника, което пък, би предоставило явни, категорични предимства на България.

На 13 октомври първа бригада влиза в гр. Щип, към 6 ч. сл.пл. където е посрещната тържествено с цветя, радостни възгласи и сълзи от умиление и от двете страни — и от цялото население, и от войската. Най-нетърпеливите посрещачи са излезли от двете страни на входа на града с фенери. Българите остават да пренощуват на бивак край казармите, а в тях влизат сръбския 14-и пехотен полк, който се присъединява към колоната при влизането и в града. На 15 октомври генерал-майор Георги Тодоров в телеграма до щаба на действащата армия съобщава: „Турците оставиха.. в лагера и офицерските багажи, двете батареи доста повредени, голямо количество патрони, разни инструменти. Шосето от Кочани на 15 — 20 км е осеяно с ракли и предници, амуниция и други войнишки принадлежности. Паниката е била толкова голяма, че на 13 октомврий изпразнили Щип, като се оттеглили на юг... Всички войски се държаха прекрасно в боя“. И това, което прави впечатление за „въстаналото“ българско население“ от Щип и района е, че то се въоръжава с турско оръжие и „спонтанно установява българска власт“.

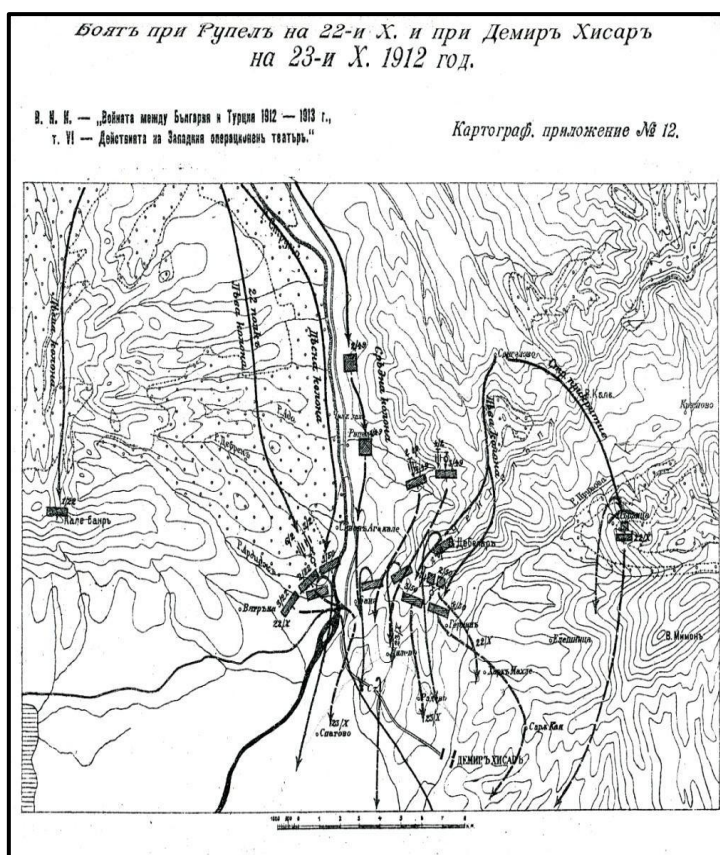
- **18 октомври 2012** г. Генерал Георги Тодоров, несъгласен със създалата се ситуация, провежда телеграфен разговор с генерал-лейтенант Михаил Савов, заместник главнокомандващ на Българската армия. *Щабът взима решение 7-а рилска пехотна дивизия да премине на пряко подчинение на действащата армия и да настъпи към Солун*, където да достигне преди гръцките войскове части. Отменя заповедта на сръбския командващ Втора армия и още същия ден по обяд се получава разпореждане за настъпление на 7-а Рилска дивизия и съответно превземане на градовете Струмица и Петрич. След това, тези войски да се срещнат с 3-а бригада и заедно да атакуват и освободят Мелник. После да се отправят към следващата точка – Рупелския проход. Да се върви по-бързо към Солун и да се изпреварят гръцките войски.

- **19 – 20 октомври 1912** г. Начало на широко мащабна операция на 7-а пехотна рилска дивизия по цялата фронтова линия. Крайната цел е да се изпреварят гръцките части и по-скоро да се превземе гр. Солун. Поставените от командването задачи са ясни: 22-ри пехотен полк, участвал в освобождаването на Пехчево, да настъпи към Петрич; 1-ва бригада и 14-и пехотен полк да превземат Струмица и незабавно да се насочат към Дойран; 3-а бригада да овладее Рупелски проход и изчака 2-ра бригада, след което настъпи в Демир Хисар. На следващия ден, 20 октомври, в щаба на 3-та бригада идва ген. Тодоров, княз Кирил и княз Борис в качеството си на офицери по поръчка към щаба на дивизията, съпроводжани от ген. Рачо Петров.

- **21 – 22 октомври 1912** г. 3-та бригада и 22-ри пехотен полк на 7-а рилска дивизия настъпват от двете страни на Рупелския пролом. Лошото време, предизвикано от силен дъжд, преминаващ по високите места в сняг, трудният планински терен, калните пътища и пътеки, създават неимоверни трудности и забавят придвижването на пехотата и артилерията. Петричкото поле е овладяно, освободен е гр. Петрич, където по-рано е влязла четата на войводата Парлапанов, на 22 октомври в Струмица, вече освободена също от българските чети, победоносно влиза 1-ва бригада. Особено радостно в града е посрещането на конния ескадрон. В града се установява българска власт. Този ден

дивизията настъпва по целия фронт. 3-та бригада и тракийци атакуват турците в състав от цял корпус на южния изход на пролома. Помагат 500 четници от Серския революционен окръг на ВМРО с удар в тила от юг. Боевете са ожесточени, страховити. Струмският корпус е разгромен и турците отстъпват. Дясното крило на дивизията - 1-а бригада напредва към Дойран, който е овладян от българските доброволчески чети. Когато тя влиза в града (25 октомври, 14 часа), е посрещната от тържествен камбанен звън.

• **23 октомври 1912 г.** Като цяло със забавяне от три дни отпочва превземането на Рупелския проход. На щурм срещу организирани на южния изход 4 турски табора с численост от 10 000 войници и снабдени с 25 оръдия, смело застават войните от 3-та бригада и 22-ри пехотен полк. В ожесточения бой обезверелият и рухнал турски Струмски корпус, в който много войници се бунтуват, предават или дезертират, напуска Рупелския пролом и отстъпва на юг в посока Солун. Рупелският проход е овладян.

Вечерта Демир Хисар (дн. р. Сидерокастро) е също завзет. Решението на командира на 7-а рилска дивизия генерал Тодоров е

от следващия ден максимално бързо придвижване на бойните части към Солун и превземането на града.

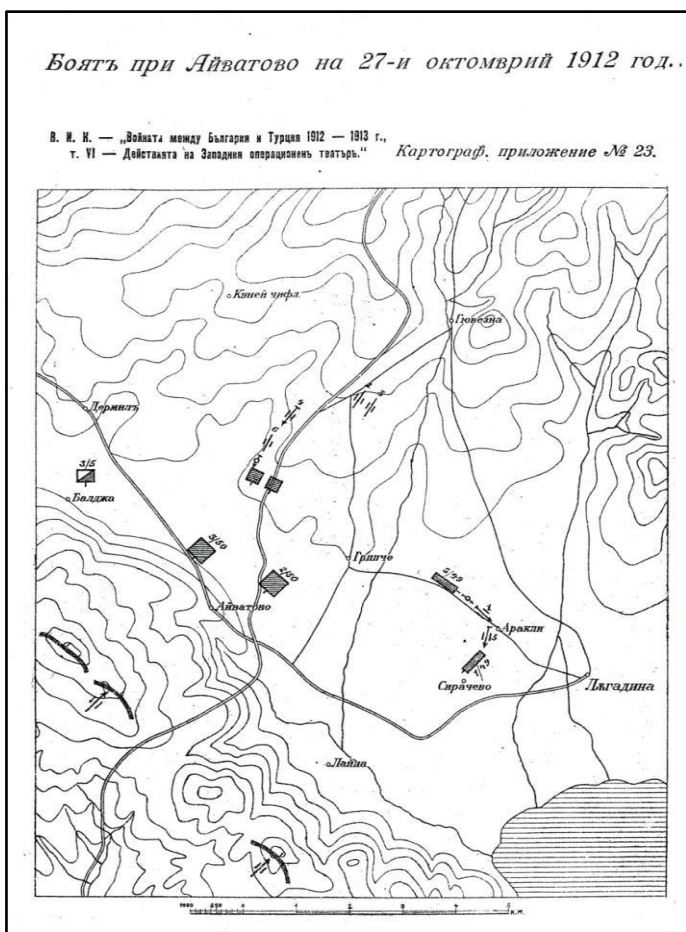
- **25 октомври 1912 г.** В изпълнение заповедите на Командването, полковете и дружините на 7-а рилска дивизия продължават своето настъпление на юг. Задачата е да бъдат изпреварени гръцките части, като рилци достигнат и заемат гр. Солун преди тях. По пътя почти не срещат противниково съпротивление, трудностите произтичат само от мокрия, разкалян и труднопроходим терен.

На този ден четници на Македоно-одринското опълчение освобождават Кукуш. В освободения град влиза и 1-ва бригада от дивизията заедно със сръбска конница. На групи част от населението е излязло извън града, за да ги поздрави вдъхновено с „Ура!“, а в града цялото население е на улицата. Най-отпред е местната милиция, наредена в шпалир и развяваща трицветното българско знаме. Учителки заедно с ученици и ученички в униформи викат „Да живее България!“ Моми редят китки и шити кърпи. Посрещането е покъртително. (Подвигът, с. 100. До вечерта 1-ва бригада достига до с. Крондирци, южно от Дойран и Дойранското езеро.

13-и пехотен полк влиза в гр. Дойран, откъдето турците са се изнесли, част от тях са се разбунтували. И тук посрещането на освободителите е топло — с много цветя и мощно „ура“, с ръкопляскане и ръкостискане, с приветствие от архиерейския наместник и т.н. На гарнизон тук остава 12-а рота на капитан Райнов. 2-ра бригада достига селата Долни Порой и Б. Оглулари на юг от Беласица. 3-та бригада се приближава на по-малко от 40 км от Солун, до с. Негован, югозападно от Демир Хисар.

Резултатите от самоотвержения, дотук двадесет дневен поход на Рилските бойци, се измерват с освобождението от Турската империя на значителна част от територията на Източна Македония и намиращото се в нея местно българско население, което възторжено поздравява своите освободители.

- **26 октомври 1912 г.** Устремното бързане на 7-а рилска дивизия дивизия към Солун продължава и първите части от 3-та бригада достигат височините на 2 км северно от с. Айватово, което

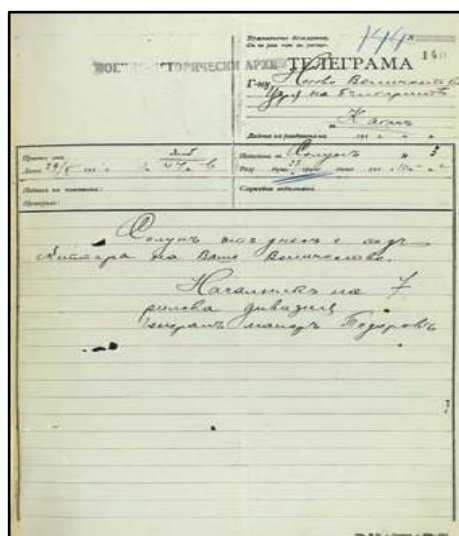
отстои на 10-12 км североизточно от гр. Солун. Подкрепени са от четите на войводите Тодор Александров и Георги Момчев. В това време 1-ва бригада е на път от Дойран към Солун, 14-и пех. полк се движи от с. Долни Порой към гр. Кукуш. При с. Айватово в югозападна посока турците изграждат отбранителна линия, състояща се от четири тора с 4 оръдия и една батарея.

Боят при Айватово, 27.X.1912

Предстои жестока битка за гр. Солун, в която обаче ще се окаже, че крайният резултат се получава не на бойното поле, а става плод на разиграно лицемерие и на предателство от гърци и сърби към досегашните български съюзници.

- **27 октомври 1912 г.** Атаката на българските части започва рано при зори в 4 часа. При проливен дъжд 3-та бригада настъпва в огневи бой — турците са изтласкани, капитулират и принудени да отстъпят в бягство. Предните части на 3-а бригада под командването на генерал-майор Спас Георгиев продължават смело да напредват и към 14 ч. се приближават на 2 км от Солун. Те се построяват в походна колона и тръгват към града.

Генерал Тодоров изпраща съобщение на цар Фердинанд: „Солун от днес е под скиптъра на Ваше Величество”, докладвайки му, че на следващия ден ще атакува и завладее гр. Солун.

„Солун от днес е под скиптъра на Ваше Величество”

Телеграма на командира на 7-а рилска дивизия генерал Георги Тодоров до цар Фердинанд,

27 октомври 1912 г.

Не след дълго в щаба на бригадата пристигат турски пратеници, които обясняват, че командващият турските войски в Солун Хасан Тахсин паша вече е предал без бой града на гръцката армия и че българите трябва да преустановят по-нататъшния си марш към Солун. В 11.20 ч. командирът на 2-ра гръцка дивизия генерал Каларис уведомява ген. Рачо Петров, че турската армия вече се е предала на тях и българската армия следва да прекрати действията срещу нея. Предната вечер гръцкият престолонаследник принц Константин, командващ армията, идваща от Вардар към Солун, също изпраща писмо до българското командване, с което се опитва да стопира навлизането на български войски в Солун.

Ето какво споделя в дневника си подпоручик Васил Коларов, адютант на командира на 4-та дружина от 13-и пехотен рилски полк П. Маринов за ситуацията: „А аз мисля за тези 15 000 войници, които 45 часа непрекъснато са вървели без сън и почивка, гладни под дъжд и кал, с надежда, че ще стигнат най-после Солун и ще получат заслужена почивка. А сега... трябва да прекарат още една нощ под дъжда, под бурите, в калта, пак без огън и без хляб. И то на крачки от светлия, топлия, приветлив Солун, в който хиляди българи с трепет на сърцето очакват пристигането на българската

войска, за която те и хляб, и квартира, и всичко нужно ще намерят!”¹⁰⁷

По-точно гръцкото командване „взима всички мерки” да не се допусне влизане на българите в Солун и ги обявява за „гости”. За да не се стигне до произшествия между „съюзниците”, в Солун влиза, стига до центъра и остава да нощува само малка българска войскава част - 2-ри ескадрон от 5-и конен полк. Тогава съобразителност, но и хитрост проявява командирът ѝ, майор Гавраил Анастасов, който, без да обръща внимание на гърците, в 10.30 ч. влиза в града, където е посрещнат от хората с най-голямо въодушевление. В това време гръцки офицер му нарежда да напусне града. Майор Анастасов изпраща офицер до гръцкия главнокомандващ с искане за разрешение, но вместо това офицерът се връща със заповед за напускане на града. Тогава с идеята, че конете трябва да бъдат нахранени, майор Анастасов ги разквартирува в района, предвидливо поставяйки и часови, и така остава в града. Останалите български части остават да пренощуват на достигнатите рубежи покрай Солун.

Генерал-майор Г. Тодоров информира главнокомандващия на действащата армия: „Чуждата преса публикува върху завземането на Солун кореспонденции, в които се казва, че гърците първи са влезли в този град. За да възстановя истината, аз намирам за необходимо да изложа следните данни: ... изпратих моята армия на 3 километра пред Солун. В същото време гърците се намираха на 17 километра от града при реката Вардар. Обаче един от моите ескадрони влезе в Солун. Видях, че бяха изпратени тренове от Солун към Вардар за да докарат два батальона гръцка пехота. От позициите, които бяха завзели, гърците не биха могли да пристигнат в града за един ден“.

Капитулацията на турските войски е подписана на 27 октомври, с което градът е предаден на гръцката армия. Цената е огромен откуп от 60 000 турски лири, дадени от гръцки банкери (които така си ”купуват спокойствие”), плюс осигуряване на гръцки кораби, с които османската войска да бъде транспортирана до Галиполи за

¹⁰⁷Подвигът, с. 100. Васил Коларов (1877-1950), по-късно: п-л на НС (1945-46) на БВНС (1946-1947), министър-председател на НРБ (2.7.1949–23.1.1950 г.).

включване в боя срещу българите. Казват, че след това Х. Таксин паша бързо е заминал за Париж, където да проиграе на комар наготово получените пари, а по-късно изказвал искрено съжаление, че се е предал на гърците, а не на българите...

По-късно за бързото влизане на гърците в беломорския бисер Солун, ще се търсят не малко обяснения. Анализът и изводите на ситуацията на академик Георги Марков представляват интерес¹⁰⁸:

Към 13 октомври гръцката военна стратегия по-силно очертава политическия си характер и те много напористо поемат движението по пътя към Солун. По това време и другият съюзник – сърбите започват гласно да афишират намерения за разширяване със свободен излаз на Солунския залив. Ето защо, ще отворим скоба - да илюстрираме устремния поход на 7-а рилска дивизия в Солунско направление (междувременно тя се освобождава от сръбското оперативно подчинение и преминава под българско командване) с някои недотам ефективни нюанси от политическата картина на българско управление.

Министър-председателят (Гешов) все още вярва, че с помощта на сърбите Солун може влезе в списъка на „безспорната зона“ и на 17 октомври се обръща към главната квартира да се обсъди въпросът за възможното влизане първи в града от войските на двете държави. Изминават още 2 дни, докато председателят на Народното събрание поставя на дневен ред влизането на български части в пристанищния град по-рано от гърците. Правителството узнава, че сърбите предоставят влакове на гърците, за да може техните военни формирования да влязат първи в града. Текат непопулярни дипломатически преговори с гърците и техни „шовинист-министри“ – дори не се изключва при дележа на териториите страните „да се хванат за косите“. Постепенно става видимо, че гръцкото правителство проявява лукавост и търси подкрепа от сърбите за възможно овладяване на по-големи части от Македония.

На 24 октомври ген. Тодоров издава заповед за „безспирно преследване към Солун“ от 1-ва бригада през Дойран и Кукуш и 3-та бригада през Демир Хисар и Сяр – движението им следва да стане „без всякакво спиране“. Определена е датата на влизане в Солун – 26 октомври.

На 25 октомври видни търговци, банкери и др. солунски първенци (т.е., хора, които има какво да загубят, ако обкръженият Солун се превърне в бойно поле) заедно с генералните консули на Великите сили – Германия, Франция, Великобритания и Австро-Унгария посещават валията на града Насъм паша и настояват за преговори и примирие. И пред силната българска армия, която се готви да атакува и превземе Чаталджа, което ѝ

¹⁰⁸ Марков, Георги. България в Балканския съюз срещу Османската империя..., с.182 – 195.

отваря пътя за превземане на столицата на империята, турците избират гърците, които се оказва, че са по-сговорчиви и компромисни. Към обяд турски парламентър предава на гърците писмо, преподписано и от генералните консули с предложение за прекратяване на бойните действия. В 18 часа принц Константин приема консулите и коменданта на града Шефик паша. През цялата нощ се обсъждат условията за предаване на турските войници – „с военни почести“ или „в плен“ и преговорите за мир с посредничеството на Великите сили.

На 26 октомври в 9.30 ч. ген. Тодоров изпраща заповед до 1-ва бригада: „Бързайте и заемете още днес Солун. Никакви причини за отлагане не са приемливи!“. При с. Постол на 12-14 км преди Солун, се срещат части от съюзническите конни бригади на България и Гърция. В 12 ч. майор Атанасов докладва за срещата с гръцките конници и за получена информация от тях за преговаряне и евентуално предаване на града на следващия ден. Затова в 13.15 ч. ген. Тодоров изпраща още една заповед до командира на 1-ва бригада за продължаване „безспирно“ похода към Солун. Принц Константин пък, научил в 15 часа за срещата на конниците, неприятно изненадан, изпраща писмо до ген. Тодоров, в което обаче не се споменава нищо за водене на преговори: „... Като Ви изказвам моята радост от този контакт на нашите армии, чест имам да Ви информирам, че аз се намирам начело на моята армия пред този град, където по всяка вероятност аз влизам тази вечер, като не предвиждам никаква сериозна съпротива. Бързам да Ви съобщя това сведение, за да можете да избегнете излишното движение на Вашите войски към Солун...“. Писмото не стига до командващия дивизията. Когато привечер в щаба идва гръцки парламентър с питане за действията им на следващия ден, ген. Тодоров е категоричен: Противникът ще бъде атакуван и изхвърлен от Солун. Това допълнително засили страха у турците и пред заплахата „Българите идат!“ те предпочитат да продължат разговорите си с гърците. Проектът за капитулация е подписан в 23:50 ч.

27 октомври. Протоколът за предаване на Солун на гръцката армия до сключване на мира е подписан в 4 часа. Принц Константин пише второ писмо до ген. Тодоров с уведомление за предаването на турския гарнизон и молба за негово спиране на огъня и всяко движение напред. (И тона писмо закъснява – получено е в 4 часа на следващия ден). Вечерта в с. Айватово пристигат турски офицери, които съобщават, че гарнизонът е капитулирал и се обръщат с молба за спиране на водената стрелба. В Солун пък се изпращат български офицери – те се връщат в щаба в 21.30 ч. с адютанта на Тахсин паша, който представя протокола за капитулацията. Георги Марков: „Оказа се, обаче, че в Солун още няма никакви гръцки войски“.

Генерал Р. Петров настоява Тахсин паша да подпише акт за капитулация и пред българската дивизия, но оправдавайки се, че вече не притежава никаква власт, той отказва.

Георги Марков: „3-та бригада спря пред вратите на града. Именно тази бригада бе в правото си да марширува победоносно по улиците на предалия се град. Капитулационният акт не се отнасяше до войските на позициите при Айватово“.

По-късно се изяснява, че турската войска, сражаваща се срещу 7-та рилска дивизия, не е била подчинена на Тахсин паша – това означава, че за рилци е било възможно започването на смела битка, но срещу двоен противник: турския гарнизон и гръцкия съюзник - и да влезе в Солун с бой. Но в съответствие с инструкцията на царя за действия „умерено и с такт“ българите преустановяват движението.

Интерес представлява признанието на Тахсин паша, казано след време пред българския подпоручик А. Керемекчиев: „Като знаех, че гърците няма да ме атакуват скоро, понеже бяха още много далеч, като бях разбрал от друга страна, че те имат силното желание да влязат непременно преди вас, българите, в Солун, пратих им към 16:30 ч. един пратеник с категоричната алтернатива – или да приемат веднага последните ми условия, или ще се бия. За мое голямо учудване и радост, те приеха всичките мои условия и аз мисля, имам право да кажа, че излязох с чест от тази работа. Не аз приех техните условия, а те се принудиха да приемат наложените от мен условия, тъкмо обратно противоположни на техните“.

После гърците разтръбиха по цял свят, че гръцкият град Солун е освободен. На 11 ноември принц Константин вече огласява предстояща неизбежна война между България и Гърция със съюзници Сърбия и Румъния и уверява, че български военни части присъстват в града само „за кратко“...

28 октомври 1912 г.

Влязлата в Солун без бой гръцка армия спира влизането на българските воители в града. 3-та дружина от 49-и полк на 3-та бригада под командването на подполковник Тасев стига до казармите в края на Солун, но там е пресрещната от 2 гръцки дружини, които не ѝ разрешават да влязат в града и заявяват, че ако те тръгнат напред, боят ще продължи с ножове.

В 3 ч. сутринта 1-ва бригада продължава пътя си към Солун при лошо време, проливен дъжд, вятър и разкалян път. До село Хамбаркьой ги застига телеграма от ген Тодоров, в която заповядва да се върви „безспирно“ към Солун. По пътя по-нататък турски противник не се среща. При приближаването на града им става известно, че турците са предали града на гърците и те без бой са се настанили в него. Към 18 ч. бригадата влиза в Солун, но е принудена да чака по улиците за настаняване в квартири —

под дъжда и напълно измокрени, чак до полунощ. Понеже гърците оспорват правото на бригадата да остане в града, командирът на дивизията нарежда да напуснат, но тази заповед бива отменена. „Целият ден, 29 октомври, полкът (б.а. 13-и пехотен рилски полк) прекара по квартирите си в града — обстоятелство, което даде възможност на хората да се изсушат, почистят и отпочинат. За пръв път от започването на войната след толкова уморителни походи и боеве, хората се почувстваха като у дома си, по причина на добрия и радушен прием, който те срещнаха от българското население на града” — разказва Дончо Терекиев¹⁰⁹.

Докладът на ген. Тодоров за този ден, отразен в дивизионния дневник, дава точна информация за действията, разположението и поведението на българските и гръцки „съюзнически“ части.

Из „Дневник на 7-а рилска дивизия“¹¹⁰

... Според донесението на командира на 3-та бригада № 175, два ескадрона от 5-и конен полк са влезли в Солун на квартира снощи (27 октомври). Гърците му предложили да излезе и след като българските войски влязат в града официално, то само тогава да влезе и ескадронът. Обаче ескадронът отказал и казал, че ще остане там. Сега (28 октомври) гръцката пехота и артилерия влиза в града, като са оставили две дружини накрая на града при нашите.

3-та дружина от 49-и полк достигнала казармите на града. Срещу нея има две гръцки дружини. Гръцкият генерал, който е бил при тези две дружини, заявил на командира на дружината подполковник Тасев: „Ще произлезе щикова схватка, ако искате да влезете в града!“ По заповед тази наша дружина не е влязла в града. Между това, 1-ва бригада продължава настъплението си и вечерта ноцува в Солун. 2-ра бригада ноцува в Кукуш, а 3-та бригада пред Солун...

Началник на 7-а рилска дивизия генерал-майор Г. Тодоров

¹⁰⁹ Терекиев, Дончо. Историята на рилци, с. 55.

¹¹⁰ Генерал Тодоров, Георги. Дневник на 7-а рилска дивизия ..., л. 35.

След преговори между генерал-майор Г. Тодоров и гръцкия престолонаследник принц Константин е прието гръцкото условие за влизането на две български дружини в новоосвободения град Солун. Позволено е откриването на българска пощенска станция.

Гръцкият принц Константин (като по-старши престолонаследник) и неговата 1-ва дивизия влизат в Солун на 28 октомври в 10:30 часа. Историческата истина изисква да подчертаем, че точно в този момент българите в Солун посрещат най-възторжено конниците на майор Атанасов и четниците на войводата Г. Момчев, т.е. **бойците на двете съюзнически дивизии влизат едновременно в Солун.**

29 октомври (стар стил 11 ноември) 1912 г.

Официално тържествено влизане в Солун. В този ден над Солун се развява българското знаме. Както пишат съвременници след години: „Слънцето, току-що изкъпало се в беломорските води, обсипа с пурпур и злато влизащите войни от рилската дивизия“.

Договорените две дружини от 3-та пехотна бригада – **3-та дружина от 49-и полк и 2-ра дружина от 50-и полк в пълен състав и с командирите на отделните формирования на бригадата, конен ескадрон с развято знаме и с музика, начело с българските князе Борис Търновски и Кирил Преславски, аташираните при тях офицери и щабът на 7-а пехотна рилска дивизия официално, с церемониален марш влизат и тържествено дефилират в Солун.**

„Войската с развети знамена влезе в Солун. Солунските българи приветстваха князете с приветствена реч и акламираха войските. Музика свиреше „Шуми Марица“ и руският военен параход „Олег“ ги поздрави с 21 топовни гърмежа“.

Генерал-майор Г. Тодоров, 29.10.1912 г.

Княз Борис и княз Кирил приемат парада на родната войска. Като чакани скъпи гости, те остават още няколко дни в града.

Генерал Тодоров отдава Заповед №10 за разквартируване на дивизията и разполагане на частите ѝ в града¹¹¹. Привечер пристига още един български полк, с което въпреки договорката пребиваващите в Солун бойци от победоносната 7-а рилска дивизия надхвърлят 10 000 души.

7-а пехотна рилска дивизия влиза в Солун, 29 октомври 1912 г.

Съюзническите войски влизат едновременно в Солун на 28 октомври 1912 г. Официалното посрещане на княз Борис е на следващия ден, 29 октомври, тъй като той е проявил уважение към по-възрастния гръцки престолонаследник, да влезе на града на 28 октомври.

Рапорт на генерал Тодоров, в който той обобщава: „Ние влязохме там (в Солун) чрез своето оръжие. А гърците влязоха без

¹¹¹ Генерал Тодоров, Георги. *Дневник на 7-а рилска дивизия...*, л. 38.

пушка да гръмне, като използваша резултатите на сраженията, които ние водихме“, е потвърден от Тахсин паша с думите: „Рапортът на генерал Тодоров е верен изцяло!“

Гръцкият крал Георги, цар Фердинанд, княз Борис и княз Кирил в Солун

В Солун местното население, две трети от което тогава съставляват българи и солунски евреи, украсило домовете си с български знамена, устремно се стича по улиците да посрещне с най-голям възторг, с цветя и песни именно българската войска — нейната славна 7-а рилска дивизия е посрещната със знамена и радостни възгласи. Най-многочисленото население — евреите, също масово развяват български знамена от прозорците на къщите си.

Моментът е съдбовен – голямата национална цел, в името на която в началото на месеца се започна кръвопролитната война, е на път да се осъществи.

С влизането в гр. Солун бойните действия на 7-а рилска пехотна дивизия, дала много за освобождението на Македония по Струмското направление и река Брегалница, завършват (както и действията ѝ в състава на Втора съюзна армия).

На гарнизон в Солун по нареждане на главното

командване остават 3-та дружина от 14-и пехотен македонски полк със 7-и нескорострелен артилерийски полк и духовата музика. На гарнизонна служба има насочени в Сяр, Кукуш, Нигрита, Лагадина и Сухо, една дружина остава в Солун.

Военният историк генерал-лейтенант от резерва Кирил Цветков написа:

„В продължение на малко повече от 20 бойни дни частите и подразделенията на 7-а пехотна рилска дивизия изминават своя боен път в Македония. В тежки боеве с противника те разгромяват неговата групировка (б.а. - турски Струмски корпус и 16-а дивизия от 6-и турски корпус), преодоляват Кресненското дефиле и Рупелския проход и освобождават градовете Горна Джумая, Кочани, Щип, Струмица, Петрич, Демир Хисар и селищата около тях и влизат в гр. Солун.

Водейки боеве при изключително неблагоприятна метеорологична обстановка и в условията на планинско-гориста и силно пресечена местност, благодарение на бойния си дух, а според сведения на щаба на действащата армия и с цената на около 2900 убити и 7000 ранени войници, подофицери и офицери, те съумяват да преодолеят съпротивата на противника и да постигнат решителен успех – освобождението на Източна Македония.

Все според сведения на щаба на действащата армия, по време на водените боеве турските загуби възлизат на 16 200 души (5200 убити и 11 000 ранени), което е косвено свидетелство за тяхната ожесточеност”.

Из „145 г. Българска пехота”, с. 113.

Визита на цар Фердинанд в генералното българско консулство в Солун

*Делегация на общинското управление на Дупница в Солун.
В средата е генерал Георги Тодоров.*

(Бойните действия на 7-а пехотна рилска дивизия в Струмско направление са широко обсъждани както след войната, така и в други периоди. Освен военния заряд, реално трябва да се отчита и политическият елемент и/или по-скоро отсъствието на далновиден дипломатически усет и решения от българските управници. Според устна (!?) уговорка между престолонаследниците на Гърция и България войските на двете съюзнически страни е трябвало едновременно да влязат в Солун. Според друга, пак устна (!?), уговорка Солун е трябвало да стане притежание на държавата, чиято войска първа влезе в града. А как гръцките части изпреварват българските само с 1 ден?

В същото време от гледна точка на подготовката и организацията на военните операции не са без значение двата фактора:

1) гръцката Тесалийска армия превъзхожда по численост противостоящите ѝ турски части 5-6 пъти, а рилци се сражават с почти равен по численост противник;

2) разстоянието (бойният път), което 7-а рилска дивизия дивизия изминава до Солун е два пъти по-голямо от това, изминато от гръцката армия).

На 24 ноември 1912 г. воюващите балкански страни сключват примирие.

Следват дни на безплодни преговори, резултат на съществуващите противоречия между антиосманските съюзници, които биват прекъснати и на 17 (30) януари 1913 г. военните действия се възобновяват.

С решение на главната квартира на армията съгласно оперативните планове, 7-а пехотна рилска дивизия получава ново назначение на Тракийския фронт и бива пренасочена на Галиполския полуостров.

Спечелилата си слава Рилска дивизия предстои да се включи във война с доскорошните си съюзници със задача да укрепят позицията по крайбрежието на Сароския залив и отбрана „шийката“ на полуострова. На 5 ноември 1912 г. главната квартира със Заповед

№968 до дивизията телеграфира да се започне транспортирането ѝ до Деде Агач – веднага, под прикритието на гръцката флота.

Дислоцирането в новия район е трудно. На 8 ноември „почна товаренето, което изобщо отиваше много бавно“¹¹². Гърците не отпускат необходимите кораби и се налага за придвижване да се ползват пеши преходи, жп линията през Гюмюрджина, а на гръцките параходи „Тракия“, „София“, „Ертос“, „Ермуполис“, „Варвара“ и „Станимакос“ се превозва 13-и пехотен полк — първо се товари обозът и после хората: на тясно по палуби, коридори и хамбари, с лоша храна и силно солена вода, от което хората отслабват, а добитъкът измършавява. След 11-дневен преход повечето от слезлите от параходи се чувстват физически изтощени, а част от конете са и трудноподвижни.

Но като цяло пътуването е весело, минава в песни, шеги и закачки, особено от тези войници, които за първи път виждат море. На 15 ноември 1912 г. параходите пускат котва на пристанището в Деде Агач — то е далеч от брега и рилци отново са принудени да преодоляват трудности, този път с разтоварването. В Деде Агач до 7 декември се установява щабът на дивизията.

В този двумесечен период движението на личния състав на дивизията и прилежащите ѝ части е, както следва¹¹³:

7-а пехотна рилска дивизия					
Дата	Офицери	Долни чинове	Коне	Волски коли	Волове
9 ноември	569	38 014	9 606	1 289	2 057
22 ноември	476	32 061	8 532	1 495	1 872
21 декември	504	33 951	9 232	1 495	1 672
8 януари	499	33 151	8132	1 672	1 685

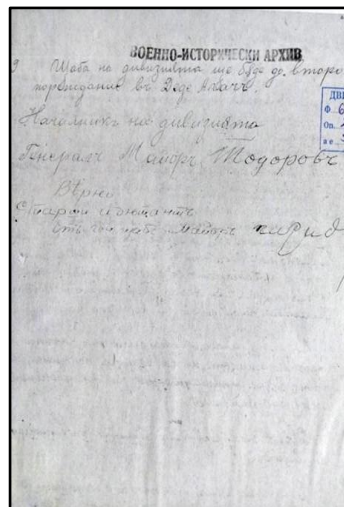
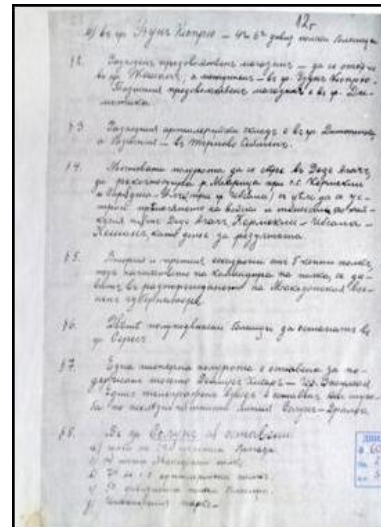
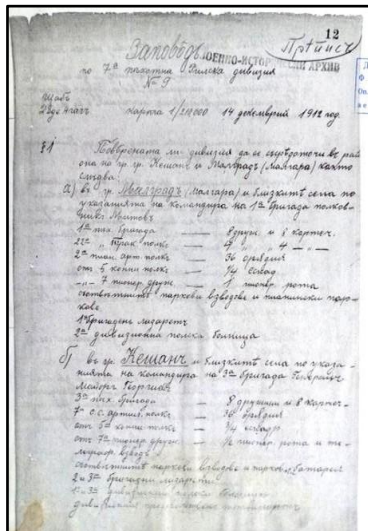
На 14.12.1912 г. генерал-майор Георги Тодоров издава заповед №9 относно пълното позициониране на частите на

¹¹² *Генерал Тодоров, Георги. Дневник на 7-а рилска дивизия..., л. 40, 41.*

¹¹³ *Пак там, л. 42, 45, 53.*

поверената му дивизия за предстоящия бой в района на градовете Кешан и Малград.

Заповед по 7-а пехотна рилска дивизия № 9 от 14 декември 1912 г.
Щаб Деде Агач (ДВИА, оп. 2, а.е. 5)

В Малград (Малгара) и близките села се съсредоточава 1-ва бригада по указанията на командира полк. Митов; в гр. Кешан и близките села — 3-та бригада по указанията на командира ген.-майор Георгиев; в гр. Узун Кюпрю — 4-та и 6-а дивизионни полски болници. Указано е мястото на съсредоточаване в района на: продоволствените магазини, разходния артилерийски склад, мостовата полурота, 5-и конен полк, двете полуподвижни болници, пионерна полурота, телеграфен взвод, както и оставащите в Солун части: 14-и пехотен и 7-и артилерийски полк, 5-а полска болница, инженерен парк.

На 14 декември генерал-майор Георги Тодоров издава още една заповед до бойците на 7-а пехотна рилска дивизия:

„Храбри рилци,

Нашите вековни врагове пак не прекланят глава пред вашето оръжие, което им нанесе страшни поражения. Те искат, вижда се, още веднъж да си опитат щастието, но трябва да знаят, че ще срещнат вашите ножове. Напрегнете всички сили и накарайте този вероломен неприятел да признае нашето право над земите, които завладяхме с нашето оръжие. Бъдете готови да изпълним волята на Нашия Господар, за да увенчаем нашето оръжие с нови победи!

Напред, рилци, Бог е с нас!“.

7-а пехотна Рилска дивизия през втората фаза на войната на Галиполското направление

В съответствие с течащото реструктуриране на армията, на 15 декември 7-а пехотна рилска дивизия е зачислена в състава на новосъздадената Четвърта отделна армия¹¹⁴ под командването на генерал-майор Стилиян Ковачев, която застава да воюва срещу формираната по времето на безплодните преговори за мир, силна и добре подготвена 80-хилядна галиполска турска армия. След сключване на примирието, за да си починат и стегнат войските, главното командване ги разквартирува. На 7-а пехотна рилска дивизия също са отредени квартири. Но когато разквартируването стартира, дивизията в състав от пет пехотни полка, един полски, един планински артилерийски полк и един конен ескадрон е в процес на прехвърляне от Македония в Източна Тракия.

На 10 януари 1913 г. в Османската империя е извършен военен преврат (подпомогнат от Германия) начело с лидера на Младотурския комитет „Единство и напредък“ Енвер паша.

¹¹⁴ Четвърта армия е създадена на 14.12.1912 г. за военни действия в направление Галиполи. Тя включва 2-ра тракийска и 7-а рилска пехотна дивизия, Македоно-одринското опълчение, 9-и нескорострелен полски артилерийски полк, конна бригада и артилерийски формирования. Основна задача: опазване тила на 1-ва и 3-та българска армия и охрана на брега на Мраморно море от турски десанти..

Министър-председателят (великият везир) Кямил паша е принуден да подаде оставка. Военният министър Назъм паша е застрелян. Младотурците анулират примирието с държавите от Балканския съюз, открито заявяват, че за тях войната сега започва и само след две седмици с амбицията за обрат в хода на войната и нейното спечелване възобновяват военните действия.

Започва вторият етап на БАЛКАНСКАТА ВОЙНА

Българската войска е обсадила Одрин, нейни части стигат до Чаталджа, която отстои само на 50 км от Истанбул.

Галиполската армия, в редиците на която се бият не малко надъхани доброволци кюрди, е силно надъхана с верски фанатизъм (фесовете на войниците са с извезано сребро: „Пожертвай се в името на Аллах!“; в Цариград на гроба на султан Мурад, основател на османската държава, са дали клетва, че ще умрат до един, но ще победят неверниците!; голям брой духовни проповедници са изпратени на фронта), подготвя контранастъпление с няколко разсичащи удара по стратегическите крила на Българската войска в Източна Тракия, целящо нейния разгром при Чаталджа, Булаир и с разкъсване и вдигане обсадата на Одрин да постигнат коренен прелом в хода на войната със стратегическата цел — спечелване на по-благоприятни позиции за нейното приключване и възстановяване на османския контрол върху Източна Тракия. Новото турско командване разпорежда главният удар да нанесе Галиполската армия (която включва Булаирски и Майдоски корпус), разположена на укрепена позиция на 2-3 км южно от Булаир на Галиполския полуостров и съчетано с десант в Шаркьой я насочва за разгром на Четвърта българска армия. Настъплението на Чаталджанската армия (численост 100 000 — 120 000 души) на Чаталджанския полуостров срещу Първа и Трета армия е със спомагателен характер и цели парирание на евентуална тяхна помощ за Четвърта армия.

Ако пробивът върху българската отбрана успее, турското настъпление трябва да продължи със задача българската войска да бъде обсадена от югозапад, запад и северозапад, след това да

продължи в северна и североизточна страна и да бъде разбита, с което да се постигне търсеният прелом във войната.

В тези дни на студ и мраз „Новината за започване на военните действия не уплаши храбрите и изпитани в досегашната борба рилци. Напротив, те започнаха усилено да се подготвяват, за да смачкат турците и веднъж завинаги да сломят тяхното вероломство”¹¹⁵. Бойците, подофицерите и офицерите от 7-а рилска дивизия на около 600 км от дома, отново героично ще се сражават за освобождението и обединението на българските земи, останали извън пределите на Отечеството. Те няма да позволят турските атаки да успеят и преминат напред, защото добре разбират, че ако това се случи, турската армия ще нападне в гръб българите в Одрин и Чаталджа.

ГАЛИПОЛСКА ОТБРАНИТЕЛНА И ГАЛИПОЛСКА ПРОТИВОДЕСАНТНА ОПЕРАЦИИ

Българското командване възлага на 7-а рилска дивизия по-нататъшните сухопътни отбранителни действия на армията на Галиполския полуостров. Дивизията формира първия ешелон на армията и построява бойния си ред в 2 ешелона и резерв. Успешно проведена от българската войска Галиполска операция, би осигурила: 1) условия за бърз достъп до крайбрежието на Мраморно море и овладяване на Родосто, Шаркьой, Булаир и Галиполи, което би затруднило корабоплаването през Дарданелите и дало зелена светлина на придвижване на гръцкия флот; 2) подсигуряване на десния фланг на настъпващата към Цариград войска; 3) изолиране на Одринската крепост; 4) възпрепятстване прехвърлянето на войска и снаряжение за турската армия от Мала Азия¹¹⁶. Считайки

¹¹⁵ Терекиев, Дончо. *Историята на рилци*, с. 69.

¹¹⁶ Галиполското направление е с дължина 95 км, в южна посока се стеснява и завършва с Галиполския полуостров – тънка ивица земя, която се проточва почти до Малоазийския бряг. Той е с дължина ок. 65 км, най-голяма ширина 20 км, в най-тясната си част до 5-6 км. Полуостровът е нископланински, състои се от 1 гребен с най-висока точка 256 м, на североизточната му част е гр. Галиполи, а на шийката с. Булаир и с. Ексемил, между които е паметният исторически бой. Северозападната част се мие от лазурното Бяло море – Сароския залив, югоизточната – от тихото Мраморно море и Дарданелския проток и по нея има много укрепления, целящи ограничаване движението на чужди кораби. В най-тясната част на полуострова

разполагането на 4-та армия в близост до Галиполския полуостров за голяма опасност по отношение сигурността на Дарданелите, турското командване предприема крути мерки за укрепване на Булаирската позиция, като прегрупира и организира войската и подобрява състоянието и изгражда нови охранителни постройки. Така след прекъсване на лондонските мирни преговори от страна на Турция временно преустановените бойни действия се възобновяват, започва последният, превърнал се епопея етап на войната — битката на Галиполи.

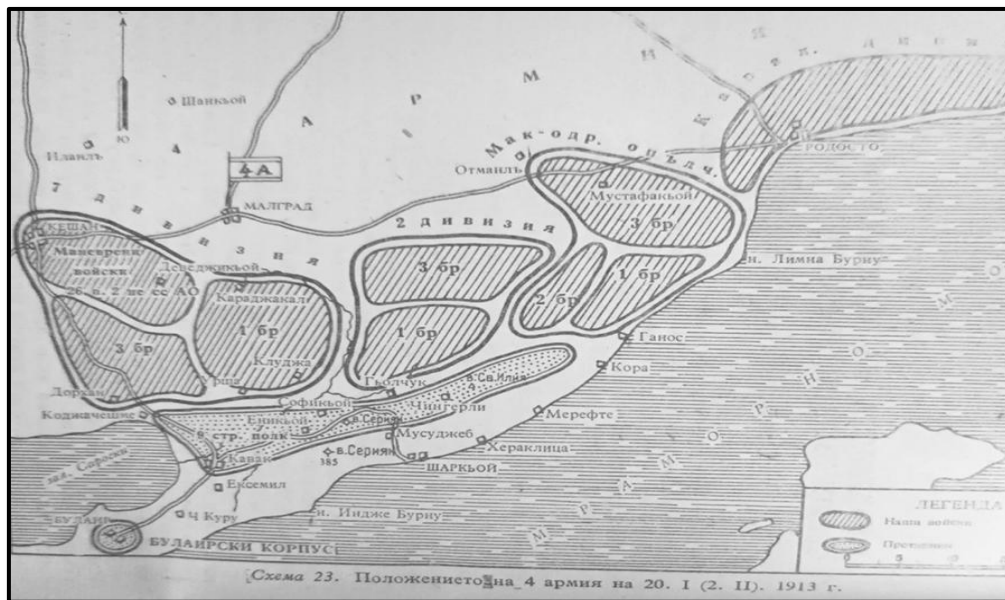
Предстои битката за Булаир, където мощно контранастъпление предприема уверената в своя успех сухопътна групировка на турската армия, включваща дивизия „Мюретеби“ и 27-а пехотна Низамска дивизия. С численост от 37 355 войници, поддържани от 12 полски и няколко високопланински батареи под командването на Фетхи бей, тя се насочва за атака срещу заемащата първа позиция 1-ва пехотна рилска бригада под командването на полковник Тодор Митов с нейните 13-и пехотен рилски и 22-ри пехотен тракийски полк с обща численост от едва 10 000 войници. Превъзходството е стряскащо - два рилски полка ще отразяват ударите на две турски дивизии.

20 януари 1913 г. Всички армейски части получават заповед за подновяване на бойните действия. В 21 ч. е изпратена заповед № 17 до 1-ва бригада на 7-а рилска дивизия, която поради прекъсване на мирните преговори в Лондон разпорежда настъплението ѝ на следващия ден в 7 ч. след пладне (19 ч.), като се допуска и възможно по-ранно настъпление на противника. Вляво от рилци ще действа 2-ра тракийска дивизия

1-ва бригада се разделя на две колони. Дясна колона под командването на командира на полка подполковник Манов в състав 13-и рилски полк (1-ва, 2-ра, и 3-та дружина) картечна рота, три батареи от 2-ри планински артилерийски полк, 1-ва пионерна дружина, 5-и конен полк. Лява колона под командването на подполковник Савов в състав 22-ри тракийски полк (2 дружини), 4

Североизточно от Галиполи още по време на Кримската война (1853-1856) са изградени охранителни съоръжения (позиция), които преди началото на Балканската война са обновени и допълнени.

картечници, 13-и рилски полк (1-ва дружина от Елуджа), 2-ри артилерийски планински полк (1-ва бат.), 7-и скорострелен арт. полк (2-ра бат.), 9-и нескорострелен арт. полк 1-ва батарея, 1-ва пионерна рота (2 взвода), 5-и конен полк.

Положението на 7-а пехотна рилска дивизия и Четвърта армия 20 януари 1913 г., Булаир.

Бригадна поддръжка подполковник Кметов, 22-ри тракийски полк, 9-и нескорострелен артилерийски полк 1-ва батарея, 10 конници.

Разчетите отреждат втората позиция на 3-та бригада на дивизията, включваща 49-и и 50-и пехотен пол. В резерв остава 26-и пехотен пернишки полк.

21 януари 1913 г. До края на деня Четвърта армия заема определеното изходно положение за настъпление. Генерал-майор Тодоров е начело на частите на 7-а пехотна рилска дивизия, която е в първия ешелон на армията и на следващия ден настъпва в югоизточна посока.

Дивизията, въпреки лошото дъждовно време и внезапно приходлата река Кавак, до вечерта (22 януари) достига определената линия при Кавак и Ексемил, а Македоно-одринското опълчение в състав само от две дружини — района на Шаркьой. Тя се разполага на позиция по хребетите около Ексемил и с

придадения ѝ 26-и пехотен полк поема осигуряването на морския бряг около Шаркьой.

Към морският десант се насочват бойците от Македоно-одринското опълчение. Поддръжка на 7-а рилска дивизия при необходимост осигуряват 2-ра пехотна тракийска дивизия (на позиция при Кавак чешме и Еникьой), конната дивизия (за наблюдение и охрана на морския бряг, р. Марица и комуникациите) и 2-ра рилска бригада.

В продължение на два дни бойците укрепват своите позиции, успяват да изкопаят окопи за стрелба на колене, а някъде и в цял ръст. Почивките са без постеля, на открито.

24 януари 1913 г. на Галиполския полуостров предстои решаващата битка за Булаир. 7-а пехотна рилска дивизия е на позиция по линията Сароски залив и Мраморно море с център Сиври тепе и Байрак тепе. С готовност за героични дела рилци подготвят отредената и позиция: разчетите отреждат главната позиция да се заеме от 1-а бригада в състав от 13-и рилски полк (десния западен участък на отбрана от могилата Сиври тепе¹¹⁷ надясно до Сароския залив) и групира трите си дружини в един

¹¹⁷ Сиври тепе (острата могила), 215 м н.в., намира се на междуселския път Ексемил – Булаир.

ешелон и 22-ри тракийски полк (левия източен участък от Севри тепе наляво до Мраморно море за охрана и отбрана) и групира две дружини в първи ешелон и две дружини в полкова поддръжка. В подкрепа на бригадата е придаден 9-и нескорострелен артилерийски полк. На тилната позиция в района с. Ексемил е 3-та бригада с 49-и и 50-и пехотен полк, на 3-та бригада е отредена маневрена дейност с оглед подпомагане на отбраната. Цялата артилерия е на закрити позиции, невидими за земното противниково наблюдение. На разстояние 1 — 1,5 км напред са разположени наблюдателни застави на рилските полкове. Най-многочислената част на турския Булаирски корпус е разположена срещу 22-ри пехотен тракийски полк, към него са насочени четири турски пехотни полка и два самостоятелни табора. В периода 21 — 15 януари 22-ри пехотен тракийски пехотен полк провежда активни подготвителни действия и укрепване на определения му отбранителен участък, като насочва основните сили за удържане на позициите при с. Еникьой. 26-и пехотен пернишки полк е в резерв.

Изчисленото превъзходство на турците е значително — в пехота 1,6:1, в кавалерия 3:1, в картечници 2:1, само в оръдия съотношението е 1:2.

Скица на Севри тепе и булаирската укрепителна позиция с изглед от Байрак тепе (автор подполковник Жаблински)

Легенда:
 фВ – форт
 Виктория;
 фС – форт
 Султанъ;
 Б-гр. Булаир;
 С.Т. – Севри
 тепе;
 ББ – окопи на
 българите;
 БВ –землянки
 на
 бълг. поддръжка

25 януари 1913 г. В щаба на булаирския корпус се получава директива на османското командване за начало на операцията при Булаир с боеве на десния фланг на Четвърта българска армия и в Шаркьой, където в 6:00 ч. сутринта на следващия ден ще се извърши морски десант. Заповедта е Булаирският турски корпус да атакува 7-а пехотна рилска дивизия, след което да се свърже с 10-и корпус в посока Еникьой. От разузнавателни данни става ясно, че противниковите укрепления са въоръжени с голяма артилерия, вкл. далекобойна. Определената позиция на 1-ва бригада е с доста широк периметър от около 7 км. Генерал-майор Тодоров, оценявайки идващите сведения за силата на многочисления противник, иска от командващия армията генерал Ковачев в помощ една бригада, но до края на деня такава не пристига. 13-и и 22-ри пехотен полк до вечерта заемат указаните им позиции с готовност всеки момент страховито да настъпят срещу врага.

26 януари 1913 г. Боят при БУЛАИР

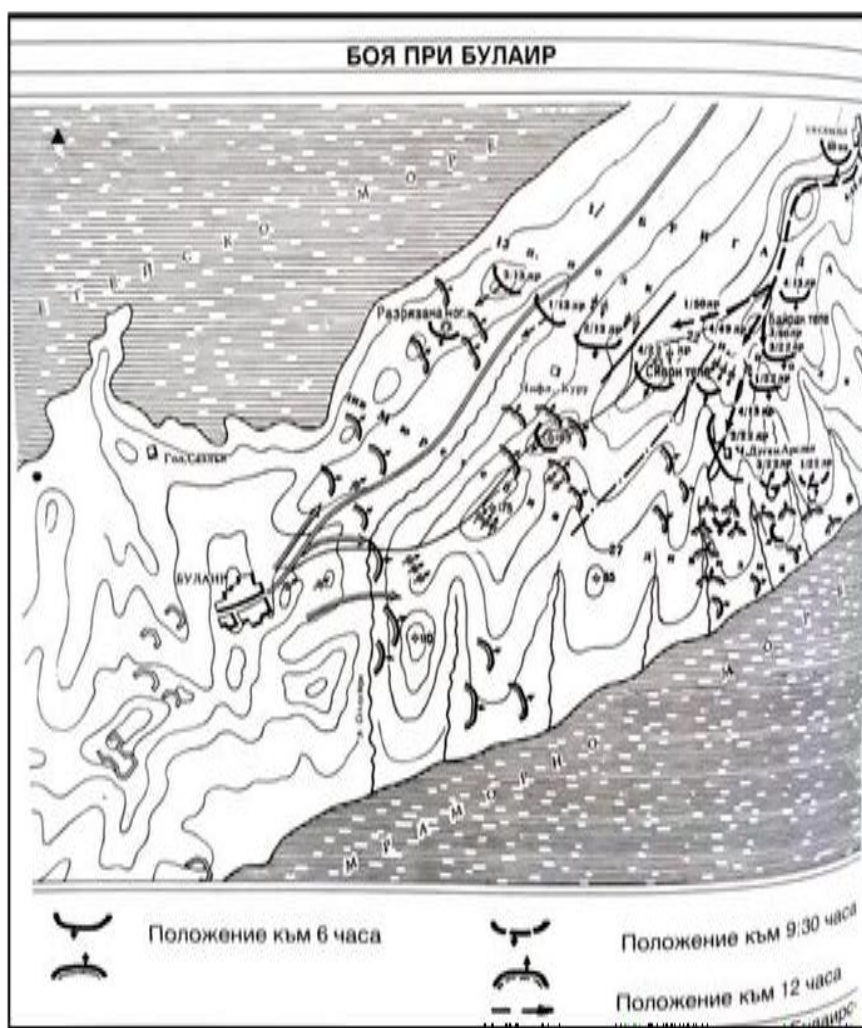
Ситуацията. Боят се разгаря в местност между село Ексемил и Булаир. В западна посока от селото започва постепенно да се издига планинска верига — тя разделя Галиполския полуостров на две половини: северна, граничеща със Сароския залив, и южна, граничеща с Мраморно море, и достига до Булаир.

Най-високата и точка е връх Байрак тепе (256 м) и в двете посоки се спускат множество хребети със стръмни скатове. На около километър и половина на запад от вр. Байрак тепе и на 200 м на юг от веригата се издига Сиври тепе, която служи като прекрасна наблюдателна кула и определя средата на позицията на бригадата. На това място широчината на Галиполския участък е 8 км, но понеже около 3 км при Мраморно море не са заети, защото околността е много равна и отрита, отбранителната линия е от около 5 км.

В участъка на 13-и пехотен рилски полк вляво от шосето Ексемил — Булаир и на около 700-800 м пред позицията се намира чифликът Куру, състоящ се от няколко каменни сгради и заобиколен от много черничеви дървета.

В участъка пред 22-ри пехотен тракийски полк се намират чифликът Доган Арслан и Червеният чифлик — околността е гола, на места е разорана за посев. В тила на българската позиция на около 3,5 км се намира с. Ексемил с 200 каменни, доста удобни къщи, населени с гърци.

Бойните действия на 7-а пех. рилска дивизия при Булаир, 26 януари 1912 г.

Началото на боя. Боят при **БУЛАИР** започва ожесточено в 6 часа сутринта. Турците откриват 5-километровия фронт с 6 пехотни полка, разположени в три гъсти колони, и поддържани от 12 полски и няколко планински батареи от Галиполския турски армейски корпус и един кръстосвач в Мраморно море, които бързо настъпват срещу позициите на 7-а пехотна рилска дивизия. На фронта срещу 13-и пехотен рилски полк по ската към Егейско море настъпва яростно в пълен състав турската дивизия „Мюретеби“ (Сборна дивизия). Лично Енвер бей, зет на султана и вдъхновител на

младотурския преврат, предвожда войската. Плътното настъпление срещу 22-ри тракийски полк е в посока Мраморно море.

Войници от 7-а пехотна рилска дивизия на позиция на Булаир

Нощта срещу 26 януари е тиха и спокойна, сякаш пред буря. небето е ясно, звездно, времето е много студено. Войниците спят на открито, без огънове, без постелка и завивка; преди зори са подкрепени с топла храна, приготвена през нощта. Сутринта е мрачна, Мраморно море е в мъгла. На наблюдателната застава на разстояние два км пред десния фланг на позицията в югозападна посока в очакване на смяна е оставеният предния ден 1-ви взвод от 13-а рота, 13-и п. полк на подпоручик Тодор Тавалички.

*Генерал Тодоров и полковниците Савов и Митов на Булаирската позиция
Картина от Димитър Гудженов*

Първи етап на боя. Преди разсъмване будната и бодра охрана забеляза в тъмнината настъпващи неприятелски 25 - 30 конници, командирът поведе веднага взвода си напред, пръсна го във верига и към 6 ч. 15 м. открива вихров огън. Противникът е отблъснат, както и идващите след това в негова подкрепа нови и нови пехотни попълнения. Към 7 ч. неприятелската артилерия от укрепленията пред Булаир открива огън по заставата, пред която се развърщат два табора, които настъпват стремително и безспирно към разрязана могила. В 7 ч. 10 мин. в боя се включва с точен шрапнелен огън на 3600 м батареята на капитан Кърджилов, след нея на капитан И. Христов и майор Венедиков и турците са отбити.

На обход на наблюдателната застава южно от чифлик Доган Арслан (левия фланг), където е разположен 22-ри полк към 6:30 ч. командирът на 6-а рота капитан Д. Жеков в здрача също забелязва неприятелски конни съгледвачи и зад тях гъсти дружинни вериги, настъпващи по пътищата откъм Булаир. Той веднага развърща в боен ред пред чифлика 3-ти взвод във верига на 200 м южно от чифлика, 4-ти взвод на 100 м вдясно зад него, 2-ри и 1-ви взвод — в ротна поддръжка на 200 м зад 4-ти взвод. Към 7 ч. с приближаването на противника, когато той достига на около 1300 крачки от 3-ти взвод, открива ураганен огън. Боят се развива до крайния си предел. Неприятелят е спрял за известно време, но идват нови и нови колони стрелци от полковете на цялата 27-а пехотна турска дивизия, подкрепяна и от флота. Бойният ред на противника се разстройва. Спрелите се дори за момент низами биват тласкани напред от турски офицери — на коне или пеша със завидна смелост и револвер или сабя в ръка, те принуждават войниците, заплашвайки ги със смърт, да вървят непрекъснато само напред. Силният напор на турците е и в трите посоки — към Разрязаната могила (дясното крило), към Сиври тепе — средата на позицията и по брега на Мраморно море (лявото крило).

Към 8:30 ч. най-силно се очертава настъплението на турците срещу 22-ри полк: гъсти колони от 12 табора пехотинци, турски, но и много кюрдски полудиви, фанатизирани маси — от артилерия и флота настъпват срещу българите, на които задачата е да пробият и да се явят в тил на българската войска при Чаталджа. Залогът е

голям, борбата е неравна. В 9 ч. след тричасов героичен бой българите организирано се оттеглят на старите си места за отбрана. (Тази тактика: тактическо отстъпление, последвано от внезапна контраатака, е позната и прилагана в армията още от времето на Цар Симеон). Над Сиври тепе и левия фланг пада гъста, непрогледна мъгла, която заема цялата линия без десния фланг и внася смущение и в двете воюващи страни по отношение тяхното ориентиране, управление, свързки и т.н. Ситуация, в която „нито противникът виждаше нас, нито ние него“.

Генерал-майор Георги Тодоров с щаба на 7-а пехотна рилска дивизия по време на Булаирския бой

Боят във втория етап: 9:30 – 16:30 ч. е в мъгла и продължава да е на живот и смърт. В 9:30 ч. гъста мъгла покрива бойните участъци на Сиври тепе. Турците нападат, таборите настъпват безспирно. Отговорът на 7-а рилска дивизия е безапелационен: нова контраатака. Но не за дълго: турците, сглобили редици, пак щурмуват. Рилци вкарват в боя всички резерви. И за миг дори не мислят за отстъпление. Въпреки загубите устремът и духът им е голям. Гъсти турски вериги от дълбочина и от скрити подстъпи в местността, подпомогнати от подготвените им порано на булаирските укрепления далекобойни оръдия, подемат отново настъпление с устрем и фанатизъм. В 11 ч. турците заемат отстъпената Разрязана могила и започват силен картечен и артилерийски обстрел по десния фланг.

След четвърт час боят ескалира ежеминутно и ожесточено. Особено яростен е напорът на турците към позициите на 22-ри полк на левия фланг, до който се доближават опасно, на места от 200-

500 м разстояние; и в центъра. Постепенно видимостта в мъглата стига на не повече от 20 крачки, цари невъзможност да се видят нито своите, нито противниковите части. Патроните на картеচারите привършват, а мъглата над бойното поле ограничава възможностите на артилерията да насочи огъня си срещу гъстите противникови вериги. Въпреки, че полето вече е осеяно с турски трупове, българите с мъка удържат позиции и положението им явно става критично. Към 10.30 ч. целият ляв български флаг се оттегля. Турците са опиянени от частичния успех.

В центъра гъстата мъгла позволява на турците към 10 ч. да се приблизят на около стотина крачки. Натискът им към 12 ч., подкрепен и от артилерия се увеличава, екотът на ожесточения бой „наподобява ревът на едно развълнувано море”.

В боя на Булаир огънят на нашите части се слива с тоя на турците, които обаче при настъплението са подкрепени и от ожесточения огън на тяхната полска, планинска и крепостна артилерия от Булаир и от морската такава на техния флот, грамадните снаряди на която издига нависоко цели стълбове от камъни и пръст, които с голям трясък се изсипваха върху нашите защитници на позицията. Беше настанал такъв ад, който просто не можеше да се опише¹¹⁸. Към обяд части на 22-ри полк биват пробити, чифликът Доган Арслан е превзет от османците. В 12 ч. по заповед на командира, който смело стои на първа линия, 1-ва рилска бригада започва настъпление. С безграничната си смелост командирът на 7-а рота от втора дружина повежда контраатаката, произнасяйки пламенни думи: *„Войници, в днешния ден погледите на цяла България и на нашите братя при Одрин и Чаталджа са обърнати към нас. Който от Вас обича България, да ме последва!”* В друг участък старшият подофицер предвожда взвода си, пеейки „Шуми Марица”, трети тръгва начело с „ура!” Турците отново откриват убийствен пушечен, картечен и артилерийски огън, но това нито стряска, нито дори за момент разколебава храбрите и упорити в боя рилци, които воюват самоотвержено на позициите си. Безстрашните воители самоотвержено бързат към чифлика „под град от куршуми”. В 2:15 ч. Разрязаната могила с околната местност е

¹¹⁸ Терекчиев, Дончо. *Историята на рилци*, с. 81.

върната отново в български ръце. Боят около ключовия обект — чифлика Доган Арслан, е най-ожесточен. Към 2:30 ч. войниците вече се бият безмилостно с ножове, с приклади, с камъни, както някога опълченците на Шипка, има и схватки гуша за гуша. И в очакване на боя на нож именно от тази позиция, когато мъчителното отброяване на минути изглежда цели часове, от редиците на 8-а рота се чува викът „По пет на нож!“¹¹⁹, той се предава по цялата

*Пощенска
картичка „По
пет на нож“,
придобила
изключителна
популярност в
градове, села и
паланки*

бойна линия и стряска противника. В ръкопашния бой не един български войник ще муши низамите с думите: „Нечеш да подпишеш мир, а!“¹²⁰. Долината е препълнена с трупове на турски войни — убити и умиращи. Пространството пред чифлика не прилича на сражение, а на касапница на хора.

Към 2:30 ч. боят е в апогея си. Полковник Митов взима бързи мерки и прехвърля в подкрепление на 22-ри полк 4-та дружина от 13-и полк и една дружина от 49-и полк, които атакуват в движение „на нож“ и повличат в устрема си, започналите да отстъпват части

¹¹⁹ Бойният вик „Напред на нож!“ на бягащите турци се счува най-напред като „По пет на нож!“. Този произход е популяризиран и в английските среди от лорд Ноел Бъкстон – председател на Балканския комитет (Balkan Committee) в Лондон. Noel Bukston е британски политик, член на парламента, министър, един от двамата братя създатели на този обществен комитет с цел да информират британското общество за развитието на процесите на Балканите, вкл. Македонския проблем.

¹²⁰ Косев, Кирил. Подвигът..., с. 122.

от 22-ри полк — заедно се втурват в неудържим ръкопашен бой — изсипват се като в порой с ножове, с приклади и камъни... Паметна е заповедта на *подполковник Жаблински, командир на лявофланговата 2-ра дружина*, произнесена при обхождане на ротите: „*Който отстъпи, ще бъде застрелян, а който ме види аз да отстъпвам, той да ме застреля!*” Контраатаката е повратна.

„При настъплението, което приличаше на една непрекъсната и стихийна вълна, се наблюдаваше едно надпреварване на войниците и едно съревнование между изначалствующите лица кой да стигне пръв до позициите на турците... Българите просто вървяха смело напред с едно презрение към смъртта, която по всичко изглеждаше никак не ги плаши... Когато видяха турците, с които ги деляха само няколко минути да се срещнат гърди с гърди, тяхното въодушевление дойде до своята забрава... Те още повече се разяриха и като лъвове се нахвърлиха с още по-голямо ожесточение към позицията...”

Из „Историята на рилци”, с. 83-84

Третият етап на боя: 16:30 ч. – 18:30 ч. Към 16:30 ч. мъглата започва да се вдига, небето да се прояснява и слънцето блясва. Българите виждат „грозотата на безброй разхвърляни трупове на противника“. Към 17 ч. турските табори подновяват настъплението срещу центъра, но отново биват отблъснати — българската артилерия действа отлично от упор и боят на нож не спира — турските загуби са големи и в крайна сметка не осъществяват предвиденото взаимодействие с разположените вдясно части. Първа в ожесточения бой не издържа дясната турска колона, след нея е разбита и лявата — съсипани, те се обръщат назад в неудържимо бягство. При вида на отстъпващите турци фронтът е залят от мощно и продължително „ура!“ От Доган Арслан чифлик, извоюван в български ръце към 16:30 ч. и от Разрязаната могила турците бягат смаяни, забравили за своя доскорошен юруш, бягат като стадо по склоновете на Сиври тепе и Байрак тепе. Обладани от страх и ужас, те не успяват дори и ножовете на пушките си да турят, повечето в паническо бягство търсят спасение в доловете и към залива, а някои вцепенени дори чакат смъртта си прави на позицията. „Не след много време предните части (б.а.: на врага)

бяха окончателно унищожени. Цели камари хора един върху друг. Офицери и войници от бойния ред се разбъркаха и бягаха на цели групи назад... Героите рилци видяха позора на противника. Безброй трупове убити и ранени¹²¹. Полето ехти от радостни викове: „България! България!“

Боят на Булаир приключва преди стъмване. Тук-там низами правят плахи опити отново да настъпят, но без успех — силният огън на пехота и артилерия ликвидират и последните им надежди. Стрелбата стихва окончателно към 18:15 ч. Противникът е изхвърлен от бойното поле, там са останали само многочислените му трупове, ранените, изоставени и пръснати във всички посоки военни предмети и снаряжение, топовете. Над булаирското поле настава тишина. Рилци тържествуват за славната победа. Ликува и целият български народ.

22-ри пернишки полк също дава свидни жертви, в т.ч. и офицери - загива капитан Иван Шопов, командир на 12-а рота, ранени са командирите на 1-ва дружина и на 5-а рота — майор Аврам Шишков и капитан Георги Гърбев, убит е командирът на 14-а рота от 49-и полк капитан Илия Люлински и др. В ръкопашния бой пленяват знамето на 80-и турски полк от 27-а низамска дивизия. То е намерено от кандидат-подофицер Димитър Терзийски под телата

на
загиналит
е му
защитниц
и.

Участници
от
Дупница в
боя на
Булаир

¹²¹ Георгиев, Симеон. Булаир, в. „Светлина“, бр. 50, 10 февруари, 1935 г.

Вестта за морския десант в района на Шаркьой спира увлечените в преследването на противника 13-и и 22-ри пехотен полк,

на които командването нарежда да остават да нощуват на

позициите, охранявани от часови, и да продължат окопаването си,

готови да посрещнат отново нападение на врага.

26-и пех. полк – щабът на 1-ва дружина пред Сиври тепе

26-и пех. полк на бивак на Галиполи

В това време съседният вдясно 13-и полк контраатакува успешно и успява да отблъсне турския щурм. Но 22-ри полк е притиснат от значително превъзходящия противник и с бой отстъпва назад. Полковник Митов взема бързи мерки и прехвърля в подкрепление 4-та дружина от 49-и и полк и още по една дружина 13-и полк, които с устремна контраатака „на нож!“ и с песен на уста в движение настъпват, повличат след себе си и отстъпващите части на 22-ри полк и всички заедно се втурват в неудържим, ръкопашен бой — изсипват се като в порой с ножове, с приклади и с... камъни — както някога опълченците на Шипка.

Победена, оттеглящата се 27-а турска дивизия усложнява и без това тежкото положение на Мюретebната дивизия и командирът на турския Булаирския корпус нарежда общо отстъпление. Вечерта на този ден корпусът посреща отново на същото място, на което е

бил сутринта, при започването на боя. „Това беше епилогът на боя при Булаир на 26 януари”, ще пишат по-късно военните историци и ще допълват: „След като претърпя големи загуби в предпозиционното пространство от огъня на отбраната, той приключи деня с едно голямо поражение”¹²².

В превод думата „Булхаир” означава „намерено щастие”. Но в тези жестоки боеве двете турски дивизии губят повече от половината личен състав — убити са 6 000 войници и са ранени най-малко 10 000. Само пред една от атаките в предокопното пространство на българските войски са открити 5 000 турски трупа¹²³.

Така вместо „щастие” това кърваво сражение във военната история остава не без основание и ще се изучава от поколенията като „Кланицата при Булаир”. Грамадна е турската загуба и на бойна техника. Не само загубите на турските войски са потресаващи, претърпеният психологически шок също не е за подценяване. Затова и до края на войната те водят само епизодични бойни действия, но голямо настъпление не предприемат.

¹²² Балканската война, с. 394.

¹²³ Подвигът..., с. 50.

Българските загуби в боя при Булаир са далеч по-малко. Убитите и ранени бойци от 1-ва бригада по роти са: убити 6-има офицери и 110 войници и ранени 6-има офицери и 367 войници¹²⁴:

7-а пехотна РД	Убити				Ранени			
	Офицери		Войници		Офицери		Войници	
	13. полк	22. полк	13. п.	22. п.	13 п.	12 п.	13 п.	12 п.
1-ва рота						1	2	3
2-ра рота				4			11	13
3-та рота			1				18	
4-та рота			2	2			12	7
5-а рота				8		1	4	14
6-а рота			1	4			3	11
7-а рота	1	1	4	10		2	9	24
8-а рота		1	3	6			5	30
9-а рота				6		1	5	8
10-а рота	1	1	6	8		1	11	0
11-а рота			3	12			7	6
12-а рота		1	1	14			15	1
13-а рота			5	1			17	1
14-а рота			2	2			-	6
15-а рота			1	3			5	7
16-а рота			1				9	2
К. рота							-	1
Всичко	2	4	30	80		6	133	34

От другите части: 4-та дружина от 49-и полк, 13-а, 14-а, 15-а и 16-а дружина — убити 12 войници, ранени 1 офицер и 51 войници. Няма убити коне, само 1 ранен от 5 рота.

¹²⁴ Митов, Т., Боят при Булаиръ, с. 112.

Има символика във факта, че спечеленият бой от 7-а пехотна рилска дивизия е в района на известната антична крепост „Цимпе” – мястото, откъдето преди 600 години тръгва османският поход за покоряване на Европа — сочат изследователи.

Отзивите:

- *Кореспондентът на френския вестник „Фигаро” отбелязва Боят при Булаир със знаменателни слова: „Военните операции, развити при булаирските укрепления... са втори по ред (б.а. – по важност) между всичките досегашни операции на двете войски. БА, разгъната по позициите си, гледаше как кюрдите приближават. Когато най-сетне турската вълна се приближи до българите, една огнена линия покри техните окопи. Залповете на българската пехота, картечният огън и шрапнелите се лееха като из ведро и косяха като жито чадата на Анадола. Към три часа следобед цялата българска линия изскочи от окопите си, понасяйки се „на нож” срещу изплашените турски пълчища, над които тя извърши грозна сеч. И когато нощта бавно се спускаше, на хоризонта на бойното поле лежаха повече от 6 000 убити турци и три пъти повече ранени. Разнебитените отомански останки се скриха зад булаирските укрепления. И тъй в Галиполи оръжието реши съдбата на турците”.*

- *Военен кореспондент на вестник „Известия” ще напише: „Контраударът на българската армия е светкавичен и безмилостен. В следобедните часове един български пехотен полк атакува на нож цяла турска дивизия, и то без артилерийска подкрепа. Защото всичките батареи на 7-а РД по това време са при чифлика Доган Арслан, където е главният удар на противника. При Разрязаната могила се завързва безмилостна героична битка. Българите се бият като истински дяволи. В ръкопашните боеве те проявяват такава ярост, сякаш искат да отмъстят с един замах за петвековните мъки и зверствата на поробителите. Дори и ранени, те отказват да напуснат бойния строй и заклеват своите другари да се бият без пощада! Оцелелите турски войници от дивизията „Мюретаби” бягат ужасени в укрепленията си на Галиполи. Като мощен тътен на*

буря над полето се носи победоносният вик на български юнаци: „България, България!”

- Британският вестник „Таймс” пише в образна публикация: „Българските войници отидоха на бойното поле от нивата и кошарата, но се биха като герои. Те нарушиха много военни правила. Те не искаха да знаят, че байонетът (щикът) е излязло от употреба оръжие и се хвърляха „На нож” от 500 м, без да могат да ги удържат техните командири. Нищо не бе в състояние да спре тяхното неудържимо напредване. И преди Европа да разбере какво става, изметоха турците от Тракия. Такъв е духът на един въоръжен народ, възпламенен от една кауза, която той вярва, че е права”.

- Кореспондентът на италианския вестник „Кориере де ла sera” Луиджи Барздини отразява, че в удара „На нож” и в близкия бой българите се оказват ненадминати: „Това бе една човешка вълна... Една буря от хора... Не можем да си представим без смайване и възхищение една поредица от фортове, превзети с атака „На нож!”

- Майор фон Гагерн, военен наблюдател на германския генерален щаб, отбелязва: „Българите са чудесни войници. Те се увеличат извънредно много в битката и отиват на удар с голямо хладнокръвие и без всякакъв страх. Настъплението на частите и съединенията се отличава с изключителна бързина и устрем. В малките подразделения то завършва с мощен удар „На нож!”

- Отоманската империя също признава тоталния характер на загубата от боя при Булаир и понесените жертви. Ето какво пише Шериф паша в книгата си *Quelques reflexions sur la guerre Turco – Val caniprie*: „На 8 февруари с.с. отоманските войски настъпват с 50 000 човека против позициите на Четвърта армия (13-и и 22-ри полк). Кюрдските полкове, които бяха начело, се хвърлиха с голяма пламенност, издавайки грозни виковете, без да търсят закритие в местните гънки. Българската армия ги очакваше мълчаливо и като допусна атакуващите на близко разстояние, буквално ги покосяваше с убийствен огън. Пристигналите в подкрепление анадолски войници изпитаха

същата участ и в 3 ч. сл. пл. българите се хвърлят „На нож!“ и изблъскват отоманските войски зад фортовете на Булаир, като оставят на полесражението шест хиляди убити, ранените са били три пъти по-многочислени!”¹²⁵.

Ранен редови турски боец също съкрушено коментира боя на българските войници: „Те са разярени лъвове, пуснати от клетка и насочени срещу нашата войска. Никой не е в състояние да ги спре... Нашата войска не се бие вече, а само бяга”.

• На булаирското бойно поле няма неприявена дейност, няма неприявена добродетел, която да не е създавала херои“ – пише командирът на 1-ва бригада полковник Т. Митов. И допълва: „Този бой по редките си особености: победоносна отбрана на позиция, лежаща пряко теснина на две морета, на една от най-историческите местности на земята – Тракийският Херсонесъ; обърната с лице към възпетия от Илиадата „буренъ Хелеспонтъ, неравна борба, в която качеството бие числото; върху главния мост между Азия и Европа, що е видял минаването на Ксероксовите пълчища, на Александровите фаланги, на римските легиони, на турците през 1357 г., при нахлуването им в Балканския полуостров, под водителството на Сюлейман паша, син на султана Орхан и сега гледа поражението им от довчерашия си роб – е наистина една от най-характерните, що българският народ е здраво издържал и една от тия, що безспорно са прославили оръжието му.“

• В кървавия бой на Булаир всички са герои. За един от тях — майор Константин Живков (роден е в гр. Щип през 1870 г., починал и погребан в София в 1950 г., участвал в Балканската, Междусъюзническата и Първата световна война, създател на Военноисторическата комисия, признателни кюстендилци си спомнят и днес: „През време на булаирските боеве Константин Живков бе генерал щабен офицер и благодарение на смелото му командване победата наклони към полка. При Булаир бе 13-и пехотен полк и съдбата на всички кюстендилски воители бе в ръцете на Константин Живков” (по сведение на Х. Попанастасов).

¹²⁵ В. „Булаиръ”, бр. 1/ 08 февруари 1927 г.

„Боят на 7-а пехотна рилска дивизия в района Булаир е един от най-успешните отбранителни боеве на българската армия в Балканската война. Неговата подготовка и развитие са крайно интересни и особено много поучителни дори и сега, когато видят и качеството на оръжието и тактиката на войските са значително по-други. Той е ярък пример за активна отбрана.

Боят беше спечелен благодарение на високия масов героизъм на бойците от 7-а пехотна дивизия, грешките на противника и тяхното умело използване от командването на дивизията. Особените атмосферни условия на боя — гъста мъгла в източната половина и ясно време в западната му половина — също оказаха благоприятно влияние върху хода на отбранителния бой на 7-а пехотна дивизия.

... Въпреки че бойците от 7-а пехотна дивизия понасяха почти от деня на мобилизирането им много несгоди..., те се проявиха като герои, които с умение си служат с оръжието и с устрем извършват настъплението.

... В боя при Булаир съставът на 7-а пехота рилска дивизия прояви масов героизъм.

Из „Балканската война”, с. 394

Групова снимка от награждаване на войници и офицери от 22-ри пехотен тракийски полк на 7-а рилска дивизия след боя при Булаир.

Наградите връчва генерал Георги Тодоров

Неслучайно, когато идва моментът командирът на Четвърта армия генерал Ковачев да представи отличили се бойци за награждаване с войнишките кръстове „За храброст“, той казва: *„Показаната храброст на нашето войнство в този блестящ бой беше така единодушна, че се страхувам да направя оценка за някаква относителна лична храброст!“*

Патриархът на българската литература Иван Вазов възпя в стихотворението „Булаир“ боя, останал връх сред боевете на дивизията

Ново име в историята световна
ваший меч записа най-подиръ;
нова слава въ слъвата гръмовна:

Булаир!

Нека бълватъ адъ, море и суша —
български войникъ не знае спиртъ;
все „напредъ“ въ барутния дим се слуша:

Булаир!

Новъ триумфъ надъ орди азиатски;
новъ гробъ над техния учуденъ миръ;
напънь дивен на героя лозенградски:

Булаир!

м. януари, 1913 г.

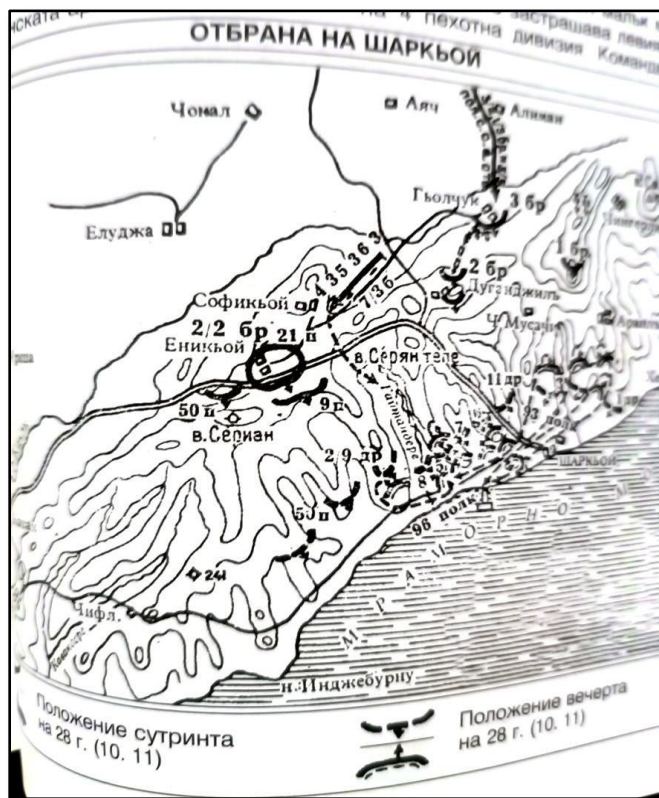
ДЕСАНТЪТ ПРИ ШАРКЪОЙ

● **25 януари 1913 г.** Този ден турското военно командване натоварва и през нощта изпраща югозападно от Шаркьой морски пехотен десант от 32 големи бойни кораба — това е елитният 30-хиляден десети армейски корпус (стратегически резерв на турското главно командване, в състав от 2 пехотни дивизии) и кюрдски подразделения, идващи от сърцето на Анадола. До този момент те се намират на малоазиатския бряг, там са натоварени на четири турски пристанища (Сан Стефано, Цариград, Измир и Бандерма) и под прикритието на военна ескадра от 7 броненосеца и кръстосвача и други по-малки съдове, те идват в помощ на Галиполската сухопътна армия, в 6:00 ч. на следващия ден трябва да настъпват към Еникьой, там да се свържат с настъпващия откъм Ексемил Булаирски турски корпус, за който е леко преодоляването на

скромните, но сражаващи се с доблест опълченски дружини от първа бригада на МОО.

Смела и дръзка акция на Енвер бей — стоварването на успешен десант в тила на основната част на българската войска, която блокира Галиполския полуостров, има за задача да улесни турската армия в операцията при Булаир и съчетан по време с

очакван пробив на Булаир, той би осигурил на турското военно командване значителен оперативен успех срещу Четвърта българска армия и стратегически възможности за нападение към Одрин и Чаталджа, което пък да доведе до обрат на военните действия в Тракия.

Бойни действия на 7-а пехотна рилска дивизия при отбиване на десанта при Шаркьой, 28.01. (10.02.) 2013 г.

● **26 януари 1913 г.** Дълъг и тежък зимен ден. Към мястото на десанта се прехвърлят бързо части от новосформираната Четвърта българска армия на базата прехвърлени по море от Солун подразделения на 7-а пехотна рилска дивизия и батареи полева артилерия.

Още от 7 ч. сутринта противниковият флот под прикритието на падащата мъгла, започва да приижда на определения за десантиране участък. Към 10 часа и десантните турски кораби, възползвайки се от гъстата мъгла, достигат Шаркьой и започват артилерийска стрелба в подготовка на десанта. На обяд в 12 часа с лодки и катери започва стоварването на авангардните части от транспортните кораби, състоящи се от два пехотни полка, в тила на 7-а пехотна рилска дивизия, на 3 км западно от Шаркьой в Мраморно море, в неохраняем от българските сили участък.

Посрещнати са и ограничавани без артилерия от „незначителните сили“ на 2-ра скопска (командир подпоручик Иван Минков) и 4-та битолска (командир Владимир Каназирев) дружини от 1-ва бригада на МОО, без нито един редовен войник. Македоно-одринци запазват самообладание и се бият храбро с викове „ура“. Десантът на турските части е почти спрял. В следващите два часа турците стоварват ново подкрепление от два пехотни полка (93-ти и 96-и) и успяват да създадат плацдарм. Около 16 часа настъпват за превземане на Шаркьой между морето и пътя за Галиполи, където най-ожесточена съпротива оказват опълченците от 3-та рота на 4-та битолска дружина и от 4-та рота на 2-ра скопска дружина. Едновременно с това, подкрепяни и от корабната артилерия, турците бясно обстрелват Шаркьой, който по-късно е обхванат от пожар. Понеже силите са неравнопоставени, турците настъпват бързо и в 17 часа се промъкват в града. Българите контраатакуват и под град от куршуми и бесен обстрел на големокалибрените корабни оръдия успяват да изтласкат врага, който се оттегля. Боевете в този ден не спират. Падат още убити и ранени. С нова атака турците се закрепват на брега, завземат цялото пристанище и града, подлагайки го на жестоко опустошение, на безчинства и клане на местното население (защото то подкрепя българите) и неуспелите да се изтеглят ранени опълченци. И двете опълченски дружини, проявили похвално мъжество и храброст, но понесли големи загуби, под прикритието на тъмнината, се оттеглят в западните околности, стремейки се от там, доколкото могат, да ограничават противниковите действия.

27 януари 2013 г. Командването на Четвърта армия организира бързо контрадесантна група. Командващият армията генерал Ковачев изпраща през нощта срещу 27 януари в района на десанта 1-ва пехотна бригада от 2-ра тракийска дивизия и 26-и пехотен пернишки полк, подкрепяни от армейската конница. „Послабите и уморени войници са качени на обозните каруци, а останалите войници, хванати за ритлите, тичат със скоростта на конете”¹²⁶. До сутринта те заемат мястото на съсредоточаване — кота 385. Усиленият 50-и пехотен полк (не участвал в боя при Булаир) пристига в подкрепа към 15 ч. и се разполага южно

¹²⁶ *Военна история на българите, с. 436.*

от нос Инжебурну, кота 149. Формирана е и нова ударна дружина на МОО от Солунската, Охридската, Серската и Охридската дружина, насочена е срещу десния фланг на противниковия плацдарм около Гьолчук — Чингерли.

Този ден (27.01.) до вечерта турците разтоварват основните десантни сили (вкл. щаба на 10-и десантен корпус и 1 дивизионен щаб), поддържани от артилерията на крайцерите, и разширяват линията на бойния фронт на разстояние 20 км ширина и до 3 км дълбочина северозападно от града. Турците са уверени, че Шаркьой е техен и през нощта не предприемат действия. През нощта на 28 януари българското командване завършва концентрацията на контрадесантното формирование. То е в състав от 23 пехотни дружини, 10 артилерийски батареи и конница, с което е достигнато превъзходство над противника.

29 януари 2013 г. Българите предприемат организирано настъпление за унищожаването на турския десант. Задачата е да бъде разрушен пристанът, да не бъде позволено на турските части да се изтеглят с кораби и те да бъдат унищожени. Началото на третия боен ден срещу струпания турски десант започва с ураганен огън на артилерията. Артилерийският огън е точен — във военните книги ще напишат, че „всеки снаряд и граната попадат в целта..., ударът на българите е страшен”. Пехотните дружини тръгват напред отново с викове „Ура!” и „На нож!” яростно напред в боя се впускат пехотните дружини. Опълченските дружини атакуват неудържимо. Военният историк, генерал-майор Кирил Цветков обрисова битката така: „Всеки снаряд и граната попадат в целта. Ударът на българите е страшен. Плацдармът се покрива с турски трупове. Турците се мятат по бойното поле и бягат към корабите, преследвани от българите с натъкнати щикове на пушките. Много турци намират смъртта си на брега, други се удавят в морето. Малка част успява да се качи на корабите, които отнасят оцелелите от погрома турски войници от 10-и корпус към Чаталджа, където участват в следващите боеве”¹²⁷. Във Възпоменателно издание „Български герой” (Сливен, 1914 г.) за този паметен ден на боя участник разказва: „Турците не можеха да си обяснят как тия гяури,

¹²⁷ Цветков, Кирил. 145 години българска пехота, с. 125.

подпомогнати само от една батарея, се борят така успешно срещу техния флот и предните турски редове. Скоро под нашия натиск се огънаха, а след това удариха в безпорядъчно бягство към пристанището на Шаркьой... Турската артилерия продължаваше да ни изпраща своите смъртоносни привети. Земята се тресеше. На пристанището в Шаркьой ставаше истинска борба на живот и смърт. Захвърляйки оръжието си, турските войници се биеха кой по-напред да се настани в лодките. Първите български храбреци са вече на брега и без да обръщат внимание на турската морска артилерия, почват да обстрелват отдалечаващите се лодки. Не една от тях намери дъното на Мраморно море и стотици турски войници, търсейки спасение от българския щит, намериха най-последно спасение в студените морски води... И голяма е славата на храбрата планинска батарея!”

Смелите действия на рилци и македоно-одринското опълчение за ограничаване и ликвидиране на десанта в района на Шаркьой ще бъдат оценявани от поколенията като „светла страница”. В тези боеве се прояви и доброволка — санитарката Мария Хаджиколева от Хасково, която пренебрегва смъртната опасност и участва дейно при евакуиране на ранените бойци.

В боя на Мраморно море участва и дядо Васил Тонев Китев от с. Бистрица¹²⁸. Роден е ок. 1890 г. През 1912 г. е първият в селото, получил военен чин — кандидат-подофицер, и заминава на фронта. Командва артилерийски разчет, пълнач. Още в началото на боя по негова заповед с първи точен изстрел е поразена десантна турска шхуна и над 120 турски войници са потопени в морето. В спомените на съселяните си Васил Т. Китев е останал с впечатляващия си външен вид — възвисок, атлетичен, духовит, винаги обръснат, с аристократични маниери и поведение.

Резултатът: С героизма си бойците от 7-а пехотна дивизия разбиват турската войска и я изтласкват към морето. В позорно бягство още на стъмване част от „стоварените” бойци, започват да се качват обратно на корабите. Понесъл огромни загуби, през нощта

¹²⁸ Разказва Симеон Симеонов от с. Бистрица, род. на 16 май 1944 г., в периода 2008 – 2019 г. е председател на настоятелството на местното читалище „Светлина 1927”. По спомени на Христо Николов Очев – „живата история” на селото, бивш кмет през 50-те години на XX век.

командването изтегля корпуса на любимеца на младотурците Фети бей на Галиполския полуостров в помощ на отбраната на Булаир. Турският десант е напълно неуспешен. С това рухvat и надеждите на турците за промяна на военната обстановка в Източна Тракия, от тук и за промяна на хода на войната. Загубите на турската армия от погрома са 1000 убити и ранени, 450 пленени — срещу 100 убити български войници. Турската Галиполската войска в Шаркьой е силно обезкуражена и от новините, които идват за неуспеха им на булаирската акция. Пред опасността от тотално поражение тя губи увереност. Нанесеното поражение е толкова съкрушително, че до края на войната тя не предприема никакви действия срещу Четвърта армия.

7-а пехотна рилска дивизия с пълното ликвидиране на опита за морски десант на турските войски в района на Шаркьой проваля намеренията на турското командване за прелом във военната обстановка в Източна Тракия.

Значението на Галиполската отбранителна операция се засилва и от факта, че за първи път БА подготвя, организира и води операция, в която **комбинира „отразяването на настъпление“ на противникови сухопътни части и „силен“ морски десант.**

По-късно командване, военни експерти и историци ще признават бляскавата победа на 7-а РД при Булаир като една от най-резултатните отбранителни и решаващи битки от войната, други ще я определят като епичен бой, авантюристичен подвиг, „един от най-славните моменти в историята на Балканската война.“

Военни ръководители и експерти определят ожесточените боеве при Булаир като „кланицата при Булаир“. Проницателната чуждестранната преса нарече прогонването на турската армия зад булаирските хълмове отново на Галиполския полуостров „затваряне в бутилка...“, край устата на която са наредени българските топове”¹²⁹.

¹²⁹ *Подвигът...*, с. 123.

Юбилейни броеве на вестник „БУЛАИРЪ“ 1927 г. и 1928 г., издавани по повод тържествено честване на годишнини от боя, гр.Кюстендил

Героичното сражение при Булаир и Шаркьой за пореден път показва храбростта и жертвоготовността на българския войник, който е готов на всичко за освобождението и обединението на българските земи, останали извън пределите на Отечеството. Изтъквайки приносят на рилци и македоно-одринци, на 29 януари генерал Савов оповестява, че противникът е почувствал своята слабост и захванал да търси средства отново да открие преговорите за мир: *„Това забележително събитие показва какви са последствията от юначното държание на нашите храбри войни“* – *заклучава той.* Българските победи при Булаир и Шаркьой „подпечатват“ овладяването на Тракия от българските воители, а изходът от войната трябва да се реши в битката при Одрин.

Безмълвната защита Атон

Далеч от героичните сражения в района на Одрин и Галиполи, един български взвод от 63-ма души показва силен патриотизъм, храброст и самоотверженост в защита на хилядолетната люлка на православието Атон при превземането му за гръцка територия без знанието на съюзниците. Известно е, че от втората половина на XIX

век за съществуването на Света гора силно си противоборстват две тези: според първата теза трите най-важни центрове на православието Божи гроб, Светите земи и Атон трябва да принадлежат на всички православни народи — теза, защитавана от Русия, чиито геополитически интереси определят Света гора като независима и самоуправляваща се територия под общото ръководство на Русия, България, Сърбия, Гърция и Румъния като православни държави и възможното и дефиниране като „общоправославен протекторат“; според втората, защитавана от Атина шовинистична теза, Атонският полуостров е „изконна гръцка земя“ и в нея „чужденците славяни“ нямат право да се заселват¹³⁰.

Изминали са само пет дни от победоносното влизане в Солун на гръцките и българските войскове части. На 2 ноември 1912 г. гръцки миненосец извършва първоначален десант на атонското пристанище Дафни и 67 гръцки матроси слизат в Света гора¹³¹. Турското присъствие е символично и без съпротива османците се предават, Атон е освободен. Само половин час по-късно акостираат още един броненосец и два миноносца и пристигналият с тях началник на Егейския флот вицеадмирал П. Кундуриоти изчита указ на гръцкия крал Георгиус I за превземането на Атон: „Целият Атонски полуостров е зает от нас и от сега е под наша окупация... по гръцките закони“. На другия ден са стоварени още 800 гръцки пехотинци. Над Атон е развято гръцкото знаме. В следващите дни именно българските монаси ще бъдат подложени на най-силна агресия (забележете от кого — от едностранните гръцки войници?!, от събрата - „съюзник“ във войната?!), а тези, които се намирали в обителта „Свети Илия“, са арестувани незабавно.

За да защити българската и другите славянски общности от гръцката заплаха, от една страна, от друга, да обезсили претенциите на Гърция за бъдещата съдба на монашеските земи и в тази връзка — доколкото е възможно, да съдейства за общоправославната мисия на Света гора, генерал Георги Тодоров на 17 ноември нарежда на командира на 14-и пехотен македонски полк да назначи един взвод войници, които на следващия ден да

¹³⁰ *Благоев, Горан. Истории за плач и за надежди, с. 164.*

¹³¹ *Пак там, с. 164 – 174.*

заминат „за святогорския манастир „Зограф“. Взводът ще остане там, докато бъде сменен. Командването на взвода се възлага на запасния подпоручик Цветинов“ — се казва в заповедта. Важно е да се знае, че освен доказал се командир, подпоручик Георги Цветинов владее добре и

Ротата на подпоручик Георги Цветинов с монаси от Зографската обител

православните дела, тъй като е възпитаник на Санктпетербургската духовна академия. Така за първи път след седем века български воители стъпват на Атон (след победата през 1230 година при Клокотница цар Йоан Асен II пристига там с войската си на поклонение). За изграждане на „сигурен български щит на славянските монаси в Света гора срещу надигналата се гръцка агресия“, в края на м. ноември ръководството на дивизията подготвя за изпращане още две роты от първа дружина от 22-ри тракийски полк, подпомогнати от артилерията на една планинска батарея и съответното необходимо продоволствие, което обаче не се случва.

Гръцките военни власти в Света гора са непримирими към българското военно присъствие и предприемайки брутални мерки, оказват груб натиск за неговото отстраняване от „гръцката земя“ — фабрикуват се арести, текат провокации, заплахите не спират и пр.

Въпреки нарастващото напрежение българското командване обаче няма възможност да изпрати подкрепа, тъй като по това време бойците са на далечния фронт — тежките боеве на обсадата на Одрин и в Солун присъствието е символично от само една дружина от 14-и македонски полк.

В началото на м. юли 1913 г. гръцкото военно командване предлага на подпоручик Цветинов да се предаде в плен. Той отказва и отправя молба да се разреши на ротата му да се прибере в България. Тъй като получава категоричен отказ, ротата му се подслонява за защита в манастира. При последното искане към българите да се предадат в плен, гърците отправили заплаха, че ще разрушат манастира. Тогава войници и манастирска управа провели съвещание. Пред опасността от неравен военен сблъсък (десантиралата гръцка войска надвишава 12 пъти числеността на българския взвод) и за да спасят българската обител „Зограф“ като светилище на българския дух, взели решение ротата да се предаде и тя последвала жестоката пленническа съдба на намиращия се на гарнизон в Солун 14-и македонски полк. За мнозина доброволното предаване на 57 български бойци в ръцете на все още броящите се за „съюзници“ гърци, т.е. да предпочетеш да попаднеш в плен, в който окаяно да мизерстваш, да те унизяват, долно позорят и подронват достойнството ти, но да не позволиш на врага да унищожи най-голямата българска светиня в чужбина, е висша форма на вярност и отдаденост, на мъжество и безмълвен подвиг.

Идва и месец октомври 1913 г., когато Света гора официално е призната като част от гръцката държава. В следващите години територията на Зографския манастир е стеснена, тъй като Гърция национализира някои метоси с прилежащите им имоти, тя разширява и натиска за ограничаване контактите на българското монашество в Атон с българската държава. В този дух целенасочени действия провежда и доминираната от гръцки монаси върховна управа на Света гора. Например на български поклонници не се разрешава да се установяват на Света гора и на български духовници да служат там. Тези политики рефлексират върху значителното намаление на броя на българските монаси — от 340

през 1913 г. след 15 години той се смалва на едва 140. Като цяло Зографската света обител запада.

Днес върху иконата на св. Георги Изограф, покровител на Зографския манастир, сред даровете могат да се видят осем български военни отличия.

След спиране на турското настъпление при Булаир и проваляне на десанта му при Шаркьой на 28 януари на 7-а рилска дивизия е възложено укрепване на западната отбранителна позиция на Булаир в района от височината при чифлика Куру до река Кавак. На следващия ден генерал–майор Георги Тодоров докладва на командващия Четвърта армия, че дивизията е достигнала указаното място и стартира укрепването му. Февруарската зима е жестоко студена. Развихрила се снежна буря в средата на месеца не само унищожава землянки и окопи, затормозява изхранването и т.н., но взима и жертви — над 600 души от личния състав получават измръзвания в различна степен, има и 1 починал. Там на 1 март 1913 г. я настига новината за постигането на второто примирие на Балканската война.

На 24 март 7-а рилска дивизия е заменена на позициите на Булаир от 2-ра тракийска дивизия, която е изведена като първи ешелон на 4-та армия. При новото организиране бойците на рилци са изпратени в района на Урша.

Парад в Кавала на 22-ри пехотен тракийски полк, 2 май 1913 г.

В исторически аспект в освободените от българските войски райони от Македония се създава Македонско военно губернаторство, където остават части от 7-а пехотна РД, разположени в различни населени места.

На 17 май 1913 г. в 12:35 ч. в Лондон е подписан мирният договор между победената Османска империя и държавите победителки от Балканския съюз — България, Сърбия, Гърция и Черна гора. Скрепен е с подписите на д-р Ст. Данев, М. Маджаров, Ст. Скулидис, И. Генадиус, Г. Страйт.

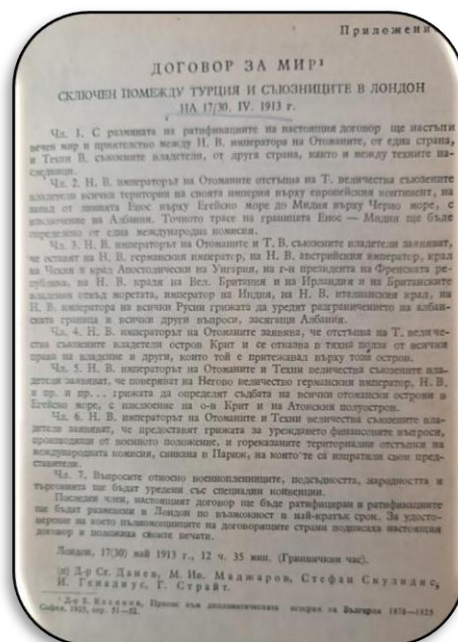
В дипломатическата подготовка на българската делегация на преговорите в Лондон и в преговорите участва дупничанинът Стефан Г. Чапрашиков¹³².

*Българската делегация за подписване на мирния договор в Лондон.
Седнали: генерал Ст. Паприков, д-р Ст. Данев, М. Маджаров;
прави: вторият отляво - надясно е Стефан Чапрашиков.*

¹³² Стефан Г. Чапрашиков (1874 – 1944). Завършил е право в Париж. Освен прочут дупнишки търговец на тютюн, той има дипломатическа кариера във Франция, Сърбия, Гърция, Русия, Германия. Бил е приближен на Ал. Батенберг и на цар Фердинанд, негов секретар в периода 1907 – 1914 г. Офицер е в Балканската война.

Договор за мир, сключен между държавите от Балканския съюз и Османската империя в Лондон на 17 май 1913 г.

По време на Балканската война, въпреки че не претърпя нито едно поражение, България не можа да реши своя национален въпрос. Тя освободи значителни поробени български територии по долините на реките Струма и Места – 23 187 кв.км земя с излаз на Егейско море и над 400 000 души население (20% от българското население, за които воюва). Но над 1 000 000 българи в Македония и Одринска Тракия останаха извън пределите на майка България.

Македония бе разграбена от кралска Гърция, кралска Сърбия и султанска Турция. България отбеляза първа национална катастрофа.

Но колкото военни и историци да отчитат недотам разумното водене и завършване на Балканската война от българските управници, колкото и да се изтъква коварното поведение на балканските съюзници и безсрамната лукавост на Великите сили — всичко това не може да хвърли сянка върху героизма и мъжеството на българската войска, в чиито редове самоотвержеността на бойното поле на 7-а пехотна рилска

дивизия сътвори величави чудеса в името на голямата национална обединителна кауза.

Повод за гордост дава признанието, че българската войска по време на Балканската война допринесе много за развитие на световното военно изкуство. Дълъг е списъкът на военни мисии, в т.ч. и с военните министри от различни държави, сред които и Русия, Франция, Германия, Италия, Белгия, Холандия, Испания, Япония САЩ, Аржентина...., които след Балканската война идват в страната да проучват опита на подготовка и водене на бойни действия на Българската армия.

Приложение 1

Разказ на Андон Гигов – воювал в 22-и пехотен полк на 7-а рилска дивизия в продължение на седем години без нито един ден отпуск – за битката на Булаир на 26 и 27 януари 1913 г., предаден от неговия син Никола Гигов¹³³.

„Нашият 22-ри пехотен полк на 7-а рилска дивизия се втурна вихрено през Кадин мост и Горна Джумая към Солун — започва разказа си Андон Гигов. — Превзет е Дедеагач, но ситуацията на Чаталджа и Одрин се усложнява – турските войски затвориха входа на Галиполския полуостров с цел да ни разбият и отворят пътя си към Одрин, където да помогнат на обкръжените си войски. Ние бяхме 10 000 български войници срещу 50 000 турска войска.

На 21 януари 1913 г. заехме върховете Коджа чешме и Свети Илия. Настана лют булаирски студ. Зъзняхме в шинелите. Беше ни забранено да палим огънове, но ние ги запалихме. Които седяха близо до огъня, първи умряха — отпред затоплени, отзад поледени. Наши караули замръзваха прави. В лазарета започнаха масово да режат крака. По цели нощи играехме около огъня огнена българска ръченица. Тя ни спаси. Но турски кораб кръстосвач ни засипа със снаряди. Друга част влезе в атака срещу нас и притисна 22-ри полк. Цялата 7-а рилска дивизия бе притисната от многочисления враг

¹³³ www.desant.net

при Ескимил”. При Шаркьой турските войски правят десант с 20 кораба.

Зима е. Връх Куру даг побелява. Река Кавак е заледена, прилича на ледена змия. С ръкопашен бой рилци превземат кота 256 — най-опасното място на Куру чифлик. Атаките следват една след друга. „Посред снежната вихрушка заставахме призрак върху призрак и започваше ръкопашен бой: мушкане с нож, удар с приклад, свличане в окопите, стонове, викове, писък” — спомня си Андон Гигов и продължава: „Турците обезкървиха нашия 13-и полк. Но цялата 7-а рилска дивизия се вдигна на помощ и влезе в контраатака срещу 27-а турска дивизия. Един и същи окоп преминавахме по три пъти. Тая дата — 26 януари 1913 г. — трябва да се помни! Страшни бяха битките — и при нас, при чифлика Доган Аслан. В една мощна атака се увлякохме много напред и нашият полк бе обграден изцяло от турците. Командирът издаде заповед

„Тури ножа!“ и произнесе кратко слово: *„Български войници! Между тия две морета ние сме преградили пътя на вековния поробител. От тук преди пет века врагът е нахлул, за да пороби Родината. Ако се предадем и го оставим да мине — ще извършим най-гнусното предателство към братята от Чаталджа и братята от Одрин. Ние нямаме избор — трябва да повалим врага, макар и да ни е обкръжил. След малко ще издам заповед за атака — ще се вклиним, ще пробием обръча и ще се срещнем с българската войска, която идва насам. Юнаци, напрееед! На ноооож!“* Той се надигна пръв и беше прострелян. Но беше ни вдигнал в атака и за нас път назад нямаше...”

Щиковете на рилци аленеят над белия сняг. Една малка част храбреци сплита щик срещу турския щик и успява да отвори „клин“ сред вражеската войска, в която се създава страшна паника, турци захвърлят оръжието и побягват. Българските части всички заедно преминават в обща контраатака. „Пред трепета на тая коприна“ българските воители дори и не помислят, че получават по 350 грама хляб дневна дажба.

Поробителят окончателно е изтласкан и до вечерта Шаркьой е превзет. Отстъпващият в паника неприятел се качва на корабите и

бяга през морето, завършва спомена си Андон Гигов.

Като свърши разказа си, баща ми извади от вътрешния джоб на ризата си някакъв сгънат лист и ми го предаде — казва Никола Гигов. Беше уникална скица — „IV армия. Сраженията при Булаиръ на 26 и 27 януарий 1913 г.“ (виж скицата по-долу). Остави ми и една заръка: „Чедо мое, където и да идеш, помни родния си край! Ако искаш да си жив, помни умрелите!“. В очите на баща ми видях необясним блясък — носеше в себе си знамето на победата.

Скица на сраженията при Булаир на 26 и 27 януари 1913 г.
С червен цвят са позициите на турските войски,
със син цвят - на 7-а пехотна рилска дивизия.

Приложение 2.

БОЙНИТЕ МАРШОВЕ

В чест на големите, запомнящи се победи на 7-а пехотна рилска дивизия са написани няколко марша, които създадени чрез слово, звуци и в ритъм, повдигат бойния дух по време на войната. Те бързо стават популярни и са изпълнявани на официални военни събития и паради, организирани тържествени чествания, на масови

срещи и прояви, където сътворяват неповторима, завладяваща атмосфера.

МАРШ „НА РИЛЕЦА – ГЕРОЙ“

До 1945 г. маршът е наричан „Рилецки герой“. Известен е още като Солунски марш. Автор на текста е Владимир Гълъбов, композитор – Владимир Гълъбов. Той е част от музикалната култура - бойна песен на 7-а пехотна рилска дивизия.

На Рилеца – герой

Титан Калимански,
герой от Булаир,
с гърди от желязо
и воля от гранит!

Оскърбен, унижен
от Букурещкия мир,
днес пред теб врагът
е сломен и разбит.

В боеве чатовни,
име безсмъртни
навред ти бе герой,
навред победител!

В Кочани и Прилеп,
във Враня и Гиляни,
теб те посрещнаха
кат освободител!

И шумният Вардар
е кървав свидетел
на боеве страшни
с англо-френски скити!

Черна река, Голаш,
Криволак, Гевгели
ще приказват как
са бягали разбити!

След 1916 г. текстът на марша е сменен. В него са запазени основните стари стихове. Последният стих звучи така:

Превзе Охрид, Ресен, видя Преспа
дето звучи навред българската ни реч.
Кат Македония нали няма друга?
Пази я, юначе, до гроб с твоя меч!

БУЛАИРСКИ МАРШ

Блестящата победа на Булаир и на боевете на Галиполи стават повод през 1915 г. двама воители - поручик Найденов, командир на картечна рота в 22-ри полк и личен приятел на Димчо Дебелянов, да напише на бойното поле текста и подпоручик Владимир Гълъбов да композира музиката на един от най-

популярните бойни маршове на БА - „Булаирски марш”, посветен на смелия 22-ри пехотен тракийски полк. Известен още и като „Песента на 22-ри тракийски полк”, „Булаирски марш” се разпространява бързо като марш на 7-а пехотна рилска дивизия.

Булаирски марш

Кървава зора вестява
страшни боеве за мъст,
рилците са веч готови
смело в бой да полетят.

Пред стените булаирски
никой не е идвал там,
само ние славно бихме
анадолска страшна сган.

Босненци гърмят и трясат,
рилците без страх вървят,
тях гранатите не стрясат,
безжалостно враг трябва.

Бурно мятат се вълните
на Егея, Мрамора

и повтарят на борците
гръмогласното „Ура!”

Врага свети с прожектори,
за да види де сме ний,
ала вижда си позора,
в кръв обляни долини.

Анадолеца съкрушен
в своите крепости се скри,
нивга няма да помисли
да излезе срещу ни.

Ще да помнят враговете
силата на нашия нож,
ще разнасят вековете
славата на нашия полк!

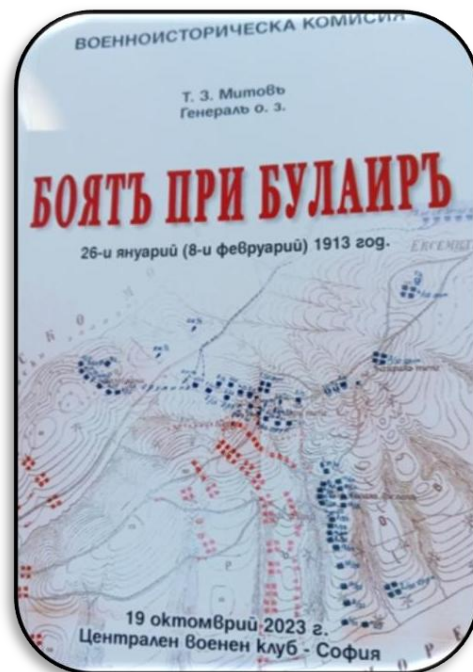
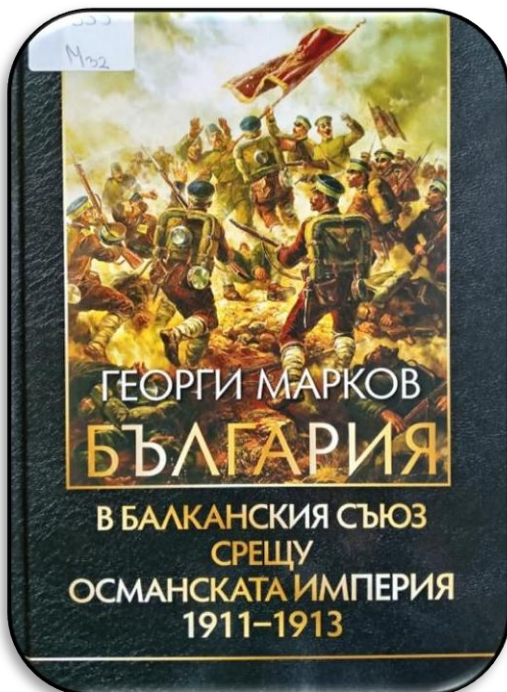
МАРШ НА 26-И ПЕХОТЕН ПЕРНИШКИ ПОЛК

Кат орлите ний летяхме
по Чемерник, Кушлин гроб.
Много лаври ний събрахме
при Власина, Панчин гроб.

При Жабире и при Вина,
сърби бягаха пред нас.
При Гиляни по Косово
гоним ги ний със бяс.

Хайде, славни перничани
в боя кървав да летим.
Окол знамето събрани,
чудеса ний да творим!

Потомството ще възпява
наште светли имена!
Почит, лаври ще ни дава
в мирни, тихи времена!

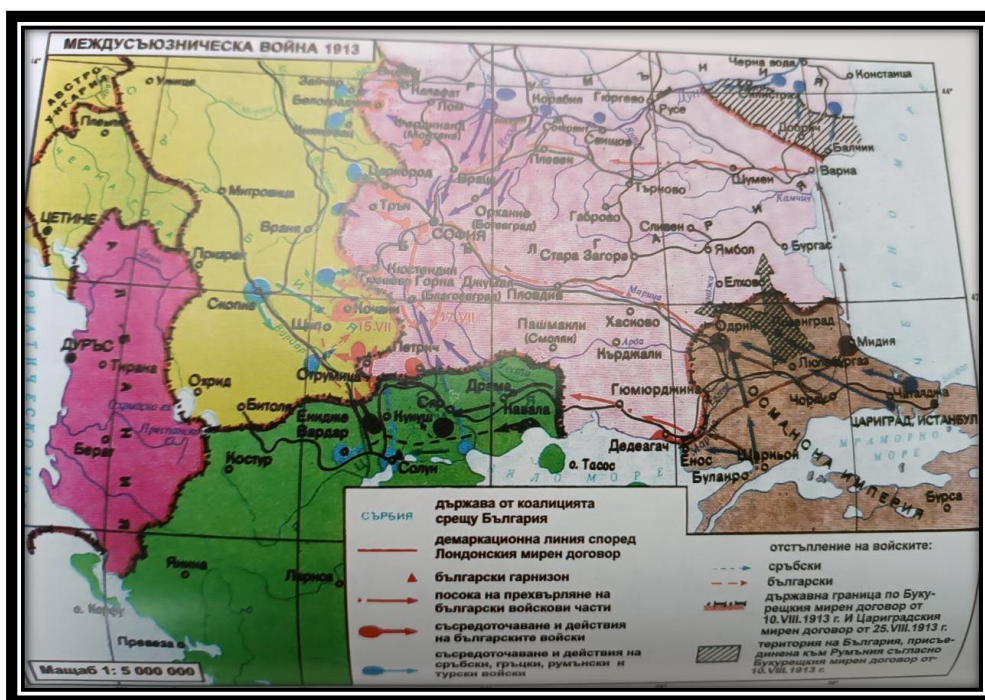
Календар на Балканската война, издаден през 1914 г.
 („Признателното Отечество за сираците на своите храбри
 синове” - приходите от продажбите са в полза на войнишките
 сираци)

МЪЖЕСТВО, ХРАБРОСТ И ДОБЛЕСТ НА ВОИНИТЕ ОТ 7-А РИЛСКА ДИВИЗИЯ ПО ВРЕМЕ НА МЕЖДУСЪЮЗНИЧЕСКАТА ВОЙНА

Договорът за мир, сключен между Турция и съюзниците в Лондон на 17/30 април 1913 г., чл. 1 на който широко прокламира, че „С размяната на ратификациите по договора ще настъпи вечен мир и приятелство между Н.В. императора на отоманите, от една страна, и Техни В. съюзните владетели, от друга страна, както и между техните наследници”, не се реализира.

След водена половин година тежка война, в която победи армиите на три държави, в средата на м. юни 1913 г. българската армия в голяма степен е изтощена и недостатъчно комплектована и подготвена, отново излиза на бойното поле, този път срещу добре подготвен, отпочинал и мотивиран противник. Започва Междусъюзническата война, в която „довчерашните съюзници ще се опитват на гърба на блестящите български победи в Югоизточна Тракия да добият териториални изгоди”¹³⁴.

Карта на военните действия по време на Междусъюзническата война, 1913

¹³⁴ Алманах на Сухопътните войски, с. 144

Провокации срещу българи и български военни части преди началото на войната

Въпреки че са съюзници в Балканската война, още в началния период на освобождаване на македонски територии от българските войски, гърци и сърби доста активно провеждат и с времето нарастват техни провокативни акции, последователни и методични действия срещу българските военни части. Създаването на напрежение цели българите да бъдат прогонени от тези територии. Подобен пример е сблъсъкът при градчето Нигрита (североизточно от Солун) на 20 — 24 февруари 1913 г. Скромният по численост български гарнизон е заобиколен от „формалния съюзник“ гръцките войски. На ръзгръщащия се яростен бой българското командване изпраща в помощ един отряд, който обаче гърците посрещат с каскада от артилерийски и пушечен огън. Отпорът на българите е дързък, те успяват да спасят защитниците на града, след което се отдръпват. Но жертвите в този бой са: 16 загинали, 15 ранени и 7 изчезнали войници, изследователи сочат, че почти всички са от Дупница и Дупнишка околия¹³⁵. Има и много пленени. След сключването на двустранния договор между Гърция и Сърбия на 19 май 1913 г., тези противоборства и ексцесии зачестяват, и стават по-масови.

Офицери от 14-и пехотен македонски полк на 7-а пехотна рилска дивизия край Солун, 1913 г.

Духът на приближаваща се война витае във въздуха. За това възприятие сред населението споделя Никола Додов в своя дневник. В записките от 18 май 1913 г. четем: „Сега в 9.00 ч. глашатаят извести из улиците, че мирът е подписан между турците

¹³⁵ История на Дупница и Дупнишко, с. 334.

и съюзниците. Тази иначе много радостна и дълга многоочаквана вест не произнесе голяма радост, защото едновременно с тази новина, става усилено приготвление за новата война със Сърбия и Гърция“. Той отбелязва видими от хората приготвления — запасни се изпращат в части на бойното поле, пристигат батареи с топове, сандъци „наверно“ с оръжие, докарват се запаси със зоб, жито за конете и т.н. И заключава: „Навява тъга, като се знае, че тези оръдия идат сега против братята сърби. Тези всички оръдия били турски скорострелни“.

От друга страна, още по време на Балканската война (през месеците октомври и ноември) гърци и сърби подеват и издевателстват над българското население, в някои случаи дори надминават турските жестокости. На много места на българите е забранено да се известяват като българи; много чети и техните войводи, които доскоро помагала във войната са забранени; българската управа на ред населени места е разгонвана; същата участ сполетява и много селяни, които доскоро през войната осигуряваха храна; училища се закриват; учители, свещеници и просветените люде се прогонват; има много кражби, побоища, дори убийства. Всяка проява на българщина е наказвана, а да се наричаш българин се оказва „привилегия“, за която заплащаш с имота си, честта си, дори с живота си. Следва посръбстване и погърчване. Докладът на проведената по-късно разследваща т.нар. Карнегиева анкета (Carnegie Report)¹³⁶ безпристрастно потвърждава извършените жестокости над мирното българско население.

Нарицателен става случаят със сръбския престолонаследник Александър, който в Скопие при радостното му посрещане от местните жители близо до каменния мост се обръща към малката 7-годишна Васа Зойчева, която му поднася цветя, с въпроса „Па шта си ти?“ (Каква си ти?) и когато тя с детската си невинност му отговаря „българка“, той най-безцеремонно ѝ удря плесница, предлага ѝ монета и пак я пита „Реци шта си ти?“. Отговорът на

¹³⁶ Карнегиева анкета – доклад на Международната комисия за причините и провеждането на Балканската война, проведен от Карнегиевата фондация за международен мир 1913-1914 г. Изготвен на база независимо разследване и проучвания, той представя анализ на международноправните нарушения и пораженията от войната. Разпространен е в САЩ, Европа и Япония.

момичето е същият: българка. Гневен, той пак я удря и продължава пътя си. За този случай престолонаследникът е осъден и от чуждестранната преса.

Трикери, о, Трикери!

Красноречив пример, останал в историята, е **боят в Солун на 17 и 18 юни 1913 г.** Тъй като гръцките власти, въпреки възможностите, не оказват никакво съдействие на българските войскове формирания (например относно настаняването — поради това, че първоначално българите са настанени в малки, изоставени от турците къщи и джамии, по своя инициатива те се преместват в български къщи и училища), постепенно в Солун от славния 14-и полк остават само една дружина и 7-и нескорострелен артилерийски полк. Дружината е разположена на около 1 км от центъра на града. Въпреки законовото основание за пребиваването им в града и договорената независимост на действията им от гръцките власти, гръцкото командване е обявило българите за персона нон грата и им нарежда незабавно да го напуснат - целта е дружината да бъде премахната от Солун.

На 17 юни, първия ден от Междусъюзническата война, българският гарнизон в Солун, съставен от 1 200 войници, в ежедневен наряд от 40 войници на 19 обекта, е атакуван от 2-ра гръцка дивизия, командвана от генерал Каларис, усилена с 2 000 критяни и многобройна артилерия. Единственото въоръжение на българите са пушките с по 200 патрона и... изпитаният български нож; те не разполагат с артилерия и картечници. Тъй като гръците са разрушили телеграфните линии, българите в Солун още не знаят, че войната току-що е започнала.

В този ден в центъра на Солун и съседните улици се забелязва усилено движение на гръцки патрули. След обяд обитателите напускат околните сгради, а завесите на прозорците се спускат. Караулът на 3-та дружина от 14-и македонски полк в центъра е в състав от 42-ма души и охранява черквата „Света София“ и зданието с щаба на дружината, отделени едно от друго от големия градски площад. В черквата остават 24-ма души, другите 18 отиват в щаба. Площадът постепенно се изпълва с множество хора

— идват мъже, жени и деца, а зад тях се редят войскови части. Междувременно се чуват далечни пушечни изстрели.

В късния следобед на 17 юни командващият гръцките войски генерал Каларис изпраща ултимативно писмо до българите да предадат оръжието си и да се изтеглят от града. А няколко часа по-рано, в 13:30 ч., без предупреждение те започват настъпление срещу българските части. Командирът на 3-та дружина и началник на българския гарнизон в града майор Велизар Лазаров с воинска доблест отговаря: няма да предадат оръжието и ще напуснат града само след получено разпореждане от своето българското командване. Първа е нападната охраната на българската болница, където са избити и всички болни. По улиците на квартала двойките (до четворки) патрулиращи български войници са пресрещнати от стотици гръцки войници и жандармерия, а отношението към тях от мирното население е като към разбойници. От стрелбата са разрушени и превърнати в руини български сгради, църкви, училища. „От всички посоки се откри огън по защитниците на черквата и зданието на щаба — спомня си подполковник И.Г.И. Завърза се неравна борба. Коварството и измамата подеха борба с правдата и верността“¹³⁷. На предложенията на гръцките генерали „Предайте се!“, отговорът на храбрия им водач е кратък: „Смърт! Но, никога позор“!

Денят угасва, идва нощта. Българите само с пушки и нестихваща любов към родното огнище се борят срещу десеторно по-многоброен и силен противник, действащ с картечници, оръдия и много бомби. Българите са готови на всичко: „само смъртта и безсилието би ги поместило“ от града на нашите първоучители, светите братя Кирил и Методий. Гърците яростно нападат. Боят става страшен — канонада от изумителен трясък на гранати и бомби, прах и дим от взривове, нахъсани части от човешки тела, пара от кръвта на ранените защитници, желязо, олово, тухлени и каменни парчета, хоросан, стъкла... Боят през цялата нощ е неравностоен, особено в района на българската казарма, подложена на

¹³⁷ В-к „Светлина“ бр. 21/30.06.19335 г., Споменът от сражението въ гр. Солунъ 17 юний 1913 г.

артилерийски огън и фугасни бомби (забранени за употреба в градска среда). Споменът още не е заглъхнал: „Градушка от куршуми се изсипва на всеки наш изстрел и отказ на предаване... Защитниците запазиха местата си под развалините на събарящото се здание (на щаба)“. Вартоломеева нощ — така мнозина военни експерти наричат тази нощ в Солун и героичната защита на 3-та българска дружина.

Утрото на 18 юни, 8 ч. Силни взривове разтърсват зданието, отговорът на българите е само няколко изстрела. Зданието се срути — с това пада и защитата. В черквата „Света София“ на пода лежат 24 трупа и 6 полумъртви деца на България.

Жертвите са много – убитите офицери и войници от Дупнишко са над 250¹³⁸, загинали има и сред солунските българи, интелигенция, духовенство, учители, чиновници, занаятчии; други са арестувани.

След 20-часов бой срещу 15 пъти по-многочислен противник, за да спаси оцелелите войници, сутринта на 18 юни, след като са изстреляни последните патрони, майор Лазаров взема трудното решение четата да се предаде при известни условия, които обаче гърците след това не спазват. В плен на гърците остават 24-ма офицери и 1267 войници. Съдбата им заедно с немалък брой българи от местното население е трагична.

По пътя към пристанището българите вървят мудно, но с вдигнати глави. Неизвестността пред тях е мъчителна — още преди да стигнат кораба, няма ли да бъдат изхвърлени живи в морето? Какво да очакват от охраняващите ги в черно дългокоси, с поглед на звяр мъже? По улиците отново се е събрало злобно множество и от него те понасят много хули и подигравки, замервания с яйца, развалени портокали и домати, и всичко това пред погледите на охраната, която явно одобрява тези прояви на „патриотизъм“ на солунските елини и дори леко се усмихва.

Натоварени в хамбарите на пиратски кораб, героите „тръгват по пътя на ада“ — изпратени са на остров Трикери, а офицерите- в

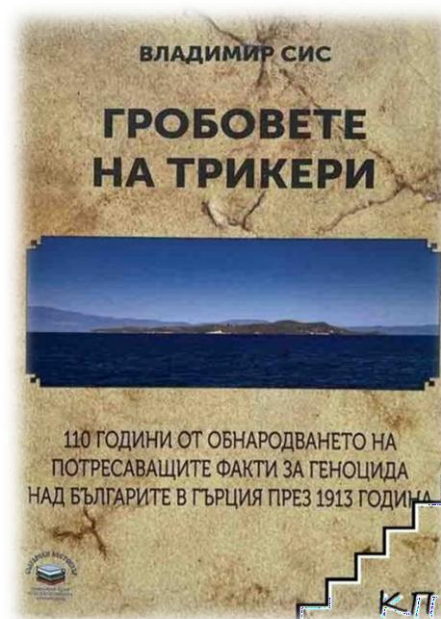
¹³⁸ *История на Дупница и Дупнишко, с. 335*

затвора крепост „Паламида“ при нечовешки условия. Някои са избити още до и на параходите и са захвърлени в морето. Сред тях е и архимандрит Евлоги, на когото нечовешки скубят брадата и с разкъсани от боя дрехи е избутан във водата. На острова гладът, болестите, мизерията причиняват смъртта на мнозина. Епидемия от тиф се разпространява бързо и всеки болен/умиращ българин е захвърлян в морето от гръцките войници. Пощадени от огън и желязо, изпълнили свято своя дълг към скъпата Родина, на острова някои рилци умират от тиф и холера! След края на войната смесена българо-гръцка комисия освобождава оределите редици на пленниците и тези, които имат късмета да оцелеят и да се завърнат в своята България, в родните места са посрещнати като герои. Подвигът на шепата български бойци в годините ще се сравнява с подвизите при Шипка, Булаир, Сливница, Люлебургас, Одрин, Чаталджа и др.

Чешкият военен кореспондент, хуманист, свидетел на гоненията на българите и поради това, голям защитник на българската кауза Владимир Сис (1889-1957), през 1914 г. благодарение на немския си паспорт успява да се добере до добилия публичност в Европа концентрационен лагер на остров Трикери — забранен за посещения на каквито и да било външни лица, и там да документира гръцкото насилие срещу заточените на това

Владимир Сис в македонска носия

зловещо място българи: От обявените тогава от гърците 7000 души военнопленници и цивилни лица дори половината не са войници, по-голямата част са били македонски българи — сред тях селски първенци, будни селяни, бивши комити, учители, свещеници, търговци, еснафи, имало е и една жена. През 2024 г. е преиздадена неговата книга „Гробовете на Трикери. 110 години от обнародването на потресаващите факти за геноцида на българите в Гърция през 1913 г.“.

Спомени за грозния солунски бой и безумните дни в пленничество в лагера на остров Трикери и крепостта „Паламида“ през 1929 т. публикува и генерал-лейтенант Велизар Лазаров (18.09.1868-6.04.1941, повишен в чин генерал от пехотата на 11.09.1929 г.). След време пък комисията „Карнеги“ ще определи гръцките извършители на безумните престъпления за военнопленници.

Генерал Велизар Лазаров

Претенциите на *сръбското правителство* вече не са само върху т.нар. спорна зона в Македония. Използвайки за претекст оказаната помощ с две дивизии при атаката на Одринската крепост, то открито обявява, че претендира „и за градовете Прилеп, Кичево, Щип, Гевгели, Велес, Битоля и Охрид, както и окупираните райони в Южна Македония до р. Струма“. Като анализира ситуацията, Дончо Терекиев прави следното обобщение на тези похвати: „Установявайки чисто сръбска общинска власт в българските покрайнини, те гонеха явната цел да създадат едно ново положение при окончателното ликвидиране на въпроса за разграничаване на българските области, каквито смятаха да наложат“¹³⁹. Тезата, че окупираните от тях райони не могат да принадлежат на никой друг, „непременно“ и „завинаги“, освен на Сърбия открито се защитава и от техните представители в чужбина.

¹³⁹ Терекиев Дончо, *Историята на Рилци*, с. 108

До същите похвати прибъгват и гърците. *Гръцките аспирации* са за „Южна Македония със Солун и Битоля”, обосновавайки се, че „България получава градовете Одрин, Мелник и Струмица, част от Беломорска Тракия с Дедеагач и Кавала”¹⁴⁰, чието население определя за гръцко. Гръцкото и сръбското правителства постигат споразумение за създаване на единен фронт срещу България и на 6 май 1913 г. подписват политически и военен договор, съгласно който двете държави ще установят обща граница. Гр. Силистра вече е част от *Румъния и правителството* и този път предявява претенции към цяла Южна Добруджа, с оглед постигането на „балканско равновесие”. Искането на *Черна гора* е за получаване на повече територии от Албания и Санджак. Така доскорошните съюзници — българите, биват обявени за неприязтели и противници и вече се търси подходящ повод за нова война. Позорът на *Турция* пък, нанесен и от България в Балканската война, ще определя омразните и ходове спрямо България.

В международен план държавите от *Тройния съюз* (Германия, Австро-Унгария и Италия) вече открито се изказват за реокупация на Източна Тракия и Одринско от Турция, а държавите от *Съглашението* (Англия, Франция и Русия) настояват Македония да бъде разделена между доскорошните балкански съюзници.

По това време кратка справка от направено от Българската екзархия преброяване на населението в Македония показва, че в началото на 1912 г. там живеят над 2 млн. 300 хил. души, от които българите съставляват 47,6%, в Западна Тракия те са 44,8%, което е показано на таблицата по-долу¹⁴¹:

Население в Македония (общо)	В т. ч.:			
	българи	турци	гърци	албанци
2 301 767 души	1 095 365	541 615	253 367	184 355
Население в Тракия (общо)	В т. ч.:			
	207 800	185 000	70 708	
463 508 души				

¹⁴⁰ *Военна история на българите, с. 445*

¹⁴¹ *Пак там, с. 446*

Перспективата на очертаваща се нова война поражда пред българското командване необходимост от реорганизация на действащата армия. Армиите са преобразувани и от четири техният брой нараства на пет. Първоначално само две армии: 2-ра и 4-та получават заповеди за бойни действия.

*Генерал-майор Стилиян Георгиев Ковачев
(1860 - 1939)*

7-а пехотна рилска дивизия е включена в състава на Четвърта армия (включва още 2-ра и 8-а пех. дивизия и МОО) под командването на генерал-майор Стилиян Ковачев.

МЕЖДУСЪЮЗНИЧЕСКАТА ВОЙНА – НАЧАЛОТО

Поради отказа на руския император, определен за арбитър, да се намеси в решаването на териториалната спорна зона в Македония, цар Фердинанд с мотив — от една страна, за „сплашване“ на съюзниците и те да бъдат по-отстъпчиви на арбитражните преговори в Петербург и от друга страна, да спечели благоприятна позиция на Великите сили, в качеството си на главнокомандващ на българската войска на 16 срещу 17 юни 1913 г. нарежда внезапно настъпление на Втора и Четвърта армия. Военни специалисти и политици ще го дефинират като „чудовищна грешка“ и „престъпно безумие“ — сърби и гърци се възползват от този

„подарък“ и слагат началото на широкомащабна война с България от устието на р. Тимок до Бяло море. От страна на правителството и главното командване има последващи объркани действия за спиране на бойните действия и търсене на мир. Но това не води до възстановяване на мира — на Балканите започва война, в която страната ни не получава помощ отникъде, нещо повече, в Европа и САЩ свободно е определяна за „звяра агресор“.

Коя е причината цар Фердинанд да тръгне отново на война? За проф. Божидар Димитров, от една страна, той „без съмнение е опиянен от грандиозните победи на генералите Димитриев,

Кутинчев, Тодоров и Генов”. А от друга страна, „дали от прекомерно себелюбие, от верни ласкатели и от недотам грамотни съветници, но самолюбивият Фердинанд се вижда в превзетия Истанбул и нещо повече — с желание да възстанови Византийската империя”¹⁴² и „налудничавия план” да стане византийски император. Затова той започва трескава подготовка. Наред с политическите совалки предприема и чисто практически решения, като например, поръчва си: каляска с бели коне; кръст, който да се постави над най-голямата църква „Св. София”, която била „символ” на Византия (превърната в джамия в средата на 15. век) и в нея да бъде коронясан; пощенска картичка с короната на император и пр.

Военните действия на Междусъюзническата война са факт. Сърбите подемат контраатаки и още в началото печелят стратегическо предимство. За офицерите, подофицерите и войниците от 7-а пехотна рилска дивизия предстои отново в славни битки, но сега срещу доскорошните си съюзници — масово да проявяват мъжество, храброст и доблест.

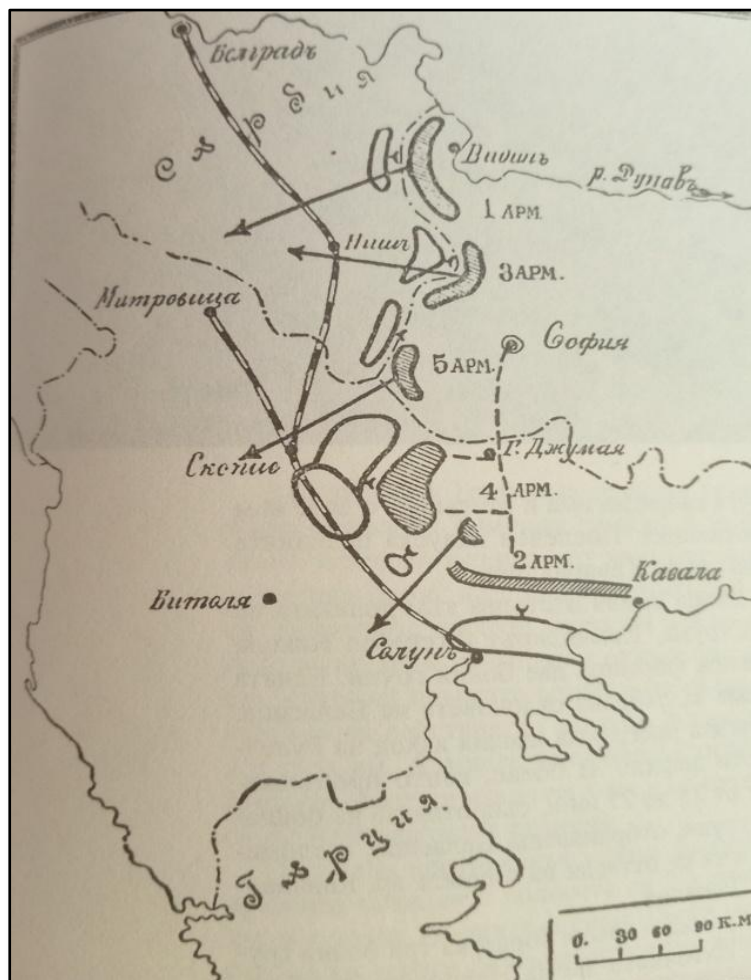
Забележителни боеве на 7-а ПЕХОТНА РИЛСКА ДИВИЗИЯ

Четвърта армия е локализирана на главното фронтово направление срещу сръбската армия, на левия бряг на р. Брегалница с периметър на действие Щип — Кочани — Радовиш. Тук противникът е разположил повече от половината си състав — 5 дивизии (от общо 9) с численост над 50 000 бойци, тук са и две черногорски дивизии. Това е изключително превъзхождащ българите противник, който има само 100 пехотни дружини, 6 ескадрона и 63 батареи. Задачата е преграждане на основните стратегически противникови направления от юг, а очакваните битки при Овчо поле, Криволак и Удово трябва да разгромят сръбската армия.

7-а пехотна рилска дивизия е позиционирана в северната част на фронтовата линия, където е прехвърлена през Бяло море до Кавала с кораби, до Дойран с жп транспорт, пеши преходи до Драма и Щип и пр. Дивизията заема района около Кочани заедно с Македоно-одринското опълчение и 2-ра бригада от 4-та пехотна

¹⁴² *Димитров, Божидар. Истинската история... с. 50-51.*

преславска дивизия (която пристига по-късно, без една бригада — в средата на юни е в околностите на Кюстендил). Южната част при Радовиш и Струмица е определена за действие на 3-та бригада от дивизията и 2-ра пехотна тракийска дивизия. Доброволците от МОО

Българският план за водене на Междусъюзническата война

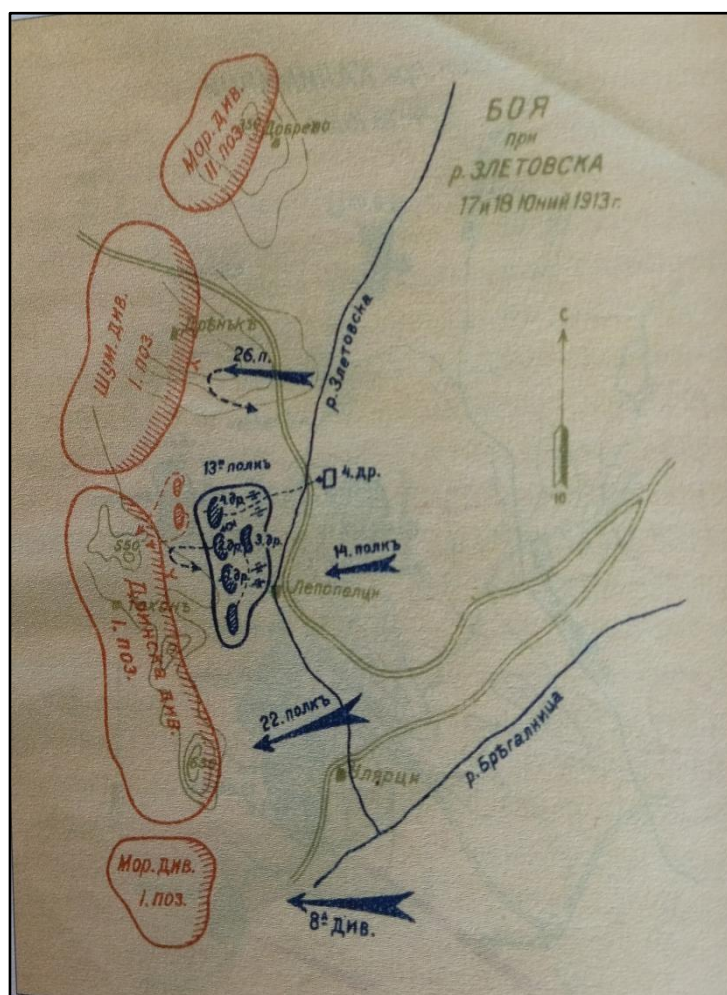
се разполагат по планинските хребети на Осогово до старата граница. С оглед своевременното набиране и получаване на по-пълни разузнавателни сведения и данни за противника, важна роля изиграва установения контакт с Кюстендилския пограничен център на ВМОРО.

• **17 юни – 21 юни 1913 г.**

Началото на военните действия със съюзниците е рано, в 3 часа през нощта. Заповедта за настъпление на Четвърта армия включва овладяване на рубежа в. Султан тепе (в Осоговска планина) — в. Богослов — Криволак.

Боят при Злетовска река. В 3 часа през нощта частите на 7-а пехотна рилска дивизия тръгват да поемат сръбския удар на главното поле при Злетовска река — срещу отпочиналите и боеспособни сръбски войски, оборудвали по-рано приграничните райони и подстъпите за стабилна отбрана с картечни гнезда и пр.

Схема на боя на 7-а пехотна рилска дивизия при Злетовска река

Задачата пред рилци е да се овладеят височините по западния бряг на реката, с. Дренак и няколко височинни коти. Към кота 550 смело настъпва 13-и пехотен полк. Още през нощта на 18 юни успяват да разгонят сръбските постове по протежението на Злетовска река и така осигуряват движението напред на основните сили на дивизията. Водят ожесточени боеве, особено за с. Дренак и височинните коти 550 и 650, в които да преодоляват безмилостен картечен, пушечен и артилерийски огън. На сутринта (18 юни) боят продължава ожесточено, но нито една от страните има намерение

да отстъпва. В бой, приличащ на истински ад, сърбите, предварително укрепил стабилно височините на десния бряг на реките Злетовска и Брегалница, се стремят да се вклинят в пространството между 13-и и 26-и полк. Сърбите получават големи подкрепления и притискат българите, които остават без подкрепление.

Рилци понасят тежки загуби — убитите и ранените са много. Сред ранените е и командирът на полка — полковник Ст. Манов. Мястото му заема веднага подполковник Ив. Жабински (по-късно в боя е ранен и той, но полковник Манов се завръща). Неравенството в силите — сърбите настъпват с 3 пехотни полка, голямо количество артилерия и конница срещу отбраняващите позиции две флангови дружини на 13-и и 26-и полкове, принуждава българското правителство да прекрати боя, за което на обяд в 12:30 ч. генерал Тодоров получава заповед, като трябва и да уведоми противниковата страна за това. Около 14 ч. бойците получават заповед за спиране на атаката, подава се сигнал „отбой“ и при сърбите се изпращат парламентъри за спиране на бойните действия и търсене на примирие. В геройските сражения 13-и пехотен полк претърпява много загуби в жива сила — убити са 172 бойци, ранените са 572, а 3-а дружина (1149 души) попада в плен.

С вдигнати бели флагове, българите показват на сърбите, че спират бойните действия. Но сърбите, в противоречие с международните правила най-напред убиват изпратените парламентъри и в създалата се суматохата веднага тръгват в атака, нахълтват в предните позиции, безмилостно убивайки и колейки български войници. 13-и полк задържа трудно позицията, на помощ идва 14-и пехотен македонски полк. Постепенно рилските дружини започват оттегляне без заповед, без ред, попадайки този път под удара на сръбската кавалерия. Картината на българското отстъпление е трагична. Поединично или на малки групи, капнали от умора, те се насочват към Кочани за нощувка. Загубите в жива сила в този бой са големи — за последните два дни са убити, ранени или пленени 4600 души, загубен е повече от половината от офицерския състав. Генерал Тодоров и командирът на 2-а преславска бригада издават заповеди за оттегляне на другия бряг на Злетовска река. От

останалите бойци на 13-и полк се сформира едва една сборна дружина — около 25 офицери и 450 войници.

По-късно 7-а пехотна рилска дивизия е препратена на Калиманското плато, където след 23 юни заема отбранителна позиция и успява да задържи позиции.

Боеве при Криволак. На 17 юни 3-та рилска бригада (49-и и 50-и полк), придадена да усилва 2-ра пехотна тракийска дивизия, получава задача да подпомогне превземането на железопътната станция при село Удово и дивизията да се насочи към укрепената Криволашка позиция. Целта е да се прекъсне връзката между гръцката и сръбската войска и застраши десния сръбски фланг. Боят на рилци при Удово е тежък, но с умел маньовър те заобиколят сърбите, които са принудени да се оттеглят в безредие и паническо бягство. На 18 юни 50-и полк остава охрана в Удава, а 49-и полк, тракийци и артилерия поемат към непристъпния Криволак, оборудван по-рано от сърбите в продължение на четири месеца.

Група офицери от щабното командване наблюдават боевете при водене на Междусъюзническата война, 1913 г.

На 19 юни вечерта левофланговият 49-и полк е част от атаките край Криволак, там сърбите, пометени, бягат към Вардар и укрепления Орло баир. На следващия ден на Орло баир нощна атака

на рилци, чепинци и стремци изненадва първия ред окопи на сърбите. Започва ожесточен ръкопашен бой. Всички контраатаки на сърбите са отблъснати, те рухват под ударите на пристигналите на помощ картечни роти. На разсъмване на 21 юни върхът е превзет. Превземането и победата на Криволашката позиция се приемат като една от най-блестящите български победи, извоювана срещу добре подготвен и въоръжен противник.

22-ри пехотен полк не приема знака за примирие, атакува смело с пушечна и оръдейна стрелба и принуждава сърбите да се върнат на изходните позиции, като открива пред дивизията възможност да се укрепи на нова позиция. Смелостта и храбростта им, проявени в съпротивата по линията Безиково — Цера, не позволяват на сърбите да заемат Калиманската височина.

19 юни 1913 г.

Рано сутринта 7-а рилска дивизия се разполага на новата позиция за отбрана. 13-и рилски полк в силно намаления състав започва да оборудва и подготвя своите позиции, времето за което се оказва малко. 14-и македонски полк се дислоцира южно от с. Върбица, в съседство са и останалите два полка — 26-и пернишки полк ще отбранява вдясно, а 22-ри тракийски полк — вляво. Има и опълчение. На следващия ден сутринта сърбите преминават Злетовска река и атакуват с големи по численост сили рилци. Към обяд 26-и пернишки полк успява да спре сръбските атаки, но те отново ги възобновяват. Рилските полкове започват да се оттеглят, водейки боеве на временни позиции и преследвани от сърбите. Отстъпвайки, на 21 юни стигат на 4 км от Кочани и продължават до установяване на бивак край с. Оризари.

През това време известието за загубата на сръбската армия при Криволак спира по-нататъшното им настъпление, те се връщат обратно към Злетовска река, за да стопират евентуално настъпление на българите в сръбския тил в посока Криволак — Велес. На 28 – 30 юни полкът се установява на кота 1152 южно от с. Гърляно.

Позиции на 13-и пех. рилски полк на 1 юли 1913 г. на височината Баньо чука

● **4 – 18 юли 1913 г.**

Боеве на Калиманското плато. Новоназначеният командващ на Четвърта армия генерал-майор Вичо Д. Диков на 27 юни издава заповед за заемане на позиции за отбрана на Калиманското плато (1152 м). То е разположено на 28 км югозападно от Царево село. По линията на фронта е с хълмист характер с изключение на северозападната му част, която е планинска. Има формата на конско копито и дължина от 8 км. В северния му край минава единственото шосе, което свързва Царево село с Щип. На 1 юли 13-и полк се отправя към бивака на 26-и полк, който се намира в южните колиби на селото.

Генерал-майор Вичо Дионисиев Диков (1861 - 1928)

Рилската дивизия се разполага по линията Гърлено — Гаврилово. Дните 2 и 3 юли минават в укрепване на позицията. Отдясно стои 8-а пехотна тунджанска дивизия, а 2-ра тракийска дивизия е лявофлангова. В очакване на тежки сражения 7-а пехотна рилска дивизия допълнително е подкрепена с частите на 2-ра

бригада от 4-та преславска дивизия, три пехотни полка — 21-ви средногорски, 24-ти черноморски и 52-ри пехотен, както и от Македоно-одринското опълчение. На недоосигурената в този момент в много отношения Четвърта армия предстоят боеве срещу сърби, черногорци и гърци. Сръбското и гръцкото командване разработват общ план за настъпление в посока р. Струма, р. Места и р. Брегалница, предвиждат обединение при Горна Джумая и Царево село, след като обкръжат българските поделения, да принудят България да капитулира.

На 4 юли противникът: многочислени сръбски и гръцки войски — заедно започват общо настъпление. От 10 ч. сутринта до мръкване сръбската артилерия подлага на силен обстрел бойците на 7-а рилска дивизия и 2-ра преславска бригада пред Калиманското плато, но те съумяват да стопират по-нататъшното ѝ настъпление. На 5 юли сръбският артилерийски обстрел е възобновен. Целият ден многобройна сръбска войска обстрелва друга полоса между 13-и полк на Рилската дивизия и 39-и солунски полк на 2-ра тракийска дивизия. И на следващия ден атаките му са верижни, една след друга. Рилци, притиснали се здраво към окопите, изнемогват, но и за момент не помислят да напуснат. С големи загуби сърбите, въпреки прегрупирането си, не успяват да пробият българската отбрана. Българите стопират техните атаки и

устояват.

*Първа помощ
на ранен
войник на
фронтовата
линия*

На
Калиманци
левият
фланг на 7-а
рилска
дивизия се

отбранява от 22-ри тракийски полк. На 5 юли той поема силния втори удар на сърбите при атаката им към Царево село. Паметен е моментът, когато сърбите достигат на 200 — 300 крачки от

българските окопи, където са приковани с огън. Боят „виси на косъм”. Тогава командирът на полка подава (за мнозина странна) заповед „Музиката, напред!” и сред ужаса на боя прозвучава гордият химн „Шуми Марица”. Полкът се вдига на нож, следва стряскащото „ура!” по цялата бойна линия. Врагът е разколебан и на стъмване изхвърлен с цената на много убити и ранени негови бойци.

Калиманци, юли 1913. Художник: Владимир Димитров - Майстора

На следващия ден издадената от генерал Тодоров заповед за задържане на удържаните позиции вдъхва кураж, в последващите жестоки битки се дава решителен отпор и на цялата Черногорската дивизия, с атака „На нож!” черногорци са изхвърлени от окопите и бягайки, напускат бойното поле. На 8 юли след получени нови подкрепления и прегрупиране, сърбите отново правят опити за настъпление срещу 1-ва рилска и 2-ра тракийска бригада, но понасят много тежки загуби. Яростните боеве на Калиманското плато продължават до 11 юли (вкл. и с нощни атаки) с променлив успех и много загуби и за двете страни. В този ден генерал Георги Тодоров изпраща телеграма до личния състав на Рилската дивизия¹⁴³, която силно стимулира и мобилизира войниците за нов устрем:

„Офицери, подофицери и войници,

¹⁴³ ВИА, ф. 60, оп. 2, а.е. 6, л. 8.

От многочислените поздравления, които съм получавал от България по случай юнашкото Ви държание с вероломния враг, се вижда, че в тези съдбоносни за Отечеството времена погледът на цяла България – Царя и Народа са обърнати към Вас. Всички с вяра гледат на Вас като гранит, в който ще се разбие врагът.

Вашите мъки и изтезания са известни на Царя и на Народа, но напрегнете още малко всичките си сили, за да довършим окончателно вече разбития неприятел.

След това ще си отидем спокойно по домовете.

Сега на работа.

Бъдете здрави, храбри юнаци!

Сега на работа!

Бог е с нас!“.

И когато сърбите, съсредоточили последните си резерви, атакуват, те са отблъснати хладнокръвно от рилци и принудени да се откажат окончателно от по-нататъшни атаки в района. В тези продължителни 8-дневни битки сърбите не успяват да преодолеят отбраната на рилци, които удържат позициите си. Огромното значение на боевете при Калиманци се състои в това, че сръбското придвижване напред е стопирано и те не могат да синхронизират общи настъпателни действия с гърците. Контраударът на десния фланг на позицията, извършен от Четвърта армия, окончателно „погребва“ сръбския замисъл за водене на боя. Настъплението на сръбските армии е спряно и те са принудени да минат към отбрана. Времето до 18 юли преминава в кратки, незначителни престрелки.

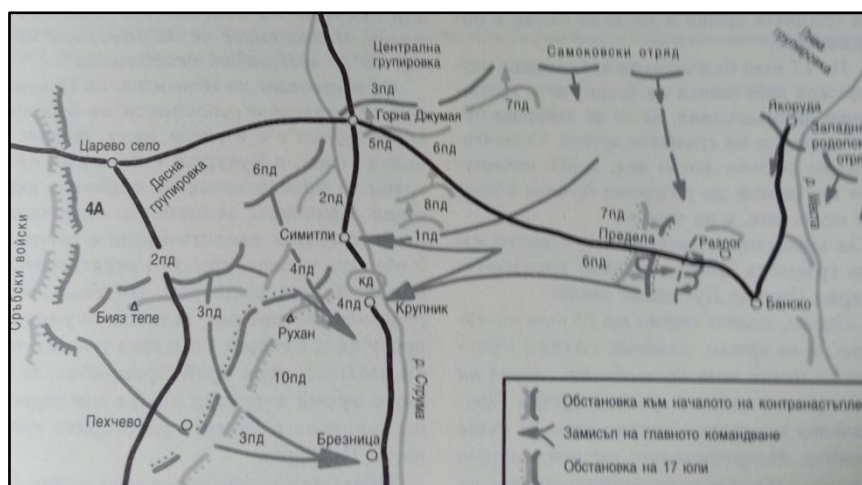
„Според всички канони на военната наука е ясно, че сръбската армия не изпълнява поставената ѝ задача да разбие отбраната на Четвърта армия и да се съедини с гръцката армия. Отличната отбрана в района на Калиманци, съчетана с активни действия на 8-а тунджанска дивизия, напълно пречупват настъпателния дух на противника и са забележителна военна победа на българите. Сръбската армия е спряна на всички направления“.

Из „145 години българска пехота“, с. 160-161.

Удържането на позициите на Калиманското плато от 7-а пехотна рилска дивизия съдържа и друг ефект. То откри

възможността българското командване да засили българските войски в района на Кресненското дефиле, където гръцките части (ок. 40-хилядна армия) бяха обградени, придвижването им – спряно, а опасността от блокирането им с последващо унищожение — реална.

Кресненската операция. С директива от 12 юли 1913 г. Българското главно командване нарежда контранастъпление на Четвърта армия по долината на р. Струма и Кресненското дефиле със задача да разгроми гръцките части и разкъса слабата им връзка с 3-а сръбска армия. Най-отличителни са действията на 49-и пехотен полк. На 14 юли 1913 г. в 4 часа сутринта като част ударната групировка той преминава река Брегалница и започва стремително изкачване по стръмните скатове на височината с кота 1450. Към 8.30 ч. предните части на българските дружини достигат северозападния скат от височината, заета от два гръцки батальона и една батарея, добре прикрити в дълбоки окопи. Противникът открива огън и към 9 часа контраатакува, но неуспешно.

Позиция на контранастъплението в Кресненското дефиле, 17 юли 1913 г.

Към обяд, около 12 часа, увлечен от бягащите от съседния скат на Бияз тепе части, той напуска окопите, отстъпва височината, бягайки панически в посока с. Лехчево с цената на много жертви. 49-и пехотен полк губи 54-ма бойци.

До 17 юли обкръжаването на гръцката армия продължава, разгромът и се превръща във въпрос не на дни, а на часове. Очертаващата се катастрофа и реално унищожение на гръцката

армия принуждават гръцкия крал Константин, протакещ до този момент сключването на примирие, като отчита, че неговата армия е „достигнала предела на физическата и морална издръжливост“, да побърза и настоява за край на войната и незабавно подписване на мирно споразумение. Така в момент, когато контранастъплението на българите се очаква да се увенчае с пълен успех, в Букурещ на 18 юли се подписва протокол за прекратяване на военните действия.

Подразделенията на 7-а рилска дивизия остават в изчакване на заетите позиции до 28 юли (10 август) 1913 г., когато в румънската столица се подписва Букурещкият мирен договор между България — от една страна, и Гърция, Сърбия, Румъния и Черна гора — от друга страна. В него победила армиите на три държави България се признава за победена. Кое то пък дава повод на **Джеймс Баучер** в писмо до главния редактор на вестник „Таймс“ **Джефри Даусън** да определи този мирен договор като **най-голямото дипломатическо престъпление на ХХ век.**

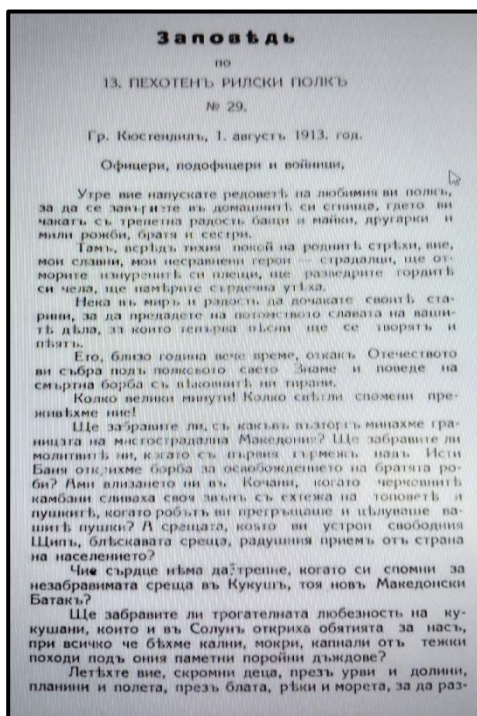
Широко разпространен сред населението плакат „Съюзници – РАЗБОЙНИЦИ“ (по едноименния боен марш), 1913 г.

Карикатура на Балканските монарси по повод началото на Междусъюзническата война. Пощенска картичка, 1913 г.

След подписването на мирното споразумение от следващия ден започва демобилизацията на частите на 7-а рилска дивизия. В България на 1 август 1913 г. командирите на дивизионните полкове се обръщат със заповеди към своите офицери, подофицери и войници, с повечето от които близо година време, събрани от Отечеството под полковото знаме, водиха смъртна борба с вековния тиранин.

В гр. Кюстендил полковник Митов в Заповед № 29 към 13-и полк припомня най-славните моменти: *„Утре вие напускате редовете на любимия ви полк, за да се завърнете в домашните си огнища, едето ви чакат с трепетна радост вашите бащи и майки, другарки, мили рожби, братя и сестри. Там, всред тихия покой на родните стрехи, вие, мои славни, мои несравнени герои – страдалци, ще отморите изнурените си плещи, ще разведрилите гордите си чела.*

Нека в мир и радост да дочакате своите старини, за да предадете на потомството славата на вашите дела, за които тепърва песни ще се творят и пеят...

Ще забравите ли с какъв възторг минахме границата на многострадална Македония? Ще забравите ли молитвите ни, когато с първия гърмеж над Исти баян открихме борбата за освобождението на братята роби? Ами влизането ни в Кочани, когато черковните камбани сливаха своя звън с ехтежа на топовете и пушките, когато робът

ви прегръщаше и целуваше нашите пушки? А срещата, която ви устрои свободния Щип, бляскавата среща, радушия прием от страна на населението?

Чие сърце няма да трепне, когато си спомни за незабравимата среща в Кукуш, тоя нов Македонски Батакъ?... и в Солун откриха обятията за нас, при всичко, че бяхме кални,

мокри, капнали от тежки походи под ония паметни поройни дъждове.

Летяхте вие, скромни деца, през урви и долини, планини и полета, през блата, реки и морета, за да разнесете до бреговете на Азия славата на рилци. Къде не стъпи вашият крак? Брегалница и Плачковица, Струмица и Беласица, Дойран и Галик, Бялото и Мраморно море, Курудаг и Сароския залив, Булаир и Дарданелите ще предават във вековете легенди за вашите подвизи... Върнахте се пак в Македония, страната на смъртта и сълзите, със затаена в душата си мисъл да зърнете бистрия Вардар, величествения Шар и да се огледате в синия Охрид. Ала не било тъй угодно на Провидението.

Нашите коварни съюзници ни измениха: те скроуха пъклен план да ни оберат, и ние с гърдите си бяхме принудени да браним нашите огнища...

Идете си, вие ратници, от великата епопея, която събори петвековната Отоманска империя!... Да живее България! Сбогом, обични ми рилци!"

Щабът на 7-а пехотна рилска дивизия остава в гр. Дупница. На дневен ред е възстановяването дивизионните части с личен състав, снабдяването с оръжие и съответното снаряжение. На гарнизон в гр. Самоков остава 22-ри пехотен тракийски полк, а 14-и пехотен македонски полк е преместен в гр. Горна Джумая. Много младежи от Дупница и Дупнишко преминават своето военно обучение именно в 14-и и 22-ри пехотен полк. Въпреки тежките битки „в обществото се налага убеждението, че не е далече денят, в който борбата за национално обединение ще бъде подновена с нова сила“.¹⁴⁴

* *
*

Равносметката. Безразсъдно допуснатата и водена от цар, правителство и главно командване в продължение на 33 дни Междусъюзническата война позволи да се ограби България. Съгласно клаузите на подписания Букурещки мирен договор от 28 юли 1913 г., Балканските страни победителки окупират всички територии, към които отправят претенции, като на Сърбия, Румъния

¹⁴⁴ Дичев, Борислав. *История на Дупница и Дупнишко*, с. 339.

и Гърция са предадени отнети от България територии, в които живеят българи. Ако се позовем на езика на цифрите: България увеличава територията си само със 17%, а Сърбия — с 80%, Гърция — с 91% и Черна гора — с 65%. Съгласно договора на Гърция получава Егейска Македония, част от Западна Тракия, Халкидическия полуостров със Солун, Северен Епир и острови в Егейско море (обща площ от 55 000 кв.км); на Сърбия се предават Вардарска Македония и Косово (39 000 кв.км); Румъния заграбва Южна Добруджа (около 800 кв.км); Черна гора получава част от Македония (11 000 кв.км). За България „остават“ Пиринска Македония, Струмишко и Източна Тракия (21 000 кв.км).

В Междусъюзническата война българската войска загуби 33 000 убити войници и офицери, ранените са 60 000. Противниковите армии загубиха 80 000 убити и ранени.

В двете Балкански войни България загуби 176 000 души, от които 63 000 загинали. За всеки 9 освободени български братя и сестри — 4-ма души загуба, а за всеки 6-има — един загинал български син. Това е една голяма загуба на земните сили на българската армия. България загуби и немалка част от териториите, населени с българско население, които извоюва с много плам и с оръжие през Балканската война 1912 — 1913 г. И може би най-важното - в двете войни българският национален въпрос и националното обединение не намериха развързка, което поражда и всеобщо народно неудовлетворение.

Приложение

Па шта си ти?

Сръбският престолонаследник Александър Караджорджевич командва сръбската войска във Вардарска Македония. Той стои начело и на сръбизирането на българското население в този край. След боя при Куманово на 14 октомври 1912 г. (от началото на войната са изминали едва броени дни) той с войската си влиза в българския град Скопие, където, посрещнат като освободител, тържествено е приветстван от местната управа и от населението. На Каменния мост на р. Вардар деца му поднасят цветя. 10-годишното девойче Васка Зойчева също му поднася букет.

Па шта си ти? (Каква си ти?) Пита я сръбският крал. „Българка“ отговаря скромно момичето, но в отговор получава по крехкото си лице... тежка плесница. Па шта си ти? - пита я повторно кралят. Отговорът е същият. Последва нова плесница и кралят яростно отминава напред. Информирана, европейската преса изразява възмущение.

Васка Зойчева

За този епизод народният поет Иван Вазов през м. април 1913 г. написва стихотворението „Па шта си ти?“

Па шта си ти?

„Па шта си ти?“ - такъв въпрос задава
в твоя дом безочлив чужденец,
„Па шта си ти?“ - с такваз псувня смущава
душата ти неканен пришълец.

„Па шта си ти?“ Туй питане навред
при Дрин, при Шар, при Вардар, Преспа драга.
О, българино, сърбин ти налага
и чака с начумерен лик ответ.

Но, ти пази се, прав ответ не давай
кажи се португалец, кюрд, сириец
лапонец, негър, циганин, индиец,
но, българин се само не признавай!

Не споменувай неразумно Лозенград,
Люле Бургас, ни Булаир ужасни -
ти би разбудил подозрения опасни
че на героите техни, може би си брат!

Мълчи! А вместо тебе всеки дол, пътека,
дъбрава, езеро, река, рид, планина
ще викат с глас през всички времена:
„Тук българи са, българи от памти века!“

Значка на пехотинец

Ордени за храброст

СИЛАТА НА ДУХА НА БОЙЦИТЕ ОТ 7-А ПЕХОТНА РИЛСКА ДИВИЗИЯ ПО ВРЕМЕ НА ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА 1915 – 1918 Г.

Само една година след края на Междусъюзническата война на 1 август 1915 г. се ражда нов световен конфликт — Първата световна война. Българският народ не иска тази война. Но тя за пореден път съживява копнежа му за осъществяване на българския национален идеал. Тогава в международен аспект качествата на България като евентуален геополитически съюзник се оценяват високо. Преди началото на войната експерти оценяват, че „българският фактор” би се отразил значително на бойния фронт на Балканите и в търсене на геополитически съюзи провеждат активни дипломатически действия за „спечелване” участието на страната ни.

Българският фактор на Балканите през погледа на британски държавници и политици

В Англия си дават сметка за трудностите около евентуалното „привличане” на България като страна във войната. Те заявяват:

Уинстън Чърчил, британски политик и държавник: „...Нейните (б.а. – на България) териториални претенции са справедливи и се съгласуват напълно с териториалния принцип, който трябва да ни води. Насилственото предаване на българските окръзи в Македония е само по себе си голяма несправедливост. Отстъпването на Кавала на гърците след Втората балканска война, както се призна на своето време, е акт неполитичен. Няма нищо в претенциите на България, което да не е справедливо и честно”.

Едуард Грей, министър на външните работи: „Положението, което се създаде в резултат на Втората балканска война, не почиваше на справедливостта, а на силата. За да осигурят сигурен мир занапред, беше нужно Великите сили да се намесят и да направят от Букурещкото споразумение едно справедливо споразумение. Те не направиха това поради опасението, че в отношенията между тях може да се появят трудности. Именно това опасение доведе до несигурния мир, което пролича още на следната година”.

Лойд Джордж, английски държавник: „Ние загубихме поддръжката на България поради нашето лавиране и колебание”.

Влизане на България в Първата световна война

Обосновавайки освободителната и обединителна мисия на една нова война, командирът на 53-и полк, подполковник Мл. Станев започва своята първа релация за военните действия така: „След паметната 1913 г. българският въоръжен народ — изнервен и ограбен от своите бивши съюзници — сърбите, днес, на 30 септември 1915 г. бе наново застанал на своите измъчени граници и надникнал в долината на Брегалница, където притиснат и с отчаяние пъшкеше братът роб под гнета на непоносимо тежко иго. Настръхнал, с поглед впит в надигащите се пушеци из робската долина, долавяйки всеки писък и отчаян вопъл за помощ, притиснал здраво пушка в ръце, българският народ бе готов като един човек да връхлети проклетия враг“¹⁴⁵.

Първоначалният замисъл на управляващите кръгове в България е, страната да се включи във войната само срещу Сърбия като главен виновник за националната катастрофа от 1913 г. и да реализира голямата национална идея за освобождение и обединение на българите от Македония, Тракия и Мизия, в името на което води предходните Балканска и Междусъюзническа войни и да присъедини отнетите през 1913 г. български земи. Но прогермански настроени, те обвързват България с Тройния съюз: Германия, Австрия — Унгария, Италия (на 23 май 1915 г. тя преминава на страната на Съглашението), който се сблъсква със Съглашението — коалиция, включваща Франция, Англия и Русия. През м. август 1915 г. е подписана тайна спогодба между България и Германия, изрично гарантираща присъединяването на безспорната зона в Македония, Поморавието и придадената през 1913 г. на Румъния територия към България, което по същество е постигане на българския национален идеал.

Преценките на българското правителство и на Главното командване за участие на България във войната единствено срещу Сърбия и водене на кратковременна война, обаче са погрешни. Появата на въоръжени сили на Антантата в помощ на сърбите във войната е неочаквана и поражда проблеми с окомплектовката на

¹⁴⁵ Джонев, Ангел. *Отиваха войниците, отиваха*, с. 14.

личния състав и на въоръжението, които трябва да се решават в ход. Широк кръг от военни експерти гласно също изтъкват, че въпреки способностите ѝ за нанасяне на силен първоначален удар тя не разполага с резерв, който да ѝ осигури по-продължителни военни действия. Освен това съществуващата организация не кореспондира напълно с нарастващите изисквания както на позиционната, така и на коалиционната война.

„Българи,

Народни интереси ме заставиха през 1912 г. да призова нашето храбро войнство на борба, в която то самоотвержено развя знамената и скъса веригите на робството.

Призовавам българския народ към защита на родния край, поруган от вероломен съсед, и към освобождение на поробените наши братя от сръбското иго.

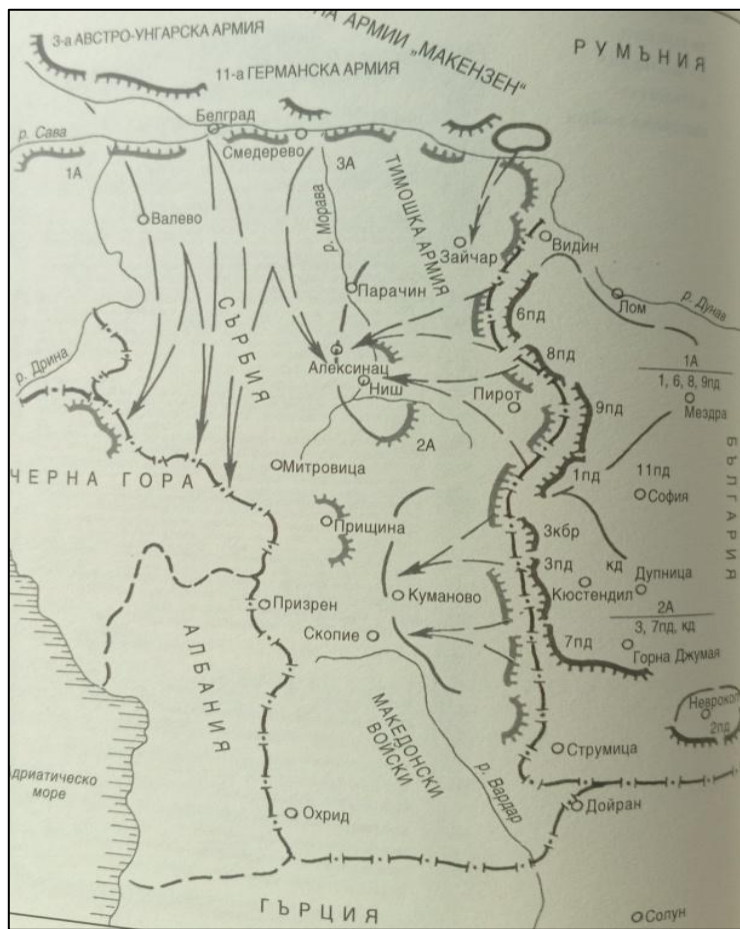
... Нашето дело е право и свято...

Нека българският войник лети от победи към победи“.

Манифест на цар Фердинанд към българския народ за обявяване война на Сърбия и влизане на България в Първата световна война, 1 октомври 1915 г.

Сухопътните войски, понесли 98,6% от общите загуби на армията в отминалите две Балкански войни, и този път ще изнасят главната тежест на войната — както срещу Сърбия, така и срещу съглашенските войски. На 9 септември 1915 г. цар Фердинанд подписва Височайши Указ № 7 за обявяване на обща мобилизация, който влиза в сила от 1 ч. след полунощ на 10 септември. На 24.09.1915 г. германо-австрийските войски атакуват северно реките Дунав и Сава. На 1 октомври 1915 г. Първа и Втора българска армия се включват във войната с всички сили.

Съгласуваният с коалицията първоначален план е да се воюва само срещу Сърбия.

План на България за участие в Първата световна война, 1915 г.

Отново на предните фронтови позиции са частите на 7-а пехотна Рилска дивизия. Тя е включена в състава на Втора БА¹⁴⁶, командвана от генерал-лейтенант Георги Тодоров и място на съсредоточаване в района на Радомир/Кюстендил – Дупница – Горна Джумая. Съставът на дивизията е формиран от мирновременните 13-и, 14-и, 22-и, 26-и и новосформираните 53-и, 54-и и 84-и пехотни полкове и включва още 7-и и 17-и скорострелни артилерийски полкове, 7-а пионерна дружина, 7-и дивизионен ескадрон и тилови служби и учреждения. В периода 8.05.-21.09.1915 г. командир е полковник Константин Жостов (1867-1916 – по-късно с чин генерал-майор), след това командването до края на м. август

¹⁴⁶ Втора БА се състои от 7-а рилска и 3-а балканска пехотна дивизия, конна дивизия, артилерийски полкове, пионерни дружини и други спомагателни и формирования.

1916 г. поема полковник Вълко Василев. В началото 13-и полк е насочен към Първа армия за прекъсване на жп линията, респ. съобщенията по оста Солун — Скопие.

За участие във войната:

- 53-ти пехотен резервен нишавски полк е сформиран отново на 5.10.1915 г. в гр. Кюстендил като 53-ти пехотен резервен полк. Включен е в състава на 3-та бригада на 7-а рилска дивизия, покъсно е в състава на Сборната дивизия и на 4-а планински пехотен полк. В личния състав на полка се числят много бойци от Дупнишка околия както от града, така и от селата Джерман, Мурсалево, Слатино, Голям Върбовник, Паничарево, Шатрово, Козниците, Сапарево, Крайници, Дяково и др.

- 54-ти пехотен резервен Битолски полк е сформиран отново през м. септември 1915 г. в гр. Самоков и е включен в състава на 3-та бригада на 7-а рилска дивизия.

- 84-ти пехотен резервен полк е сформиран на 15 април 1917 г. в състава на 1-ва бригада на 7-а рилска дивизия.

Дълъг е списъкът на смелите и запомнящи се битки, които в хода на войната води 7-а пехотна рилска дивизия¹⁴⁷. Бойното майсторство, непоколебимостта и устремът, които демонстрират рилци в настъпателни или дефанзивни битки, се превръщат във важни големи победи на армията, която е с численост около 70 000 бойци и има 220 оръдия.

Трета бригада - 53-ти пехотен полк, разделен на 3 колони дясна (първа дружина), лява (трета дружина) и център (придадени 3 батареи, пионерна и картечна рота), и втора дружина в резерв, настъпва по река Брегалница. Задачата е настъпление в посока Крива паланка — Куманово и Царево село — Кочани към Овче поле, като се прекъсне жп съобщенията по долината на р. Вардар; отреденото място за действие на 54-ти пехотен полк е по долината на р. Струма. Втора бригада (22-ри тракийски полк и 3-та дружина от 26-и пернишки полк) се разполагат при хановете около с.

¹⁴⁷ Цветков, Кирил, „145 години българска пехота“, с. 184-185, 189-201, 210-211, 232-233, 266-267, 268.

Църварица и местността Черната скала. 14-и македонски полк осигурява южния фланг на дивизията. Първа бригада - 13-и полк със задача прекъсване на съобщенията по долината на р. Морава е отправен в посока гр. Враня. Три дружини от 26-и полк са придадени към 1-ва армия за действия в направление Пирот — Ниш—Прищина.

Щабът на Втора армия – вляво от ген. Тодоров е принц Кирил Преславски

В щаба на Втора армия

Бойно майсторство, непоколебимост и устрем в битките на частите от 7-а пехотна рилска дивизия

● 1915 година

В началото на войната частите на 26-и пехотен пернишки полк, включени в състава на левия страничен отряд на Първа отделна армия, с прояви на храброст се отличават още при първата настъпателна **Нишка (Моравска) операция**, провеждана от 1 до 27 октомври 1915 г. Полкът пристига в гр. Трън на 25 септември, на 3 октомври 1915 г. след обяд е първата атака на авангардната дружина за заемане на укрепените стратегически височини Букова глава и Панджин гроб, на 6 октомври — за Власините ханове, а от 9 до 15 октомври боевете са отбранителни срещу по-многобройния противник от сръбската Моравска дивизия.

Впоследствие полкът подпомага 1-ва пехотна софийска дивизия в превземането на Пирот (14 октомври), участва в боевете на стратегическата и добре укрепена височина Голям Чемерик, която превзема на 20 октомври в нощна атака и при която сърбите

понасят шесткратно по-големи загуби в жива сила. В следващите дни преследва отстъпващите сръбски войски, превзема няколко села и коти, на 25 октомври — гр. Лесковац, на 29 октомври — гр. Враня, на 11 ноември е на гара Липян — там пленява 400 сръбски войници и много жп и военна техника, оставена от безразборно отстъпващия към албанските планини сръбски противник. Следва прегрупиране за по-бързо настъпление към гр. Ниш (след застрашаването на Белград от австро-унгарските войски в него е преместено сръбското правителство и той се е превърнал във временна военна столица на Сърбия), където войските влизат на 23 октомври, посрещнати от цялото население и митрополита. Свидетел на поражението на своите войски става крал Петър, който лично наблюдава боевете на подстъпите към града.

Долината на река Морава е овладяна, сърбите търпят поражение и губят над една трета от състава си - убитите бойци са надвишават 40 000, пленените 60 000. В тази операция, като задържа значителна част от сръбските сили върху себе си и осигурява левия фланг на партньорските армии, Първа армия, в редиците на която е и 26-и пехотен полк, изпълнява и своите коалиционни задължения.

Командващият Втора армия генерал Тодоров сред офицери от 1-ва бригада на 7-а рилска дивизия: 13-и пехотен рилски полк и 26-и пех. пернишки полк

*Княз Кирил и командващият Втора армия генерал Тодоров
при 26-и пехотен полк на 7-а рилска дивизия*

Овчеполската операция в периода 3 — 28 октомври 1915 г. е първата настъпателна операция, организирана и проведена изцяло самостоятелно от българското главно командване, което не изпълнява германското искане за осигуряване фланга на основната групировка в Македония само с една дивизия, а стремежки се да изпълни своята голяма национална цел — освобождение на Вардарска Македония и Поморавието, изпраща там цялата Втора армия, която да изнесе главната тежест в боевете. За отбрана срещу Втора армия сърбите разполагат Вардарска и Брегалнишка дивизия и доброволчески чети. В средата на м. септември в Солун са стоварени в тяхна помощ още около 23 500 английски и френски бойци. Планът на българското командване предвижда във фронт с ширина от 210 км разгром на сърбите, който да попречи на свързването им със съглашенските войски. За целта следва да се нанесат два удара: в района на Горна Джумая да настъпи 7-а рилска дивизия и в района на Кюстендил 3-та балканска дивизия с общо направление Куманово — Скопие, в което, след като овладеят главните противникови позиции при Крива паланка и Царево село, да прекъснат съобщенията по долината на р. Морава; във втори ешелон да настъпи кавалерийската дивизия в полоса след 7-а рилска дивизия в посока Велес.

Генерал Никола Жеков – главнокомандващ БА, и ген. Георги Тодоров в 14-и пехотен македонски полк в Македония, октомври 1913 г.

Към Куманово

Със започването на бойните действия на 1 октомври Рилци настъпват към Царево село — Кочани — Щип - Велес, а друга част от 1-ва бригада без 26-и пехотен полк към Крива фея — Сливница — Враня. Основните сили на дивизията, сред които се открояват дружините на 3-та бригада, в периода 2 – 4 октомври водят боеве на Голаш планина (14-ти полк), овладяват Калиманското плато (22-ри полк), после слизат в Кочанското поле и принуждават сърбите да се оттеглят от околните села към тяхната укрепена Страцинска

позиция, където части на 7-а рилска дивизия започват ожесточени боеве на 5 октомври (там пристига и цар Фердинанд със синовете си Борис и Кирил), които сърбите не издържат и напускат. На 9 октомври са освободени Куманово и Прешево.

В следващите дни дружините на 1-ва бригада преследват противника по долината на реките Елешница и Морава, освобождават още села и в резултат — за 7 дни достигат и овладяват Овче поле. Сръбските войски са разбити, опитът на англо-френските войски да се свържат с тях е провален. Противниковите части губят около 30 000 убити, ранени и пленени бойци, а българските — 500 убити. Операцията е изпълнена блестящо и завършва при пълен успех за второармейци. Тя е определяна като **най-кратката и ефективна в българските действия срещу Сърбия**. При среден темп на настъпление в денонощие от 13 — 14 км е осъществен пробив с дълбочина близо

100 км. Долината на р. Вардар е овладяна, сръбските части са изолирани от Антантата и има реална заплаха за обкръжаването им в района на Косово. Стратези отчитат създадени добри условия за освобождение на Западна Македония. Размахът на операцията оказва пълно съдействие на другите балкански групировки на централните сили.

Боевете при Криволак и Струмица от м. октомври 1915 г. са част от смелите и запомнящи се битки, които води 7-а пехотна рилска дивизия на юг срещу 57-а и 122-ра френска дивизия. Заповедта е да настъпят към онези висоти, където р. Вардар прави поредица от волни завои, които местното население много изразително назовава Криволак. Там през м. октомври 1913 г. сръбската Тимошка дивизия бе разгромена от 2-ра дивизия.

От 14 октомври като ядро на Южната оперативна група на Втора армия 7-а рилска дивизия с поставени сложни оперативни задачи започва атаки по едно и също време на сръбските войски и отблъскване на дебаркиралия в Солун и настъпващ в долината на река Вардар англо-френски корпус, насочен в помощ на намиращата се в критично състояние в Косово сръбска армия. Целта е противникът да бъде прикован и да не му се даде възможност да премине в атака. Започва се мощно настъпление в

две направления: основното е настъпват към Криволак, Щип — Кочани; другото към Струмица. На 16 октомври части на 7-а рилска дивизия, подпомогната от Кавалерийската дивизия и 11-а македонска дивизия, се придвижва на юг и успява да отблъсне противника при Соничка глава, която прегражда пътя към Прилеп и Битоля. Успява да овладее височинните местности и мостовете на р. Вардар в района на Велес.

Една трудна петдневна битка, която си заслужава да се отбележи е нареждането на командващия Втора армия генерал Тодоров 53-ти пехотен полк заедно с 3 батареи и половин ескадрон конница „да завладее Велес по двата бряга на реката и да поддържа Конната дивизия, която ще разузнава в южна посока“. В слънчевия 10 октомври рилци, достигнали до удобния чакълиран път Скопие — Велес, неусетно в шеги се озовават пред мътните води на река Пчиня, време за губене няма, войници и артилерия смело се втурват през реката с гръмогласно „ура“, което оглася

Преминаване на река Пчиня от 22-ри пехотен тракийски полк на 7-а рилска дивизия

тясното дефиле. „О, ако бе видял противникът ентузиазма, изблика на героизъм, що изпълниха дефилето на Пчиня при изгорения от него мост, ако бе видял той юнаците от 53-ти полк с каква насмешка гледаха те на създаденото от него препятствие, не би се спрял и пред чуките на Велес“, коментира командирът на полка, спрял на бивак на 5 км от града.

На следващия ден източният бряг е освободен, западният обаче е зает от сръбските войски. Възможностите за преминаване са две — по двата дървени моста на река Вардар или връщане назад в северна посока, където извън града да се ползват жп мостовете на р. Пчиня, която без проблеми войниците от първа рота и с големи трудности за конете преминават отново късно вечерта на 12 октомври.

По това време сърбите посрещат влезлите в източната част на града български войски със силен пушечен и артилерийски обстрел, използват се и всякакви други хитринки, като например облечени в женски дрехи войници с оглед по-бързото им и безпроблемно придвижване и пр.

Тук на преден план излиза самоотвержената подкрепа на велесчани, които се организират и създават своя гражданска армия. Мила гледка са 10-12-годишните момчета, които се промушват игриво с торбите хляб между огради и дворове, за да ги предават на войниците.

На 14 октомври е началото на първата важна атака за превземането на мостовете, но с ураганен огън противникът спира атаките на най-смелите български воители. Българите заемат източните входове на двата полка с готовност за атака. Боят продължава, в помощ идват две дружини от 22-ри полк и конница. С добре подготвена атака начело с артилерията започва утрото на 16 октомври, но и трите опита за превземане на мостовете са неуспешни.

Нощта отново се използва за подготовка за настъпление. На другия ден, 17 октомври, мостовете са превзети и първите части на 53-ти полк и 22-ри полк, предвождани от музиката, влизат в града. Там са посрещнати с голяма радост и признателност от гражданите. „Вярвайки на българската мощ и права кауза, приготвили бяха те, гражданите на Велес, китни букети, с които посипваха гордите и величави юнаци“¹⁴⁸, отбелязва подполковник М. Станев. Това е голяма победа, тъй като с нея се прекъсва връзката между сръбската войска в Косово поле и англо-френските войски от

¹⁴⁸ Джонев, Ангел. *Отиваха юнаците, отиваха*, с. 26.

Съглашенската армия. 53-ти пехотен полк е изпратен за преследване на противника.

Приветстване командващия Втора армия генерал-лейтенант Георги Тодоров от гражданството и духовенството на гр. Велес, 25.10.1915 г

Големият майстор на българския разказ Елин Пелин в разказа си „Радост“ допълва незабравимото въодушевление, обзело велесчани: „От два дена вече Велес е свободен. Камбаните бият радостно, тържествено и улиците са пълни с народ и войници. Гражданите, зашеметени от новото и неочаквано щастие, тичат нагоре-надолу и се усмихват радостно на всеки срещнат войник. Всеки е прибрал в къщата си по няколко мили гости и сърцето му е пълно с българска гордост. Мъките и страшните спомени от довчерашното робство бяха забравени и душите, упоени от сладкия миг на свободата, тържествуваха“. Елин Пелин продължава разказа с малко десетгодишно момче, чиито живи детски очи в дъждовния ден неспирно следят войниците с вълнение. То с любопитство плахо разглежда шинелите, пушките им, ослушва се в мъжкия им гърлест говор, минава пред тях сякаш иска да им каже нещо или изостава назад — докато накрая спира, сяда и „едри детски сълзи закапаха една след друга. То се сви на купче и захълца, задавено от плач“. „Защо плачеш, мъничко? — детето чу войнишки глас и

отвърна: „Нямаме си войник. Живеем чак на края и сме сиромаси, затова никой не дойде у нас“. „Стани — каза войникът. Ето, аз ще дойда у вас. Искаш ли ме?“. Войникът бе разбрал детското сърце – „през прага на тяхната бедна къщичка не бе пристъпил български войник, ни един от тия мили, желани от години гости“. В този момент лицето на детето се проясни от щастлива усмивка: „Искам те – каза то. Ела у нас! Мама и баба са приготвили баница!“ . „Добре, добре — каза войникът — хайде заведи ме! Дай си ръката!“ Хванати за ръка, войникът и момчето потеглят към дома му.

В Струмишко направление на широк 40-километров фронт срещу французите по-късно и срещу прииждащи англичани (съотношението е двойно и тройно в полза на противника) започва неравен бой 14-и пехотен македонски полк, подкрепен от изпратената 3-та тракийска пехотна бригада с 44-ти пехотен полк, 2 батареи и др. Българските дружини се сражават смело. Те са принудени да отстъпят от заеманите позиции едва когато свършват наличните патрони и снаряди. Силите на англичани и французи (общо 14 батальона, 12-13 артилерийски батареи и по-късно още 1 бригада, т.е. близо тройно повече) стигат до 30 октомври, когато настъплението им към гр. Струмица е преустановено и са принудени да минат в отбрана.

На 14 и 15 октомври след превземането на Велес и на мостовете на р. Вардар, части на 7-а рилска дивизия (основната тежест се изнася от 3-та бригада под командването на полковник Христо Бурмов и 54-ти пехотен полк, подкрепени с 45-и пехотен полк), успоредно с преследването на бягащите към Прилеп и Бабун планина сръбски части, повеждат и първите атаки на укрепената

КРИВОЛАШКА ПОЗИЦИЯ (17.10. – 21.11.1915 г.) срещу френски и сръбски части. Наредването на командването е начело на колоните да застанат офицерите и да поведат атаките с развети бойни знамена, химна „Шуми Марица“ и бойни маршове. На предмостията пример за безпределна решимост и безстрашие срещу френския противник дава подпоручик Илия Ангелов Цирункарров (роден в с. Кърчево, Серско, който на 23 октомври, преди да поведе 2-ра рота напред, се обръща към войниците: „Момчета, тази земя е наша. Ще изгоним французите от нея, та

каквото ще да става! Не се плашете от смъртта. Ще ви свиря на гайда — на хоро ще ви вода. Няма да посрамим българската бойна слава!“ И войниците с презрение и възмущение, гледайки към новия враг, който идва от далечни страни в името на *liberte-to* да затвърдява робското положение на македонския брат, смело тръгват в атака. В смъртния ад от свистене на куршуми, експлодиране на гранати и трещене на бомби прозвучават и весели звуци на гайда. Най-отпред върви подпоручик Илия Цирункарров, свири ли, свири „Шуми Марица окървавена!“ и води бойците към победа. Те стигат противниковите окопи. Внезапно песента на гайдата спира — подпоручик Цирункарров пада покосен. Но войниците не спират, продължават напред и превземат френската позиция. Подпоручикът е погребан след боя в Щип, в църквата „Успение Богородично“, заедно със загиналия дни по-рано войвода Христо Чернопеев, водач на чета на ВМОРО.

Първата атака на Криволак на 17 октомври е неуспешна. Битките са на открити полета и голи хълмове. И двете страни дават жертви. На 21 октомври е втората, също неуспешна атака - убийствено тежка е тя и за дошлата сборна група подкрепления, в която е привлечен 54-ти пехотен полк и др. части. Превъзходството на съглашенци с прииждащи значителни резерви и в третата атака на 23 октомври е явно и те минават в настъпление. Рилци понасят немалко загуби — около 1300 загинали, ранени и изчезнали войници и над 30 офицери. Жестоките боеве в активна отбрана при Криволак и височината Соничка глава на частите на 7-а рилска дивизия и дошлата в помощ 11-а пехотна македонска дивизия (съставена почти изцяло от българи от Вардарска Македония — доброволци бежанци, неслужили в българската армия, както и българи, дезертъори от сръбската и гръцката армия; почти всички офицери са от Македония; командир — генерал Кръстю Златарев от Охрид, а началник-щаб — полковник Петър Дървингов от Кукуш), вкл. и с нощни нападения, не спира чак до 19 ноември, когато те преминават в контранастъпление, усилен и с 5-а дунавска дивизия. Съглашенските войски на десния бряг на р. Вардар и р. Черна са разгромени и три френски дивизии и 10-а британска дивизия, разгромена при Струмица от 2-ра тракийска дивизия, търсейки спасение, бягат устремно на юг. Освободен е Прилеп.

Битката при Криволак завършва с блестяща българска победа — оценявана като „**върховна кървавочервена точка по героизъм и по тежки жертви**“ в борбата срещу французите. На 23 ноември българските части стигат гръцката граница, а англо-френските войски бързо отстъпват към Солун. След това 7-а рилска дивизия в пълен състав е включена в северната оперативна група на Втора армия, където е призвана да окаже съдействие на Първа армия при провеждането на Косовската настъпателна операция.

В Косовската настъпателна операция от 28 октомври до 21 ноември 1915 г. се отличава 1-ва бригада на 7-а рилска дивизия. През труднопроходимата Кукувица планина тя пристига в гр. Враня, български град по долината на р. Морава до 1878 г., когато с решенията на Берлинския конгрес е откъснат от България и голяма част от българите са сърбизирани. След това влиза в боеве на Гилянския фронт и се насочва към Прищина — на 9 ноември българите влизат в Косово, а сърбите в паника бягат към албанските планини. На 13 ноември бригадата участва в неколкодневни кръвопролитни битки в района на Гилянци, които сърбите не издържат и отстъпват. После преследва врага по горното течение на р. Морава, през мъчнопроходимите Кознишка и Жеговска планина, пленявайки над 2 200 сърби и много трофеи. С Косовската операция, навлязла в дълбочина от 170 км, приключва овладяването на Южна Сърбия и Македония. Над 36 000 са убитите сръбски бойци в нея.

7-а рилска дивизия е част и от общото контранастъпление на дивизиите от Южната група на Втора армия, започнало на 20 срещу 21 ноември в направление Гевгели, Велес, Щип, Куманово срещу англо-френските войски (в състав от 48 батальона, 37 картечни отряда, 43 батареи, 11 ескадрона и др.), които имат за цел да се съединят с оттеглилите се в Косово сръбски части.

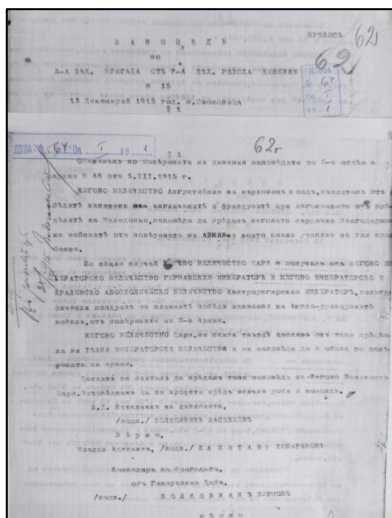
Частите на 7-а рилска дивизия настъпват смело и на 5 октомври освобождават гр. Щип. На другия ден устремът ѝ продължава по долината на река Вардар, има сурови стълкновения с оттеглилите се зад реката сръбски части.

Генерал Никола Жеков – главнокомандващ БА, извършва преглед на части на 7-а пехотна рилска дивизия на жп станция Удово, 1915 г.

На 23 ноември генерал Г. Тодоров уведомява армейското командване, че частите на дивизията вече се намират северно от Удово и подготвя атака. С превземането на Удово сърбите бягат към албанските планини и така съединяването им със съглашенските войски е предотвратено. Преследвани до границата отстъпват назад и англо-френските части. Косово също е превзето от българските войскове части. Така за два месеца войските на Съглашението, изтласкани извън границите на Гърция, са изправени пред разгром и приключва първият им опит да променят картината на Балканите. Българските дивизии са в подстъпите на Солун. В тези боеве 7-а пехотна рилска дивизия отново се изявява като важна и решаваща част от общото настъпление за изтласкване на съглашенските части от Македония — отговорност, на която остава вярна до края на войната.

Героизмът на офицери, подофицери и войници от 3-та бригада и завоювани от нея славни победи, е признат от съюзническото командване, израз на което е заповед на 2-ри отдел на Втора армия № 45 от 5 декември 1915 г., в която се казва:

„Негово Величество Августейшият ни върховен вожд, възхитен от бедите, нанесени на англичаните и французите при изгонването от пределите на Македония, заповедта да предам неговата сърдечна благодарност на войската от поверената ми армия, които взеха участие на тия славни боеве.

По същия случай Негово Величество Царя е получил от негово Императорско Величество Германския император и негово Императорско и Кралевско Апостолическо Величество Австро-Унгарския император телеграфически поздрав за славните победи, нанесени на англо-французките войски, от поверената ми 2-ра армия.

Негово Величество Царя се счита твърде щастлив от тази преценка на техни императорски величества и ми заповяда да я обявя по поверената ми армия. Заповядвам да се прочете пред всички роти и команди”.

*И.Д. началник на дивизията (подп.) Василев
Командир на бригадата от ГЩ подполковник Бурмов¹⁴⁹.*

На 1 декември 1915 г. германското командване издава заповед да се спре преследването на противника и по никакъв повод българо-гръцката граница да не бъде прекосявана.

„Пижо и Пенда” – театрална постановка на самодейна артистична група при 2-ра дружина на 53-ти пехотен Осоговски полк¹⁵⁰.

¹⁴⁹ ВИА, Архив на 7-а рилска дивизия, ф. 64, оп. 1, а.е. 1.

¹⁵⁰ РИМ – Кюстендил, инв. № 1442.

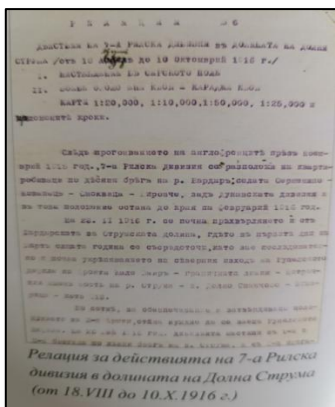
7-а пехотна рилска дивизия заедно с 2-ра и 11-а пехотна дивизия и 1-ва конна бригада е включена в състава на 11-а германска армия. Създаден е Македонски фронт с огромна дължина от над 600 км от планините на Албания до р. Места — на него БА до края на войната води отбранителни действия. Както сочат историци и военни, големият национален идеал за обединението на всички българи постепенно започва да позалязва.

● 1916 година

До средата на годината активни бойни действия на Източномакедонския (Солунския за Съглашението) фронт няма. На 27 август Кралство Румъния, обявявайки война на Австро-Унгария, се включва във войната на страната на Съглашението.

Българското командване включва 7-а пехотна дивизия в групировката за провеждане на най-важната и успешна за Втора армия **Струмска настъпателна операция** в Източна Македония.

17 – 23 август. Задачата е заедно с 3-та тракийска бригада и пограничните дружини да настъпи и достигне линията р. Струма (при с. Ернекьой) — с. Просеник — Тахинско езеро — Яйкин тепе — Боздаг — жп гара Козлукьой — к. 1351 — Саръ Шабан. На десния фланг на Втора армия 7-а рилска дивизия късно вечерта на 18 август тръгва в настъпление през Рупелското дефиле и в полунощ преминава безпрепятствено гръцката граница. На следващия ден 3-та бригада превзема Демир Хисар и в преследване на френския авангард през Серското поле на югозапад вечерта достига с. Просеник; 2-ра бригада настъпва към Сяр; 1-ва бригада – към Шар планина

Релация № 6 на бойните действия на 7-а пехотна рилска дивизия в долината на р. Долна Струма от 10 август до 10 октомври 1916 г. Настаняване в Серското поле.

В първите септемврийски дни 1-ва и 2-ра бригада достигат гр. Сяр, а 3-та

Бригада, без да срещне съпротива от гърците, излиза на Орфанския залив и стига околностите на гр. Драма. Целта на Струмската операция е изпълнена успешно.

Като резултат: Втора армия скъсява фронта със 100-120 км и овладява площ от около 4000 кв.км, 4-ти гръцки корпус е изцяло разформиран.

От дясно наляво: началникът на 11-а мак. дивизия ген. Златарев, главнокомандващият ген. Жеков, н-к щаб на 11-а дивизия подполк. Дервингов, престолонаследникът княз Борис III, командирът на 2-ра отделна армия ген. Тодоров и др. за прегледа на 11-а мак. дивизия на полето при Валандово, януари 1916 г.

Командващият Втора армия с щаба си на Демирхисарските бани 17 август 1916 г.

Командирът на 13-и пехотен рилски полк, с. Елшан м. август 1916 г.

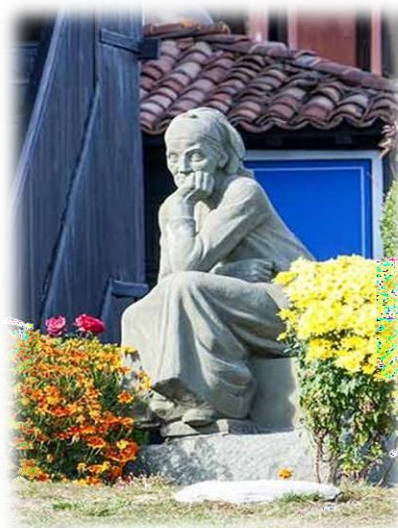
До началото на м. септември Антантата разполага там 17 пехотни дивизии (4 френски, 5 британски, 6 сръбски, 1 италианска и 1 руска) и 1 сръбска конна дивизия — общо около 290 000 души войска за противодействие срещу 240 000 души на Тройния съюз.

Като „гигантска” определят мнозина битката при селата **Горно и Долно Караджово и Еникьой** на левия бряг на р. Струма, към която е насочена 7-а дивизия в края на септември 1916 г. Задачата пред рилци е да спрат устремилите се в атака английски войски, сменили току-що французите в този участък на фронта и които обаче поради забавяне на висшето българско командване успяват да изпреварят българите в развърщането си, там да струпат големи сили, окопават се, опасват с бодлива тел и се подготвят добре. Два дни 13-и рилски и 14-и македонски пехотен полк остро, но безрезултатно атакуват укрепеното с. Долно Караджово и англичаните преминават в атака. 14-и полк е принуден да се подготвя за отбрана под непрестанен противников артилерийски обстрел.

Сутринта на 2 октомври 1916 г. на левия бряг на река Струма, между Серес и Демир Хисар, командирът на 5-а рота от 22-ри пехотен тракийски полк, която е в сражение с англичаните до с. Горно Караджово (дн. Моноклисия), поетът подпоручик Димчо Дебелянов, на 29 г., пада убит. „Изведнъж, както стърчеше

*Димчо Дебелянов (1887 – 1916 г.)
Подпоручик в 22-ри пехотен полк
доброволец на Южния фронт*

*„И въ кротъкъ унесъ чака тя,
да дойде нейното дете...”
Скулптура „Майка” пред къщата-
музей на Д. Дебелянов в Копривщица*

прав, той вдигна ръце, завъртя се, изпусна револвера и лопатката и се свлече на земята, като притискаше с ръка раната си. Опитва се да разкопчае дрехата си, но не можа...” — спомня си Тихомир Геров, свидетел на последните мигове на поета.

В Балканската война Димчо Дебелянов е редник в 22-ри пехотен полк. В Първата световна война заминава като доброволец с пророческите думи: „Аз отивам да изпълня патриотичния си дълг и зная, че няма да се върна, ще блесна като звезда и ще угасна”. Малцина знаят, че войната свързва поета в бойно другарство с дупничани.

*Настъпление на
7-а пехотна
рилска дивизия
към Демир
Хисар, Серес,*

1916 г.

Настъплението на ирландци на 3 октомври „просто удавя” дружините на Македонския полк и след като превземат Еникьой, ударът се поема от 13-и рилски полк. 14-и полк, успял, доколкото е възможно, да събере разпилените си дружини, отново се връща в боя, отбраната е възстановена и контраатака на рилци и бой „на нож” принуждават противника да отстъпи. Загубите и на двете страни са тежки. Рилци, понесли значителни щети, са изтеглени към Серес за потягане. Английското командване сменя всички висши офицери. В началото на декември поради големите загуби българските войски са принудени да преустановят действията. С настъпване на зимата на Македонския фронт настъпва затишие. Продължението на войната носи позиционен характер.

С обявяването на 1 септември 1916 г. на война от България на Румъния в рилци нарастват симпатиите към добруджанските българи и оживява идеята за избавлението им от румънското тегло.

53-ти полк е преместен в 6-а пехотна бдинска дивизия и още с пристигането си на 6 септември влиза в бой за гр. Добрич, подпомаган в отделни битки от местното население. Включен е в състава на сборната дивизия и действа срещу румънски и руски войски. През м. януари 1917 г. минава р. Дунав и престоюва на румънска територия до края на годината. От началото на следващата 2018 г. е отново на Македонския фронт (зачислен към 302-ра пехотна германска дивизия).

● 1917 година

Съглашенското командване решава да започне активно пролетна офанзива на Солунския фронт. Една от целите му е укрепване на източните армии, усилен до 23 дивизии и други етапни войски с цел унищожение на Българската армия на Южния фронт и достигане до София.

7-а пехотна рилска дивизия с командир полковник Иван Русев е в състава на Втора отделна армия под командването на генерал Георги Тодоров и е съсредоточена в участъка от река Струма до височината Христос.

В предните боеве по Битолското направление се включва 3-та бригада на дивизията с командир полковник Бояджиев, останалите са част от отбраната.

*Пред щаба на Втора армия в Св. Врач, 1917 г.
Срещу генерал Георги Тодоров са: генерал Тошев, генерал Жеков, полковник
Пушкаров, полковник Сирмаков, полковник Й. Петров*

Вторият бой при завоя на р. Черна (реката е десен приток на р. Вардар) на Битолското направление от 5 до 21 май по своя замисъл, размах и изпълнение е исторически. В ранни зори на 9 май срещу рилци (2-ра и 4-та дружина на 54-ти полк и 1-ва дружина в резерв) и намиращата се до тях част от 42-ри германски пехотен полк след мощна артилерийска подготовка тръгва в атака 16-а колониална френска дивизия (сенегалци, за да добият смелост, добре почерпени, в състав от 4 полка — 4-ти, 8-и и 57-и, а 38-и — в резерв; една от определяните като най-добри френски дивизии), съпроводена от френски самолети, които обстрелват позициите на рилци. Кота 1050 се атакува от 161-ви италиански полк. Най-ожесточената битка, в която според направени по-късно изчисления противникът е изстрелял срещу българите по 100 снаряда на квадратен метър. Но французите не издържат на пушечния и картечен огън на българските и германски защитници и отстъпват в безредие. Няколко дни продължават атаките, последната е на 17 май, отново неуспешна за тях, което е повод Съглашението окончателно да преустанови сражението на 21 май и по този начин българо-германските позиции в това направление се признават за силни и непробиваеми. Загубите в боя и на двете страни са огромни, някои ги считат за неопределени, между 13 000 и 20 000 души, и мнозина ще наричат река Черна — Червена, окървавена от кръвта на загинали бойци от различни националности. Най-големи загуби понасят българите, било поради малочисленост, недостатъчни боеприси и въоръжение.

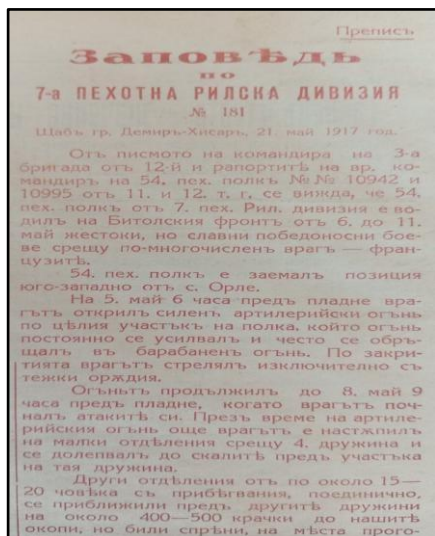
Битката при завоя на р. Черна и особено боят на 9 май на 54-ти пехотен полк военни специалисти и командири ще нарекат „истински подвиг“, с който той обезсмъртява името си. И със самочувствие ще признаят: „Всичко се вършеше като на учение!“. Най-отпред са войниците, в групи от по 3-4-ма души, с бомби те започват да гонят врага. След многото бомби идват „тънки вериги“, които с нож „довършват“ това, което бомбите не са направили. Френските войници, заградени от бомби и меч и в тила от преградния български огън, обезумели хвърлят пушки и вдигат бели кърпи.

„Чичовците“ от 54-ти пехотен полк, които изнесоха главната тежест на боя, „бяха онази неразрушима скала, която не мръдна при

всички вихри и пристъпи, окопите бяха сринати до земята, бетонни наблюдателници разхвърляни в най-голям безпорядък, от телени мрежи жалки останки, а нейде и сринати галерии“.¹⁵¹

Заповед по 7-а пехотна рилска дивизия № 151, щаб,
гр. Демир Хисар, 21 май 1917 год. (началник полк. Русев)

„... Имало е случаи, когато 4-5 души войници с бомби в ръце да гонят пред себе си отделения от 40-50 французи, които бягали и били унищожавани... Врагът е обезумял, слисан от нашия устрем и нашата ярост – така и му се следва, защото никой не го е канил да идва през планини и морета в съюз с коварни изменници сърби против българската свобода.

Имам свидетелства и на очевидци, които твърдят, че онова, що е извършено от 54-ти пех. полк на 9 май, е свръхчовешко, необяснимо, нещо като сказка, сън. Всички офицери и подофицери са били с бомби в ръце начело на частите си...

Ние тук от 7-а рилска дивизия сме горди с подвига и доблестното държане на 54-ти пех. полк на Битолския фронт... Всички ние от дивизията се кланяме пред доблестта на 54-ти пех. полк...”

<p>Заповѣдь по 7-а пехотна рилска дивизия № 151</p> <p>Щабъ гр. Демир-Хисаръ, 21 май 1917 год.</p> <p>Продължение отъ 1-ва страница</p> <p>ростъ въ боя, въ името на Отечеството и Царя. Покриватъ своитѣ чела и осѣняватъ знамето и името на полка си съ вѣчна слава. Всички си изпълнили честно дълга на българина—войникъ. Всички извършватъ свръхчовѣшки дѣла срещу адския вражески артилерийски, пушеченъ, картеченъ и автоматиченъ огънь срещу многочисленъ и храбъръ врагъ, каквито сж французитѣ.</p> <p>Имало е случаи, когато 4—5 души войници, съ бомби въ рѣце, да гонятъ предъ себе си отдѣления отъ 40—50 французи, които бѣгали и бивали унищожавани. Врагътъ е обезумялъ, слисанъ отъ нашия устремъ и нашата яростъ — така му се и следва, защото никой не го</p>	<p>е канилъ да идва презъ планини и морета въ съюзъ съ коварни изменници сърби, противъ българската свобода.</p> <p>Имамъ свидетелства и на очевидци отъ страна, които твърдятъ, че онова, що е извършено отъ 54. пех. полкъ на 9. май, е свръхчовѣшко, необяснимо, нѣщо като сказка, сънъ. Всички офицери и подофицери сж били съ бомби въ рѣце начело на частитѣ си.</p> <p>Французитѣ оставили въ наши рѣце 34 неранени пленници, 2 ранени и 2 здрави офицери. Въ окопитѣ оставили 137 души, 15 автоматически пушки, 5 пушки за хвърляне гранати, 2 картечници, бойни припаси и пр. Предъ позицията има разхвърляни пушки и различни предмети.</p> <p>Преброени предъ участъка на полка 725 французи убити.</p> <p>Ние тукъ отъ 7. Рилска дивизия сме горди съ подвига и доблестното държане на 54. пех. полкъ на Битолския фронтъ.</p> <p>Славата и честъта на 54 пех. полкъ е слава и честъ на цѣлата 7-а пех. Рилска дивизия.</p> <p>Всички ние отъ дивизията се кланя-</p>	<p>ме предъ доблестъта на 54. пех. полкъ.</p> <p>Благодаримъ му сърдечно за гдето далечъ отъ дивизията 54. пех. полкъ е поддържалъ славното име на дивизията</p> <p>Би желали, четейки дѣлата на полка всички да прегърнемъ офицеритѣ, подофицеритѣ и войницитѣ отъ 54. пех. полкъ, за да имъ засвидетелствуваме чувствата, които изпълватъ нашитѣ гърди къмъ тѣхъ.</p> <p>Отъ името на Царя и Отечеството и отъ името на цѣлата дивизия благодаря на доблестнитѣ, славнитѣ, храбритѣ офицери, додофицери и войници отъ 54. пех. полкъ.</p> <p>Благодаря отъ името на дълга на Командира на 3. бригада полковникъ Бояджиевъ, на вр. командиръ на полка полковникъ Банковски.</p> <p>Началникъ 7-а пех. Рилска дивизия Полковникъ Русевъ</p> <p>Прахътъ на мъртвитѣ е създалъ отечеството.</p>
---	---	--

¹⁵¹ Капитан Т. п. Николов. Подвигът на 54-и п. полк в завоя на Черна, В: в. „Светлина“, бр. 23/30.06.1932 г.

Жестоките, но победоносни боеве на Битолския фронт, които 54-ти полк води срещу значително по-многочислени, но и храбър противник — французите, са оценени високо в Заповед №151 на командира на дивизията подполк. Русев, в която се изтъква, че под „адски артилерийски, пушечен, картечен и автоматичен огън” рилци извършват „сврѣхчовешки дела”.

В телеграфически отговор до военния министър на Франция върховният командващ Съглашенската армия на Солунския фронт ген. Морис Сарай (1856-1929, първият победен съглашенски генерал на Солунския фронт) признава: „Към Черна французите претърпяха неуспех... Те не успяха, защото противникът имаше мощна отбранителна организация и защото нашият артилерийски материал беше недостатъчен!”.

Този бой, страшен за врага, но величествен за българите, оставя неотразима следа в българската военна история.

Генерал Морис Сарай

Боят при завоя на река Черна през 2017 г. е включен в списъка на десетте най-значими военни събития през XX век, а Битолската операция е включена в списъка на най-мащабните и кървави сражения на XX век в Европа и света.

Част от гр.
Демир Хисар и
мостът край
града.
В гр. Демир Хисар
се е намирал
щабът на 7-а РД
29 май 1917 г.

Офицери от главната квартира на инспекция на V армия. До свещеника с бялата пелерина е генерал Жеков. Отляво на свещеника е генерал Ст. Тошев, след него е генерал Тодоров, 1917 г.

1918 година

Надеждите и на двете воюващи страни – и на Съглашението, и на Антантата – са свързани със спечелване на Южния фронт.

Чешма зад кота 1050. При строителството ѝ са вградени неизбухнали неприятелски снаряди.

В средата стои надпис: „Въ паметъ на падналитъ герои рилци“.

От двете страни има по-малки надписи: от ляво - „53-ти п. полкъ 1918 г.“ и от дясно - „54-ти п. полкъ 1917 г.“¹⁵²

Докато противникът събира сили за укрепване на позиции и бой от над 20 националности, Българската армия, изоставена сама, се оказва жертва на поражението на Централните сили. Германският райх вече е сменил България с Румъния за страна, която да има „водеща роля“ на Балканите.

¹⁵² РИМ – Кюстендил, инв. № 7061

29 – 31 май. В ожесточения бой при **вр. Яребична** целта на врага е да бъдат унищожени българските пехотни полкове. По тях са изстреляни над 167 000 противникови артилерийски снаряда, срещу едва 33 000 наши. Убитите и ранените български войни са много. Спасени са само две роти с полковото знаме.

На 14 септември двойно по-многочисленият противник атакува **вр. Петерник**, на следващия ден в гъсти вериги той настъпва по хълмовете и височините на Добро поле и реализира пробив. Боевете продължават до края на месеца.

Изпълнявайки достойно своя отечествен дълг, в предните редове на частите на 7-а рилска дивизия по време на войната храбро се сражават и дупничани. Историци обобщават изследванията си така: „По време на участието на България в Първата световна война (1915 — 1918) **мобилизираните от Дупница и Дупнишка околия офицери, подофицери и войници... с полковете на дивизията и в други военни формирования участват в едни от най-тежките боеве, водени за освобождението на Македония и Добруджа, станали символ на българската бойна слава.** В сраженията при Струмица и **вр. Голаш, Царево село, Щип и Кочани, Криволак, Овче поле, Чепели, Балкан, Валандово, Удово, Велес, Прилеп, Гевгели, Косово поле, Демир Хисар, Горно и Долно Караджово, Орляк, Еникьой и Календра, Барасли Джумая, Добрич, Бабадаг, Тулча, завоя на Черна, Мойна, Милетково, Добро поле, Конопище и Бигла планина над 300 офицери, подофицери и войници от Дупница и Дупнишка околия полагат костите си пред олтара на националния идеал — обединението на българския народ. Своят принос за българската национална кауза дава и еврейската общност в Дупница: 18 войници — израилтяни загиват по фронтовете на Македония и Добруджа по време на Първата световна война¹⁵³.**

¹⁵³ Дичев, Борислав, *Дупница и околията през Първата световна война 1915- 1918, В: История на Дупница и Дупнишко, с. 360-361.*

Завръщане на войниците от фронта в Дупница, 1918 г.

Темата за свободата на Македония не слиза от страниците и на излизащите в различни периоди в града вестници. Тежката участ на братята в съседство, потоците от бежанци и безрезервната готовност за подкрепа намират израз в кореспонденции, статии в постоянни рубрики, известия и пр. „Отвъдъ Рила и Осогово роденъ братъ пъшкаше подъ вражия мечъ и протъгаше ръка къмъ северъ” — огласяват те и призовават: време е по пътя, по който някога са минавали дългите легиони на Симеон, Калоян и Самуил и на нашите деди сега да тръгнат като волни орли техните потомци и да донесат свободата на всички българи.

След постигане на примирието на 29 септември 1918 г., голяма част от противниковите войски, които се изтеглят от Солунския фронт, преминават през Дупница на път за София и Самоков. Гражданството наблюдава похода на униформените ирландски части от състава на британската армия — с фустанчета от цветна материя, а от обувката и чорапите нагоре краката им голи; на френските войски, съставени от смесени колониални части; на италианските войски и др. Докато британските и италианските войски преминават мирно, френските вършат и „безчестия“. В града за няколко дни се установяват и българските телефонни и телеграфни части, настанени са в еврейското училище.

Накрая ще отбележим и съпричастността и единението на народ и Православна църква по въпросите за войната и за Македония, което показва, че довчерашият българин – роб, днес е жив, той е сила и пред него се откриват нови хоризонти. За това говори подчертаният интерес, с който са очаквани духовните беседи на полковия свещеник Димитър Ил. Шатровски от гр. Дупница сред бойците и офицерите на 14-и пехотен македонски полк. В една от тях той казва:

„Тази българска сила като буен планински поток се спусна по Морава, стара наша татковина, завладяна по измамнически начин от сърбите в 1877 т., по Македония, люлката на нашата просвета, по Добруджа, основа на нашето Царство, и изметохте всичката нечистотия из свещената наша татковина. Като орли се нахвърлихте Вие, юнаци срещу враговете ни мръсни и унищожихте грозната присъда, що бе ни написана в Букурещ и която подлите ни врагове искаха да кажат, че българинът бил недостоеен за свобода, че той трябва вечно да робува и най-подир – да загине. Вие записахте с кръвта си лъчезарни геройства: Ниш, Пирот, Одрин, Булаир, Криволак, Калиманци, Голак, Злешово, Калкова, Каяли, Терзеби, Еникьой и др. и събрахте целокупния български народ в прегръдката на майка България. С това велико дело възкресихте славните времена на Симеон Велики, Асена Славни и Самуила юначни.

Крайт на трите войни

На 29 септември 1918 г. в Солун е подписано примирие за прекратяване на военните действия между Съглашението и България. Българското искане за примирие, осъществено с посредничеството и с техническото съдействие на ръководителя на американската дипломатическа мисия в София — Доминик Мърфи е резултат от пробива на фронта при Добро поле и последвалия бунт на част от армията, която тръгва към София, за да „търси отговорност на управниците“.

Забележителното в случая е, че геройското държане на българските войски на Южния фронт, продължило от 1915 до 1918 година, включително и с много важното участие на 7-а рилска дивизия, става причина за постигане на едни относително приемливи за България условия на примирието, които са несравнимо по-добри от мирния договор, подписан по-късно в Ньой сюр Сен. По време на подписването на Солунското примирие военачалниците на Антантата все още помнят много добре нечовешката тежест на водените сражения, както и победите на българските войски. Сред тях особено място заема и подвигът на 7-а рилска дивизия в боевете при завоя на река Черна.

Солунското примирие дава право на България да не демобилизира част от войските си — на първо място Трета армия, която е оставена, за да може да охранява Северна Добруджа (!) от румънски посегателства. Да, Солунското примирие зачита договора от 3 март 1918 година, сключен в Брест — Литовск, с който Северна Добруджа е предадена във владение на България. Пак при сключването на Солунското примирие на България са оставени достатъчно войски, които да охраняват границата ѝ с Отоманската империя, която по това време не е капитулирала още.

Солунското примирие изрично изключва възможността сръбски или гръцки войски да влязат на международно признатата територия на България според Букурещкия договор от 1913 година. Изрично се предвижда, че съглашенските войски, които влязат в България, няма да влизат в столицата София и в по-големите градове. Антантата се задоволява с военно присъствие на няколко от по-големите железопътни възли на страната ни.

Както се вижда от условията на Солунското примирие, с героизма си Българската армия спестява на страната ни много унижения. За съжаление тези унижения не са ни спестени при сключването на мирния договор от Ньой — там дори минималните български искания не се приемат и надеждите на българската делегация за защита на националната кауза биват окончателно сринати. На страната ни не се дава достоен мир.

Подписаният на 27 ноември 1919 г. в кметството на Парижкото предградие Ньой сюр Сен договор за мир от България и 16-те съглашенски страни — победителки (между които са Япония, Куба, Китай и т.н.), оставя под чужда власт „милиони наши сънародници“. България губи Западните покрайнини, Босилеградско, Струмишко и Западна Тракия. И този най-продължителен по време опит за национално обединение на българския народ завършва с неуспех. След Берлин и Букурещ, сега и след Ньой, за трети път българският национален идеал, защитаван с кръвта на стотици хиляди герои, остана неосъществен. Единствено в мислите и сърцата на хората той продължава да гори, да бъде огън и плам.

В Първата световна война България губи 101 000 — убити и умрели от рани бойци и 150 000 ранени. Страната мобилизира близо 1 000 000 души, което представлява 40% от мъжкото население и 18% от цялото население. Достигнатото мобилизационно напрежение е едно от най-големите сред воюващите страни. Преобладаващата част от застаналите под бойните знамена са пехотинци.

Проявените чудеса от героизъм по време на войната от българските офицери, подофицери и войници се засенчват единствено от неосъществения идеал за национално обединение.

Победена (*по-точно не победена, но пожертвана*), България завършва участието си в Първата световна война, претърпявайки втора национална катастрофа: български земи се отнемат от нейни съседи, следват тежки репарации, сурово разоръжаване, дълги години на икономически лишения и политическа изолация. На 3 октомври 1918 г. цар Фердинанд обявява абдикация и отстъпва престола на своя син цар Борис III. Пет дни след коронясването си, на 8 октомври 1918 г., той издава своя първи указ за обща демобилизация на Българската армия.

**Списък на загинали бойци на бойните полета в Добруджа
от Дупница – околийски център¹⁵⁴**

1. Мл. под. Михаил Христов Бадински - 1 тежък арт. полк, 1 батарея, починал на 2.05.1918 в София, болница, ТВС Pulm.
2. Редн. Атанас Петков - 11 маршеви полк, убит при Тулча.
3. Редн. Георги Петров Яков - 5 маршеви полк, 6 рота, убит на 27.12.1916 г. при с. Цибанеци.
4. Бомб. Израил Хаимов Пилософ - н. 1895, 1 тежък арт. полк, починал от рани, сборен дивизионен лазарет на 1.11.1916 г. в с. Кара Мурад.
5. Редн. Самуел Конфорти Тенекиджиев, н. 1914, 53 полк, 12 рота, убит на 21.12.1916 г. при ез. Ени сала
6. Яко Бохоров Аладжемов (с. Баланово) - 6 маршеви полк, 2 рота, убит на 4.01.1917 при Мачин.
7. Редн. Костадин Митев Пръшков (с. Делян) - н. 1912, 6 пионерна дружина, 1 рота, ранен на 7.09.1916 при с. Врачанци, общ. Добричка, починал на 7.09.1916 г. в с. Долина, превързочен пункт.
8. Редн. Яне Щерев Кацарски (с. Делян) - н. 1907, 53 полк, 7 рота, ранен на 7.09.1916 при с. Паскалево, общ. Добричка, поч. на 21.09.1916 г. в гр. Добрич, 1/6 запасна евакуационна болница.
9. Редн. Мите Смилков (с. Тополница) - 2 армейски огневи парк, поч. на 12.10.1917 г. в гр. Силистра, местна военна болница, Malaria tropica.
10. Ефр. Маринко Тонев Захариев - н. 1906, 53 полк, 11 рота, убит на 7.09.1916 г. при с. Паскалево, общ. Добричка.
11. Божил Христов Механджийски (с. Червен брег) - н. 1909, 5 конен полк, 1 ескадрон, поч. на 27.02.1917 г. в гр. Бабадаг, 1/6 запасна евакуационна болница.
12. Георги Зашев Йонков - н. 1914, 3 конен полк, 1 ескадрон, убит на 21.09.1916 г. при с. Мустафа Ачи.
13. Редн. Ненко Костадинов Черешарски - н. 1915, 53 полк, 15 рота, поч. на 29.09.1916 г. от рани в с. Каракьой, полска болница.
14. Редн. Ненко Велинов Христов – с. Голям Върбовник.
15. Редн. Симеон Иванов Петрунов – Върбовник.

¹⁵⁴ Бойчев, П., Симеонов, Р., Те загинаха за Добруджа.

Димчо Дебелянов – последни стихове от фронта

Последните две стихотворения на поета са от фронтовата линия. Той ги предава написани на листчета на командира си поручик Тома Томов сутринта на 2 октомври 1916 г., преди да започне битката, в която към 10 ч. пада убит. Няколко дни преди това Димчо Дебелянов е трябвало да излезе в отпуск, но на негово място заминава друг. Подпоручик Димчо Дебелянов е погребан в българската църква „Св. Богородица“ в Демир Хисар, а през 1931 година костите му са пренесени в България.

Скулптурата „Майка“ в двора на къщата музей в родния град на поета Копривщица, поставена през 1934 г., е дело на архитект Иван Лазаров. При едно от посещенията си в Копривщица до прага на портата на съседния двор той вижда прилекнала възрастна жена - баба Лиля Паралеева - подпряла с ръка главата си и чакаща в унес да се завърнат у дома съпруг и син, загинали във войните.

Сиротна песен

Ако загина на война,
жал никого не ще попари –
изгубих майка, а жена
не наидох, нямам и другари.

Ала сърце ми не скърби –
приневолен живя сирака
и за утеха може би
смъртта в победа ще дочака.

Познавам своя път нерад
богатствата ми са у мене,
че аз съм с горести богат
и с радости несподелени.

Ще си отида от света –
тъй както съм дошъл бездомен,
спокоен като песента,
навяваща ненужен спомен.

Той не ни е вече враг

Той не ни е вече враг.
Живите от враговете
Бурна вълна ги помете,
нейде към отсрещний бряг.

Ето, в хлъгнал слог,
легнал е спокойно бледен
с примирена скръб загледан
в свода ясен и дълбок.

И по сивата земя,
топлена от ласки южни,
трепкат плахи и ненужни
с кръв напръскани писма.

Кой е той и де е бил?
Чий зов го при нас доведе,
в ден на вихрени победи
да умре непобедил?

Клета майчина ръка,
ти ли го в неволя черна
и на любов безмерна
утеши и приласка?

Смешна жал, нелепа жал в
грохотно, жестоко време!
Не живот ли да отнеме -
той живота свой е дал.

Приложение 3.

Записки от фронта на Сотир Янев

Сотир Янев (28.10.1891-15.04.1943) – общественик, политик, юрист и публицист. Роден е в с. Стоб. Завършва право в Софийския университет и специализира в Швейцария, както и социални науки и публицистика в Берлин. През 1911-1912 г. е четник в четата на Яне Сандански. Участва във войните 1912-1918 г. като офицер с чин поручик, през Първата световна война е взводен командир и адютант на 54-ти пехотен полк. През 1917 г. е награден с Кръст за храброст II степен, а през 1938 г. с орден за граждански заслуги.

Като юрист през 1919 г. участва в българската делегация на преговорите в Париж за подписване на Ньойския договор. Избран е за депутат от гр. Дупница в XXII ОНС (1927-1931), XXIII ОНС (1931-1934) и XXV ОНС (1940-1944), на което е председател на Комисията по външна политика и зам.-председател на Комисията по правосъдието. Бил е председател на Съюза на тютюневите кооперации. Редактор е във в. „Народ“, публикува в централни вестници и списания. Един от основателите е на в. „Светлина“ в Дупница, където е бил и общински съветник, активен читалищен деятел и адвокат. Брат е на дупнишкия кмет Давидко Янев.

Из книгата „Отъ Струма до Черна”

(печатна адаптация на част от военния дневник на Сотир Янев)

Разказ „Земляци“ (04.06.2017 г.): „...Защото на бойното поле всички са деца на слънцето и всички са деца на смъртта... Тези в далечните секрети, в окопите или 10 км надир — всички са под едно небе, под един огнен сайван. Една обща съдба терзае там човешкия живот, еднакво мил на всички; едно общо бъдеще, което ще рухне или възкръсне за целия народ...”.

Разказ „Наблюдателят Червенко“ (юни 1917 г.): „... Знаете ли кой е героят в нашата рота, запита един старик, побелял като стара коза?” И като дръпна силно тютюневия пушек от своята луличка, слушан от всички „чичовци” в дълбоките землянки, продължи: Онзи ден преди боя един войник се престорил на болен, уж имал ревматизъм в краката и на носилка го занесли при доктора. Но там, като разбрал, че докторът не признава тая лъжовна болест, той вместо да чака прегледа, сам се върнал в ротата, посрещнат с присмех от всички, които пък приели, че Червенко е „не добър войник”. „Не сте прави — казал старикът, Червенко е бил чудо войник, войник — храбрец! Това е истина, а онова е вятър... Само да го бяхте видели вчера, стоеше на наблюдателницата, впил очи към противника, безстрашен и твърд като камък! Що снаряди се изсипаха около него, що тежки мини, и пак Червенко остана невредим! Небе, земя, скали — всичко беше тъмно, но Червенко не хвърляше поглед другаде! Там, та там! Сякаш с очи искаше да ги извади из окопите ония питомни зверове, дошли по македонските чуки и усои от край земя... В най-силния огън изпрати ме ротният при него. Иди, казва, провери дали е жив Червенко и питай „има ли нещо”. Заварих го, че стои и гледа надолу край скалата, все там гледа. Питам го: „Червенко, има ли нещо?”. Па той ми дума: „Бе дедо Мито, тия кучета не смеят, но само тъй ни мъчат”. Ех, като каза тия думи, идеше ми да го разцелувам! При него също ходи и ротният фелдфебел. И устоя Червенко. Заклет в душата си да служи на България, нищо не го смути... Тоя ден не стана нужда да заемаме окопа, противникът наистина не посмя. Кажете ми тогава кой беше героят през тоя ден. Ние ли, защото се свивахме в своите тъмни дупки под земята, или този, който беше 4 часа в окопа наблюдател? Не беше ли Червенко единственият герой?”... „В очите на всички войници се четеше един отговор: Червенко е герой, който наистина страда от ревматизъм, но душата му е здрава и съвестта

чиста!" Червенко е от нашето село, похвали се Стоил Белополски. Знаем го аз, хрисим човек е и на работата е пчела! Да е жива, и невестата му е пчелица. То си е винаги така било и тъй ще си остане: добър у дома, добър е и тука!"

Статия „Нашата скръб” (май 1917 г.) „... Бой стихия, която изкърти от корен масивни дъбове и сломи крехки фиданки. Завоят на Черна ги погълна в своите тъмни недра... В пантеона на безсмъртието са тези вече пронизани сърца и разчупени черепа. Жестока и ненаситна смърт... Умират храбрите, завинаги загубени за живота, завинаги спечелени за славата... 54-ти полк загуби своя цвят, България – верни служители, майките – своите мили синове, а ние – нашите храбри другари, чиято памет тачим с цялата си душа”.

Разказ: „Старият воин и песента на чучулигите” (в Кожух планина): „Победата е нужна на Родината, а Родината е нашата душа и бъдещето на децата ни”.

Подвизите на войниците от 54-ти пехотен полк, 5-12 май 1917 г.

Мл. подофицер Тодор Карадавидов от втора рота на 1-а дружина: „Трудна и мъчна е службата на санитаря, когато той доброволно изпълнява своя дълг, когато отишъл веднъж нанаязад не гледа да се закрие, да закъснява, за да може по някакъв начин да се отърве от силния артилерийски огън, а се връща нанаязад готов винаги да се притече на своите ранени и храбри другари. Такъв бе Карадавидов. Той като санитар на 3-а рота на 8 срещу 9 май, когато ротата бе отишла в участъка на 14-а рота, за да помага при възобновяване на разрушените окопи, въпреки силния огън той не остави да не се притече на всички свои ранени другари, съзнавайки нуждата от навременна помощ на тях. Той вдигаше ранените от окопите, на гръб ги пренасяше в галериите, където ги превързваше и се грижеше за изпращането им назад. Така честно изпълни своя дълг Карадавидов и спаси живота на много свои другари”.

Редник Георги Любенов от с. Ярлово, Самоковска околия, от трета рота: „Втори взвод от трета рота на 9 май бе придаден към 15-а рота. В най-силната артилерийска стрелба, която подготвяше

атаката на противника, няколко снаряда от голям калибър причиниха оглушаване на няколко наши войници. Един между оглушалите вследствие близко попадение на снаряд от голям калибър бе и редник Любенов. Когато му бе заповядано като оглушал да се изтегли назад — в лазарета, той помоли взводния си командир да не го праща назад, като му обясни, че глухотата няма да му попречи да отмъсти на французите, които вече се готвеха да настъпят. И действително, той доказа това. Взел участие при отбиване на атаката, изкачил се отгоре на окопа, той хвърляше бомби по настъпващите французи, а след това със своята точна стрелба им нанесе големи загуби”.

Приложение 4.

Боят на Голаш

Голаш е невисоко планинско възвишение до жп гара Удово, на линията Скопие – Солун, откъдето се транспортира ешелон след ешелон свежа френска войска. Мястото му е стратегическо, тъй като от него може да се контролира целият район. Върхът (височината) е каменист, гол (откъдето идва и името му: „гол” – „Голаш”), има конусообразна форма. Тук е разположен 14-и пехотен македонски полк. Силите са неравнопоставени – насреща противникът е с 3 пехотни полка, силна артилерия, ескадрон. На 8 октомври 1915 г. французите атакуват при Удово – започва тежък, потресаващ 20-денонощен бой, сравним според експерти с боевете при Шипка. В подкрепа на македонци е изпратен 44-ти пехотен полк. На 29 октомври френските части превземат Голаш. Чак на 27 ноември българите през нощта като хали с атака в бой на нож успяват да си върнат обратно височината, принуждавайки съглашенските (английски и френски) части да отстъпят в безредие към гръцката граница, оставяйки разхвърляни оръдия, боеприпаси, снаряжение. В боевете загиват много храбри бойци и командири от 14-и полк – само на позиция Злешовски пост падат убити всички бойци от взвода на подпоручик Л. Василев, вкл. и той – командирът; убит е и повелият в атака своите бойци майор Минчев – командир на 4-та дружина...

За войната, чиито победи блестят, и за другото лице на войната – мъка, горест, потресаващи загуби на човешки животи, скръб е разказът за боя на Голаш на Владимир Сис¹⁵⁵.

Дружините на 14-и македонски полк атакуват височината, въпреки че са засипани с противникови „бомби като с пясък“. Тези скромни герои вървят нагоре — мнозина от тях с „ура“ безропотно умират, разкъсани от хилядите снаряди. Участник в боя е и Стоил Лазаров. Боят е свършил и Стоил чак сега се сеца за тримата си братя:

„Те четворицата заедно тръгнаха на война. Събрани в една рота, те винаги си помагаха, след всяко сражение се събираха и пишеха писма на старите си родители. Днес Стоил за първи път остана сам. Зачуди се. Де ли се бавят? Да не са ранени? И отиде да ги търси при санитарите.

Не ги видели: всичките ранени са вече прибрани, но неговите братя ги нямаше между тях.

Упъти се тогава към превзетите окопи, дето лежах на купища разпилени трупове.

- Тук се би нашата рота. Ето този е Минко от нашето село. Горката Димка ще полудее. Ей и комшията ни Ване – четири малки дечица оставя. Бог да им е на помощ! А до него, Боже мили — Христо! Убили го проклетите! Христо! Той коленичи до по-малкия си брат и се прекръсти: Бог да те прости, брате!

След малко тръгна по-нататък — бледен и ужасен, почувства страх. Пред очите му тъмнееше. Какво ли е станало с другите? Къде е Цветко? Намери и него. Едвам го позна — той беше обезобразен от бомба. И той!... Бог да го прости! И той си намери смъртта на Голаш.

- Ами Богдан? Голаш, Голаш! Богдан поне да е останал жив! Искаше му се да тича по-скоро, та да се увери, че поне той е жив. Дигна се. С очи вперени напред, сломен от ужас, той се люшкаше между труповете като пиян. Поне той! Поне той! Не дай, Боже! Какво биха му казали у дома? Спря се. Краката му трепереха. Напразно... Богдан лежеше пред него върху един вражески труп с пушка в ръце и със замръзнала усмивка на младите устни.

¹⁵⁵ Сис, Владимир. „Голаш“, в. „Светлина“, 16 ноември 1929 г.

- Боже, защo? Защо, това? Сълзи напълниха очите му. Той отдавна не е плакал. Какво ще кажа у дома?

И си спомни как го молеше майка му да ги пази — той, най-големият — момчетата, да ги спира, да не бъдат тъй луди. А той не ги опази, той сам лудо се впусна в атаката и ги забрави... Какво ще кажа у дома? Какво ще каже старата му майка? И Стоил пак заплака...

Голаш, Голаш! Ще ти тежат сълзите на българската майка.

Стоил потърси и застана пред ротния. — Г-н капитан, ще има ли бой още?

- Защо? Неприятелят избяга и други го преследват. Ние малко ли работа свършихме? Още ли искаш да се бием?

- Тъй вярно, г-н капитан!

- Защо?

- Тримата ми братя са убити, а аз не мога сега да се върна без тях у дома. Какво ще каже майка ми? Тя е стара и много ги обичаше.

Голаш, Голаш! Дълго ще ти помнят името българските майки!“.

Значка на 14-и пехотен македонски полк

КОМАНДИРЪТ ГЕНЕРАЛ ТОДОРОВ – НАШИЯТ ГЕНЕРАЛ

Рядко във военната история пълководци приживе имат щастието да се радват на изключително голяма почит и преклонение, респект и обич и да бъдат силно тачени както командирът на славната 7-а пехотна рилска дивизия, генералът от пехотата **ГЕОРГИ СТОЯНОВ ТОДОРОВ**. За неговата кариера на военното поприще началници и специалисти, офицери и войници, граждани и селяни отправят единствено думи на възхита: „предан от душа на военния живот“, „жарък патриотизъм“, „редка доброта“, „баща на войниците“, които печели с доброта и спокойствие.

Роден е на 10 август 1858 г. в с. Кубей, Болградска област, Русия. След Освобождението на България (1878) остава в новоизбраната столица София и се посвещава на военното дело.

РАННИ ГОДИНИ

Детството и юношеството на Георги Тодоров преминават в силно просветена за времето си среда, възпитаван в патриотичен дух към една далечна по чувства родна земя и на преданост към доблестния идеал за освобождение и обединение на народа ѝ.

Неговият дядо по бащина линия е от Сливенско, след Руско-турската война 1828-1829 г., за да избяга от турския башибозук, е сред тръгналите на север за Бесарабия преселници. Установява се през 1829 г. в Болград, намиращ се на десетина километра от

границата с Румъния — град, основан от българи и признаван от тях за неофициална столица, там руското правителство предоставя на трудолюбивите преселници земя за обработване. След Кримската война градът влиза в румънска територия и семейството се премества (1859) г. в близкото гранично село Кубей, останало в пределите на Руската империя. Дядото по майчина линия е от Асеновградско. Панайот Греков е един от най-изтъкнатите болградски първенци, с лична заслуга за откриването през 1859 г. на Болградската гимназия и един от нейните попечители¹⁵⁶.

Баща му Стоян Мартинов Балан (името идва от прякора „бял“) е род. в 1830 г. в Болград. Манифактурен търговец със средно състояние, майка му Мария Панайотова Грекова е род. през 1829 г. Тя е сестра на известния политик Димитър Греков, който по-късно в свободна България бива избран за председател на Народното събрание, министър и министър-председател.

Стоян Балан
и
Мария Балан

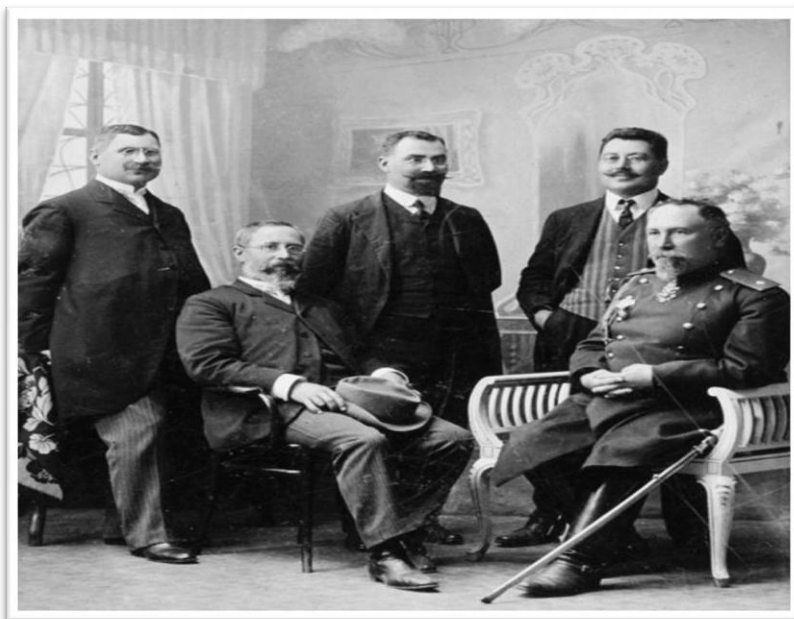
Когато Георги завършва началното училище, семейството отново се премества в Болград (1870) и там той става стипендиант в прочутата Болградска гимназия, която дава солидна подготовка

¹⁵⁶ Управлението на Болградската гимназия (съгласно Грамотата на княз Никола Богориди за нейното устройствено създаване) се осъществява от Попечителски комитет в състав от 3-ма души с 3-годишен мандат, избран от делегати на българските колонии, които по това време са около 40 на брой.

на своите възпитаници, а много от учителите са българи. Георги още като ученик заявява, че след като порасне, иска да помогне „щото България да се отърве от поробителите и хората там да живеят свободно, както тук!“.

Генерал Георги Тодоров има 4-ма братя и 2 сестри – известни в историята на България личности с достойна съдба.

Мартин Стоянов Т(е)одоров (1856-1926). След завършване на Болградската гимназия работи три години като учител в български училища в Македония. Завършва право в Русия и Франция, бил е народен представител, кмет е на София в периода юли 1905 г. — март 1908 г., в който са построени Народният театър „Иван Вазов“, Боянският водопровод, започва строителството на Централните хали и Централната баня, положени са известните жълти павета на централните столични улици, нови трамвайни линии и др.

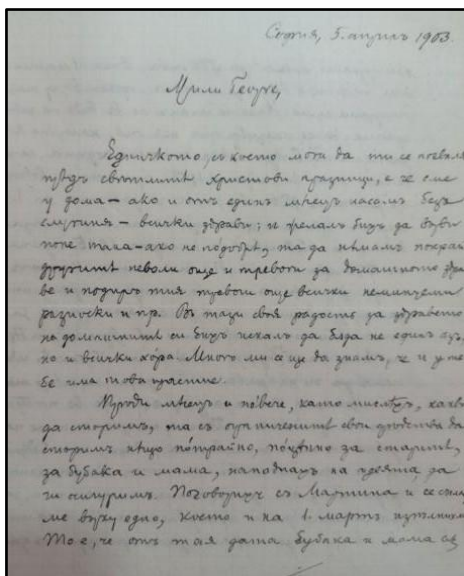
*Генерал Тодоров с
братята си.*

*Отляво надясно
седнали:
Михаил Тодоров –
Балански и генерал
Георги Тодоров;
прави: Мартин Тодоров,
Александър Т. Балан,
Атанас Теодоров*

Акад. Александър Теодоров–Балан (1859-1959) е р. в с. Кубей, завършва Болградската гимназия и следва в Прага и Лайпциг, след завършването по препоръка на Марин Дринов и К. Иречек е приет за член на Българското книжовно дружество (б.а.: днес БАН). Той е изтъкнат езиковед и библиограф, академик, първият ректор на СУ „Св. Климент Охридски“ (1889) и преизбиран още 2 пъти. Един от учредителите и деятелите на българското туристическо движение. През 1903 г., опирайки се на свои лингвистични и на други

изследвания, представя неопровержими доказателства за

българския характер на населението в Македония.

Проф. д-р Атанас Теодоров (1872-1956). Роден е в Болград, завършва гимназия в София и медицина във Виена, основоположник на съдебната медицина в България, един от създателите на Медицинския факултет (1917 г.).

Писмо до ген. Тодоров „пред светлите Христови празници“ от брат му Ал. Балан, 5 април 1903 г.

Инж. Михаил Тодоров — Балански (1876-1934). Роден е в Болград, учи машинно инженерство (топлотехника) във Виена и един от основателите на топлотехниката в България, проектира отоплителните инсталации в най-важните сгради на София — Двореца, БНБ, Съдебната палата, Земеделската банка, поставя началото на Топлофикация — София и пр. Той е един от основателите на БИАД и радетел за изграждането на висше училище с 2 факултета (строително-архитектурен и машинно-технологически) в София.

Екатерина Тодорова-Балан следва химия в Париж. Умира млада.

Семейството

На 22.05.1886 г. Г. Тодоров встъпва в брак с Мариета Стоева. Нейният род е от Стара Загора – от семейство на богати търговци на жито, притежавали кантори и извън страната. Баща ѝ Георги Стоев е търгувал във Виена и Александрия. Свободолюбив българин, за участието си в Старозагорското въстание (1875) той е заточен в лагера в Диарбекир.

Сватбен портрет на Георги Тодоров и Мариета Стоева-Тодорова

Георги и Мариета Тодорови имат четири деца: най-голям е осиновеният син Любен, Роза, Олга и Драгомир. Когато на 23.09.1915 г. дъщеря му Олга умира (само преди дни генералът е поел командването на Втора армия, в този ден се обявява и общата мобилизация за участие на България в Световната война), въпреки непрежалимата загуба още на следващия ден воинът заминава при своите рилци, за да ги подготвя и напътства за предстоящите бойни действия.

Мариета Стоева и сестра ѝ са сред жертвите при атентата в черквата „Св. Неделя“ в София. Тя умира на 53 год. на 16.04.1925 г.

Воинско поприще

Генерал Георги Тодоров е утвърден отличен познавач на военното изкуство и дела. Той е единственият български генерал и един от малкото военни командири в световната военна история, който доказва най-високи бойни качества през четири десетилетия в пет последователни войни. Съвременниците му отличават неговия стремеж за себеусъвършенстване и за жертвоготовност за Родината, съчетани с лична храброст и стабилност на бойното поле. Освен като умел пълководец, те го познават и като „обаятелен военен педагог, оратор с магическа сила на словото“.

- Както по-голямата част от бесарабските българи, като ученик в последния клас на Болградската класическа гимназия, едва на 19 г. заминава през Браила за Букурещ и се записва доброволец в Руско-турската война (1877-878), в състава на Първа рота на 7-а опълченска дружина в Свищов.

След това учи в София — завършва първия випуск на Военното училище (1879) и е изпращан да служи в Северозападна България (Берковица и Видин). През 1883 г. завършва с отличие курс в офицерската пехотна стрелкова дивизия в Ораниенбаум, Русия. Решен да се развива във военната сфера, постъпва в Николаевската генералщабна военна академия в Санкт Петербург. Малко преди да завърши старшия курс на обучение, идва Съединението на Княжество България с Източна Румелия. В негово защита българското правителство отзовава всички офицери, които се намират в Русия, и Георги Тодоров заминава за България. Завършва академията през 1890 г.

- Сръбско-българската война (1885 г.). Георги Тодоров ръководи Летящия (Летучий) отряд в състав от 3 запасни роти, 6 полски оръдия и 1 ескадрон доброволци (голяма част от войниците са необучени) и действа срещу Сърбия на позиция между Видин и Кула. Отличил се в изпълнението на поставените бойни задачи, младият капитан Георги Тодоров е награден с орден „За храброст“ IV степен.

След войната получава назначение във Военното училище, София, като инспектор (1887 г.). Тук спечелва сърцата на курсантите и написва учебник по военна география, считан за първия български военен учебник.

Служи последователно през 1888 г. като началник на гарнизона в Севлиево, от 9 януари 1897 г. – командир на XX пехотен добруджански полк в Разград. Служи във Видин като помощник началник щаб на 6-а пехотна бдинска дивизия, от началото на 1904 г. е командир на нейната 2-ра бригада във Враца, 1909 — командир на 7-а пехотна рилска дивизия в гр. Дупница.

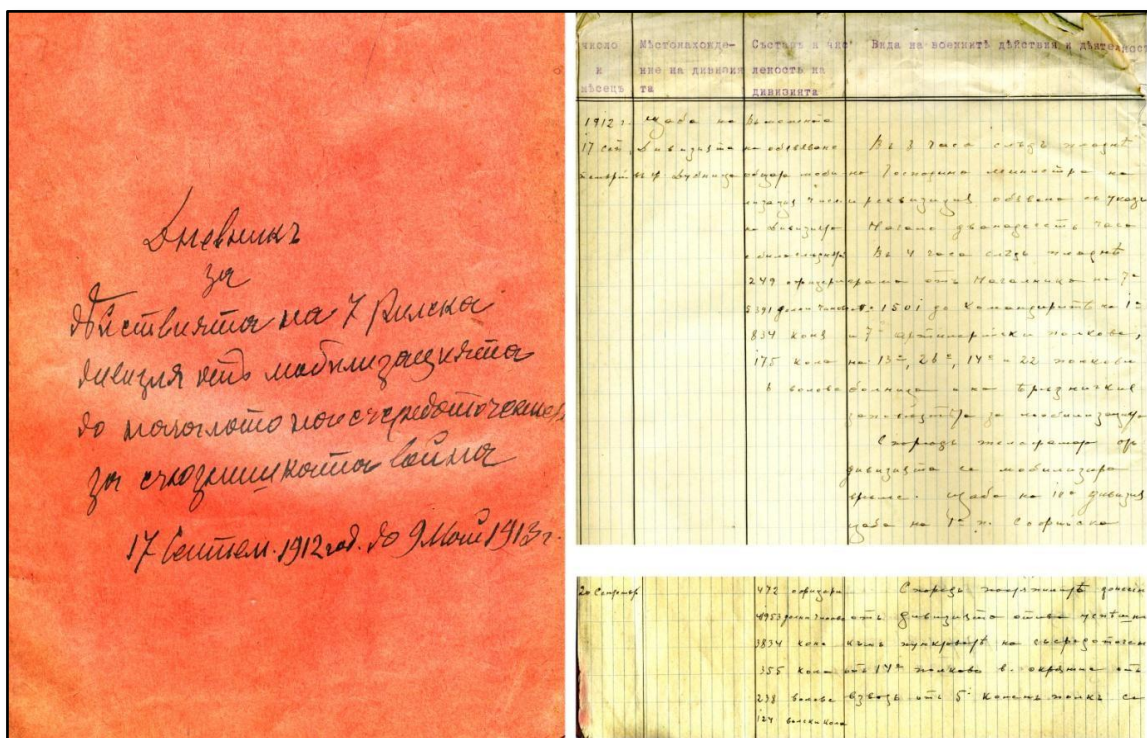
- Балканската война (1912 — 1913) — командир на 7-а пехотна рилска дивизия на Македонския фронт в състава на Втора съюзна армия и в Източна Тракия на Галиполското направление в състава на Четвърта армия.

- Междусъюзническата война (1913) — командир на 7-а пехотна рилска дивизия в състава на Четвърта армия с прояви на изключителен героизъм в кръвопролитни сражения с доскорошните си съюзници.

- Първата световна война — командир на Втора БА в Македония (октомври 1915 — февруари 1917 г.) и до декември 1917 г. — командир на Трета армия на Добруджанския фронт. От края на м. юни 1918 г. е назначен за помощник-главнокомандващ на действащата армия. Поради заболяване на ген. Никола Жеков от 8 септември 1918 г. до края на войната на 29 септември 1918 г. той поема неговата длъжност – главнокомандващ на армията.

Много информация за паметните боеве, както и за качества на командира генерал Г. Тодоров се съдържат във водения от него по време на Балканската война „Дневник за действията на 7-а

рилска дивизия от мобилизацията до началото на съсредоточението за Съюзническата война – 17 септември 1912 год. до 9 май 1913 г.”.

След края на войните ген. Тодоров остава на разпореждане на Министерството на войната. В края на м. ноември 1918 г. получава отново високо назначение — генерал-адютант на новия български цар Борис III. Вече с поуците от стълкновенията с англо-френските войски, той здраво работи по преустройство, модернизирание и обновяване на българската армия, за да бъде тя на висота: употреба на много артилерия, нови технически средства и противодействието срещу тях; усвояване на съвременни способности и средства за ефикасна отбрана и пр. Ген. Тодоров приключва военната си кариера на 20 август 1919 г., когато преминава в запас. Избран е за председател на Съюза на запасните офицери.

През 1927 г. генерал Георги Тодоров е посветен в масон (под влиянието на своя брат проф. Александър Балан, Велик майстор на Великата ложа на България в 1924 — 1927 г.) и след две години е издигнат в степен майстор. Ръководна светлина на целия му житейски и воински път винаги са били принципите и девизът на масонството „Любов, истина, труд”.

Военни звания

1878 г., м. юни – унтерофицер

1882 г., 30 август – поручик
1885 г., 30 август - капитан
1887 г., 13 август – майор
1892 г., 1 януари – подполковник
1896 г., 1 януари – полковник
1910 г., 1 януари – генерал-майор
1915 г., 1 август – генерал-лейтенант
1917 г., 15 август – генерал от пехотата

Когато със Заповед №40 на министъра на войната на Г. Тодоров е присвоено званието генерал от пехотата, той е едва четвъртият български офицер от пехотата, удостоен с това звание, а него притежават общо само 19 български воители.

Битката на Булаир на 26 януари 1913 г.

Ген. Тодоров изслушва доклади и дава заповеди на полк. Савов и полк. Митов

СЕДМА ПЕХОТНА РИЛСКА ДИВИЗИЯ

Сформирана е с Указ № 88 от 30 декември 1904 г. – в сила от 1 януари, с щаб в Дупница и мирновременен състав от две пехотни бригади с щабове в Кюстендил и Самоков. Първа бригада включва 13-и пехотен Рилски полк с щаб в Кюстендил и 26-и пехотен Пернишки полк с щаб в Радомир, а 2-ра бригада – 14-и пехотен Македонски полк с щаб в Дупница и 22-ри пехотен Тракийски полк с щаб в Самоков. В навечерието на Балканската война е създадена и 3-та бригада с два мобилизационни пехотни полка (49-и и 50-и).

Така към 1 октомври 1912 г., в навечерието на Балканската война, 7-а пехотна Рилска дивизия е в състав от три пехотни бригади, 7-и скорострелен артилерийски полк, 7-и нескорострелен артилерийски полк, 5-и конен полк, 7-а пионерна дружина и други части за поддръжка и осигуряване. Командир на 1-ва пехотна бригада е полковник Тодор Митов, на 2-ра пехотна бригада – полковник Сава Чилингиров, а на 3-та пехотна бригада – генерал-майор Спас Георгиев.

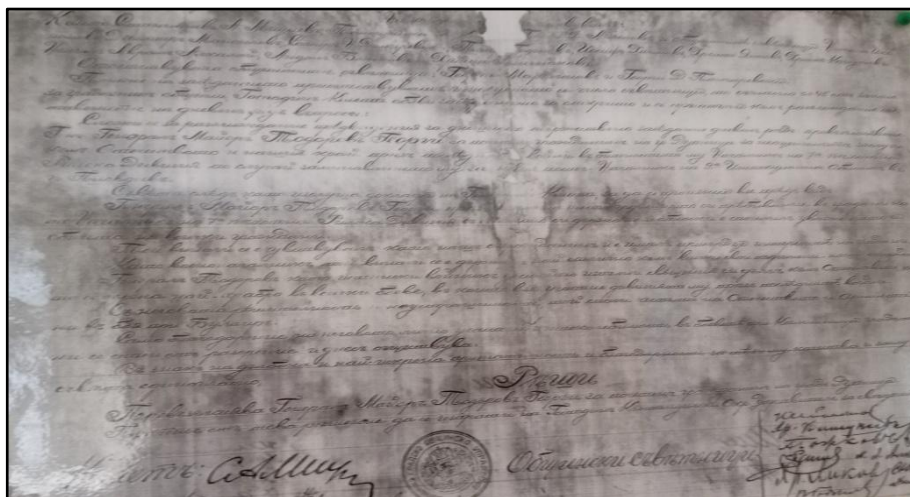
В дивизията влизат 25 пехотни дружини, 24 батареи и 1 конен ескадрон. Общата численост на личния ѝ състав възлиза на 547 офицери, 48 чиновници и 36 740 подофицери и войници.

По време на Балканската война 7-а пехотна Рилска дивизия се командва от генерал-майор Георги Тодоров. Началник на щаба е полковникът от Генералния щаб Димо Овчаров. Щабът на дивизията ръководи около 100 партизански отряда и организационни чети, които извършват саботажни действия в тила на турската армия, прекъсват съобщения и пътища и служат като водачи на сръбските и българските части.

В първия етап на войната 7-а Рилска дивизия е включена в състава на Втората съюзна армия, командвана от сръбския генерал Степа Степанович и воюваща на Македонският фронт срещу турската Македонска армия в Източна Македония и по направление към Солун. От изходната си база в района Невестино – Кочериново нейните три бригади се развърщат в три колони между Струма и Брегалница. Първа бригада

Ген. Тодоров с щаба на 2-ра армия На гости на запасното дружество в с. Рила

Свидетелство за провъзгласяване на ген. Г. Тодоров за почетен гражданин на гр. Дупница, 1915 г., подписано от общинските съветници

Генерал Г. Тодоров с австро-унгарски, немски и бълг. офицери от щаба на 2-а армия, Сереско поле, 1916

Генерал Г. Тодоров с щаба на 7-а рилска дивизия на Булаир, 1913

Ген. Р. Петров, княз К. Преславски, княз Б. Търновски, ген. Г. Тодоров с офицери от 7-а рилска дивизия

Генерал Г. Тодоров на обход на фронтовата линия

Щабът на Втора армия в Св. Врач

Награди

Генерал Тодоров е носител на най-големите воински ордени в БА, сред които са: Военен орден „За храброст“, II, III и IV степен, орден „Св. Александър“ I степен с мечове и IV и V степен без мечове, Народен орден „За военна заслуга“ III степен на военна лента, Народен орден „За военна заслуга“ I степен с военно отличие и брилянти, Кобургски орден I степен с мечове и посмъртно — орден „Стара планина“ I степен с мечове. Отличен е с по два воински ордена на Германската империя и на Австрия, както и с орден на Руската империя и орден на Турция.

Воинът Георги Тодоров върви ръка за ръка с Човека Георги Тодоров.

Воинските и командирски качества на генерал Георги Тодоров в борбата за осъществяване на националния идеал за обединяване на разпокъсаната ни Родина са свързани с негово голямо внимание и грижи за своите войници и офицери и печелейки техните сърца, става популярен като *„бащата на войниците си“*.

Той оставя незалечими следи в настъплението на Булаирския бой, когато турците настъпват свирепо, а гъстата мъгла усложнява допълнително позициите. Преценявайки ситуацията, генералът хвърля в боя целия наличен състав, вкл. обоз, санитарни, писари, тръгва и той. Когато среща свои отстъпващи войници, генералът деликатно им показва пътя към позицията с думите „Навярно в мъглата сте се заблудили, юнаци. Да вървим заедно. Ако трябва, днес всички ще умрем, но да не допуснем турците в нашите окопи“. В края на деня е постигната чутовната българска победа.

В Калиманското плато на кота 1152 на 5 юли 1913 г., когато боевете стават най-ожесточени и бесните сръбско-черногорски атаки са отбити, се получава Заповед №6179 на командващия четвърта армия за тактическо отстъпление — с оглед приближавания Г. Джумая враг, защитата на София трябва да бъде стабилно осигурена и разпореждането е дивизията да осигури отбранителна линия в района на с. Диканите, Радомирско. Но преценявайки последиците, генерал Тодоров поема отговорност и настоява пред главното командване заповедта да се оттегли,

като обещава да задържи позицията на всяка цена. „Той беше решен да умре заедно с дивизията си върху Калиманските чукари, но да не позволи на неприятеля да нанесе последния удар на изнемогващата сред бясната глутница вълци България. С воля генералът успя да наложи не само на войниците си, но и на висшето командване, което го остави да действа по начин, който той намери за добре“. Към войниците тогава той открито се обръща с думите: Войници! Имам заповед да отстъпим на Диканите. Ще оставите ли вражески крак да погази вашите огнища, да поругае семейната ви чест, за разпилее вашия имот? Бъдете горди и смели, готови да отбиете вражеския напън и да спасите честта на България!¹⁵⁷

Спечелил сърцата им, рилци изпълняват неговата воля. След време в анализите си военни стратегии ще пишат, че за успеха на битката „най-голяма заслуга се пада на командувачия 7-а рилска дивизия генерал Тодоров, който не допусна отстъпление“ и ще допълват: „Висшето ръководство си уми ръцете по въпроса за калиманската позиция с разговора, който има с началника на 7-а дивизия“¹⁵⁸. Нещо повече, те отбелязват с възхита, че „решението на старшия началник (б.а. — ген. Тодоров) да се умре на позицията, беше пуснало дълбоки корени и в душата на последния войник“. И той напълно заслужи името, което му даде поетът — Титанъ Калимански!

Имал е сърце на велик българин, който се ражда един път във века, за да сътвори епоха в историята на своя народ.

А за това, че в този труден момент не изостави, а защити домовете и земята на рилци, дупничани и днес благодарят.

Към края на Първата световна война върху плещите на генерал Георги Тодоров вече са легнали 60 години, но на фронта той продължава да бъде енергичен, напрегнат, активен. За това време за него си спомнят¹⁵⁹: „Той използваше всеки миг, когато

¹⁵⁷ Меджидиев, Тихомир. *Слава Вам, дупнишки герои!*, с. 15.

¹⁵⁸ *Генералът от пехотата ТОДОРОВЪ*, с. 42-44.

¹⁵⁹ *Генералът от пехотата ГЕОРГИ ТОДОРОВЪ*, с. 97.

можеше да се отдели от щаба си, за да обиколи дивизиите и полковете, да се срещне с подчинените му командири и да побеседва с войниците.

Отново във всички щабове и части генералът е желан гост. Той идваше и в цялата му фигура имаше нещо предразполагащо към откровеност, нещо, което привличаше и разтваряше душите и сърцата. Цял побелял, благ, усмихващ се, той както преди не пропускаше да се пошегува с младите офицери, изучаваше и наставляваше по-старите, ласкаеше с поглед войниците. И както всякога, идването на командувачия Втората армия на позициите на някой от полковете се превръщаше в истински празник.

А в това време острото и опитно око на стария генерал всичко виждаше, всичко забелязваше и той си правеше нужното заключение”.

В трудните следвоенни години генерал Г. Тодоров подпомага не само войниците. Акцент в дейностите му получават инвалидите от войните и техните семейства. Чрез формирания през 1917 г. към щаба на Втора армия Благотворителен фонд „Втора армия”, на който той е председател, подпомага финансово семействата и сираците на падналите по бойните полета воители, инвалидите, ранените и болните; с цел осигуряването на заетост на членове на семействата им, трескаво работи по организирането на различни курсове — по шивачество, шапкарство, машинопис, водене на търговски книжа и др. Негова е инициативата за създаване на почивни станции в гр. Св. Врач и в Овча купел до София. Въобще той тогава „на много хора помогна, много сълзи изтри, много нещастия предотврати”¹⁶⁰.

Генерал Георги Тодоров в Дупница

Когато през 1910 г. е назначен за командир на 7-а пехотна рилска дивизия и идва в гр. Дупница, обстановката в града и околията е напрегната. Взаимоотношенията между лидери на политически сили и военни части, както и между македонските дейци са доста обтегнати и размирни, близката гранична линия с

¹⁶⁰ Пак там, с. 100.

Османската империя е много неспокойна. Тогава цар Фердинанд го изпровожда с думите: „Сега Ви изпращам в един край, дето всичко ври като в котел и как ще се оправите, не знам! Бог да Ви благослови“¹⁶¹. Тогава с много такт, разбиране, но и твърдост Георги Тодоров съумява да обедини населението в района, така че войска и граждани сплотени да действат в една посока в името и за доброто на града и на хората.

Под негово ръководство се доизгражда Военният клуб, който той отвори и превърна в „културно средище“ не само на военните и техните семейства, но и на цивилното (в не малка част все още патриархално) население и още ред други обекти за нуждите на войската и за благоустрояването на града. Историци помнят отговорността, която той поема пред ръководството на действащата армия в провеждането на операцията по долината на р. Струма, когато на 9 октомври 1912 г. в контранастъпление печели боя при Симитли, с което унищожават надеждите на турската армия да щурмува гр. Дупница.

В различни мероприятия, чествания и събития в града — навсякъде е посрещан с въодушевление и адмирации от гражданството. Още с появяването си той е радушно приветстван. Живее на квартира до Наковия мост, в къщата на фамилия Лабутови. Младият Георги Лабутов е бил адютант в дивизията по време на войните — преди това, като курсант във Военното училище, със своята интелигентност е забелязан от генерал Тодоров.

Въпреки че има право на кола, от Военния клуб до квартирата си след Наковия мост генералът се придвижва пеш. Кое то пък предизвиквало огромна радост в по-малките деца. Те често го заобикаляли, надпреварвайки се да го заговорят и да вървят напред с неговата крачка — за случайните минувачи това било много трогателна гледка.

¹⁶¹ *История на Дупница и Дупнишко, с. 326*

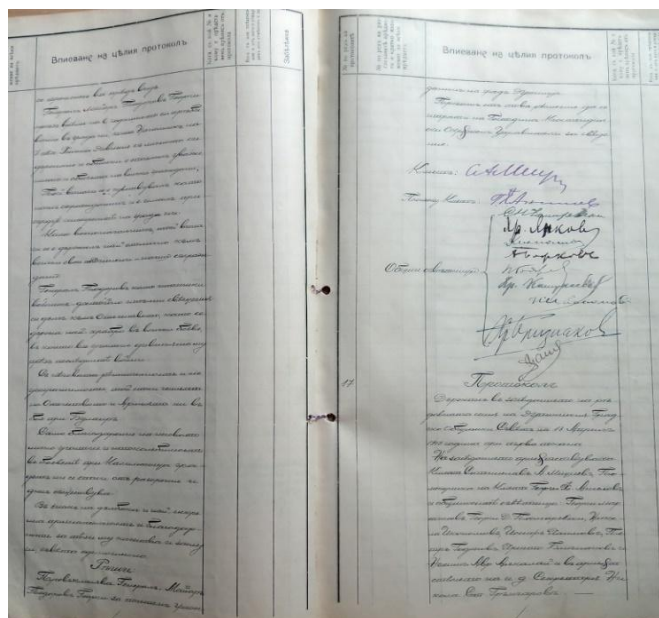
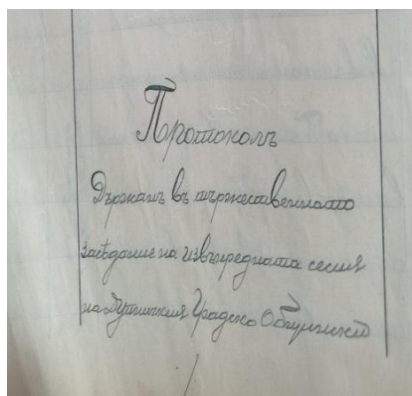
Генерал Тодоров в Дупница (третият от дясно наляво). До генерала са дъщеря му Олга, съпругата Мариета и офицери от щаба на дивизията. Първият вдясно е подпоручик Георги Лабутов.

Ген. Георги Тодоров е избран за **първия почетен гражданин на Дупница на 11 април 1915 г.** по повод заминаването му на нов военен пост в гр. Пловдив (началник на 2-ра военна инспекционна област). При избора Дупнишкият градски общински съвет на тържествено заседание, водено от кмета Станислав А. Мирев, се мотивира с няколко много важни негови заслуги към Отечеството и към града. Освен приноса за обновяване развитието на града общинските съветници се фокусират и върху командирските му и човешки качества и умения, с които той оставя следи в обществения живот, а именно: генералът 1) „с личното си държание и обноси е спечелил уважението и обичта на всички граждани“; 2) той „винаги се е чувствал като наш съгражданин и е имал присърце интересите на града ни“; 3) в битността му на военачалник „винаги се е държал най-отлично към всички подчинени — наши съграждани“. Общинските съветници отчитат още, че генералът „като истински войник достойно изпълни свещения си дълг към Отечеството, като се държа най-храбро във всички боеве“ във войните. И един незабравящ се нюанс — в огърлицата от спечелени с „неговата решителност и неустрашимост“ битки, „само благодарение на

неговото лично участие и непоколебимост на боевете при Калиманци градът ни се спаси от разорение и днес съществува”!

*Протокол № 16 от заседание на Градски общински съвет Дупница,
11.04.1915 г.¹⁶²*

Решение:
„Провъзгласява за почетен гражданин на Дупница генерал-майор Тодоров Георги”.

Генерал Г. Тодоров напуска Дупница на 5 април 1915 г. Целият град се вдига на крак да го изпрати – по спомените на очевидци е устроено знаменателно изпращане. По улиците е образуван шпалир от войска, граждани, учащи се, дори децата от отделенията са там.

*Пощенска картичка:
Гражданството на Дупница
изпраща генерал Г. Тодоров
в Пловдив, 1915 г.*

¹⁶² ДА, Кюстендил, ф. 6К, оп. 1, а.е. 12, л. 52-54.

„А когато се зададе той, хилядното множество викаше ура и хвърляше цветя пред краката на генерала... Самият генерал, трогнат от проявата на тези хубави чувства, вървеше пешком, за да може да си вземе с повече познати сбогом и не можеше да задържи сълзите си. Пътят му беше постлан с цветя, с цветя беше препълнен и файтонът му. Плачеха не само жените и близките, плачеха и мъжете, и децата”¹⁶³. Виковете ура не стихват, но и те не могат да прикрият съжалението, че генерал Тодоров и човекът Тодоров напускат завинаги дивизията и града, с които го свързват толкова много военни и житейски събития.

Поставил трите неща – любовта към Родината, воинската чест, гражданският и патриотичен дълг – над всичко, той остава завинаги в историята на града и спомените на признателните дупничани като **„НАШИЯТ ГЕНЕРАЛ!”**, за когото неспирно ще се носят легенди на воинска и човешка слава.

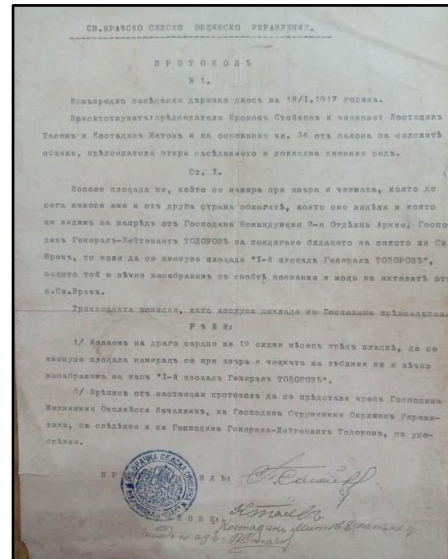

Генерал Г. Тодоров – графика Симона Георгиева, ученичка в СЕУ „Св. Паисий Хилендарски“, Дупница, 2020 г.

Генерал Георги Тодоров получава благодарствени адреси от различни посоки. Ето два примера: Подобен адрес изпраща *горноджумайското запасно подофицерско дружество*: „На любимия ни генерал Тодоров, скъп гост на дружеството ни, комуто югозападната част на Отечеството ни дължи много, за да се запази от нашествието на родните ни врагове. Поднасяме сърдечната ни войнишка благодарност и спотаената в дълбините на душите ни признателност”.

¹⁶³ *Генералъ отъ пехотата ГЕОРГИ ТОДОРОВЪ, с. 70-71.*

В празник се превръща *именуването на площада в Св. Врач на Георги Тодоров*. На извънредно заседание от 18 януари 1917 г. с протокол №1 местното селско общинско управление, като преценява „облагите, които сме видели и ще видим занаяпред от господина командующия 2-ра отделна армия г-н генерал-лейтенант ТОДОРОВ за повдигане бъдещето на селото Св. Врач... и защото той е вечно незабравим със своите познания и мощ на жителите на с. Св. Врач”, решава да: 1) „именува площада, намиращ се при явора и чешмата, на любимия ни и незабравим на нас „I-й площад Генерал ТОДОРОВ“; 2) Препис от настоящия протокол да се представи чрез г-н Мелнишкия околийски началник, на г-н Струмския окръжен управител за сведение и на г-н генерал-лейтенант Тодоров за одобрение”.

*Благодарствен адрес на горноджу-- Протокол от заседание на Св. Врачко
майските запасни подофицери селско общ. управление, 18.01.1917 г.*

Изглежда странно, но героят от войните с висок чин — генерал Тодоров живее в София в малко, скромно жилище под наем – той не се е изкушил от привилегии и придобивки, които е могъл да придобие след войните. Когато за погребението дупнишката делегация отива да се поклони в дома му, понеже стаята е тясна, влизат на две групи — воинска, начело с командира на дивизията, и общинска, водена от кмета.

По-рано, понеже наемът му за жилището, е голям, а пенсията малка, той решава да построи свой дом, за което взима банков

кредит. Израз на дълбоко уважение и признателност към личността на генерала е спонтанното решение на дупничани да дарят в негова помощ парична лепта за доизграждане на дома му. Освен граждани в списъка личат имена на търговци, занаятчии, кооперации, израелската община и др.

Д-ръ Тодоръ Кръст. Банџа	20000
Кръстьо В. Първанџевъ	10000
Д-ръ Банџевъ	5000
Д-ръ Златицѣвѣ	5000
Д-ръ Ниџетѣ	5000
Д-ръ Кръстьо отъ Тодорѣ	5000
Д-ръ Кръстьо Кръстьевъ	5000
Братѣръ Първанџевъ	5000
Стефанъ Кр. Димитѣ	4000
Владимъ Пѣтерѣвъ	3000
Атанасъ Павлиѣвъ	3000
Братѣръ Павлиѣвѣ	3000
Василъ Димитѣвѣ	3000
Иванъ М. Греѣвѣ	2000
Георги Павлиѣвѣ	2000
Василъ Павлиѣвѣ	2000
Никола Павлиѣвѣ	2000
Никола Кръстьевѣ	2000
Азаря Асѣвѣ	2000
Иванъ Асѣвѣ	2000

Списък на почитатели на запасния генерал Георги Тодоров от Дупница и околията „които от признателност към неговите неосценими заслуги са дали лептата си за доизграждане къщата му хижа „Мариета“ в София.

Погребението

Генералът от пехотата Георги Тодоров умира на 16 ноември

1934 г. в София. Погребан е с най-високите държавни и военни почести. На 18 ноември огромно траурно шествие съпровожда ковчега, положен върху оръдеен лафет, по софийските улици до Централните гробища. Начело е цар Борис III, също

митрополит Стефан, княз Кирил, министър-председателят Кимон Георгиев, министри, генерали, офицери, войници и хиляди граждани, застанали в плътен шпалир. Съвременници споделят, че това „е било най-тържественото и многолюдно погребение в новата

история на България, отстъпващо единствено на всенародното поклонение пред тленните останки на Цар Борис III”. Обективно погледнато, такова погребение не може да се организира, още по-малко да се режисира. То изразява спонтанната народна признателност и обич към един изключително достоен човек.

Из речта на гроба на генерал Георги Тодоров, произнесена от председателя на Съюза на запасните офицери о.з. генерал Борис Сирманов:

О.з. Генерал Борис Сирманов:

„... Отива си днес още един от нашите най-големи началници, един от нашите достойни и самоотвержени водачи на своя народ в пътя на победите, славата и величието.

...Отива си днес един от първите създатели на БА, които градиха нейната сила, циментираха нейната мощ, които създадоха нейния несъкрусим дух!

Изпращаме войника, големия боен водач.

Изпращаме човека, който никого не е мразил, защото не знаеше да мрази.

Изпращаме гражданина, който обичаше повече от всичко Родината и своя народ.

...Генерал Тодоров беше един от редките водачи на въоръжения български народ. Той знаеше да управлява и да командва. Той имаше ценното качество — да дава пълна инициатива на своите подчинени в щаба си и да ги сплотява около своята личност. Той имаше вяра в подчинените си и безгранична вяра в светлото и велико освободително дело на българския народ.

Генерал Тодоров бе винаги засмян, винаги спокоен, много спокоен, особено в тежки моменти на полесражението и в боя. Той бе упорит в преследването на целта и затова всякога печелеше боевете, които лично е ръководил.

Най-последно, генерал Тодоров притежаваше рядкото качество — най-ценното — да печели винаги и навсякъде сърцата и душите на своите подчинени — офицери, подофицери и войници, защото сам той носеше едно рядко добро и велико сърце.

Той беше „бащицата“ на всички и затова с тази любов и преданост на неговите войници той печелеше победите на българското оръжие.

И след като напусна редовете на родната армия, в която служи 42 години, той продължи да работи, да насажда добродетели сред подрастващото поколение. В 1923 г. се образува Българският народен съюз „Кубрат“ — патриотическа организация, която имаше за цел да научи младите синове на България да обичат Родината, да се гордеят, че са се родили българи и да бъдат готови да умрат за нея! И Генералът се нареди редом с младите юноши. И той стана нейният вдъхновител. Той беше пример за всички.

И без да обръща внимание на своята преклонна възраст, Генералът маршируваше с тези младежи, бъдещето и гордостта на България. Той ги придружаваше навсякъде и лете, и зиме, газейки калта на нашите села.

Той вървеше все напред бодър и с вяра, че бъдещето на България е в младите и подрастващите...”

18 ноември 1934 г., София.

Генерал Георги Стоянов Тодоров — военачалникът, който служи на България неуморно през целия си живот, остава незабравим водач и строител във воинската ѝ история, а духовната му близост с дупничани, богатата му и красива душа завинаги го превръщат в техен идеал.

Генерал Георги Тодоров в Солун

ПРИЗНАТЕЛНОСТ ОТ ПОКОЛЕНИЯТА

Построяването на паметници и паметни плочи в прослава на падналите в боевете герои е израз на признателността на народа.

ПАМЕТНИЦИ НА БОЙНАТА ПРОСЛАВА

Сред издигнатите паметни знаци на славните битки на Българската армия във входната алея на Военната академия в София се открояват и тези от войните за национално освобождение и обединение от началото на 20-и век. Тук е пренесена пръст и от бойните полета на войните от желязната 7-а пехотна рилска дивизия под командването на генерал-майор Георги Тодоров при Булаир, Криволак, завоя на Черна, Солун, Кресна... — знаците са много. В тях четем думите на големия писател и политик Васил Друмев, в които търсим упование като част от съвременната ценностна обществена скала: „Миналото е коренът на настоящето и бъдещето”.

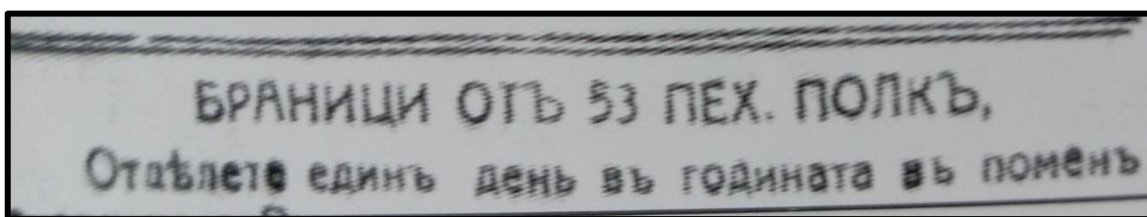

Алея с пръст от бойните полета Пръст от бойното поле при Кресна

Известно е, че по-голямата част от бойните места със загинали български бойци, в т.ч. и от юначната 7-а пехотна рилска дивизия, са извън границите на страната, както и фактът, че много

гробове и могили вече не съществуват и в памет на падналите герои нито цвете можеш да спокойно да сложиш, нито свещ да запалиш, още по-малко кръст да поставиш. И някогашното успокоение, че „бурните води на р. Вардар ще плискат и ще пеят заупокойни молитви на героите, а студеният вардарски вятър ще разнася навеки тяхната дивна храброст, самопожертвователност и родолюбие“, днес е съвсем избледняла представа. (Въпреки международните разпоредби за опазване и съхранение на войнишките паметници и гробища).

В годините на непринудени срещи или официални годишнини и юбилеи бойците от фронта не само съпреживяват тежките битки и големите победи, но те, останалите живи, изпълняват заръката на падналите в битките свои другари, отдавайки почит и признателност. В юбилейния вестник „53-ти пехотен полк“ от 4 септември 1927 г. четем призива: „Браници, отделете един ден от годината за помен“.

Гр. Дупница

Първоначалният замисъл на родолюбивото гражданство е за построяване на паметник на загиналите във войните герои. Но главно поради разрухата от войните финансови са причините този проект да отпадне и да се търсят други възможности за увековечаване паметта на загиналите бойци. Настоятелството на храма „Света Богородица“ в махала „Хисарлъка“ в града, с председател полковия свещеник Димитър Шатровски предлага да се постави на паметна плоча.

Тази инициатива не се приема еднозначно от гражданството, вкл. и от общината. Така например във в. „Подем“, намира публичност становището, че вместо тази „попска щуротия“ е по-добре събраните „грамадни парични суми“ (ок. 100 000 лв.) „да не се хвърлят на вятъра“, а с тях признателността към героите да намери израз в построяването на „приют за бедни, просяци и недъгави

хора”. Да, това е добре, отговарят във в. „Светлина”, „но тях ги имаме всеки ден и за тях можем да се погрижим и днес, и утре (б.а.: на тях може да се помогне и стори добро, когато пожелае)”, подчертавайки смело, че „покойниците отминаха, нека им дадем последната дан“ сега - в черквата „Света Богородица“ която „е строена в тъмните робски години, преди повече от (б.а.: тогава) 150 лета” и е помагала за съхраняване на националното самосъзнание, тя е „отлично” ремонтирана.

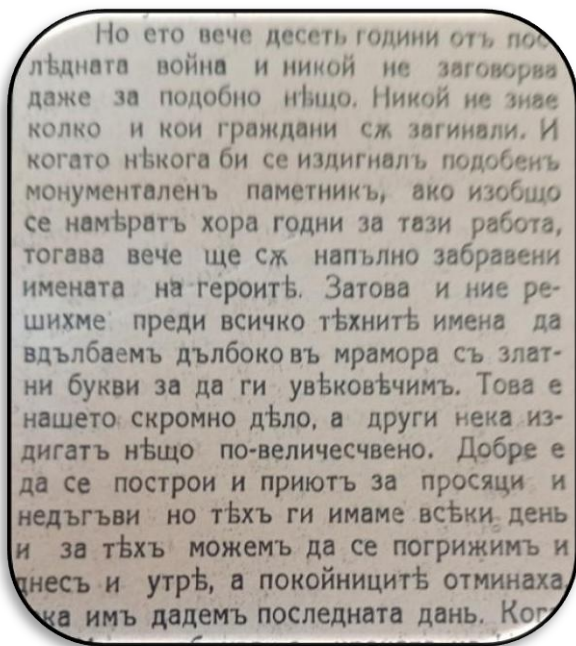

В-к „Светлина“ - притурка, бр. 249/22.02.1928 г.

Мотивите за изграждането на паметната плоча са няколко: 1) изминали са 10 години от последната война и все още никой дори не заговаря за подобно нещо; 2) никой не знае кои и колко граждани са загинали във войните и 3) ако някога във времето се издигне монументален паметник, има опасност имената на героите вече напълно да са забравени. Защото „годините отминават бързо и занасят и последните спомени на загиналите за Родината. След някоя година те ще бъдат забравени завинаги, никой няма да ги

спомни; а подир половин век и историкът на Дупница не ще има откъде да почерпи сведения за тях”¹⁶⁴.

Затова задачата сега е **„техните имена да вдълбаем дълбоко в мрамора със златни букви, за да ги увековечим”**. Признава се, че това е „едно скромно дело” и че наистина, по-добре е в паметник на загиналите да се издигне „нещо по-монументално, като паметник — черква, или паметник — читалище, или паметник — училище“.

Но ето вече десет години отъ полъдната война и никой не заговарва даже за подобно нѣщо. Никой не знае колко и кои граждани сж загинали. И когато нѣкога би се издигналъ подобенъ монументаленъ паметникъ, ако изобщо се намѣратъ хора годни за тази работа, тогава вече ще сж напълно забравени имената на героитѣ. Затова и ние решихме преди всичко тѣхнитѣ имена да вдълбаемъ дълбоко въ мрамора съ златни букви за да ги увѣковѣчимъ. Това е нашето скромно дѣло, а други нека издигатъ нѣщо по-величествено. Добре е да се построи и приютъ за просяци и недѣлгъви но тѣхъ ги имаме всѣки день и за тѣхъ можемъ да се погрижимъ и днесъ и утрѣ, а покойницитѣ отминаха да имъ дадемъ последната дань. Ког

Вестник „Светлина“, бр. 249/22.02.1928 г.

„... Затова и ние решихме преди всичко техните имена да вдълбаем дълбоко в мрамора със златни букви, за да ги увековечим. Това е нашето скромно дело, а други нека издигат нещо по-величествено...”

В тази „криза нечувана”, въпреки че са изпратени над 400 специални покани до граждани с молба да дадат лептата си за реализиране на поставената цел, „щедър дарител е поел цялата тежест” и е изпратил парите за изработването на паметна плоча, която ще бъде монтирана във фасадата на черквата, на височина 2,5 — 3 м над земята, „така, че нито сантим черковни пари няма да отидат за въпросната плоча”.

Записването „със златни букви имената на загиналите дупничани през войните” ще е „за пример и назидание на градющите поколения”. За да се състави списък на всички загинали през войните 1912 — 1918 г., председателят на настоятелството неуморно е обикалял всички квартали и улици в града, питал е от къща на къща.

¹⁶⁴ В. „Светлина“, пак там.

Откриването на паметната плоча с имената на дупнишките герои, които оставиха своите кости на полето на честта и чиито гробове са незнайни, е обявено за „първия траурен празник“ дупничани. Дългът изисква те да минат мислено през граничните колове, „черната скръб ще хвърчи по чукари и планини, по равни поляни и сребристи реки, при престолния Охрид, при Солун, при стените на Цариград, навсякъде, където земята е оросена с българска кръв!“.

Вестник „Светлина“, бр.329/1929 г.

НА ПОКЛОНЕНИЕ

„Утре е първият траурен празник за дупничани!... Ние ще минем мислено граничните колове и нашата скръб ще хвърчи ... навсякъде, където кътче земя е оросено с българска кръв и осеяна с кости на безпримерен в историята героизъм!
... Всички на поклонение!“

Освещаването на паметната плоча се превръща в ярък израз на голямата народна почит. Предния ден вечерта всички дюкяни в града са затворени, в черквата софийският митрополит служи специално вечерня, произвежда се „заря с церемония“, на която се споменават имената на загиналите дупничани. На другия ден на сборните пунктове в окичения със знамена град се събират патриотичните, културни и военни организации, ученици продават картички и паметна книжка с имената на героите...

Черковният двор е тесен да побере дошлия народ. Митрополит Стефан заедно с цялото местно духовенство отслужва панихида. „Героите на България лежат по Тракия, по прекрасна Добруджа и Македония и скъпите български земи, които безмилостно бяха отсечени от България и дадени на нейните врагове - казва той. И продължава: „Вий, дупничани, имате тази завидна участ във вашия град да се развие онази безстрашна и могъща Рилска дивизия, славата на която е ненадмината“. И се обръща към майките, бащите, жените на покойните: „Вместо сълзи да леете, бъдете достойни и се гордейте с дадените жертви пред общото дело за свободата и обединението на българския народ. Кажете на вашите деца, че техните бащи са умрели като герои!“ Следват трогателни слова на началника на Софийския гарнизон, на дружество „Инвалид“ и т.н.

*Черквата „Покров на пресв. Богородица“ и паметната плоча на загиналите
във войните 1912 – 1918 г.*

Празникът на победите

В днешния ден на победите от чувство на признателност сме се събрали тук... Една част обаче от нашите братя, ваши другари, сложиха костите си пред Отечествения олтар, от чиито кости се съгражда зданието на Велика България. Ето защо на днешния ден, посветен на победите, от чувство на признателност сме се събрали тука да отдадем нужния поклон и почит към паметта на положилите душата си наши братя за освобождението на България.

В светите Божии храмове сега присъстват бащи, майки, съпруги и любезни чедра на тези, които са дали в жертва живота си пред Отечествения олтар. Чувството на Отечествена любов окрили сърцата ви и създаде от вас буря, която сломи всички прегради по пътя ви. Във вълните на Струма още не са заглъхнали вашето „ура“ и тътенът на топовете, които посяха смърт на врага и дариха свобода. Духът на Самуила пее песента на вашата кървава борба при Голаш, Злешево, Калкова, Терзели, Еникьой, Караджово и пр., където Вие прославихте героичния исторически 14-й пехотен македонски полк. От напоената с вашата кръв земя изникнаха цветята на свободата и чрез смъртта си вие обърсахте хиляди плачещи очи... Над вашите гробове никога няма да зацари забвение, там росните цветя ще се свиват в живи венци, цветята ще шепнат помежду си за вашите юначни дела, а тихият ветрец ще носи вашия поздрав на стария Балкан, на Филип Тотя, Караджата и на Ботева. И на песните за вас ще пригласят меден кавал от Дунава до Бяло море и от Черно до Адриатическо. А ти, пътнико, като се възкачиш по Чепели балкан, отбий се по скалите и потърси там върха Голаш, Плавуш, Висок камък, гдето юнаците от 14-й македонски полк сломиха телени мрежи и грамадни камъни и гдето загинаха в победоносни за България боеве. Изпълнен с дълбоко благоволение и почит, смилено се поклони пред паметта на падналите борци... А ние, възлюбени, които сме се събрали тук, нека се помолим за тия свети мъченици герои... Кажете, братя, светла им памет!

А на вас, живи възкресители на българската правда, чудни синове на майка България, да даде Бог здраве, сила и мощ, та да завършите с чест настоящето светло дело и тогава майка България да ви каже: „Добре дошли, мили синове, герои първо!“

„Празникът на победите” (17 ноември 1917 г.) е една от духовните беседи на полковия свещеник Д. Шатровски, които той изнася пред войниците от 14-и пехотен македонски полк. Изразител на гражданската признателност към загиналите „в победоносни за България боеве, той заявява: „Над вашите гробове никога няма да зацари забвение!”. По-късно идеята за паметник на загиналите за Родината във войните герои се възражда отново. Сред инициаторите е и Никола Додов, който се концентрира върху набиране на парични средства, но в града до построяване на паметник не се стига.

ПАМЕТНИК – КОСТНИЦА В МЕСТНОСТТА КУЛАТА

През 1933 г. в Дупница се изгражда паметник — костница на загиналите за национално освобождение и обединение 1912 – 1918 г. от 7-а пехотна рилска дивизия.

Дотогава в града е имало две военнополови гробища, изградени в края на Първата световна война — в северната част на града при с. Яхиново и в южната част при СПТУ по машиностроене. В тях са погребани около 1000 войници, по-голямата част починали, главно от недолекувани болести, най-вече холера. Известно е, че в тези години с миграцията на селяните към града последният се разширява и строителство на нови къщи се извършвало дори върху гробове.

След получен сигнал за това от гражданството Министерството на войната създава комисия, която предлага ексхумация на костите на погребаните бойци и полагането им в бетонна капсула, която да бъде поставена на историческия хълм Кулата над града (там той ограничава най-голямата теснина на града), за което се взема и решение. До капсулата бива поставен дървен кръст с надпис „В чест на загиналите 1912 — 1918 г.” и до него с по-малки букви: „Слава, Вам, герои!”. Те, както става по това време, са оградени с желязна декоративна ограда.

През 1933 г. на официална церемония е извършено препогребването.

Този паметник е приеман само като начало — намеренията са по-късно при наличие на достатъчен финансов ресурс да се изгради „величествен монумент“.

*Паметникът костница с кръста на хълма Кулата край Дупница.
Ежегодно поклонение*

Години наред след това на Голяма задушница там е организирано поклонение пред паметта на героите. Капсулата, пробита през 60-те години (вкл. и заради атмосферни влияния), е възстановявана. Местността е била често посещавано място за разходки от гражданите.

Пътеката до Кръста впечатлява — погледът ни се редува от красивото съчетание на изгледа към града (градския площад по права линия е на около 850 м) с високите върхове, скалисти зъбери и вековни гори насреща, част от Дупнишка Рила планина (Северозападния дял на Рила).

През 1992 г. сдружение „Мати България“ и местната власт в града иницират изграждане на нов паметник с каменен кръст.

Новият паметник костница с кръста е открит на 24 май 1996 г. За да бъде видим отдалече и от всички посоки, кръстът е поставен

на разстояние от около 5 м източно от бетоновата капсула. Осветен е с прожектори.

Бетоновата капсула

Железният кръст с капсулата

Изглед на Кръста от място до черквата „Св. Богородица“. В долната част има две паметни плочи с надписи: „Слава Вам, герои, 1912-1918“ и под нея: „Българийо, за тебе те умряха, една бе ти достойна зарад тях“.

От двете страни на Кръста стоят на стража две метални оръдия

Интересно е да се знае, че изграждането на паметника костница е поводът да бъде открита късноантичната и средновековна Дупнишка крепост, дотогава съхранена само в паметта на поколенията. Според краеведи през XIV в. крепостта е превзета от турците и впоследствие унищожена. По-новите проучвания, в т.ч. и под ръководството на БАН, откриват първи

следи от човешка дейност в местността от втората половина на V хил. пр. Хр., а крепостта се смята за изградена през IV — VI век. Намерените при разкопките артефакти носят християнски белези (напр. кръст и икони). Дори и най-новите разкопки от 2009 г. – 2011 г. са преустановени поради липса на финансови средства и хълмът Кулата остава недопроучен.

В редиците на 7-а рилска дивизия се сражават и дупнишки евреи. Според историци през двайсетте години на миналия век „дупнишките евреи са най-голямата общност в Западна България и притежават значително много имоти“, както и други стопански и културно-просветни структури. През 1926 г. в града живеят 1268 души, през 1943 г. — 3000 души¹⁶⁵. Във войните загиват 41 дупнишки евреи. Счита се, че на бойните полета 1912-1918 г. са загинали общо 958 евреи, от тях 31 офицери, 51 подофицери и 878 редници¹⁶⁶.

В центъра на Дупница, вдясно на подхода към Градската градина от признателното потомство е издигнат паметник в чест на падналите във войните 1913 — 1918 г. герои — дупнишки евреи.

¹⁶⁵ История на Дупница и Дупнишко, с.380

¹⁶⁶ Дупница – християнството, ислямът, юдаизмът, с. 246-250

Някогашният паметник на **Рилския воин от 14-и пехотен македонски полк**, стоящ на казармения плац в Дупница, след промените през деветдесетте години е демонтиран и съхраняван в частен имот в с. Самораново.

Преди няколко години е върнат и разположен в края на града. В подстъпите на някогашните казарми днес стои самотен, приветстван единствено от преданите погледи на съквартилци и весели детски игри.

С. БИСТРИЦА

Нов паметник на падналите във войните герои е издигнат от признателни бистричани в центъра на селото, в близост до черквата „Възнесение Господне“ през 2016 г.

На голям камък морена с височина около 2,5 м (докаран от долината на река Отовица в Рила планина) на паметна плоча от черен мрамор са изписани имената на 12 герои, загинали във войните 1912 — 1913 г. и на 10 герои — в Първата световна война.

В съседство на високи пилони са издигнати знамената на България, Европейския съюз и гр. Дупница.

С. ДЯКОВО

Паметник в центъра на селото увековечава паметта на дяковци, загинали за България в Балканската, Междусъюзническата и Първата световна война. На композиция от три мраморни плочи с гордост и преклонение от признателни поколения са изписани имената на 42-ма бойци, загинали в боеве в Македония, Сърбия, Косово, Гърция.

Паметен лист с имената на загинали дяковци в Балканската и Междусъюзническата война 1912-1913, Първата и Втората световна война, издаден от признателните поколения, м. 09.2012 г.

Царство България издава на близките на загиналите във войните 1912-1913 г. и 1915-1918 г. Свидетелство за народна признателност

Свидетелство на народна признателност на редник Костадин Митев Колчаков от с. Дяково, загинал геройски за Родината на 26 ноември 1915 г. при гр. Щип

С. ТОПОЛНИЦА

В малкия кокетен парк пред кметството е издигнат гранитен паметник. От лицевата страна са изписани имената на 20 паднали герои в ПСВ, а на срещуположната страна – имената на 15 герои от двете Балкански войни.

С. КРАЙНИЦИ

В центъра в градинката до кметството стои мраморна композиция - в средата има два надписа:

„Българийо, за тебе те умряха“ и „В памет на загиналите за национално обединение“; встрани на две паметни плочи са изписани имената на падналите във войните герои; две железни оръдия на пост допълват монумента.

С. ДЕЛЯН

Паметната плоча с имената на героите е вградена в стената от лицевата страна на камбанарията в големия двор на черквата „Св. Богородица“.

С. ЧЕРВЕН БРЕГ

Паметникът с изписаните имена на загиналите във войните герои е в черковния двор.

С. ЯХИНОВО

Мраморен паметник с изписани имена на героите, чешма, оръдие и пилон с националния триколюр допълват композицията.

С. САМОРАНОВО

Вградена скулптурна композиция на лицевата страна на камбанарията в двора на черквата „Св. Георги“, паметни плочи от двете ѝ страни с имената на падналите герои от трите войни и току-що положен венец от свежи цветя „140 г. от Съединението на България“.

С. ГОЛЯМ ВЪРБОВНИК

Паметна плоча, поставена на стената на старото училище „Св.св. Кирил и Методий” в центъра на селото.

„Слава на героите” четем на паметната плоча с изписаните имена на загиналите герои във войните 1912-1913 г. и 1915-1918 г. по бойните полета на Злетово, Марикостински бани, Гостивар, Добрич, Баба даг, Сливен, Кърджали, Клисурса и др

С. ПАНИЧАРЕВО

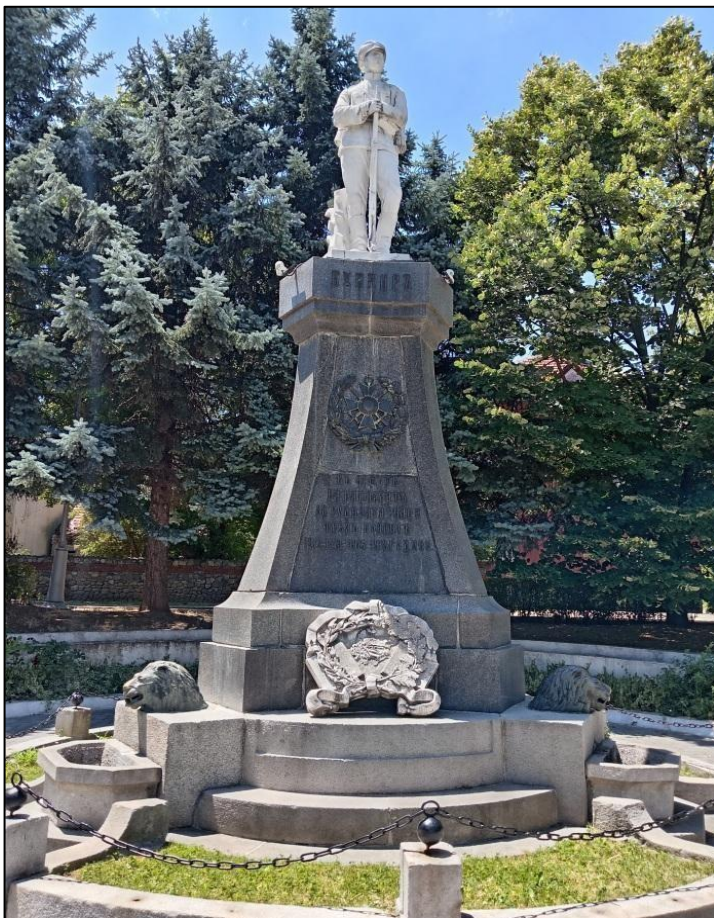

Паметна плоча на входа на кметство с. Паничарево.

Изписани се имената на загиналите за Родината петима редници във войните 1912 – 1913 г. в боевете при Нигрита, Г. Джумая, Черв. Декия, Долни Порой, Узун Кюприя и шестима в Първата световна война при Смоковица, Борнд Жекой, Криволак, Паничарево.

„Слава на героите!”

Гр. КЮСТЕНДИЛ – паметник на бойците от 13-и рилски пех. полк

Войнишкият паметник, стоял на казармения плац на 13-и рилски пехотен полк, признателни кюстендилци преместиха в центъра на града и сътвориха красив ансамбъл от символи на храброст, вода и зеленина. Юначният войник стои високо на постамент с надпис „БУЛАИРЪ“ и под него четем: „В паметъ на падналитъ за Родината рилци презъ войнитъ 1912-1913 и 1915-1918 години“. Композицията се допълва от лавров венец,

лъвски глави, фонтани, модерни технически решения, много зеленина и амфитеатрално разположени пейки, на които спомените на по-възрастните за битки и много героизъм се преплитат с весела детска глъч.

„Всичко за Македония“ е паметникът с вграден барелеф на Тодор Александров в градинката пред Община Кюстендил.

С. НЕВЕСТИНО

Гр. БОБОШЕВО

Будното бобошевско гражданство и тамошната подофицерска организация сътвориха Паметник — масивна фигура, изобразяваща войник с устремен към Македония поглед и с изписани на плочи от четирите страни имената на 82-ма бобошевци, соповци и добровци, „паднали за Отечеството герои офицери, подофицери и войници през войните 1912-1913 и 1915-1918 г.“.

Изграден е в памет на „тези които летяха срещу смъртта, носейки на крилете си свободата на поробения брат... в двете злополучни войни“, за да сочи на подрастващото поколение как беззаветно трябва да се служи на Родината и обществото. Осветен е и открит на голямо народно тържество в селото в края на м. октомври 1935 г. от министъра на просвещението — дупничанина генерал Радев.

„Паметта не е забравена“. Това е логото на паметника в парка в центъра на с. Невестино (Кадин мост) в памет на загиналите по време на войните от четири села — Невестино, Четирци, Лиляч и Пастух.

В. „Светлина“, бр. 253/24.03.1928 г.

С. БАРАКОВО

Паметна плоча за освобождението на с. Бараково: „На 5 октомври 1912 г. части на 7-а рилска дивизия преминаха по моста на Бараково и освободиха селото, Благоевград и Пиринския дял на Македония от османско владичество.

СЛАВА НА ГЕРОИТЕ!

С. ПОРОМИНОВО

Паметник на загиналите през Балканската война от 14-и пехотен Македонски полк от с. Пороминово

Паметник в Рилския манастир (в манастирския двор)

„Тъ паднаха изъ браннитъ полета, повели смъли воини въ люта бранъ не за мъсть, а свобода да даряватъ на брата робъ. Поручицитъ отъ пехотата, отъ инженернитъ войски, отъ артилерията. Отъ другаритъ им съвипускници отъ 35-и рилски випускъ.

Поставена през 1940 г. по случай 25 г. от производството на випуска в Светата Рилска обител. Два паметни знака с надписи: от ляво – „25.VIII.1919 г.” и отдясно – „07.IX.1923 г.”

Юнкерите са приети във Военното училище в навечерието на Балканската война. На 20.08.1915 г. випуск 35 е в Р. манастир, когато ги вижда царят и ги произвежда в звание подпоручик, името им остава „Рилски”. В Балканската война дават 15 жертви, 62 в ПСВ, а 80% са наградени с орден за храброст. Става традиция, обединени от спомени за минали боеве, те да провеждат срещи в Светата обител. На 7 септември 1923 г. се чества 8-годишнината на випуска и откриване на паметна плоча на загиналите другари. От цялата страна се стичат рилци с техните семейства. Влакът за Дупница е претъпкан, настаняването е кой как може, постилат се одеяла, черги... Когато от София влакът запъпля към Горна баня, заечават песни, шеги, смях, спомени... На гарите по пътя се присъединяват хора от Перник, Радомир, в Дупница ги чака музиката на 13-и пех. полк, която не престава да свири полковия боен марш. В Радомир широката жп линия свършва и хората се прехвърлят в открити вагончета на теснолинейката, в с. Рила — в този на дружество „Горска индустрия“. Плочата се освещава тържествено — преклонение пред паметта на „щастливците“, дали живота си за Родината. Другарите им, останали живи, обещават те да бъдат винаги с тях, в техните души и сърца.

Гр. РАДОМИР

На лицевата стена на сградата на Общината е монтирана паметна плоча на загиналите 33-ма души — герои в Балканската, Междусъюзническата и Първата световна война.

От тях в Балканската война — 4-ма души: редници Ас. Ников, Р. Станимиров, Ив. Савов и мед. фелдшер М. Денев; от Междусъюзническата – 3-ма души - редници Г. Маринов, П. Зарков, Т. Бузев; от ПСВ - полк. Климент Джеров, военни чиновници Г. Василев и Ст. Ангелов, музикант Н. Стоименов, подпоручик Т. Костадинов и др.

Гр. ДОБРИЧ

Квартал
„Рилци”
в гр.
Добрич
днес

Гр. ЗЕМЕН

В центъра на града е паметникът на загинали за Родината от Земенска община 1912-1918 г. - от с. Земен, с. Пещера, с. Врана стена, с. Блатешница, с. Жабляно. Гранит и две железни оръдия встрани. Във войната 1912-1913 г. загиват 50 беловчани (името идва от „бяло” - от варта, която е в околностите).

С. ЕГЪЛНИЦА

Паметник в центъра на селото.

Надписът е: „От признателност на егълчани”.

„В памет на падналите герои от с. Егълница през великите войни 1912 - 1913 г.

Слава на героите!”

Гр. САМОКОВ

Непосредствено след края на Първата световна война в знак на признателност към подвига на воините от околността от 22-ри, 50-и, 54-ти пехотни, 7-и и 17-и артилерийски полк в центъра на града е изграден монументален Паметник читалище „Отец Паисий”.

През 1912 г. в града започва строителството на читалище, което е стопирано от започналата Балканска война. Паметникът читалище е завършен окончателно на 29 юни 1929 г. като израз на народна почит и духовно средище.

Отличава се с красива фасадна декорация. На лицевата страна има надпис: „На падналите герои от признателното потомство”. От двете му страни привличат погледа барелефни композиции от двойка воители и в средата между тях лавров венец с воински орден. Над тях се четат надписи, на които са отбелязани най-големите битки: „Булаиръ — 8 февруари 1913”, „Кота 1050-5-11.VII.1917, „Криволакъ — 17.23-X.1915” и „Калиманица — 4 — 7.VII.1913”.

Под тях върху 40 плочи от бял карарски мрамор са издълбани и запълнени с олово имената на загинали 1019 офицери, подофицери, ефрейтори и войници.

Вестник „Светлина“, гр. Дупница за духа и атмосферата в годините на войните

Вестник „Светлина“ — вестник за икономика, култура и стопанство - през двайсетте и трийсетте години на миналия век пълно отразява голямото въодушевление и подема сред гражданството от подвизите на 7-а пехотна рилска дивизия, извоювани в не едно тежко, паметно сражение. На неговите страници своевременно намират място статии, кореспонденции, спомени и снимки за това как всяко сърце трепне от единението между храбри воители, граждани и селяни в името на голямата национална кауза — освобождението и обединението на всички българи. Прелиствайки днес останалите съхранени, пожълтели и овехтели вестникарски страници, те не само ни предават атмосферата и духа на отминало славно време, но и още веднъж ни показват, че паметта и признателността към героите от войните нямат заменяеми стойности.

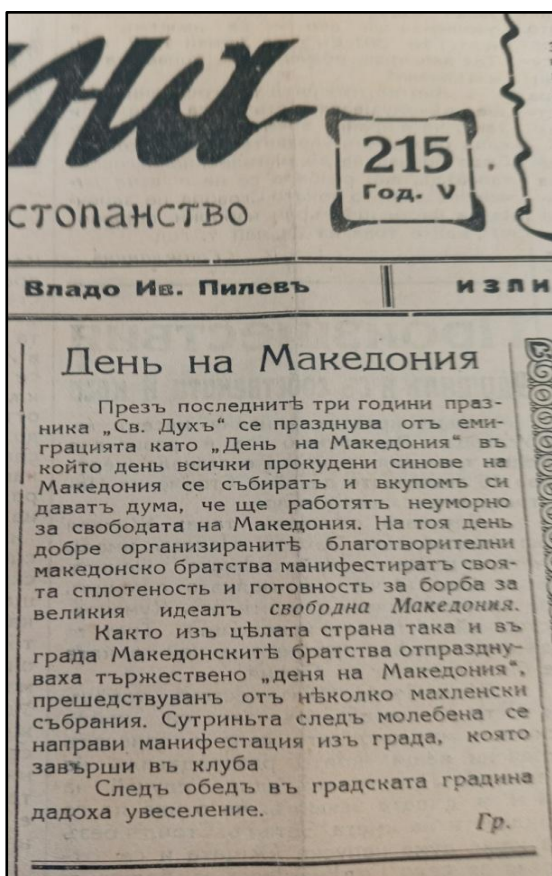
„Като че ли беше вчера!“ - ще възкликне в „Спомени“ капитан Димов и ще върне читателя към ранното октомврийско слънце на 1912 г., препичащо сериозните лица на движещите се край мътните води на р. Струма бойци от 54-ти полк, все „балкански чеда, събрани по свещения зов на майката — Родина“. Повелята на дълга започва да привързва и постепенно да побратимява непознатите до момента бойци, тръгнали ли на юг по пътя, „завещан ни от

прекъснатите усилия на толкова български поколения“. И в следващи материали вестникът често ще фокусира внимание върху битки и герои, поставили обединението на българите над всичко — **Македония е жива!**

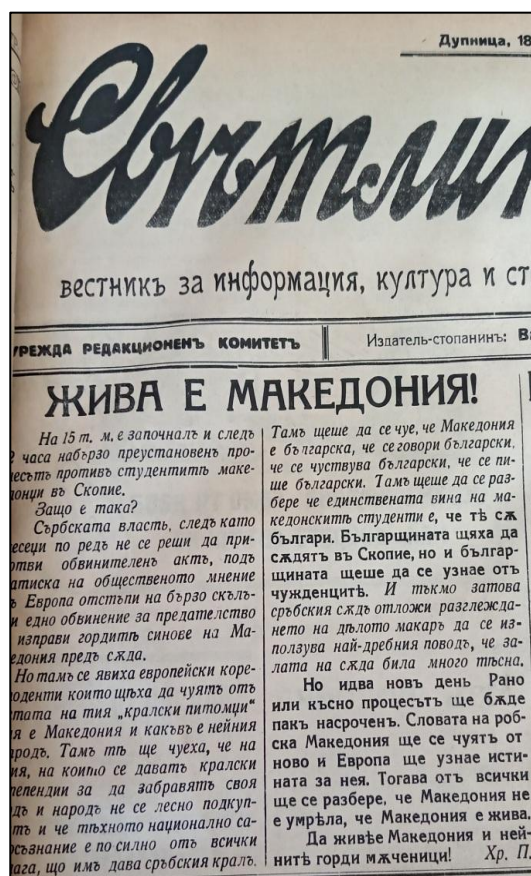
В. „Светлина“, 23/30.6.1932

Темата „Македония“ остава любима и изпълва с много мъка и горест материалите във в. „Светлина“. „На своята Светая светих“ — Македония, македонците посветили Духовден - за да витае духът на борческа Македония между тях, пише във вестника и редовно споделя „празнуването“ на Деня на Македония от „емиграцията“ в града: в този ден „всички прокудени синове на Македония се събират и вкупом си дават дума, че ще работят неуморно за свободата на Македония“. Важна е бележката, че на този ден добре организирани македонски братства „манifestират своята сплотеност и готовност за борба за великия идеал свободна Македония!“. По традиция както из цялата страна, така и в Дупница Македонските братства празнуват тържествено Деня на Македония, предшестван от „няколко махленски събрания.“

В. „Светлина“ бр. 215/17.06.1927 г.

В. „Светлина“, бр. 236/18.11.1927 г.

В стремежа си да бъде винаги на гребена на обществените събития, вестник „Светлина“ в различни периоди отразява организационни събития, провеждани от Македонските благотворителни братства от Дупнишко и Кюстендилско; организирането под егидата на Македонския национален комитет на областни македонски сбирки,

срещи и др.п. активности, вкл. с участие на делегати от братствата в Кюстендил, Радомир, Перник, Гюешево, Горна баня и др., които биват посрещани с голямо въодушевление и най-често

областна Македонски сбирка

Утрѣ 8 май, Македонския Национален Комитетъ устройва въ града ни областна сбирка въ която ще взематъ участие братствата отъ: Кюстендилъ, Радомиръ, Перникъ, Гюешево и Горна Баня.

Сжщия денъ местното Македонско Благотворително Братство ще отпразднува за пръвъ пѣтъ своя патроненъ празникъ въ паметъ на великия революционеръ Гоце Дѣлчевъ, който на сжщата дата преди 24 години се самопожертвува за свободата на Македония

Следъ молебена ще се освети знамето на братството, следъ което ще има манифестация до главния площадъ. гдѣто ще говори секретаря на нац. к-тъ г. Василь Василювъ. Следъ обедъ 2 и половина часа въ салона на „Пансиона“ ще се открие сбирката съ речъ отъ председателя на Нац. К-тъ г. Д-ръ К. Д. Станишевъ.

По тоя случай братството е издало позиви и афиши съ които поканва гражданството да се отзове както на молебена тъй и на сбирката

приветствани от кмет, младежката организация, запасните подофицери, лекарите, женското дружество, юнашкото дружество, занаятчийския комитет, ловците, туристите и др. културно-просветни организации. За вестник „Светлина“ са важни въпросите, касаещи бежанците и затова той дава регулярни сведения по настаняването им и съвременното решаване на техни конкретни проблеми.

В. „Светлина“, бр. 209/17.4.; бр. 211/7.5.1927.

Отворен към света, вестникът изразява позиции по най-значими и злободневни обществени процеси, каквито са репарациите, произтичащи от Ньойския договор; Солунската спогодба; „25 години от Солунския бой“; „Македонските революционери“; „Обществото на малцинствата и Македония“, „Борбите в Македония и сръбско-българските отношения“ и др. В. „Светлина“, бр. 209/17.04.1927

Да, народът изплаща всички поети задължения, но и безропотно мълчи; лакейство и страхливост от управляващите не са нужни, а гордо вдигната глава - четем в дописките. Вестникът дава гласност и на неспиращи действия „от страна на гърците за асимилация на българското население“ и алармира: „Българските светини в

Брой 209

Българскиятъ святини на Македония въ опасностъ

„Защото този въпросъ е общо български, е племененъ въпросъ. Всѣки български грѣбъ е святъ за всѣки българинъ, всѣка българска черква е упование на целия български народъ, и всѣко българско училище е символъ на народно съзнание и вѣра за мислата на българския народъ“ в. Независимостъ.

Въ последнитѣ дни печата ни изнесе една вестъ, отъ която трѣбва да трепне всѣко българско сърдце и да й накара да се потресе всѣки български духъ. Въ Македония подъ грѣцко владичество отъ нѣколко години насамъ се изселватъ „доброволно“ българскиятъ жители на тая българска земя и тѣхното имущество се предава на грѣцитѣ—бежанци отъ Мала Азия и другадѣ. Това е резултатъ отъ хитро скроения планъ на лукавия Венизелинъ за обезлюдяването на Македония, който България бѣше принудена да възприеме въ Парижъ. Ние и до сега безропотно мълчимъ и понасяме всички тяжести, които ни се наложиха тогава. Ние изплащаме и всички поети задължения. Върши се всичко това за да не разсърдимъ силнитѣ, за да ги омилостивимъ. И въ тоя курсъ на страхопочитание и унижение ние отидохме дори до тамъ, щото да не смѣемъ да поискаме до ни се дадатъ и малкитѣ права, които други — по-малко страхливци отъ насъ — сполучиха да извоюватъ за себе си, та покрай тѣхъ и за насъ. Ние съ нашето лакейничество предъ жестокия пактъ на победителитѣ отидохме до тамъ, щото да сме готови да имъ предадемъ и нашитѣ святини: училищата, черквитѣ,

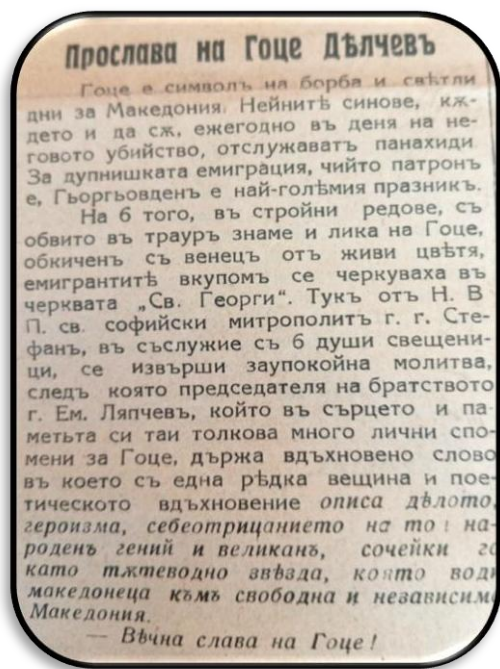
Македония в опасност“. По-подробно: „В Македония под гръцко владичество от няколко години насам се изселват „доброволно“ българските жители на тая българска земя и тяхното имущество се предава на гърците — бежанци от Мала Азия и другаде. Това е резултат от хитро скроения план на лукавия Венизелос за обезлюдяването на Македония, който България беше принудена да възприеме в Париж“.

За да бъде актуален, на вестникарските страници се споделят и публични въпроси - например „Мърфи и България“¹⁶⁷. Мърфи ни запази от отявлената политика на съседите „око за око“ и „зъб за зъб“ - пише в статията. Но тъй като той прекарвал старческите си години в нищета в Скандинавия, бедна България веднага се притекла на помощ чрез отпускането на 300 000 лв. А „трогнатият старец“ отговорил, подобно на Джеймс Баучер, че скоро след като му се оправи здравето, ще се върне „във второто си отечество - България“.

Сред плеядата македонски революционни дейци на страниците на в. „Светлина“ се открояват две **фигури – на Яне Сандански и Гоце Делчев**. В статия на П. Гъозлиев от 1935 г. се изтъква, че Яне Сандански се е оформил като революционер в Дупница, където е живял с пулса на будния и борчески град. Описван е като „природно надарен, любознателен, волеви, умен и железен организатор, смел в действията си, твърд убежденията си“. Неговите последователи се гордеят със „своя санданизъм“ и носят с особено самочувствие черни, веещи се вратовръзки — нещо като значка на санданиста и неговите другари.

Честванията в Дупница на годишнини на Гоце Делчев се отбелязват „при стечение на цялата емиграция и многобройно гражданство“ под мотото „Вечна слава на Гоце!“. Провежда се

¹⁶⁷ Става дума за Доминик Мърфи (31.05.1947-13.04.1930) – първия американски генерален консул в София от 1915 г., голям приятел и застъпник на българските интереси и национална кауза пред Великите сили и по-специално пред Америка. Участва в сключването на Солунското примирие през м. септември 1918 г. На 26.02.1919 г. се подписва под меморандума на Джеймс Баучер до американския президент и английското правителство за разрешаването на македонския въпрос.

В. „Светлина“, бр. 258/8.05.1928 г. и бр. 257/30.04.1928 г.

панихида в черквата „Св. Георги“, а в черковния двор — молебен за здраве и за успеха на македонската борба. Финалът е импозантна манифестация до централния градски площад.

Особен интерес е проявен за 24-тата годишнина от „геройската смърт на великия апостол на македонската революция“. Тогава в Дупница председателят на Македонския национален комитет Д. Станишев произнася прочувствена реч, в която обрисова голямата личност Гоце Делчев и изтъква неговите редки добродетели. Осветено е знамето на братството — кръстник става старият народен труженик дядо Кольо Малашевски, реч произнася и свещеник Мазников.

От историческа гледна точка е ценно отразяването на знакови събития и сражения. В кратки или по-обширни материали се описват боеве, в които рилци за пореден път доказват, че „правдата е на българската страна и че силата на българското оръжие и на българския нож са несъкрусими“. Акцентът е върху прочутата българска храброст, проявена в тези боеве и прославилата българското име по цял свят.

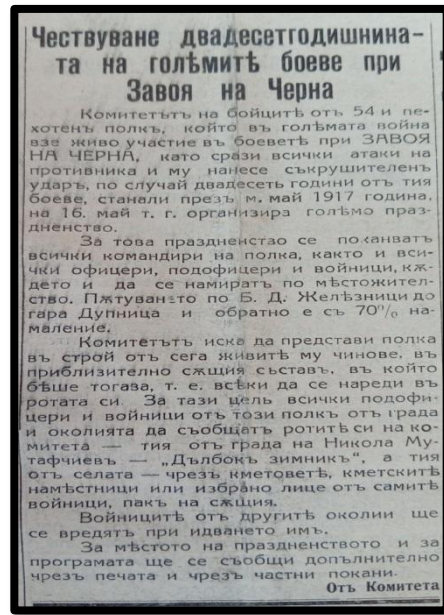
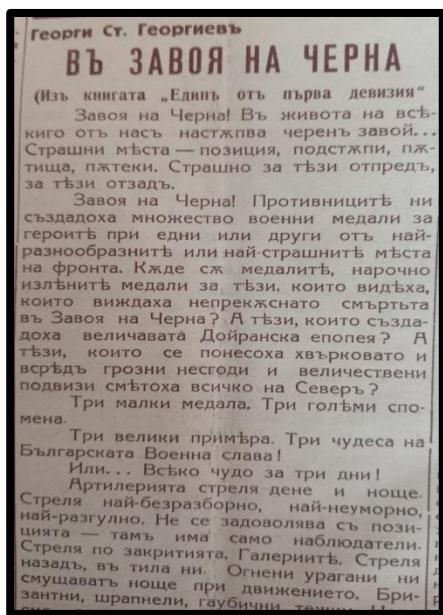
Боят на Булаир

През 1935 г. вестникът излиза със специален брой в памет и прослава 7-а рилска дивизия (бр. 50/10.02.1935 г.) от неравния и жесток бой, отразяван и при други поводи и събития.

Боеве при завоя на Черна

Подобаващо място е отделено на голямото честване през м. май 1927 г., посветено на 20-годишнината на знаменателната битка при Завоя на река Черна (за пътуващите от страната с железницата е осигурено 70% намаление).

В. „Светлина“, бр. 18-19/1937 г.

В. „Светлина“, бр. 17/03.05.1937 г.

Думите на Сотир Янев, участник в битката, вълнуват и днес: „Умират храбрите, завинаги загубени за живота, завинаги спечелени за славата“. В Завоя на Черна „54-ти полк загуби своя цвят, България — верни служители, майките — своите мили синове, а ние — нашите храбри другари, чиято памет тачим с цялата си душа“.

Солунският бой

Подвигът на македонци в Солун

Победният марш на българската армия започна на 5-и октомври 1912 г. и само за три седмици се увенча с разбиването на турската армия, като достигна до Чаталда, там, где са достигали милиона чакащи от нашето историческо минало.

Боевът в Катона Триня, изнесени на пещища на българската армия, решима участъта на войната, като решително преклониха висините на победата към нашата страна.

Боят при с. Яватово — до стени на Солун, между 7-и пех. Рилски дивизия и войските на Таксим Паша реши участъта на Солун на 26-и октомври 1912 г. и той по исторически права да бъде зван от българската армия.

Замъкът, че без победа гиричницата на следния ден се настаниха в Солун, въ който влезе и една част от нашата армия.

Храбростта на българската армия показана при Солун, Геченин, Лозница, Лозе-Бургаз и Чаталда увенча врага и той потърси мир още през октомври с. години, но храбростта на българите поддържа неуклонно висок на оръжия въ сърби и гърци срещу нас, та си мисля — да унищожат от алчността на Балканите онези милиони животиносисти българци.

Тяга се започна зардунитъ пълно паване от сърби и гърци срещу нас след първото ни победно пробляване през цялата война и завършила се славената война, и завършила славената война славената война, и завършила славената война славената война.

На 17 юни 1913 г. първа дивизия от 14-и пех. Македонски полк единствено остана да устои, инак всички правят в гр. Солун.

Следващия ден в 13-а часа без всяко предупреждение от гърци стана атака от 24 грима войски, командувана от генерал Кларисс, засилена

се носеше при Лозе-Бургаз, Булар Одрин и Чаталда, възржене и извършване своа духа и жаква борба, поема хърлената ржаква многобройна враг.

Първата борба, каквато историци не помни, започва в 13 и половина часа. Бива сто и петдесет хиляди гърци от гърците на многочислени гърци артилерия, от пушките, картечиците и бомбите на цялата 2-а грима дивизия — еван и от пушената стрелба от заветието на български нощи и българското „ура!“ на доблестни гърци защитници. Ура! страшен бул за врага, който Солун отдавна не е слушал... от времето на ионичи Царь Калоян.

Громяният атак ура! съ юнак ната български пълски прозвляват стигийски на 17-и юни след пладне, и 17-и юни през нощта и въ изриване зор на 18-и юни, последният ден в който македонци отстоява прават ни, като победители въ гр. Солун.

На сутринта на 18-и юни след 20 часа силнога срещу 15 полк на силно враг, след изстреленият по славни патрони македонци, при известни условия, достойни за героизма им, се на които те понесоха своето жжечество до остров Тримир.

Само народът с неизмерна храбростна мощ може да прояви усилка, каквато македонци проявиха въ Солун, бори тукъ за тяхни славе на трестата сватрница, като се ирвани съ подвизитъ при Св. Зорога, Шапа, Сивина, Лозе-Бургаз, Одрин, Булар и Чаталда. Подвизитъ въ Солун, веро славената война и суратини на Македонци да тръгнат от национална гордост.

Солун е и славената война, стени от кръвата на шета герои ни стана още по силно, отколкото си бива за нашите дядя, и кръвата слеза от нашите храбри от тубъ по Егейско море, онези рекарици кжкъ които ние неуклонно ще се стремим.

Въчна памет на загиналите ангаж Македонци на 17 и 18-и юни въ Солун, и на тям, които македонци свършиха своя живот по своя кръвопль пль — Солун — остров Тримир! Въчна слава на нашите бори, които ученика ние на Македонци си, оръжа на увръжаваната слава!

Спомени от сражението въ гр. Солунъ. 17-30 юни 1913 год.

Съобщение на българската армия, получено от гр. Солунъ, 17 юни 1913 г.

На 17 юни 1913 г. в 13 часа българската армия започна сражението въ гр. Солунъ. Врагът атакува от юго-запада и юго-изпада. Българската армия се бори храбро и успя да отблъсне врага. В 17 часа българската армия започна сражението въ гр. Солунъ. Врагът атакува от юго-запада и юго-изпада. Българската армия се бори храбро и успя да отблъсне врага.

Съобщение на българската армия, получено от гр. Солунъ, 18 юни 1913 г.

На 18 юни 1913 г. в 13 часа българската армия започна сражението въ гр. Солунъ. Врагът атакува от юго-запада и юго-изпада. Българската армия се бори храбро и успя да отблъсне врага.

Съобщение на българската армия, получено от гр. Солунъ, 19 юни 1913 г.

На 19 юни 1913 г. в 13 часа българската армия започна сражението въ гр. Солунъ. Врагът атакува от юго-запада и юго-изпада. Българската армия се бори храбро и успя да отблъсне врага.

Съобщение на българската армия, получено от гр. Солунъ, 20 юни 1913 г.

На 20 юни 1913 г. в 13 часа българската армия започна сражението въ гр. Солунъ. Врагът атакува от юго-запада и юго-изпада. Българската армия се бори храбро и успя да отблъсне врага.

Съобщение на българската армия, получено от гр. Солунъ, 21 юни 1913 г.

На 21 юни 1913 г. в 13 часа българската армия започна сражението въ гр. Солунъ. Врагът атакува от юго-запада и юго-изпада. Българската армия се бори храбро и успя да отблъсне врага.

Съобщение на българската армия, получено от гр. Солунъ, 22 юни 1913 г.

На 22 юни 1913 г. в 13 часа българската армия започна сражението въ гр. Солунъ. Врагът атакува от юго-запада и юго-изпада. Българската армия се бори храбро и успя да отблъсне врага.

Съобщение на българската армия, получено от гр. Солунъ, 23 юни 1913 г.

На 23 юни 1913 г. в 13 часа българската армия започна сражението въ гр. Солунъ. Врагът атакува от юго-запада и юго-изпада. Българската армия се бори храбро и успя да отблъсне врага.

Съобщение на българската армия, получено от гр. Солунъ, 24 юни 1913 г.

На 24 юни 1913 г. в 13 часа българската армия започна сражението въ гр. Солунъ. Врагът атакува от юго-запада и юго-изпада. Българската армия се бори храбро и успя да отблъсне врага.

Съобщение на българската армия, получено от гр. Солунъ, 25 юни 1913 г.

На 25 юни 1913 г. в 13 часа българската армия започна сражението въ гр. Солунъ. Врагът атакува от юго-запада и юго-изпада. Българската армия се бори храбро и успя да отблъсне врага.

Съобщение на българската армия, получено от гр. Солунъ, 26 юни 1913 г.

На 26 юни 1913 г. в 13 часа българската армия започна сражението въ гр. Солунъ. Врагът атакува от юго-запада и юго-изпада. Българската армия се бори храбро и успя да отблъсне врага.

Съобщение на българската армия, получено от гр. Солунъ, 27 юни 1913 г.

На 27 юни 1913 г. в 13 часа българската армия започна сражението въ гр. Солунъ. Врагът атакува от юго-запада и юго-изпада. Българската армия се бори храбро и успя да отблъсне врага.

Съобщение на българската армия, получено от гр. Солунъ, 28 юни 1913 г.

На 28 юни 1913 г. в 13 часа българската армия започна сражението въ гр. Солунъ. Врагът атакува от юго-запада и юго-изпада. Българската армия се бори храбро и успя да отблъсне врага.

Съобщение на българската армия, получено от гр. Солунъ, 29 юни 1913 г.

На 29 юни 1913 г. в 13 часа българската армия започна сражението въ гр. Солунъ. Врагът атакува от юго-запада и юго-изпада. Българската армия се бори храбро и успя да отблъсне врага.

Съобщение на българската армия, получено от гр. Солунъ, 30 юни 1913 г.

На 30 юни 1913 г. в 13 часа българската армия започна сражението въ гр. Солунъ. Врагът атакува от юго-запада и юго-изпада. Българската армия се бори храбро и успя да отблъсне врага.

Дупнишки Гарнизонъ

ПОКАНА

Доблестни запасни офицери, подофицери и войници от бившите 14-и пех. Македонски, 50-и, 54-и и 84-и пех. полкове — граждани на гр. Дупница и солата от прекрасния дупнишки край!

На 2-и Юлий т. г. частитъ отъ гарнизона — наследници на тия славни бойни полкове, ще празнуватъ бойния си празникъ и двадесетъ годиши. на **СОЛУНСКАЯ БОЙ**

Бойни началници и другари, въ този святъ денъ нека се явимъ на дружина молитва и преклонение предъ священната паметъ на хилитъ герои паднали по бойнитъ полета и приобични душитъ си съ великия имъ духъ на всеотдайна жертва за Родината.

Храбри бойци отъ Солунъ, Черната Скала, Баракво, Кочане, Буларъ, Калиманци, Злетовска река, к. 650, Криволакъ, Пепелище, Голещъ, Удово, Завоя на Черна, к. 1050, Калонидра, Фурко, Дежиръ-Хисаръ, Ени-Кьой, Орлякъ и Ери-Кьой — останали живи участници отъ епичнитъ боеве, въ които живота си въ даръ на Родината поднасяхте, елате въ този денъ да си споминимъ днитъ на вашитъ подвизи и слава — славата на България.

Майки и бащи, жени, братя и сестри на загиналитъ за Отечеството, тѣхния свяещъ духъ Ви зове и ние Ви молимъ да почтете съ прислужнието си тържествата въ честь на тѣхнитъ дѣла, които осветляватъ пътя ни къмъ дълга и на-

25 години отъ Солунския бой

Предъ 25 години въ гр. Солунъ се извърши едно епично дѣло, което напълни цяе България съ своята история, като за обединение и напредитъ и свързана протрѣщи срещу чл. 23 отъ Берлинския договоръ.

На 17-30 юни 1913 год. 3-а дружина отъ 14-и Македонски полкъ оставена на гарнизонъ въ гр. Солунъ, бѣ жайдуци напълната отъ въпросни съюзници. Под командването на известното българско население, тя установише заветната мечта за обединение на рода ни и настѣпа на българското оръжие. Въ тази аска нощъ на огъни и кръвъ, десетини български ружей кръвъ багрѣха родната земя. Всички бранници понеска съ стонцизатъ своитъ страдания въ родното училище на св. св. братя Кирилъ и Методиъ. Борбата бѣше неравна. Стенитъ на врага, които се бранѣха българскитъ войници, сж разкъртени отъ куршунитъ и снарядитъ стварѣха голѣми отвори. Героизмитъ на нашитъ братя въ Солунъ бѣше безпозобитъ.

Останалитъ живи бранници бѣха пленени и изпратени на островъ Тримир, гдето мнозина отъ тѣхъ умрѣха отъ гладъ, жажда и похъ.

Протичатъ много години, но никой отъ участницитъ не забравя тази аска нощъ въ Солунъ. Тѣ живѣятъ съ оная победна пѣсенъ, носена отъ уста на уста на солунскитъ защитници, пригласена отъ свистането на куршунитъ и трѣсъка на бомбитъ. Тѣ живѣятъ съ гордото чувство, че лѣдлината мечта на българското племе да живѣне въ Солунъ, осъществена е. И съ героизма и самошертата на мъченици и светци тѣ браничи най-свяетото място на родната земя. И утѣрѣка въ историята нашата справедлива претация надъ тая земя.

Солунъ е святъ за българскитъ племе. Той е и неговата гордостъ и цялото славянство даде „книга дѣчатъ“.

Въ злато-сѣвѣлата корона на Солунъ, свѣти съ ярна свѣтлина още единъ сжл подвизитъ — подвизитъ на 3-а дружина отъ 14-и Македонски полкъ.

Въчна слава на славнитъ герои които оставиха своитъ кости въ Солунъ като стражници на българското въстание съ сърдеченъ поздравъ на живитъ, които прѣминаха презъ горнитото на една Година, за да накаже народното възкресение.

В. „Светлина“, бр. 23/30.06.1932 г., бр. 21/30.06.1935 г., бр. 21/30.06.1935 г. и бр. 25/2.07.1938 г.

За неизчерпаемата нравствена мощ на рилци в Солунския бой от 17 юни 1913 г. има ред публикации. В тях се акцентира как елините „слаби в открития бой, безсилни срещу гордите планинци от север, закроиха пъклени планове да сломят онези, що удивиха света... Смутени стояха гръцките генерали и неведнъж предлагаха: „Предайте се!“. „Смърт, но никога позор!“ бе отговорът от храбрия водач на гордите титани“.

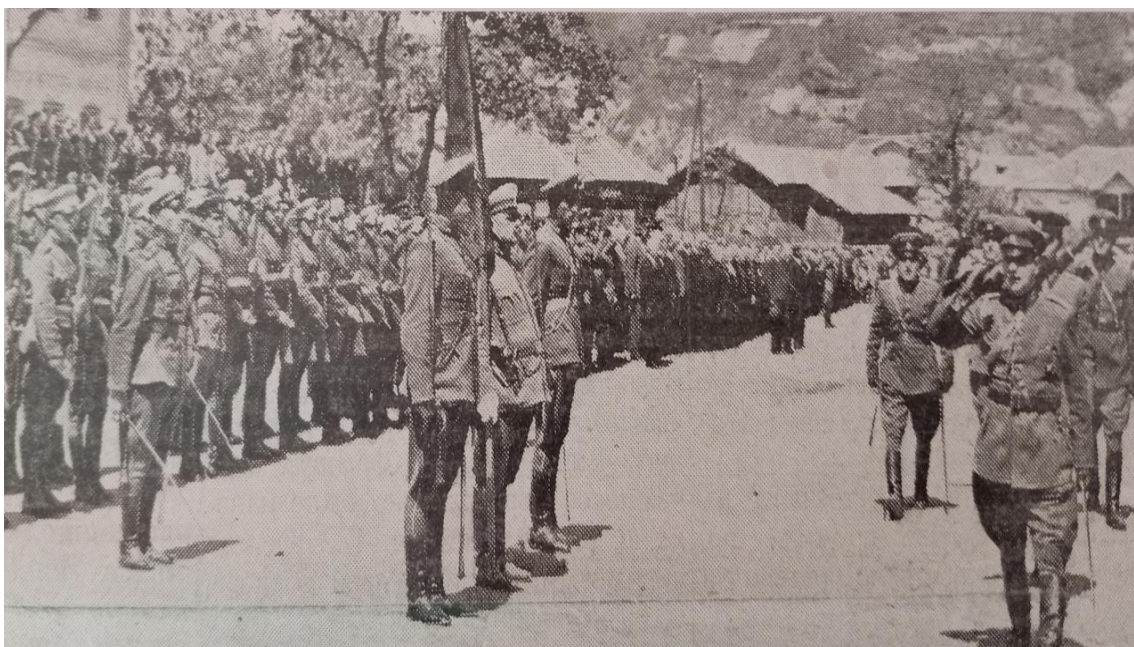
„На бойците от 14-и п. македонски полк“, „Спомен от сражението в гр. Солун 17/30 юни 1913 г.“, „25 години от Солунския бой“, „Подвигът на македонци в Солун“ са само част от заглавията, свидетелстващи за героизма на бойците от 3-та дружина от 14-и пехотен македонски полк и възхваляващи техния подвиг в Солун — „свят“ и „гордост“ за всички българи град, дал на цялото славянство „книга да четат“.

Благодарение на вестника днес имаме информация за отпразнувания през годините по най-тържествен начин от войнство и гражданство на **Празник на победата и на ордена за храброст/Ден на армията и храбростта**. В Дупница **6 май** се отбелязва всяка година — тогава „живо и приказно пред нас изпъкват победите на нашите войски“, „възкръсва у нас споменът за подвига на хилядите български синове, които загинаха в жестока бран за родината“. Традиция е в навечерието на празника на главния площад да се провежда заря с церемония с участието на певческите хорове и красива реч на полковия началник за подвизите на българския войн. Масово участват опълченци, запасното офицерско и подофицерско дружество, македонската емиграция, юнашкото дружество „Македонски юнак“, скаутите, еврейското гимнастическо дружество „Макаби“, спортните и туристически организации и ред други културни дружества. На следващия ден, след Божествена литургия празнуващите се отправят към плаца на казармата, където е построен специален павилион с много зеленина. Младите войници и скаути полагат клетва. Провежда се парад. От там множеството потегля към Военния клуб. В отделни години мила гледка представляват старите опълченци, които, качени на файтони и сред всеобщо „ура“, преминават през главната улица.

В-к
„Светлина“
23.05.1937 г.

Трогателна е картината, когато през 1937 г. от името на бойците от 54-ти пехотен полк генерал о.з. Каишев се прощава със знамето, водило ги към победи и слава. Предстои знамето скоро да бъде заменено с ново.

Началникът на гарнизона генерал Доспевски поздравява войската и бившите бойци от 54-ти пехотен полк

Отличителен е празникът на дупнишкия гарнизон. За това четем във в. „Светлина“¹⁶⁸: Още в петък Военният клуб, общината, паметната плоча на черквата „Св. Богородица“, електрическите стълбове по главната улица са окичени със зеленина и разноцветни лампи. В събота сутринта целият град е окичен със знамена и след обяд още преди определеното време народът започва да се стича на пл. „Свобода“. Пристигат частите от гарнизона и учащата се младеж. Със следобедния влак пристигат „като гости за тържеството всеобщо уважаваните бивши командири на 7-и п. рилски полк генералите о.з. Банковски и Настев, много гости от селата и участници в булаирските боеве“. В 5 часа всички дюкяни са затворени и множеството („пътят е „почернял от народ“) с военна музика и десетки зелени венци се отправя към костницата на хълма Кулата, където е отслужена заупокойна молитва и „при затрогваща тишина с падане на колене“ е почетена паметта на загиналите герои. В двора на черквата са издигнати два жертвеника и частите на гарнизона произвеждат „Заря с церемония“. Започва се с възстановка на бой с пушечна, бомбена и картечна стрелба от околните височини. Хорът изпява „Вечная памет“ при падане на колене. Командирът на полка генерал Крайовски произнася „прочувствена патриотична реч“ за героите от бившата 7-а РД при Булаир, Калиманци и др. В неделя на плаца на Долните казарми е издигнат „красив и величествен павилион“. Пристигат дружествата на: запасните офицери и подофицери, инвалидите, колоездачите, ловците, гимнастиците, евреите, учащата се младеж, войската и гражданството. Отслужена е панихида за падналите и молебен за здраве за живите герои. Проведен е военен парад, произнесени са патриотични речи и поздравии, организиран е церемониален марш от войскови части, учаща се младеж и дружествата. В казармата е сложена другарска трапеза с участието на гостите, опълченците, участниците в Булаир и Калиманци, инвалидите и сираците. След обяд на площада под звуците на военната музика се извиват народни хора, вечерта във Военния клуб се провежда Булаирска вечер. Така с отбелязването на празника гражданството занася в

¹⁶⁸ В. „Светлина“, бр. 1-2/19 февруари, 1935 г.

душите си спомена „за ония герои, които достойно и самоотвержено сложиха костите си за обединението на племето ни“.

Не са подминати и тържествата на отделни пехотни полкове, които се организират няколко години след войните.

● **14-и пехотен Македонски полк** остава за дупничани с много любов близо до сърцето. Помни се бойният празник на 14-а пехотна македонска дружина на 3 юли. Започнал „в навечерието на празника със заря с церемония и факелно шествие по главната улица. Високо патриотична реч на генерал Лазаров. Парад, войнички игри, голямо оригинално увеселение в градската градина.

<p>НА БОЙЦИТЕ ОТЪ 14-И П. МАКЕДОНСКИ ПОЛКЪ</p> <p>В рана утрин, преди слънцето да оклепе в розовина можилите чертози на родни планини, тучити поля, стусени селца и разтлали мошна снега градове — Родината призова своите бранници — чада на Брвна.</p> <p>Отвъд Рила и Осогово роденят братъ пмъхше подя вражия мечъ и прогънаше ржка къмъ северъ.</p> <p>Екнха тръби, звониха барабани... Отъ златна Доруджа, отъ горди Банитъ, отъ Стара Планина, отъ дебрите на свещената Рила се понесоха съ крилетъ на волни орли потомциът на Колона.</p> <p>И по пътя където бѣха минавали дългитъ легиони на дедитъ ни, се прогънаха младитъ полкове на възрождената Родина. Всѣки жкъ, всѣки върхаръ напомняше за миналата слава на войственитъ ни дѣди, и колко много полета на поени съ вража кръвъ ведно съ кръвта на родни герои...</p> <p>Гръмъ и звънтене на щикове и са-</p>	<p>бли... Ура!... На ножи!... Непрътъ и все къмъ топли югъ летѣха тамъ орлитъ И цѣли саътъ съ трепетъ следеше борбитъ.</p> <p>Къмъ Одринъ, къмъ прѣстолна Прѣста, къмъ Солунъ — стрѣмева се борчйтъ.</p> <p>А въ тъмни ноци въ мистични кътове на Македонскитъ планини секията на Симеона, Колона и Самуила оудени гледаха къмъ новитъ бранници, дошли отъ северъ да осъществяватъ завѣщанитъ идеали. И не веднажъ, когато врагътъ напирваше съ яростъ, отъ къмъ затънтени джорави се чуваше далеченъ тънтенъ на подкови и звънтене на желѣзо — туюничи на Колона, върнитъ Кумани, тую Самуилитъ слѣби войни излизаша на стрема И пакъ ура! На ножи! Къмъ златна Прѣста! Къмъ Солунъ!... А врагътъ смаянъ отъстѣпваше съ ужасъ.</p> <p>Джумая — Калиманцие — Кочие — Кресна — Рупель — Струмица — Айватово Солунъ! Огърлиця отъ брилянтъ изкупени съ кръвта на борцитъ отъ 14-и Македонски полкъ. Пякъ усевнъ и днесъ съ кърваво червени макове — скиащъ петия отъ пролѣтата кървъ на бранници</p>	<p>дѣби, пъкъ водитъ къмъ Солунъ — родина градъ на Са Брата, онези що писменостъ дариха на цѣлъ славни родъ.</p> <p>29 октомврий 1912 год. слышето тую що изкаляло се въ Бѣломорскитъ води обина съ пурпуръ и злато ализащитъ въ Солунъ войни отъ Рилската дивизия.</p> <p>На Солунъ се разе българския флагъ.</p> <p>Подия гръкъ се смути... Душета му се изпълни съ отрова и злъкъ. Защото той видкоше потомци на Колона да маршируватъ смело и увѣрени въ себе си воини, той чувствуваше трепета на земтъ подъ тъмни кракъ. И ето по утлжания пъкъ отъ Весний Българоубиенъ, Манастрър убиха на Колона, се уклжика подитъ гръци. Слѣби въ открития бой, безднини орду горадитъ планини отъ северъ, тѣ врѣноха пъкленни плѣнове да споматъ онези що уди-ваше саѣта.</p> <p>На 17 юний надъ Солунъ се изви тъменъ облякъ. Земята изгръгна. Мал-</p>	<p>кия гарнизонъ оставенъ въ града (3-та дружина и музикантския взводъ отъ 14 Македонски полкъ) настрѣхна — скиащъ разрезенъ лѣвъ нападнатъ въ левоището си. Прѣснатити изъ града войнички въ караулъ отъ 3—4 души шкщо се готвела да дадетъ кървавъ отпоръ на поддецитъ що не веднажъ подло сж нападнади българина.</p> <p>Тукъ тамъ се раздалоха вистрели, тѣ отенеха злокобно надъ изгръгналия градъ. За мигъ орлитъ разпериха своитъ можщи крилитъ надъ българския Солунъ, показаша остритъ си нокте къмъ свиянитъ Елински пигмее, които не очкаваха това.</p> <p>Смутени стояха гръкцитъ генерали, и не веднажъ предаваха: „Предайте се“.</p> <p>„Смъртъ, но никого позоръ!“ бѣ отговорото отъ храбрия водечъ на гордитъ титани.</p> <p>И нощта, когато обин съ тъмния си вуалъ изгръгналия градъ, залѣলেখа се отъ тънтенъ не орджия и бомби унитъ „Хамидие“, „Фезилитъ“, разтърси се джамията „София“, където бѣха приютени Македонскитъ воини. Подъ жупелъ и огънь, безъ помощъ крепени отъ мисълъта за Родината тѣ уиураха единъ следъ</p>	<p>другъ. И само повата нитъ съ бѣломонове обръщаще въ бѣтъ Елински пигмее.</p> <p>А края бѣ черенъ горчичъ ужасенъ...</p> <p>На пиратски о не на хоробитъ културна държава се обръна гръцки флота. Тамъ избиха не единъ българинъ не единъ самоотверженъ войкъ, не смъртвата си въ Бѣломорскитъ кървъ Къмъ пустинни острови се стремяха работитъ дѣлече отъ всѣки погнѣмъ, всѣка помощъ.</p> <p>Трикери!... Кой българинъ е не потрепери за мжкъ при проклятия самото име Трикеритъ!</p> <p>Тамъ въ пустя бѣше вода и пѣсъ съ болѣсти острава заточиха сирѣна на България! Геронитъ пощеденъ въ огънь и желѣзо изпълниха саѣта въ дългъ къмъ сѣкмата Родина, умрѣ отъ тифусъ и холеритъ...</p> <p>Българини! помни ония Трикеритъ! Водакитъ!</p> <p>Печатниця Брѣтя На. Пана</p>
--	--	--	--	---

В. „Светлина“, бр. 311/29.6.1929

СВѢТЛИНА

50-годишниятъ юбилей на Рилци

На 7-и м. вѣковнитъ части отъ славната 7-а Рилска бѣдина дивизия отпразднува свои боевитъ празникъ. А 13-та пех. Рилска дружина отпразднува още и 50-годишниятъ отъ създаването на бойния 13-и пехотен Рилски полкъ.

Това славно име на желѣзнитъ Рилци. Кой ли не знае и не се чулъ за тѣхъ? Името на Рилци блѣсти, като една отъ най-блѣститъ звезди на голѣмото съзвездие отъ победи на родната армия и българския народъ.

На 17 февруарий 1913 год., въ най-славнитъ вѣлоци оного Саръ, Мармара, хѣлмовецъ на Корудажъ и Буларъ, врагитъ, използвайки тогѣ непрекъжато лошо време, използвайки тази вѣлоци, нападана съ голѣми части този секторъ отъ бойния фронтъ по сухо и по море, за да направя последнитъ опитъ за спасяване на Одринската крепостъ, обаче още въ първитъ дни на сражението той бѣ отбитъ съ голѣми жертви отъ ножа на желѣзнитъ Рилци.

Рилци на Буларъ изгръгнаха най-славния си дългъ къмъ сжжпата ни и мила България. И сега празнувайки свои боевитъ празникъ и 50-годишния юбилей, всѣки Рилецъ трѣбва да си спомни съ гордостъ за голѣмитъ подвизи, извършени тамъ.

Спонтанни тѣзи събития и героичното страдание на Рилци, нека преклонимъ глава предъ свещената грахъ на нашитъ мъченици-герои, които доброволно дадоха животъ си за свободата на своя поробенъ братъ.

Нека всѣки да се поклонимъ предъ тѣхната велика паветъ и да поговоримъ на малкитъ за страданията и саможертвата нитъ.

Нека се поклонимъ и предъ живитъ герои на тази епическа нитка, която на вѣчни времена ще зарева силата и славата на Бѣлгърското оружие и на българското племе.

Никола Г. Милчевъ

По случай бойната проглава на македонци

Ако има Голгота, то най-високия върхъ на тази Голгота е Македония. По пътя за тази Голгота загинаха много мъченици. По сжщия този пъкъ сложиха кости и много герои отъ 14-и пех. Македонски полкъ, духоветъ на които витѣвъ надъ безчръстнитъ гробове на Македония.

И днесъ, когато наследницитъ на Македонци празнувайтъ бойната проглава на 14-и пех. Македонски полкъ, спомняйки си за онези, които съ кръвта си очертаха истинскитъ граници на България, нѣма да биде безразметно, ако си припомнимъ и историята на този полкъ.

Полкъ води началото си отъ 19-и януарий 1889 година, когато съ Височайши указъ № 11, 2 и 3 дружини отъ 13-и Македонски полкъ, който влезе въ състава на 1-а Софийска бригада.

Съ Височайши указъ № 176 отъ 31-и декемврий 1891 година бригадата биде преименована на 1-а Софийска дивизия.

На 30-и декемврий 1903 година съ Височайши указъ № 88 1-а Софийска дивизия формира 7-а пех. Рилска дивизия. 14-и пех. Македонски полкъ влѣзе въ състава на втората бригада.

Името на полка — Македонски — е дадено въ честъ на неосвободената тогавашна частъ отъ цѣлкупното ни Отечество — Македония.

Полка е билъ формиранъ отъ Майоръ Абджиевъ, който го е командвалъ до 1-и априлъ 1891 година.

Квартирувалъ въ о. Запада България последователно въ правецитъ: Костендилъ, София, Горна Джумая и Дупница, той чувше воллитъ на брѣта робъ отъвъдъ Рила, Пиринъ и Осогово и съ трепетъ чекаше денитъ на разплатата. Този денъ не завѣсно. При обявяване общата мобилизация на България армия съ Турция, септемврий 1912 год. за война на Балканитъ, полка се мобилизира въ гр. Дупница и на 5-и октомврий с. г. форсира границата и прѣкоши настѣпването и влѣзе въ гр. Солунъ.

Прѣци повчане на междусъюзническата война съ сърби и гръци на 17-и юний 1913 година и следъ изгнването на полка отъ Солунъ и ослободената му, 3-а дружина отъ полка съ музикантската команда, съгласно тогавашнитъ нареждания, остана за гарнизонъ въ гр. Солунъ при обстоятелства, че българскитъ войнички въ гр. Солунъ стоеха въз основа на придобитото законно право на завоеватели и не бѣха зависими отъ гръкцитъ воинни власти.

Съ почване междусъюзническата война на 17-и юний 1913 г. останалата за гарнизонъ въ Солунъ 3-а дружина следъ ожесточена съпротива срещу цѣлата 2-а гръцка дивизия, останали безъ срѣдства за водене борбата, шепата останали живи защитници бидоха закерени на островъ Трикеритъ.

При обявяване общата мобилизация на армията ни на 10-и септемврий 1915 година и съ повчане на общо-европейската война, полка се мобилизира въ Горна Джумая и на 1-и октомврий с. г. форсира границата и настѣпи въ сръбска територия, като въ боя на 2-и октомврий с. г. той прѣвъ отъ цѣлата българска армия срещна и срѣзи французитъ войски, настѣпващи отъ югъ съ целъ да поддеятъ ржка на своитъ съюзници — сърбитъ.

На 7-и октомврий 1918 година полка се демобилизира въ гр. Горна Джумая и замина на постоянно мѣстоквартируване въ гр. Дупница.

Съгласно Нѣсийскитъ договоръ, наложенъ на България отъ съгласената българска армия отъ 1-и декемврий 1920 година биде нежелана и преусрочена въ доброволческа пенсия. По силата на това решение полка биде свезенъ въ дружиария и се преименова 14-а пех. Македонска дружина, която презъ 1928 г. се установи на постоянно мѣстоквартируване въ гр. Горна Джумая.

Презъ войнитъ 1912/1913 год. и 1915/1918 год. полка обесжърти много си нѣто героиченъ полкъ отъ нашата армия и очерта кървава пъкъ по който трѣбва да следва въ наследнитъ му.

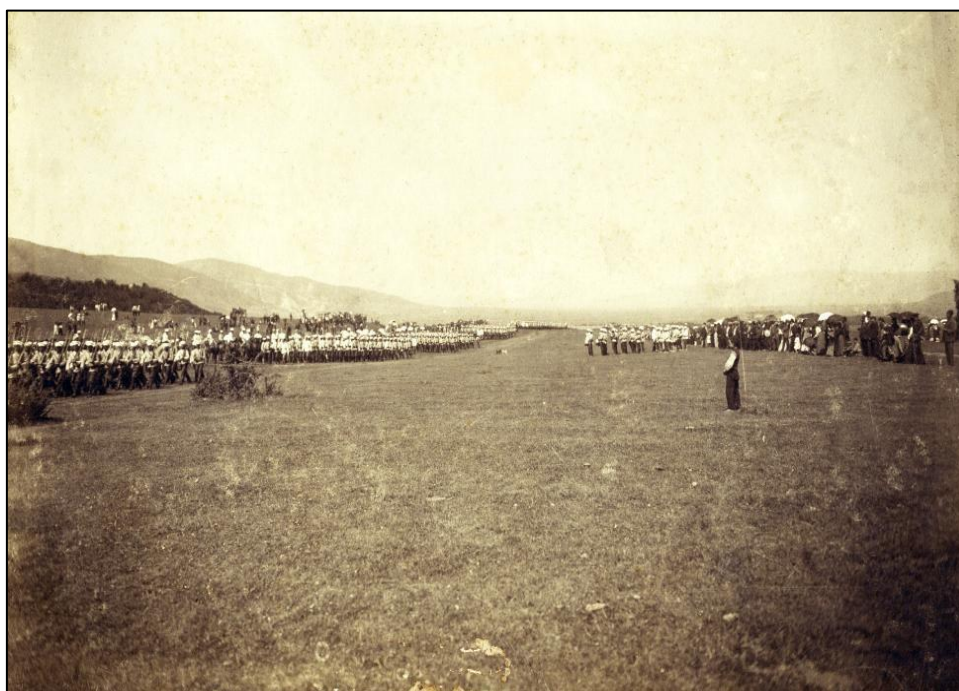
Кантинъ Новосв. Б.

В. „Светлина“, бр. 5-6/13.02.1937 г.

Радостта споделят опълченци, гимнастическото дружество „Македонски юнак“, запасно офицерско и подофицерско дружество, инвалидно дружество, скаути, много граждани.

13-и пехотен рилски полк отбелязва своя боен празник и 50-годишния си юбилей — името му „блести като една от най-големите звезди на голямото съзвездие от победи на родната армия и българския народ“.

22-ри пехотен тракийски полк. Дълги години самоковци отбелязват като свой празник 26 януари. Защото на този ден се чества дислоцираният през 1904 г. 22-ри пехотен Тракийски полк след преместването му от Пазарджик. На 23.IX.1912 г. заминаването на полка за участие в Балканската война се превръща в най-тържественото и най-трогателното събитие. Изпращат войниците, сякаш отиват не на смърт, а на сватба! За свой боен празник 26 януари избират още и 7-и артилерийски полк, също дислоциран в Самоков, както и 13-и пехотен рилски полк, дислоциран в Кюстендил.

Парад на 22-ри пехотен и 7-и артилерийски полк на 2 август, 1914 г.

След войните 22-ри пехотен тракийски полк провежда тържествата си предимно в гр. Самоков, но празнува и в Дупница: Зарята с илюминации е съпроводена от „вечерна проверка, на която

липсват онези, които дългът бе обрекъл в жертва пред олтара на отечеството. Тъжно, но дивно звучаха думите на младите тракийци: „Загина при Булаир..., при Калиманци... за Родината”... Прочувствена е речта на началника на гарнизона Доспевски, в която проследява „кървавия боен марш на българските войници, по който като алени макове цъфнаха непознати дотогава имена — Булаир, Чаталджа, Дойран, Калиманци и др.” и апелира към младите тракийци да следват примера на техните предшественици за беззаветна вяност и любов към Отечеството. Благодарствен молебен. Церемониален марш от стегнати редици на войници, учаща младеж, запасно войнство, родолюбиви организации... — до младите - побелели старци, окичили гърдите си с ордени за храброст, бивши бойци от 54-ти пехотен полк. Барабанчици бият, тръгва песента на българския войник „Велик е нашият войник“. Празникът завършва с увеселение в Градската градина.

54-ти пехотен полк. Той се радва на особени симпатии от дупничани. Бойци и граждани до началото на Втората световна война заедно отслужват панихиди за падналите в битките герои. Сред стичащото се на тези празници множество в двора на черквата „Св. Георги“ и в центъра на града, сред шпалира от граждани и много ученици от двете страни на главната улица; духовата музика на военния оркестър, която не спира; бившите командири и чести гости, генералите Кашев и Бенковски — много ярко една особена психика на натъженост и на дълбоко преклонение пред паметта на падналите герои — 23-ма офицери и над 1300 войници - наляга всички. Идва момент, в който горест и гордост се смесват. Вестник „Светлина“ посвещава и специални броеве на бойната прослава на полка.

Има години, в които на общоградските чествания техният път се отбелязва заедно с този на бойците от 50-и и 84-ти полк.

Споменава се и техният завет: Хиляди са поръчките на умиращите – *„Кажете на моите деца, на майка ми, на баща ми, на жена ми, че аз паднах тук, на това място. Ако се върнете живи, не ни забравяйте - поставете ни кръст, запалете ни свещ...”*.

пътя ви. Във вълните на Струма още не са заглъхнали вашето „ура“ и тътенът на топовете, които посяха смърт на врага и дариха свобода. Духът на Самуила пее песента на вашата кървава борба при Голаш, Злешево, Калкова, Терзели, Еникьой, Караджово и пр., където Вие прославихте героичния исторически 14-ий пехотен македонски полк. От напоената с вашата кръв земя изникнаха цветята на свободата и чрез смъртта си вие обърсахте хиляди плачещи очи... Над вашите гробове никога няма да зацари забвение, там росните цветя ще се свиват в живи венци, цветята ще шепнат помежду си за вашите юначни дела, а тихият ветрец ще носи вашия поздрав на стария Балкан, на Филип Тотя, Караджата и на Ботева. И на песните за вас ще пригласят меден кавал от Дунава до Бяло море и от Черно до Адриатическо. А ти, пътнико, като се възкачиш по Чепели балкан, отбий се по скалите и потърси там върха Голаш, Плавуш, Висок камък, гдето юнаците от 14-ий македонски полк сломиха телени мрежи и грамадни камъни и гдето загинаха в победоносни за България боеве. Изпълнен с дълбоко благоволение и почит, смирено се поклони пред паметта на падналите борци... А ние, възлюбени, които сме се събрали тук, нека се помолим за тия свети мъченици герои... Кажете, братя, светла им памет!

А на вас, живи възкресители на българската правда, чудни синове на майка България, да даде Бог здраве, сила и мощ, та да завършите с чест настоящето светло дело и тогава майка — България да ви каже: „Добре дошли, мили синове, герои лъвовете!“

Полкови свещеник Д. Шатровски

27 ноември 1917 г.!

ВМЕСТО ПОСЛЕСЛОВ

Годините се нанизват една след друга, но краткият разказ за героизма на храбрите бойци от легендарната 7-а пехотна рилска дивизия впечатлява и продължава да вдъхновява. Свещеният идеал за национално обединение не се сбъдна. Но историята трябва да се знае и помни. Дързостта на нашите предци да се надигнат срещу една могъща империя, разположена на три континента, храбростта им в боевете, с която сътвориха шедеври във военното изкуство и учудиха света, любовта и отдадеността им към майката Родина, не бива да отиват в забрава.

Синовете на Рила – офицерите, подофицерите и войниците от частите на 7-а пехотна рилска дивизия - ни предадоха да бъдем смели, хора с чест, доброта и достойнство, да не се предаваме, а да се борим. Сред тях дупничани открояват командира - „нашия генерал” Георги Тодоров — твърд и неустрашим водач, с неугасващ плам в очите и добрина в сърцето. Всички бойци ни оставиха пример за това как се обича и служи на Отечеството в името на голяма и пленителна, обединяваща, общонародна кауза.

Днес, когато много бързаеме да живеем, да не забравяме, че много от героите не се завърнаха у дома, оставили костите си пръснати по бойните полета и в други държави. Техните бойни другари не са ги оставили и нашата памет към тях остава най-големият паметник срещу забравата.

Миналото е проекция на днешния и на идващите дни. Ако ние, следващите поколения, носим винаги в себе си признателността към падналите в боевете и към останалите живи воители - герои, ще имаме по-голяма национална гордост и самосъзнание и ще бъдем уважавани на много места по света.

**Българийо, за тебе те умряха!
Една бе ти достойна зарад тях.
И те за теб, достойни, майко, бяха!
И твойто име само кат мълвяха,
умираха без страх!**

ИЗТОЧНИЦИ

АРХИВНИ МАТЕРИАЛИ

Държавен архив - гр. Кюстендил

Фонд 6К, оп. 1, а.е. 2; 12.

Фонд 239К, оп. 1, а.е. 2, 3; Фонд 239К, оп. 2, а.е. 7, 25, 39, 45.

Фонд 248К, оп. 1, а.е. 4; Фонд 264К, оп. 1, а.е.

Фонд 269К, оп. 1, а.е. 280; Фонд 298К, оп. 1, а.е. 3.

Фонд 300К, оп. 1, а.е. 26 и 27; Фонд 316К, оп. 1, а.е. 5, 6, 7, 8.

ЧП 270, 1917, 2002.

ВИА - Велико Търново - архив на 7-а пехотна рилска дивизия.

ВИА – Велико Търново. Пътеводител на архивните фондове 1877-1945, т. 2., С., Военно издателство, 1977.

Генерал-майор Тодоров, Георги. Личен архив - Исторически музей, гр. Дупница, инв. № 1850.

Фонд на Исторически музей, гр. Дупница, инв. № 1850, 1842, 1849, 1851 и др.

Фонд на Регионален исторически музей, гр. Кюстендил, инв. № 7061, 1442 и др.

КНИГИ

БАН, Институт за исторически изследвания. Българите в Западните Балкани (100 години преди и след Ньой)“. Извори, том 1, съставители: Георгиев, Г. Н., Войнова, Н., С., 2023.

БАН, Институт за исторически изследвания, Община Кюстендил. История на Кюстендил. Том II, Кюстендил в новото време (1878.1944), Печат „Фабер“, София - Кюстендил, 2023.

Научен център за Българска национална стратегия. История на българите. Том V, Военна история на българите от древността до наши дни, автори: доц. д-р полк. (р.) Зафиров, Димитър, доц. д-р Александров, Емил, полк. Чолпанов, Борис и др., изд. „Знание“ ЕООД, С., 2007.

Асоциация на сухопътните войски в България. Национален военноисторически музей. Фондация „Българско военноисторическо наследство. Алманах на сухопътните войски на България. Българска пехота, автор: Цветков, Кирил и колектив, печат „Военно издателство“ ЕООД:

Книга втора, С., 2016.

Книга трета, Българска пехота, С., 2017.

Книга четвърта, Безсмъртните дивизии на България, С., 2018.

Билярски, Яне. Станке Димитров (Дупница) и краят по време на Освободителната война 1877-1878, гр. Ст. Димитров, 1970.

Благоев, Горан. Истории за плач и за надежди, изд. „Сиела норма“ АД, С., 2011.

Бойчев, П., Симеонов, Р. Те загинаха за Добруджа, изд. Гутенберг, С., 2016.

Военна академия Г. С. Раковски, Институт „Перспективни изследвания на отбраната“. Балканските войни (1912-1913 г.): Героизъм и трагизъм, Национална научна конференция, С., 15.06.2023.

Военноисторическа комисия, Митовъ, Т., З., генералъ о.з., Боятъ при Булаиръ. 26 януарий (8 февруарий) 1913 год., (Изъ запискитъ на бригаденъ командиръ), Печатница на Арм. военноиздателски фондъ, С., 1932; Централен военен клуб, С., 2023.

Военноисторическа комисия, 35 Рилски випускъ на Военното на Н.В. училище, С., 2023.

Въчков, Александър, Петров. Балканската война 1912-13, изд. „Анжела“, С., 2005.

Главно политическо управление на Народната армия. Върхове на българската бойна слава, Военно издателство, С., 1989.

Димитров, Божидар. Истинската история на Балканската война, С, 2007

Димитров, Тодор. Железният полк - Тринадесети пехотен рилски (1886 - 1945); РИМ , Кюстендил, 3009.

Джонев, Ангел. Отиваха юнаците, отиваха. Петдесет и трети пехотен резервен полк през Първата световна война (1915-1918 г.), Кюстендил - Добрич, печат ФАБЕР - Велико Търново, 2016.

Додов, Никола, Дневник по Балканската война, Военно издателство, С., 2006.

Елдъров, Светозар. Тайните офицерски братства в Българската армия и освободителните борби в Македонско и Одринско 1897-1912, Министерство на отбраната, Национален център по военна история, Военноиздателски комплекс „Св. Георги Победоносец“, С., 1993.

Инициативен комитет. Паметна книжка на загиналите от Дупнишка община във войните на Третата българска държава 1885 г., 1912-1913 г., 1915-1918 г., 1944-1945 г., Дупница, печат „Атера дизайн“, 2008.

Институт за исторически изследвания – БАН, Македонски научен институт, РИМ - Кюстендил. Първата световна война на Балканите и участието на България в нея през 1917 г.. Сборник с материали от национална научна конференция с международно участие 6-7 декември 2017 г., Кюстендил, печ. „Симолини-94“ ООД, 2019.

Исторически музей – Дупница, Македонски научен институт. Съставител Китанов, Александър. Фотодокументален албум. Документи и снимки за Първата световна война от архива на ген. Георги Тодоров, печат „Симолини - 94“ ООД, С., 2019.

Казаков, Станислав. Спомени - Исторически музей, Дупница.

Косев, Кирил. Подвигът 1912-1913 г., С, Военно издателство, 1986

Лазарков, Никола. Спомени отпреди и след Освобождението, гр. Дупница, 2014 .

Лазарковъ, Никола. Спомени из робското минало на гр. Дупница, Дупница, 1924.

Любенова, Лизбет, съставител. Сага за Балканската война. Дневник на свещеник Иван Дочев, изд. „Изток - Запад”, С., 20

Марков, Георги. „България в Балканския съюз срещу Османската империя 1911 – 1913. Изд. „Захари Стоянов“, С., 2022

Меджидиев, Асен. История на гр. Ст. Димитров (Дупница) и покрайнините му от XIV век до 1912-1963 г., изд. ОФ, С., 1969.

Меджидиев, Тихомир. Дупница. Икономика и бит в миналото 1878-1944, изд. „Атера“, Дупница, 2000.

Меджидиев, Тихомир, Асенов. Дупница - християнството, ислямът, юдаизмът, печат „Атера“, Дупница, 2010.

Меджидиев, Тихомир. Признание, сборник, изд. „Атера“, Дупница, 1999.

Меджидиев, Тихомир. Слава вам, дупнишки герои! 1912 – 1918“. Печат „Атера“, Дупница, 2001.

МНО, Генерален щаб - Военноисторически отдел, Балканската война 1912 – 1913, авт. колектив: доц. полк. Ламби Данаилов и др., Държавно военно издателство, С., 1961.

Натан, Жак. Стопанска история на България, изд. „Наука и изкуство”, С., 1957.

Община Дупница, Институт за исторически изследвания – БАН, Македонски научен институт – София, Исторически музей – Дупница. История на Дупница и Дупнишко, печат „Симолени - 94“ С., 2015.

Община Дупница, Исторически музей гр. Дупница, Институт по история при БАН. Дупница и Дупнишко в борбите за национално освобождение и независимост, Сборник с доклади от научна конференция, 24-25.10.2008, Дупница, 2009.

Стойкович, Петър, Шалафов, Ивайло. Царска България 1879 – 1946. Български владетелски двор (личности, длъжности, биографии), печ. „Книгомания“ ООД, С., 2025.“

Терекиевъ, Дончо. Историята на рилци. 13. пехотенъ рилски полкъ въ войнитъ за обединение на българския народъ 1912-1913, 1915-1918. Издание на 13. пех. рилска дружина в Кюстендилъ, печатница на кооперация „Трудъ“, Кюстендилъ, 1931.

Генерал Тодоров, Георги. Дневник на 7-а рилска дивизия от мобилизацията до началото на съсредоточението на съюзнишката войска 17.09.1912 - 9.05.1913 г. Исторически музей, гр. Дупница.

Тодоров, Явор. Балканската освободителна война на България срещу Турция (1912-1913 г.) и VII рилска дивизия, печат „Мултипринт“ ООД, Дупница, 2022.

Фондация Българско военноисторическо наследство, Военноисторическа комисия, ВА „Г. С. Раковски“, Асоциация на сухопътните войски на България. История на сухопътните войски на България (1918-1945), том II, съставители: о.з. доц. д-р Станчев, Станчо, доц.д-р Николов, Румен, печат „СиТиДирект“ ЕООД, С, 2017

Китанов, К., Александър, С. Фотодокументален албум „Документи и снимки за Първата световна война от архива на генерал Георги Тодоров“. Исторически музей – Дупница, Македонски научен институт., 2019.

Цветков, Кирил. 145 години Българска пехота, Асоциация на сухопътните войски на България, изд. „Велес ООД“, С., 2023.

Чолпанов, Борис. Славата на България, Военно издателство, С., 1988.

Шатровски, Димитъръ, Ил., полкови свещеникъ. Духовни беседи (държани предъ войниците отъ 14. п. македонски полкъ), Печатница на „Фондъ Втора армия“, 1918.

Чивиев, Крум. Генералът – легенда. Георги Тодоров и 8-а рилска дивизия, изд. „АИС Инженеринг“, С., 2014.

Щаб на 7-а пехотна рилска дивизия. За България. Военно издателство, С., 1917 / 2025.

Яневъ, Сотиръ. „Подвизите на войниците от 54-ти пехотен полк 1-ва дружина, 1-ва рота“, С., 1917.

Яневъ, Сотиръ. Отъ Струма до Черна, печат „Либерален клуб”, С., 1917.

Янчев, Веселин, Станев, Владимир и др. Войната такава, каквато беше. България в Първата балканска война 1912-1913 г., УИ „Св. Климент Охридски”, С., 2012.

Национална библиотека „Св. Св. Кирил и Методий”

Централна военна библиотека, София.

Читалище „Зора 1858”, Дупница - библиотечен фонд.

Читалище „Генерал Георги Тодоров 2011“, Дупница - библиотечен фонд.

Национален исторически музей.

Военна академия „Георги Сава Раковски”.

Съюз на офицерите и сержантите от запаса и резерва, гр. Дупница - документи и архив на 7-а пехотна рилска дивизия.

Регионален исторически музей - гр. Добрич.

Печат

Библиотека „Балканската война”, кн. №10. „Унищожение на турските войски въ Галиполи. Описание на страшните боеве при Булаиръ, Шаркьой, Подима и др.”, изд. „Иван Лъсичковъ”, Шумен, 1912.

Библиотека „Нашите военачалници”, кн. № 3. „Генералъ отъ пехотата Тодоровъ“. Животописна скица от Д.С., изд. Мечъ, С., 1917.

Библиотека „Прослава“, кн. 10. Генералъ отъ пехотата Георги Тодоровъ“. Изд. „Арт медиа +”, печ. „Стоп. развитие“, Дупница, 2022.

В-к „Булаиръ”, юбилейни броеве: № 1 от 8 февруари 1927 г., изд. Кооперативна печатница, гр. Кюстендил и № 2 от 12 февруари 1928 г., изд. КП „Труд”, гр. Кюстендил

В-к „Подем“ - 1924 г.: бр. 24/14.07.; 33/25.09.; 1925 г.: бр. 24/8.08.; 1926 г.: бр. 25/7.08.; 27/21.08. 28/26.08.

В-к „Изгревъ”, бр. 13/28.04.1900 г.

В-к „Рилски Балканъ”, бр. 7/01.09.1902 г.; 13/9.11.1902 г.

В-к „Светлина“, гр. Дупница: 1927г.: бр. № № 197/16.01., 209/17.04., 211/07.05., 212/14.05., 213/28.05., 215/17.06., 218/8.07., 221/29.07., 223/16.08., 224/20.08., 225/27.08., 227/10.09., 231/13.10., 236/18.11., 1928 г.: бр. 224/2.01., 245/21.01, 249/22.02., 268/27.07., 275/10.09., 245/21.01., 249/22.02. 251/09.03., 253/24.03., 257/30.04., 258/08.05., 262/02.06., 275/10.09., 1929 г.: бр. 311/29.06.; 328/5.11.; 329/18.11.; 330/26.11., 1930 г.: бр. 340/6.02.; 352/1.05.; 354/05.; 358/1.07.; 363/6.08.; 364/16.08; 1931 г.: бр. 10/24.12.; 385/27.01.; 392/23.03.; 399/1.07.; 1932 г.: бр. 14/25.01.; 16/5.05.; 23/30.06.; 1933 г. 39/26.11.; 1934 г: бр. 39/25.11.; 12/5.05.; 1935 г.: бр. 1-2/19.02.; 14/12.05.; 21/30.06.; 34/8.10.; 37/29.10.; 50/10.02.; 1936 г.: 18/23.05.; 48./28.11.; 1937 г.: бр. 5-6/13.02.; 17/2.05.; 18-19/13..05.; 20/23.05.; 36/09.10.; 1939 г.: бр. 39/25.11.

В-к „Свободен гласъ”, гр. Дупница, бр. № № 1, 2, 3, 4-5, 6/1903 г.

Военен журнал, 3.2023, доц. д-р Николов, Стоян, ВА „Г.С. Раковски”.
„Балканските войни: Човешки съдби между героизма и трагизма”.

ИЗЛОЖБИ

Изложба „Велики дни - Сломени дни. Балканската война (1912-1913 г.)“. Държавна агенция „Архиви“, С., 2023.

Изложба „Седма рилска дивизия, Генерал Георги Тодоров и дупничани“. Гимназия „Хр. Ботев”, Дупница, 2025.

САЙТОВЕ

<https://a.storyblok.com>

<https://bulgarianhistory.org>

<https://www.dobrichmuseum.bg>

<https://www.staradupnitsa.com>

www.bgvladeteli.com

www.uglb.bg.

СЪКРАЩЕНИЯ

БА - Българска армия

БАН - Българска академия на науките

БНБ - Българска народна банка

БИАД - Българско инженерно-архитектурно дружество

БТД - Българско туристическо дружество

ВА - Военна академия

ВИА - Военноисторически архив

ВМК - Вътрешен македонски комитет

ВМОРО - Вътрешна македоно-одринска революционна организация

ВМРО - Вътрешна македонска революционна организация

ВМОК - Вътрешен македоно-одрински комитет

ВРУ - Временно руско управление

ГЩ - Генерален щаб

ДА - Държавен архив

МОО - Македоно-одринско опълчение

ПСВ - Първа световна война

РД - Рилска дивизия

РИМ - Регионален исторически музей

ЧК – Червен кръст

ЕМИЛИЯ МАРКОВА

**7-А ПЕХОТНА
РИЛСКА ДИВИЗИЯ
В БОРБИТЕ ЗА
НАЦИОНАЛНО ОБЕДИНЕНИЕ**

*Българска
Първо издание*

*Редактор и коректор: Елка Колчакова
Оформление на лицева корица: инж. Кристина Ризова
Печат: „Дупница Принт“ ЕООД*

ISBN: 978-619-90860-7-0

Гр. Дупница, 2025